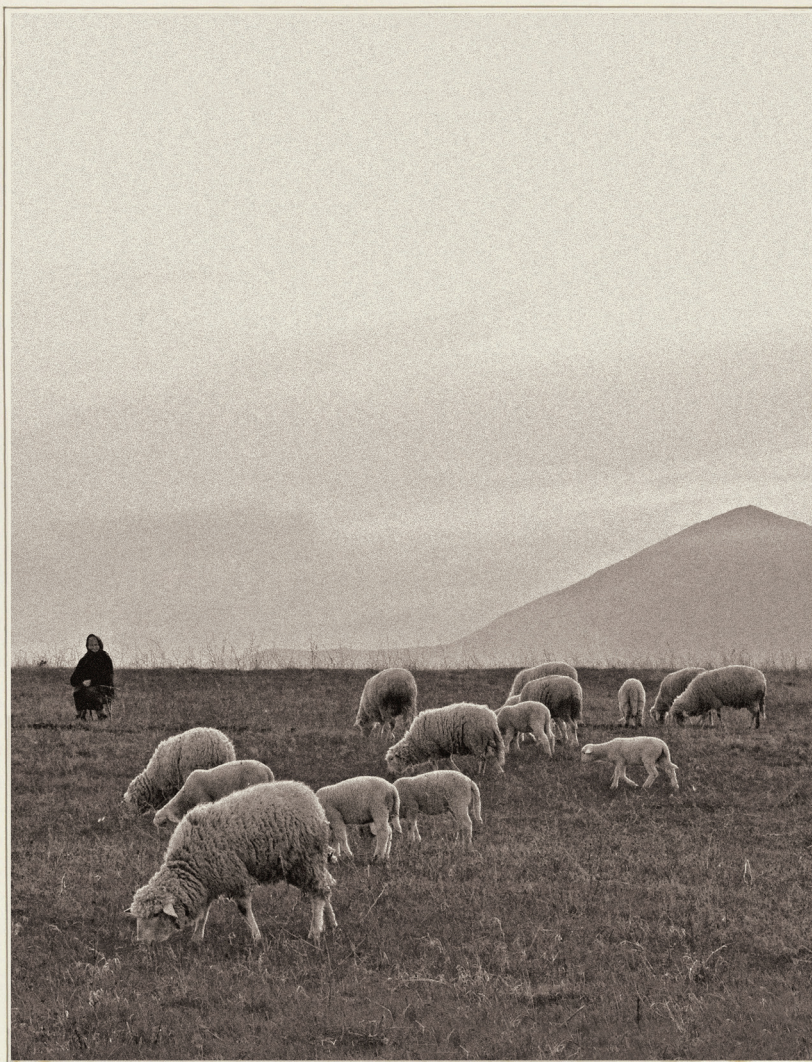

СРПСКА АКАДЕМИЈА
НАУКА И УМЕТНОСТИ

Институт за
српски
језик
САНУ

ПАСТИРСКА ЛЕКСИКА ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИХ ГОВОРА

ПАСТИРСКА ЛЕКСИКА ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИХ ГОВОРА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
Branch in Niš

INSTITUTE FOR THE SERBIAN LANGUAGE OF SASA

PASTORAL LEXICON OF THE PRIZREN-TIMOK SPEECHES

Accepted for publication at the Fourth meeting of the Department of Language
and Literature held on 21 May 2024, after being reviewed by Academician Jasmina
Grković-Mejdžor and Ljubinko Radenković, corresponding member
of the Serbian Academy of Sciences and Arts

Editor in Chief
Aleksandar LOMA

Editor
Professor Nedeljko BOGDANOVIĆ, PhD

Editorial Board
Professor Žarko BOŠNJAKOVIĆ, PhD
Professor Golub JAŠOVIĆ, PhD
Professor Sofija MILORADOVIĆ, PhD
Professor Radivoje MLADENOVIĆ, PhD
Professor Mato PIŽURICA, PhD
Professor Slobodan REMETIĆ, PhD, member of the Academy of Sciences and Arts
of the Republic of Srpska

NIŠ – BELGRADE 2024

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
Огранак у Нишу

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ПАСТИРСКА ЛЕКСИКА ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИХ ГОВОРА

Примљено на IV скупу Одељења језика и књижевности одржаном 21. маја 2024.
године, на основу рецензија академика Јасмине Грковић-Мејџор
и дописног члана САНУ Љубинка Раденковића

Главни уредник
Александар ЛОМА

Уредник
проф. др Недељко БОГДАНОВИЋ

Уређивачки одбор
проф. др Жарко Бошњаковић
проф. др Голуб Јашовић
проф. др Софија Милорадовић
проф. др Радивоје Младеновић
проф. др Мато Пижурца
проф. др Слободан Реметић, академик АНУРС

НИШ – БЕОГРАД 2024

Издају
Српска академија наука и уметности
Огранак у Нишу
Универзитетски трг 2, Ниш
и
Институт за српски језик САНУ
Кнеза Михаила 36/1, Београд

Технички уредник
Никола Стевановић

Прелом
Давор Палчић

Лектура
Ауторска

Коректура
Милица Стојановић

Моћив на корицама
Пастирица са стадом под планином Ртањ (фотографија Јована Бојовић Јоксимовић)

Тираж
300 примерака

Штампа
Planeta Print

ISBN 978-86-6184-041-8 (САНУ)
ISBN 978-86-82496-01-4 (ИСЈ)

© Српска академија наука и уметности 2024
© Институт за српски језик САНУ 2024

РЕЦЕНЗЕНТИ ПРИЛОГА:

проф. др Жарко Бошњаковић, проф. др Гордана Драгин, др Милина Ивановић Баришић,
проф. др Голуб Јашовић, проф. др Радивоје Младеновић, проф. др Мато Пижурица,
проф. др Драгана Радовановић, проф. др Слободан Реметић, академик АНУРС,
проф. др Тања Трајковић, др Ђорђина Трубарац Матић, проф. др Дијана Црњак

С Е К Р Е Т А Р
мрп Сандра САВИЋ

САДРЖАЈ

<i>Предговор</i>	7
------------------------	---

Недељко Богдановић

<i>Увод</i>	11
<i>а) Призренско-тимочки говори</i>	11
<i>б) Карџе</i>	14
<i>в) Сјисак јункџова и обрађивача</i>	16

НЕКА ПИТАЊА СТРУКТУРЕ ПАСТИРСKE ЛЕКСИКЕ ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИХ ГОВОРА

Недељко Р. Богдановић

Софија Р. Милорадовић

<i>Основне њосџавке научноисџраживачког љројекџа Пасџирска лексика љризренско-џимочких говора</i>	21
---	----

Ана Р. Савић-Грујић

<i>Пасџирска лексика југоисџочне Србије у науци о језику – домџи и оџворена џиџања</i>	43
--	----

Софија Р. Милорадовић

Сандра Г. Савић

<i>Називи за сџоку љрема времену млађења и узрасџу</i>	73
--	----

Биљана М. Савић

Зоран М. Симић

<i>О неким љридевима са значењем особина код живоџиња у љризренско-џимочким говорима</i>	93
--	----

Марина С. Јуришић

<i>Називи за црну овцу у љризренско-џимочким говорима</i>	119
---	-----

Миљана Б. Чопа

<i>Лексеме за означавање џса: реалема <i>Canis familiaris</i> у љризренско-џимочким говорима</i>	135
--	-----

Зоран М. Симић	
<i>Лексика млека и прераде млека у призренско-тимочким говорима</i>	147

Ана Р. Савић-Грујић	
Сандра Г. Савић	
<i>Одећа и обућа пасирира у говорима призренско-тимочке дијалектске области</i>	167

ЈЕЗИЧКИ ФОЛКЛОР, ИГРЕ

Тања З. Милосављевић	
<i>Пасирска лексика призренско-тимочких говора у пасирском фолклору</i>	185

Недељко Р. Богдановић	
<i>Из пасишког језичког фолклора југоисточне Србије</i>	217

Нина В. Аксић	
<i>Пасирске игре и чобанска надметања на призренско-тимочком говорном подручју</i>	235

ПАРАЛЕЛЕ – ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИ ГОВОРИ И ДРУГА ПОДРУЧЈА

Јована Д. Бојовић Јоксимовић	
<i>Пасирска лексика призренско-тимочких говора у ширем контексту</i>	261

Голуб М. Јашовић	
Душан Р. Стефановић	
<i>Изазови и ограничења једне лексикографске паралеле – називи за млеко и млечне производе у селима Алексиначког Поморавља и Пећког Подгора</i>	275

Недељко Р. Богдановић	
<i>Пасирска лексика југоисточне Србије и Оштрекарски дијалектолошки атлас</i>	287

БИБЛИОГРАФСКИ ПРИЛОГ

Сандра Г. Савић	
<i>Библиографија радова у вези с пасирском лексиком</i>	297

ПРЕДГОВОР

Судећи по броју истраживачких радова о лексици српских народних говора, могло би се рећи да сточарство као грану вековне људске делатности прати завидан број речи од којих неке имају карактер термина, а неке припадају општој лексици. То одговара чињеници да је сточарство, поред ратарства, свакако најраширенија област људске привредне делатности на селу, где живи већина становништва српског народа и да долази из дубоке старине. Људско искуство и напредак у технологији узгоја стоке и искоришћавања свега што се од стоке може добити, мотивишу и настанак нових речи за именовање стечених појмова и деривацију постојећих, а чињеница да сточарство није својина само српског народа указује на могућност да се многе речи појављују као заједничке у више сродних, па и несродних језика, уз могућу граматичку модификацију и померање у значењу. Данас са своје стране ту улогу има тржиште. Отуда у лексици сточарства има много домаћих речи, позајмљених речи, речи у живој употреби, па и у слојевима који се могу назвати историзмима и(ли) архаизмима.

Сточарска лексика није само неопходан услов комуникације сточарског живља међусобно и са пословним и другим саговорницима са стране, него је украс усмене народне књижевности, пословица и изрека, народних прича и народних песама (истина, из времена које је претходило нашим годинама), али и неопходан сегмент у дијалектолошким атласима као што су *Ойшїїєсловенски лингвистїички атлас* (ОЛА), *Срїьски дијалектїолошки атлас* (СДА), а нарочито *Ойшїїєкарїайїьски дијалектїолошки атлас* (ОКДА). У њима се налазе и пунктови са подручја призренско-тимочких говора. У дијалекатским речницима, међутим, пастирска / сточарска лексика чини скоро најзанимљивији слој и говори о дубокој и дуготрајној вези човека и (домаће) животиње.

Историјске и друштвено-економске промене у последњих пола века утицале су на то да се онај за језичку науку најзанимљивији део сточарења, који се одвија на планинским пределима и што даље од урбаних средишта, нагло мења, занемарује, а у језичком и културном смислу своди на успомене и остатке некадашње живе делатне праксе сеоског становништва. То као да је био знак упозорења за језичку науку да ће остати без бистрих врела народног искуства, знања и веровања. Уследио је први корак, прибирање народне лексике, а следило је и њено проучавање и публикавање радова.

Код лексике народних говора уопште, као да су занимљивија подручја удаљена од књижевног језика, па и од савремене комуникације на ширем плану. Таква лексика носи и обележја не само материјалне, већ и духовне праксе, а на своме лику и у своме облику задржава особине локалних дијалеката, који су такође резултат самосталног развоја и историјских утицаја.

Југоисточна Србија и шире подручје призренско-тимочких говора већ више од једнога века налазе се у врху српске дијалектологије по броју радова у којима се монографски описују поједини говори, по бројним дијалекатским речницима који захватају занимљива национална и културна подручја, па и по броју значајних посленика језичке науке чију су пажњу ови говори привукли и својом грађом наградили. Све ово прати и чињеница да међу посленицима језичке науке, дијалектологије понајвише, има данас и оних који су родом са овога подручја, и који су најчешће и службом повезани са завичајем. Оних којима су, дакле, говори призренско-тимочки матерњи.

Проучавање пастирске лексике призренско-тимочких говора отпочело је отварањем студијске групе за српски језик и књижевност на Филозофском факултету у Нишу, наставило се у Огранку САНУ у Нишу, а онда се то објединило у научноистраживачки пројекат *Пастирска лексика њризренско-џимочких говора* О-33-23, чији је координатор академик Александар Лома, руководилац проф. др Софија Милорадовић, оперативни руководилац др Ана Савић-Грујић, а консултант проф. др Недељко Богдановић, који је овим истраживањем руководио у претходним фазама (*Лексиколошка истраживања југоисточне Србије, Пастирска лексика југоисточне Србије*).

У организацији Института за српски језик САНУ, Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, према Уговору број 451-03-47/2023-01 од 17. 01. 2023. године, који је склопљен с Институтом за српски језик САНУ, подржава и истраживање пастирске лексике призренско-тимочких говора, чији би конкретни резултати требало да буду: допунска обрада пунктова са терена, обрада истраживачких тема на грађи добијеној са терена (дијалектолошки упитници, дијалекатски речници), публиковање зборника радова, израда и публиковање Атласа одабраних лексема и допуна Пастирског речника. Такође, чланови Академијског одбора за дијалектолошке атласе подржали су, у децембру 2022. године, пријаву пројекта под називом *Пастирска лексика њризренско-џимочких говора*, који би се заснивао на грађи похрањеној у картотеци Огранка САНУ у Нишу, уз учешће сарадника Дијалектолошког одсека Института.

Политичке прилике на подручју Косова и Метохије не иду на руку теренским истраживањима, али је попуњавање јединственог *Уџиџника за њрикуџљање сџочарске лексике* ипак остварено у обиму довољном да се пастирска лексика представи на задовољавајући начин. Са тога подручја добијена је грађа из следећих пунктова: Церница (Ѓџилане), Коретиште (Ѓџилане), Бостане (Ново Брдо), Витина, Јажинце (Сиринић), Штрпце. Из подручја моравске долине допуњена је грађа трима новим пунктовима:

Трњане (Алексинац), Равна Бања (Медвеђа), Радиновац (Лебане), а са подручја Румуније донета је грађа из пункта Свиница. То је, поред 39 пунктова обрађених у претходној фази (преко пројекта *Пастирска лексика југоисточне Србије*), омогућило израду прилога који се саопштавају у овом зборнику, али и најаву нових тема и радова који ће се јавности саопштавати (преко зборника радова, научних скупова или кроз стручну периодику) у наредном периоду. Са тим радовима, са будућим *Атласом пастирске лексике призренско-тимочких говора* и резултатима радова насталих у претходном периоду (*Пастирска лексика југоисточне Србије*, 2020, *Пастирски речник југоисточне Србије*, 2019, допуњен грађом из новообрађених пунктова – сада има преко 4000 речи, и више радова у стручној периодици), добиће се комплетна слика пастирске лексике једног дијалекатског подручја српског језика у целини. У лепе чињенице овог зборника и Пројекта спада и ангажовање младих научних радника, којима до сада пастирство и пастирска лексика нису били у пажњи, па је рад на Пројекту био посебан и вредан напор на даљем стручном оспособљавању за проучавање српског народног језика.

У Нишу, 15. 11. 2023.

Уредник

У В О Д

а) Призренско-тимочки говори

Призренско-тимочки говори, у науци познати и као говори призренско-тимочке дијалекатске области,¹ раније и као говори призренско-тимочке зоне, захватају крајње југоисточне пределе српског језика, у целини гледано, или крајње јужне говоре на тлу Републике Србије. С истока су им говори бугарског језика, с југа говори македонског језика, са запада говори албанског језика, данас доста проширени и по тлу косовско-метохијске области, тако да ту део српских говора представља тзв. језичке енклаве. Северну границу чине говори косовско-ресавског дијалекта, чија граница, полазећи од Зајечара, избија на Тупижницу и врх Слеме, одакле на запад иде преко Ртња и Буковика до Сталаћа (Белић 1905: XLV–XLVI), онда на југ преко Великог и Малог Јастрепца долази у околину Прокупља, одатле преко Пасјаче, Соколске планине, Петрове горе избија на врх Крш у околини Подујева (Белић 1905: XLVI), одакле се граница спушта на ушће Лаба у Ситницу, иде преко планине Чичавице, и између Ђаковице и Дечана избија на тромеђу српско-црногорско-албанске границе (Ивић 2001: 134).²

Ова дијалекатска област српског језика припада његовом штокавском наречју, с којим је имала дуг заједнички развој, да би после XII–XIII века њени говори показали и неке особине самосталног развоја. Зато је одликују

¹ Дијалектолошка наука располаже значајном литературом о овим говорима, почев од 1905, када су Белићевим „Дијалектима источне и јужне Србије“, *Српски дијалектолошки зборник* (СДЗБ) књ. I, Београд, 1905 (надаље: Белић 1905) они ушли у најужи интерес науке, а нарочито бројним и садржајним дијалекатским речницима, о чему више видети у *Библиографији призренско-тимочких говора* (до 1992), у зборнику реферата са научног скупа *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката* (Нишка Бања, 1992), објављеном 1994, у издању Филозофског факултета у Нишу, Института за српски језик САНУ у Београду и Центра за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, аутора Н. Богдановића, Ј. Марковић и В. Вукадиновића, као и у *Прилогу библиографији призренско-тимочких говора од 1992. до 2014. године*, у зборнику *Александар Белић – 110 година од његове Српског дијалектолошког зборника*, објављеном 2017, у издању Филозофског факултета у Нишу, аутора М. Јуришић и Ј. Марковић. Овај кратак сумарни осврт нећемо оптерећивати литературом, јер је она богато заступљена у радовима који следе, а кориснике нашег зборника упућујемо и на врло користан рад Бранкице Марковић: *Дијалекатска лексикографија штокавског наречја*, СДЗБ LXII, Београд 2015.

² Ивић 2001: Ивић, Павле. „Призренско-тимочка дијалекатска зона“. *Дијалектологија српскохрватског језика (Увод у штокавско наречје)* (ур. Драгољуб Петровић). Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001, 146–174.

и архаизми и специфичне иновације у односу на просечно штокавско стање. На неке од одлика које се могу појавити у ликовима пастирске лексике, која је предмет пројекта *Пастирска лексика призренско-тимочких говора*, овде ћемо укратко скренути пажњу, изостављајући синтаксичке и балканистичке одлике, са мањим утицајем на лексику.

То су говори са: $\epsilon > e$ (*рёд*, *и́еле* / *и́елё*), $\varphi > y$ (*луг* = ливада, *гуска*), $\epsilon > e$ (*млёко* / *млеко*, *сёно*), $\psi, \psi > \alpha$, надаље бележено као ψ (*овѣн*, *и́ѣс*, *и́еиѣл*, *сугърѣц*), чувањем вокалног *л* (примере види ниже), финалног -*л* (*во́л*, *и́ре-со́л*, *зѣл*, о другачијој реализацији в. ниже), $*tj > \check{h}$, $*dj > \check{h}$, с иновацијама (примере в. ниже).

Глас *х* је изгубљен из свих позиција, а појављују се замене *в*, *ј* или *к* (*а́јеиѣ*, *а́к*, *и́иѣије*, *со́ва*, *ра́сова*, *ме́јур*, *и́рикоиѣ* = приход, доходак), док се *ф* може наћи у јужнијим пределима и на Космету (*фи́иѣиѣ коњ*, *чи́фѣиѣра се*, *фе́лија* / *фи́лија*).

Африката *s* (*dz*) јавља се такође на целом простору (*сви́ска*, *сви́че* = двишче, двогидац, *све́иѣц*).

Истрвени су резултати јотована у трпном придеву (*загра́ден*, *ско́иѣн*, *уи́овѣн*, *сти́оѣна слани́на*, *изгубѣна овца́*).

Цела област има експираторни акценат, овде бележен као ['], без опозиција по квантитету и квалитету, на месту где се налазио у старом српском језику, с померањем напред у јужноморавској долини (*о́вца*, *ко́за*, *ве́иѣр*, према: *овца́*, *коза́*, *веиѣ́р* на истоку).

Говори ове области немају збирне именице на -*ад* ($*jag\check{h}ad$, $*jara\check{d}$), а ако се нека од њих и појави у грађи са терена, то је или утицај књижевног језика, или је дошла из тржишне комуникације. Са збирним значењем јављају се ликови типа: *ја́гњиѣиѣ*, *ја́гњиѣиѣ*, *ја́гњеиѣиѣ*, *ја́ганиѣиѣ*, *ја́ганчо́р* (сви примери из старопланинског и лужничког краја).

У дијалекатском погледу област није јединствена, те се разликују: I *тимочко-лужнички говор*, II *сврљишко-зайлањски говор*, III *јужноморавски говор* (Белић 1905: XXXIX), или: *призренско-јужноморавски дијалекат*, *сврљишко-зайлањски дијалекат*, *тимочко-лужнички дијалекат* (Ивић 2018: 228, 236, 240),³ које П. Ивић у *Дијалектологији* назива *дијалекатским типовима* у наслову, а *дијалектима* у тексту (Ивић 2001: 154).

Поред наведених одлика, призренско-тимочко подручје има већ поменуто вокално *л* (*жѣ́чка*, *кѣ́к*, *и́ѣсио*, *вѣ́на*). У лужничком делу, као и у сврљишко-заплањском, $л > лѣ$ (*вѣ́лна* / *вѣ́на*, *оѣ́лѣзѣ*, *кѣ́чѣ* = туца), док призренско-јужноморавски има *у*, али и *лу*: *жѣ́у́чка*, *слѣ́зе*.

³ Ивић 2018: Ивић, Павле. „Призренско-тимочка дијалекатска област“. *Српски дијалекти и њихова класификација. Целокупна дела X/2*** (ур. Слободан Реметић). Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2018, 210–253.

Само на тимочко-лужничком тлу *к, г + е, и* прелази у *ћ, ђ*, као и *к* иза *ј, љ, њ* (*сисће, шћембе, ћер, мићерица, ћиселник, ћићка; бубулџћа* = капа, *сојћа* (Белић 1905: 198), *бољћа, веиелћа* = вешалица, *сењћа*).

Такође, само на тлу ових говора **tj, *dj > ч, џ*: *бучка, врча, јашдечи, јаганчичи; краца, йреца, риц, мийкау, Џурцов дѣн, џурџил* (Белић 1905: 174–181).

Сврљишко-заплањски говори мало имају својих одлика, јер се у неким слажу са себи источнима (тимочко-лужничким), а ту је, поред наведених, и одсуство јотовања групе *ђј* код глагола на *-ићи* (*дојдем*, према *дођем* у јужноморавском говору), или са себи западним говорима: *йс > йц, йш > йч: йце, йцићи, йчешљак*; одсуство промене *к, г* испред меких вокала и пала-тала (*кокошке, свињски, рњака*).

Призренско-јужноморавски говори имају промену *-л > -(j)а* у радном глаголском придеву: *йушићја овце, йомуџја ги, уйејја гу ован*. У говорима који се смештају на подручје Косова и Метохије појављују се умекшања сугласника типа: *ћигерица, ћобанин, йејлиће, овћаре, кал'ено, л'ивада, слан'ина*, али и: *йајси, којн, којзји, којзџина* = кострет.

На творбеном плану могу се јавити извесне специфичности које би тек требало да буду предмет проучавања пастирске лексике призренско-тимочких говора, а овде доносимо две занимљивости.

Прва, пиле са ђубастом пердом у лесковачком крају је: *ћулума-есіо*, кокошка *ћулумајка*,⁴ а у сврљишком: *ћулу-масіо / чулу-масіо*, кокошка *ћулуманка / чулуманка*.⁵

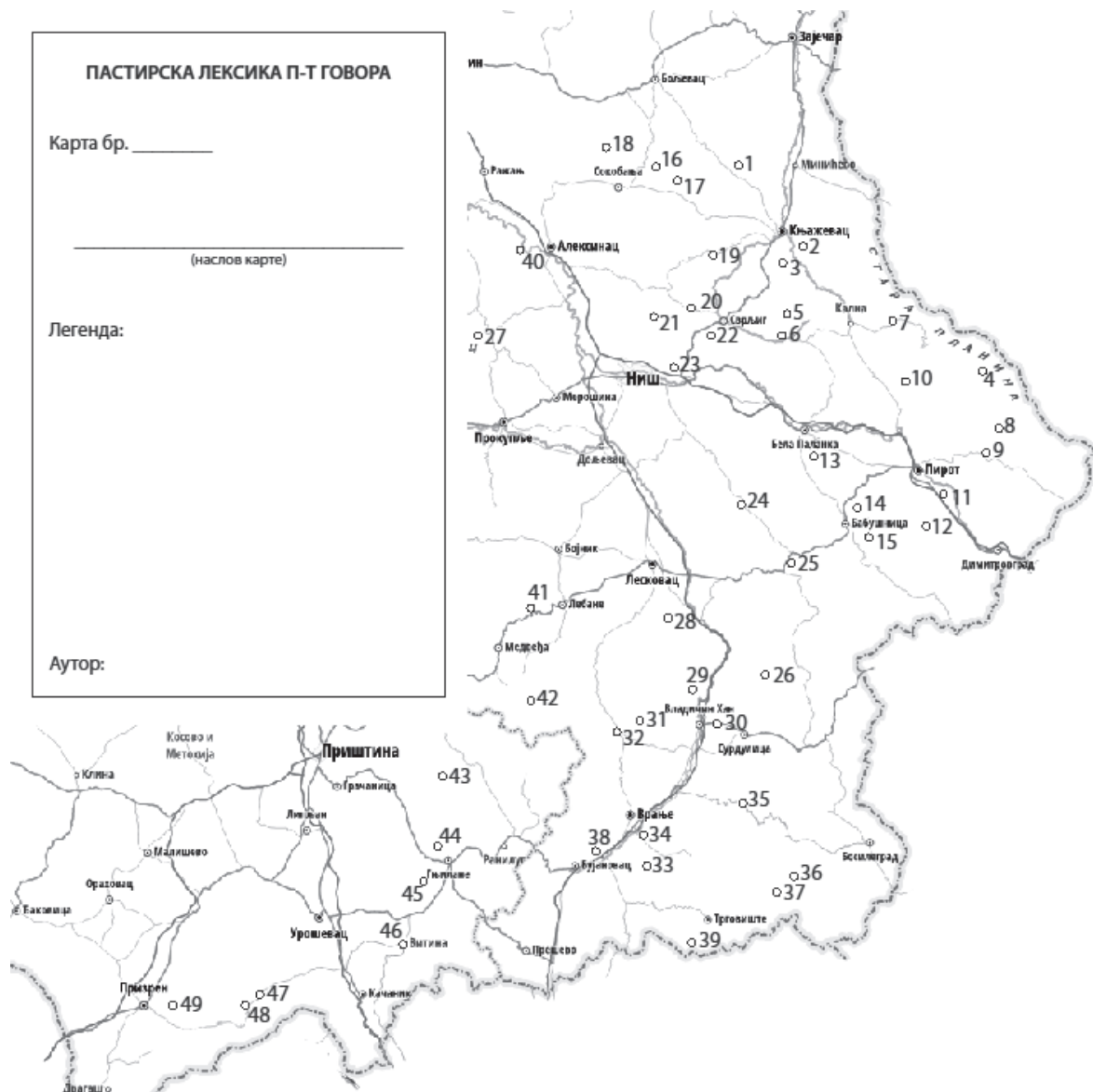
Друга, множина и хипокористична форма за младунчад домаћих животиња гради се по обрасцу:

тимочко-лужнички:	<i>йіле, йіличи, йілчичи;</i>
сврљишко-заплањски:	<i>йіле, йілићи, йілчићи;</i>
призренско-јужноморавски:	<i>йіле, йілики, йілчики.</i>

Надамо се да ће боравак на терену и проучавање пастирске лексике призренско-тимочких говора обогатити и ауторе и читаоце многим сазнањима, на какве смо овде, само укратко, скренули пажњу – тек толико да се не залута у шуми језичких чињеница, од којих ће неке бити део активног фонда пастирске комуникације, а неке остатак минулих времена и споменик вековног пастирства једног дела српског народа.

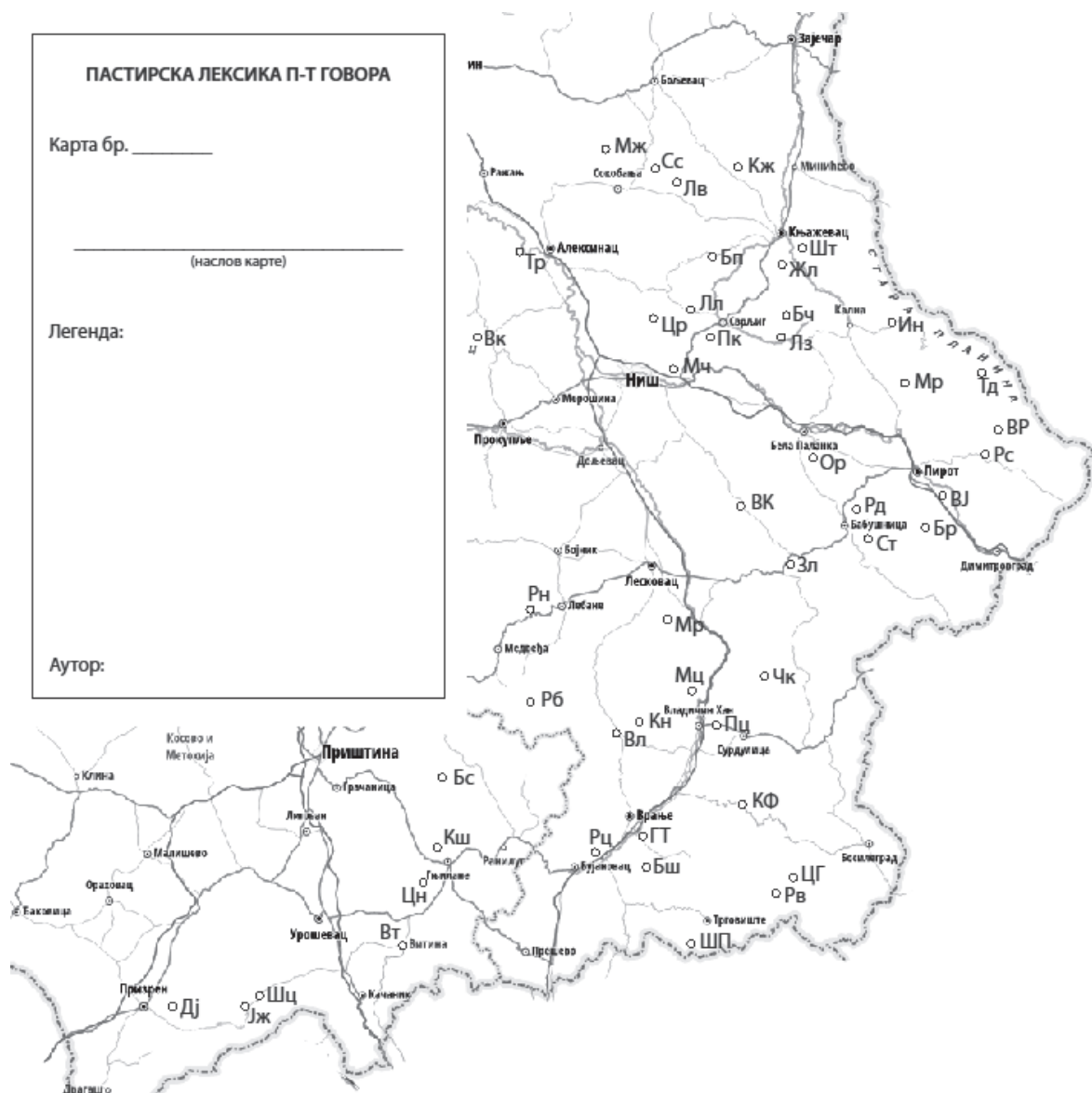
⁴ Митровић 1992: Митровић, Бранислав. *Речник лесковачког говора*. 1992. За примере из Сврљига – наше сведочење.

⁵ Сврљишки облици са *ћ* су сврљишко-заплањског, а са *ч* тимочко-лужничког типа.

б) Карте⁶

Карта испитаних пунктова означених редним бројевима

⁶ Карте су осмислили Недељко Богдановић и Ана Савић-Грујић, а картографски део посла обавила је Милена Момировић.

Карта испитаних пунктова означених скраћеницама

в) Списак пунктова и обрађивача

Село	Општина	Теренски обрађивач	Скр.
------	---------	--------------------	------

Тимочко-лужничка област [ТЛ / Т-Л]

Свинаца	Румунија	др Зоран Симић	Сц
Кожељ	Књажевац	др Љубиша Рајковић	Кж
Штитарац	Књажевац	др Борислав Првуловић	Шт
Жлне	Књажевац	Акица Стаменковић	Жл
Топли Дол	Пирот	Драгољуб Златковић	ТД
Бучум	Сврљиг	др Недељко Богдановић	Бч
Лозан	Сврљиг	Драган Јоцић	Лз
Иново	Књажевац	Нинослав Стојановић	Ин
Височка Ржана	Пирот	др Радослав Ђуровић	ВР
Рсовац	Пирот	Ана Петровић	Рс
Мирковци	Пирот	Драгољуб Златковић	Мр
Велики Јовановац	Пирот	Јасмина Крстић	ВЈ
Беровица	Пирот	др Драган Лилић	Бр
Ореовац	Бела Паланка	др Љубисав Ћирић	Ор
Радошевац	Бабушница	Горан Панајотовић	Рд
Стол	Бабушница	Наташа Николић	Ст

Сврљишко-заплањска област [СЗ / С-З]

Сесалац	Сокобања	Јелена Маринковић др Јована Бојовић Јоксимовић	Сс
Левовик	Сокобања	Бојан Голубовић	Лв
Мужинац	Сокобања	Сања Милошевић	Мж
Бели Поток	Књажевац	Мила Тасић	БП
Лалинац	Сврљиг	Дракче Стојиљковић	Лл
Церје	Ниш	Властимир Јовановић	Цр
Преконога	Сврљиг	Марина Арсенијевић	Пк
Малча	Ниш	Зорица Марковић	Мч
Велики Крчимир	Гацин Хан	др Јордана Марковић	ВК
Златићево	Власотинце	др Станислав Станковић др Вилотије Вукадиновић	Зл
Чука	Црна Трава	Биљана Станисављевић	Чк

Призренско-јужноморавска област [ЈМ]

Вукања	Алексинач	Славољуб Радосављевић	Вк
Мала Река ⁷	Лесковац	Наташа Вукадиновић	МР

⁷ Заселак који се не налази у попису места Србије, али постоји на терену.

Мртвица	Владичин Хан	Соња Ђорђевић	Мц
Прекодолце	Владичин Хан	Јадранка Стаменковић	Пц
Куново	Владичин Хан	Драгана Стевановић и Марија Милошевић	Кн
Власе	Врање	др Марина Костић	Вл
Буштрање	Врање	Дејан Станисављевић	Бш
Горње Требешиње	Врање	др Момчило Златановић	ГТ
Крива Феја	Врање	Владимир Стевановић	КФ
Црвени Град	Трговиште	др Марина Костић	ЦГ
Радовница	Трговиште	Стефана Ђорђевић	Рв
Раковац	Бујановац	Јелена Милосављевић	Рц
Широка Планина	Трговиште	др Момчило Златановић	ШП
Трњане	Алексинац	Душан Стефановић	Тр
Радиновац	Лебане	Кристина Павић	Рн
Равна Бања	Медвеђа	Бојана Станковић	РБ
Бостане	Ново Брдо	Кристина Павић	Бс
Коретиште	Гњилане	др Татјана Трајковић	Кш
Церница	Гњилане	Душан Стефановић	Цн
Витина	Витина	др Недељко Богдановић	Вт
Штрпце	Штрпце	Анђела Реџић	Шц
Јажинце	Сиринић	Милица Дејановић	Јж
Дојнице	Призрен	др Радивоје Младеновић	Дј

Недељко Богдановић

НЕКА ПИТАЊА СТРУКТУРЕ ПАСТИРСКЕ
ЛЕКСИКЕ ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИХ ГОВОРА

Недељко Р. Богдановић*
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет Ниш
Департман за србистику

Софија Р. Милорадовић**
Институт за српски језик САНУ, Београд

ОСНОВНЕ ПОСТАВКЕ НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКОГ ПРОЈЕКТА *ПАСТИРСКА ЛЕКСИКА* *ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИХ ГОВОРА*

Рад у *Прологомени* износи разлоге изучавања пастирске лексике, а они су понајвише у замирању ове привредне делатности, у демографским и другим променама на тлу призренско-тимочких говора. *Пројектни задатак* поставља се као прикупљање пастирске лексике преко јединственог упитника у одабраном броју пунктова, у њеном проучавању, те у изради зборника радова, речника и атласа. Задатак је и шире образложен. У делу *Очекивани резултати* износе се претпоставке о могућим резултатима који не представљају допринос само језичкој струци. Одељак *Методолошки приступи* садржи опис методолошких поступака и више разноврсних смерница за што темељитији приступ грађи и за њену успешну обраду.

Кључне речи: призренско-тимочки говори, пастирска лексика, зборник радова, пастирски речник, атлас пастирске лексике.

У овом раду читаоце обавештавамо о основним поставкама научноистраживачког пројекта из области лексике српских народних говора, чије истраживање покрива читаву једну дијалекатску област српског језика – призренско-тимочку (П-Т),¹ а који за тему има терминолошки систем

* nedb@ni.ac.rs

** sofija.miloradovic@sanu.ac.rs

¹ Призренско-тимочка дијалекатска област, осматрана у односу на српски књижевни језик и на већину српских дијалеката, делује „егзотично“ по многим својим одликама, али она заправо не припада никаквим особеним дијалекатским формацијама. Кључна чињеница, коју је Павле Ивић изнео још у *Дијалектологији* из 1985. – везано за суседне генетски сродне језике, јесте та да су „главне изгласе које спајају призренско-тимочке говоре са бугарским и македонским језиком хронолошки (...) секундарне у односу на оне које обележавају бли-

једног значајног сегмента традиционалне привреде и културе – сточарења, тј. пастирског занимања. Предлог Пројекта чија би централна тема била пастирска лексика призренско-тимочких говора, а који би се заснивао на грађи похрањеној у картотеци Огранка САНУ у Нишу, уз учешће знатнијег броја сарадника Дијалектолошког одсека Института за српски језик САНУ, поднели су Академијском одбору за дијалектолошке атласе проф. др Недељко Богдановић и проф. др Софија Милорадовић, с молбом да га Одбор подржи. Пројекат је прихваћен на седници Одбора одржаној 26. децембра 2022. године и нашао се у оквиру плана рада за 2023. годину. Први задатак за 2023. годину био би приређивање једног зборника радова из тематике и на грађи пројекта, којим би се употпунило проучавање пастирске лексике, али и решавала нека методолошка питања рада на атласу који се планира за 2024. годину. Будући да су Пројекту претходила искуства истраживача са Огранка САНУ у Нишу, који су већ имали пројекат *Пастирска лексика југоисточне Србије*,² те да је током протеклих година (2018–2022) у Огранку под руководством проф. Н. Богдановића истраживана пастирска лексика југоисточне Србије, што је резултирало теренским радом у 39 пунктова југоисточне Србије, предложени пројекат усвојила су потом и надлежна тела Огранка САНУ у Нишу. Тада је за координатора одређен академик Александар Лома, за руководиоца пројекта – проф. др Софија Милорадовић, научни саветник у Институту за српски језик САНУ, а за консултанта – проф. др Недељко Богдановић. Извршиоце пројектних задатака чини 11 чланова институтског дијалектолошког тима, те је за организатора пројектних активности постављена др Ана Савић-Грујић, виши научни сарадник у Институту, а основном тиму ће се, по потреби, прикључити и колеге из Огранка САНУ у Нишу и са Филозофског факултета Универзитета у Нишу, са Филозофског факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, као и сарадници за прикупљање пастирске лексике на терену. (Прилог: Одлука о усвајању предлога за заснивање нових пројеката Огранка САНУ у Нишу)

скост истих говора са осталим штокавским дијалектима. Стога оне, иако имају вредности за типолошку (структуралну) карактеристику говора, ипак не значе ништа за њихово порекло“ (Ивић 1985: 122–123). О простирању призренско-тимочких говора П. Ивић каже следеће: „Гранична линија призренско-тимочког и косовско-ресавског подручја преломљена је на два места. На земљишту косовско-метохијске покрајине она има правац југозапад – североисток, да би ушавши у тзв. централну Србију скренула на север. Код Сталаћа та линија чини нови заокрет, овога пута ка истоку. На тај начин општи правац дијалекатске међе остаје југозапад – североисток, али је линија снажно угнута ка северозападу у пределу доњег тока Лужне Мораве. Та је избочина очито резултат миграција носилаца призренско-тимочких говора долином те реке ка северу“ (Ивић 2009: 151).

² Пре формирања Огранка САНУ у Нишу, постојао је Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, који је имао и Одсек за језик, а чији је руководиоца био проф. др Недељко Богдановић. Центар је, поред осталих, имао и научноистраживачки пројекат *Лексиколошка проучавања југоисточне Србије*, са три потпројекта: *Писци и језик*, *Лексиколошка проучавања* (Лексика пастирства) и *Језичка култура јавног живота*.

ПРОЛЕГОМЕНА

Услови живота и рада српског народа најдрастичнију промену доживели су после Другог светског рата. Живот у домаћинству, на своме поседу, уз ограничену комуникацију са светом, имао је за собом векове у којима су се развијала поједина занимања, усавршавале вештине у производњи, богатио лични удео у свакој делатности. Такав живот стварао је потребу за широким познавањем услова рада, разноврсних радних активности, квалитета рада. То је време усавршавања заната – једног облика рада за тржиште, домаће радиности која је морала задовољити све потребе домаћинства у погледу одеће, обуће, израде једноставнијих алата, украса, свирала итд. Примера ради: у сваком домаћинству било је особа које су знале да сире, да месе, да ткају, да себи кроје и шију рубље, да ору, да негују башту... Привредне гране изван куће такође су биле традиционално одређене, са малим помацима у технологији рада. Обрада земље (ратарство, повртарство, воћарство), чување стоке, рад у шуми, на води, са ширењем знања путем упознавања конкретног посла, потребовале су велики број речи (језичких јединица) за именовање (опис) свакодневног посла и споразумевање унутар заједнице (породице, села, евентуално најближе чаршије са тржиштем³). То је време стварања неопходне терминологије по навикама и потребама сваке средине, односно лексике која је на општем језичком плану могла бити специјална, али је тешко одвојива од свега што је језик те средине садржао. Таква лексика стварана је у ужим регијама, али није била потпуно аутохтона, независна од окружења на хоризонталном плану, нити пак од претходног искуства на вертикалном плану. Једнако је пулсирала између иновација на технолошком и језичком, тј. дијалекатском плану, одупирући се променама, али их у исто време непрестано доживљавајући. Нагле промене у производњи и у друштвеном животу понекад су тражиле и промену терминологије. Она је често деловала страно, па се настављао живот старе терминологије за нове реалије. У ратарству, рецимо, остаје термин *жеџи*, иако се врша обављала комбајном, а не српом. Чак и када се косило у неким крајевима, говорило се: почела је *жеџџа*. У сточарству, на пример, *музилица* није више особа која музе него справа, уређај који се постави крави на виме и измузе је. *Радилица* није више ознака за неку вредну женску особу – вредницу у домаћој радиности, већ назив за једну осовину на моторним машинама. Међутим, има и занимљивих ситуација на језичком плану. Сељанка са тимочко-лужничког подручја понесе бојацији *џрецу* (Богдановић 1979: 42), а враћа *џређу*, јер је она код бојације, у фарбари, преименована у правцу

³ Пример: из фамилије Н. Богдановића био је човек који је правио *брда* (за ткачки ра-збој) и дрвене кленове кашике. Он је целе зиме радио то у соби, поред фуруне, да би на првом пролећном вашару у Књажевцу све то продао – не Књажевчанима него неким другима из околних села, који су такође чекали први вашар да те производе купе.

стандардног језика.⁴ Исто је тако са *сирењем* или *сирињем*, које је на пијаци већ постало *сир*. Губећи се из реалности, многи појмови из домена материјалне културе остављали су у наслеђе своје име, које је могло бити архаизам када се у свести држи нешто што је именовано много раније, а именовање сада опстаје као термин позајмљен из прошлости: *сѝрижба* оваца сада је шишање електричном машином, али међу сточарима *сѝрижба* је и даље функционална, и означава дан када се стрижење оваца обавља, пошто је некада то била свечаност на саватима и бачијама.⁵

ПРОЈЕКТНИ ЗАДАТАК

Научноистраживачки пројекат *Пастѝрська лексика ѝризренско-ѝтимочких говора* је колективни задатак већинског дела истраживача Дијалектолошког одсека Института за српски језик САНУ и других придружених истраживача, у оквиру кога треба (1) прикупити грађу са терена призренско-тимочких говора, где је сточарство, поглавито пастирско, планинско, некада било једна од двеју основних људских привредних делатности, (2) проучити је, (3) довести је у везу са истоврсном лексиком са ширег подручја српског језика, (4) обрадити је по темама које грађа понуди, те (5) сачинити зборник радова, речник и атлас.

А) Начин прикупљања грађе. Грађа се прикупља од саговорника / информатора на основу *Уѝиѝника за ѝрикуѝљање сѝочарске лексике* Н. Богдановића, али и из других доступних извора, пре свега из бројних и богатих дијалекатских речника с призренско-тимочког дијалекатског подручја. *Уѝиѝник*, поред првог одељка *Оѝиѝиѝ називи*, садржи седам целина које се тичу овце, козе, говечета, коња, магарца, свиње и живине, а питања се групишу по следећим темама: оплодња и млађење, узраст, делови тела, болести, означавање и именовање по телесним ознакама, исхрана и

⁴ Промена боје неке материје посредством неке супстанце, или путем неког техничког поступка, означавала се глаголом *чини*. *Чињење*, тј. целина поступка бојења: предмет који се боји, средство којим се боји, поступак, радња бојења, алат потребан при бојењу – све је то обухваћено именицом *чинилка*. Турско време доноси *боју*, али *чинилка* и даље остаје (*Куѝи боју за моју чинилку, да ѝој заврѝим*). Боји се оно што се *чини* (пређа, тканина). У чаршији за тај посао постоје занатлије и они су *бојације*. У новој етапи, када се појављује занатлија за опрему куће, тј. за израду прозора и врата – тишлер, стиже и фарба за бојење дрвенарије. Не каже се *да обојим ѝрозори / ѝенѝери*, него се каже *да офарбам*. *Чинилку* су изводиле сељанке употребом биљака (јасен, орах), или друге неке природне материје (стајско ђубре), боја се у виду прашка набављала у дућану, а фарба је бивала индустријског порекла. Радње у којима се *чини*, боји, сада су фарбаре, у којима се – природно – фарба. Хронологија се може апроксимативно и утврдити, а живи народни говор показао би трајање појединих лексема у том систему. Сва је прилика да постоји време употребе два термина у неједнаком опсегу, па с протоком времена један постаје архаизам и креће се ка забору, док ретки остаци могу бити специјално употребљени (боја лица још није постала фарба лица, нити је *чинилка*).

⁵ За *сѝрижбу*, као и за *ѝремлаз* (о Ђурђевдану), целе породице излазиле су на планину и тамо на пашњаку славиле дан када им стока „даје“ нешто од себе. И стока и пастир су тада награђивани.

нега, простор и просторије за смештај, сточарски производи. Други део Упитника, под називом *Сточарење*, садржи целине које се тичу рада са стадом, потом са млеком, вуном и месом, као и оне које садрже питања у вези с назвањима радника који се баве око стоке и с пастирском опремом, док се у оквиру последње целине налазе подтеме: узвици, сточарски пси, врсте звона, пастирске игре, при чему се испитивач позива и на бележење народних умотворина везаних за сточарење / пастирење.

Б) Избор пунктова за теренски рад. Према расположивим могућностима (кадровским и финансијским), на призренско-тимочком терену централне Србије – поред већ попуњених упитника у 39 пунктова – обрадиће се још неки јужноморавски пунктови у којима је сточарска делатност била развијена. На подручју Косова и Метохије избор ће бити условљен тренутном политичком (отежано кретање Покрајином) и демографском ситуацијом (многа места у којима је сточарење било живо остала су без српског живља, а пастирску лексику још као успомену на некадашњи живот чувају старији људи у расејању, тзв. интерно расељена лица). На територији Румуније планирана је обрада два призренско-тимочка пункта – једног од крашованских села и Свинице.

Треба знати да је бављење сточарством било основна делатност сваког домаћинства, те да је могуће да пастирску лексику познају људи и из свакодневне комуникације, тако да би се до ње могло доћи добрим избором саговорника / информатора, независно од тога да ли је у неком селу сточарење било знатније развијено (није било ниједног сеоског домаћинства које није имало нешто стоке).⁶

Списак пунктова треба да обухвати све пунктове ОЛА, ОКДА и СДА⁷ с подручја П-Т говора, као и питања која су у њима заступљена.

В) Избор тема за монографску обраду диктираће прикупљена и проучена грађа, а о њеном пуном обухвату стараће се руководицац пројекта.

Г) Пастирски речник треба да обухвати све лексеме садржане у упитницима и допуне грађом до које се дошло прегледом других извора.

Д) Атлас пастирске лексике треба да прикаже географски распоред лексема сточарске лексике у случајевима када се иста реалија означава са више номинација, тј. када се сусрећемо с више лексичких база за именовање једне исте реалије. Уколико се покаже могућим и потребним, Атлас може показати и географски распоред више дијалекатских облика исте лексеме – фонетских, творбених и сл. Карте Атласа треба да садрже стручне коментаре језичких појава које се на њима показују.

⁶ Бележимо овде наше (Н. Б.) сведочење из једног сокобањског села о томе да су једно домаћинство окарактерисали као јадно, бедно, сиромашно следећим речима: „Они од стоку имају само кокошке!“. Дакле, подразумевало се да се мора имати стока, као предуслов успешног домаћинства, и да је сточарење атрибут сеоске привреде и живота.

⁷ ОЛА = *Опшћесловенски лингвистички аџлас*, ОКДА = *Опшћепарџајски дијалектолошки аџлас*, СДА = *Српски дијалектолошки аџлас*.

Ћ) Због друштвено-економских промена, које подручје призренско-тимочких говора, нарочито планинске пределе који су матичне области пастирења, обележавају напуштањем сточарске делатности и демографском девастацијом, теренски рад је потребно обавити у што краћем року – у току 2023. године, чиме би и радови за зборник имали пунији обухват лексичке грађе, а атлас би требало припремити за рецензирање до краја 2024. године.

О б р а з л о ж е њ е

1.

Научноистраживачком пројекту *Пастирска лексика љризренско-љтимочких говора* претходио је пројекат *Пастирска лексика југоисточне Србије*, као један од задатака Огранка САНУ у Нишу. То је био неслужбени задатак истраживача српских народних говора окупљених око Филозофског факултета у Нишу и Центра за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу – касније трансформисаног у Огранак САНУ у Нишу. Руководилац тога пројекта био је његов покретач проф. др Недељко Богдановић, који је најпре сачинио *Уљиљник за љрикуљљање љпастирске лексике*, одредио пунктове за теренску обраду, а потом ангажовао сараднике са Факултета и са ширег подручја југоисточне Србије: др Недељко Богдановић, Бучум (Сврљиг), др Момчило Златановић, Врање, др Драган Лилић, Пирот, др Борислав Првуловић, Штитарац (Књажевац), др Љубиша Рајковић, Кожел (Књажевац), др Радосав Ђуровић, Височка Ржана (Пирот), др Љубисав Ћирић, Ореовац (Бела Паланка), др Јордана Марковић, Велики Крчимир (Гацин Хан), др Вилотије Вукадиновић (допуна др Станислав Станковић), Златићево (Власотинце), др Марина Костић, Власе и Црвени Град (Врање), Мила Тасић, Бели Поток (Књажевац), Драгољуб Златковић, Топли Дол (Пирот), Драган Јоцић, Лозан (Сврљиг), Дракче Стојиљковић, Лалинац (Сврљиг), Властимир Јовановић, Церје (Ниш), и други, рачунајући и један број ондашњих студената Србистике Филозофског факултета у Нишу.

Пројекат је предвиђао (а) прикупљање грађе на терену, (б) проучавање грађе, (в) израду *Пастирског речника југоисточне Србије*, (г) израду једне колективне монографије – *Пастирска лексика југоисточне Србије*, и (д) израду *Аљлласа љпастирске лексике југоисточне Србије*.

Задаци (а)–(г) су остварени, а задатак (д) је у раду.

2.

При раду на овом пројекту пошло се од истих премиса које су важиле и за пројекат *Пастирска лексика југоисточне Србије*.

А) У последњих пола века подручје призренско-тимочке области доживело је широк захват у лексику народних говора, што се преточило у знатан број дијалекатских речника и речничких збирки, чији су аутори

у мањој мери бивали језички стручњаци (Жугић 2005; Ћирић 2018, 2021). Једна међуфаза овога покрета је појава речничких збирки везаних за поједине теме традиционалног начина живота и рада (тематски дијалекатски речници – повртарска лексика, ткачка лексика, земљописна лексика, змијски речник, антропографски речник).⁸

У исто време, поједине економско-културне средине добијају студије о пастирској лексници, са речничким фондом потребним за израду дотичних студија (Срем, Гораждевац, Кривовирски Тимок, Метохијски Подгор).⁹

Ове чињенице, те убеђење покретача пројекта, као и неких сарадника на пројекту, у значај пастирске лексике – кроз три аспекта, од којих први бива *ширина* (више тематских области: именовање домаћих животиња и њихових делова тела, именовање сточарских производа, узгој стоке, смештај и исхрана, лечење, називи за раднике око стоке, њихове опреме и средстава за рад, па и за веровања и празноверице), други је *бројносћ* лексема омогућена вишевековном праксом сточарења, утицајима са стране, унутрашњим развојем, дијалекатским разумевањем, док трећи бива *разнородна ојозићносћ*: страно и домаће, архаично и савремено, актуелно и напуштено, термилошко и опште и сл. – утицали су да се и на нишком универзитету, односно на Групи за српски језик Филозофског факултета, која од почетка рада, осим образовања кадрова за рад у просвети, једним од својих основних задатака сматра проучавање језика и културе народа коме припада, покрене пројекат *Сточарска лексика југоисточне Србије*. Овај се пројекат убрзо тематски преоријентисао на пастирство, тј. на чување стоке на испаша, с тзв. полуномадским сточарењем, односно – сезонским изгоном у висинске, планинске пределе, чиме су најпотпуније истраживачком пажњом обухваћене овце и козе.

Б) Следећи своје могућности, јер Пројекат никада није био финансијски подржан, за рад је одабрано доступно подручје – простор од Јужне Мораве на исток. Национално и културолошки гледано, то је доста уједначено подручје, мада га у језичком смислу обележавају три типа одлика призренско-тимочке дијалекатске области. Наиме, подручје обрађено као југоисточна Србија познаје тимочко-лужнички (сточарски свакако најинтересантнији), сврљишко-заплањски и јужноморавски дијалекатски тип, који се шири и западно од Јужне Мораве и захвата добар део јужног дела области Косова и Метохије, скупа с Призреном. Тај део, с оперативних и других разлога, досад није могао бити обухваћен истраживањем оне врсте које је обављано на поменутом источном делу терена.

В) Основни поступак је био регистровање лексике – с посебном пажњом усмереном на фонетски склоп и обличку структуру, затим опис њене семантике, са успутним регистровањем културолошких чињеница кад год је то било нужно да би се лексема потпуније појмила, уз спорадично

⁸ В. Марковић 1997, 2006; Богдановић 2007, 2008, 2016.

⁹ В. Бошњаковић 1985, Букумирић 1992, Ракић-Милојковић 1993, Јашовић 1997.

давање ширих описа када је лексема бивала непозната данашњем читаоцу или евентуалном кориснику речника. Етимолошка је страна остајала изван расправа, остављана за специјалне студије, и није се ишло даље од нивоа дијалекта [*ићембе*, са тимочко-лужничким $k+e > \text{ће}$, али не даље од тога – нити с обзиром на језичко порекло, нити с обзиром на (етимолошки) могућу полазну форму (Богдановић 1979: 37, 39–40)].

Г) Монографија *Пастирска лексика југоисточне Србије* (Богдановић и др. 2020) донела је информативна и прегледна поглавља, што је било нужно за разумевање самог пројекта, његове тематике и структуре, а затим и поглавља која треба употпунити, или на њима даље подробније радити.

Д) *Пастирски речник југоисточне Србије* (Богдановић 2019) рађен је по основу потпуне ексерпције једнога упитника. То је Кожељ, у обради Љубише Рајковића Кожељца, који је најсевернији и има ознаку пункта 1, и тај се списак речи допуњавао из других упитника, без давања потврда да ли су у њему садржане и речи из Кожеља. То је учињено из практичних разлога (пројекат је рађен ентузијастички и волонтерски), а рачунало се и с тим да ће речи које показују најзанимљивији распоред у простору бити представљене на лингвистичким картама. Дакле, све речи – по сазнању аутора – јесу *ићу*, али нема података *где су све* забележене, осим што се зна да су у Кожељу или на ширем подручју југоисточне Србије.

По објављивању, аутор је допунио *Речник* грађом из више извора, са више од 700 речи (тако сада азбучник *Речника* има преко 3 600 одредница).

Ђ) Замишљени *Атлас пастирске лексике југоисточне Србије*, по схватању његовог аутора (А. Савић-Грујић), усмерен је (највероватније у првој или огледној свесци) ка лингвогеографској обради само једне теме – „Пастирски простор“, што је уз сагласност руководиоца пројекта претворено у самостални задатак, и сада је именовани задатак у поодмаклој фази рада.

Е) *Пастирска лексика југоисточне Србије* и *Пастирски речник југоисточне Србије* објављени су и потом промовисани на трибини Огранка САНУ у Нишу, где је – као пројекат у најави – промовисан и рад на Атласу.

На свим се наведеним сазнањима и резултатима темељи нови научноистраживачки пројекат – *Пастирска лексика љизренско-тимочких говора*.

3.

Пројекат *Пастирска лексика љизренско-тимочких говора* обухвата подручје целине љизренско-тимочке дијалекатске области (некада љизренско-тимочке дијалекатске зоне) и оперативно укључује све што је рађено у оквиру пројекта *Пастирска лексика југоисточне Србије*, преузимајући *Уишник за љрикуљвање пастирске лексике* (Богдановић и др. 2020: 187–216), методологију рада, научне циљеве, а у истраживачком колективу новог пројекта су и поједини истраживачи који су радили на

претходном пројекту. Задатке теренског рада Пројекат проширује на подручје које је последњих деценија изложено расељавањима, те знатном смањењу српског живља (негде и пражњењем насеља или целих жупа), и које је, за разлику од југоисточне Србије, с могућим већим утицајем албанског и турског језика на лексику која се истражује услед интерферентних односа.

У избору нових пунктова, па и у њиховој теренској обради, очекујемо сарадњу са истраживачима запосленим на Филозофском факултету у Косовској Митровици и на Филозофском факултету у Нишу, док за неке пунктове који су са становишта сточарства занимљиви, а чији су мештани сада у расејању, упитнике треба попунити са саговорницима који су стицајем несрећних околности измештени из одабраног насеља – места истраживања.

Густина мреже пунктова на Косову и Метохији биће нужно редукована у односу на већ обрађену југоисточну Србију, али ће зато грађа са терена наше јужне покрајине носити предзнак меморијалности.

4.

У оваквом поступању дешава се оно што се дешава и са дијалектом. Језичке особине, по мишљењу Александра Белића изнетом у писму Бодуену де Куртенеу, најпоузданије су када се посматра језик / говор једне породице. Са сваким ширењем стварају се могућности за усложњавање, за модификовање, за уопштавање.

Најверодостојнија је, дакле, слика једне тематске лексичке области ако се посматра у оквиру комуникације у једном пункту (селу) узетом за обраду, у оквиру једнога атара када се ради о микротопонимији и сл., под условом да је упитник ажурно попуњен и да није остало много празнина, односно, да није нешто заобиђено у истраживању. На слици више пунктова, или пак ширег подручја, забележена тематска лексика губи карактер термина, јер оно што је термин у једном селу – нпр. *шкембе*, не може бити термин и за цело подручје, а када би се тражио и дефинисао тај термин, он би истина могао опстати на нивоу значења, али не и на нивоу облика, будући да имамо: *шкембе*, *чкембе*, *шћембе*, *шћембк*, *џашишић*. Уколико, међутим, остане све са значењем датог термина на подручју југоисточне Србије, онда би то могло значити да имамо постојање неког узуалног стандарда. Међутим, Врањанац никако не би могао узети у свој говор *шћембе*, јер се на тај начин то тамо не каже, нити би *чкембе* било, рецимо, релевантно у Сврљигу.

Надаље, очекује се представљање функционисања пастирске лексике као изузетно значајног терминосистема у традиционалној руралној култури. Ту ће се оцртати и *гранична њодручја сточарске терминологије и других терминологија* (занатство, кулинарство итд.), када једна лексема опслужује два поља рада и поимања, али и она у којима једна лексема, као хомоним, има дато место у „својој“ терминологији и где неће долазити до мешања и забуне. Због реченога, примера ради, треба да буде обрађена својеврсна методолошка тема – докле се протеже лексика пастирства, а одакле почиње

лексику из неког другог терминосистема. *Кожа* је елемент пастирског лексикона, али зато *кожух* није – он припада ћурчијском занату и лексикону. *Сир* и *сирење* спадају у пастирску лексику, јер их производи свако пастирско домаћинство, али производња *качкаваља* је већ мануфактура, занат – качкаваљ тражи радионицу и мајстора, и иде на тржиште.

Наиме, пастирство је таква област људске делатности која је широко заснована (свако сеоско домаћинство некада се бавило сточарством), чија је суштина неговоње неких животињских врста током читавог њиховог живота (од млађења до угинућа), а сврха делатности бива добијање производа за домаћу употребу, даљу прераду и тржиште. Потом, бављење овом делатношћу повезано је са духовним животом, а није редак ни смисао за хумано и естетско у узгоју стоке, и тај моменат чак може повећати прометну вредност пастирских производа.

Свесни смо да само мали број лексема може остати као терминска јединица само једне области рада и поимања, а да многе лексеме најчешће опслужују још неку област, које само проучавања ради делимо на засебне целине традиционалног живота.

Лексема *кожа*, са широким опсегом именовања дела тела живих бића, биће у нашем случају, строго узевши, део пастирске лексике док је видимо као ознаку за део тела животиње. Чим више није на бравчету, она означава сировину или полупроизвод за нешто друго: на њеној преради опстаје ћурчијски занат, а некад, или добрим делом, и обућарски. Дакле, чим ова лексема напусти једно поље (пастирство), јављају се модификације или спецификације, те детерминације које никако не стоје док је кожа на бравчету. *Јагњећа кожа*, *јарећа кожа* – двочлана синтагма за ознаку коже по пореклу – биће, грубо речено, кожа без свога власника. Има и других детерминација, па се, рецимо, *руда кожа јагњећа* зове *рудица* и нема забуне: *рудица* је само јагњећа кожа која је погодна за капе, шубаре, и то никад не може бити *јарећа кожа*. *Багана* је кожа од сасвим младог јагњета. *Сћарица кожа* је она од маторе овце, са грубом вуном. Међутим, ова су назвања важна за ћурчију, или за онога ко са коже скида вуну, и то у тренутку када се она већ „измакла“ из руку пастира – неговатеља бравчета о чијој се кожи ради.

Сматрамо да треба разликовати гранична подручја, она где реалија припада двома областима рада у којима друга происходи из прве, тј. припада двома терминологијама, у којима постоји једна иста лексема, али код пастира она не значи оно што и код следећег делатника, а у новој позицији не јавља се као таква код пастира.

5.

Пастирска лексика, као и друге лексичке групе које „опслужују“ поједине људске делатности нарочито везане за село, за просторну, за географску или културну регију, усложњава се на више начина, од којих је за нас, у оквиру овога пројекта, значајно колико на лексички фонд

утичу дијалекатски услови – да ли се дијалекатски развој одражава и на лексички фонд, на његову морфолошку или фонетску структуру. Поред три дијалекатске зоне које пројекат покрива (призренско-јужноморавска, сврљишко-заплањска, тимочко-лужничка), дијалекатске црте постоје и на микроплану (*жѣгл*, *жагла*, *жегла*, *жегра* – палица на јарму којом се јарам затвара пошто се говедо упрегне, или *слейѣц*, *сѣуѣц*, *засѣранак* – стубић на запрежним колима који задржава терет да не падне са неке платформе). Оваква сазнања могу се детаљније обрадити и употпунити слику пастирске лексике једне регије са више подручја, што би могло изнети на видело разлоге могуће дисперзије облика.

6.

На ободу подручја призренско-тимочких говора налазе се две регије које су покривене монографијама о пастирским терминологијама. То су *Кривовирски Тимок*, чију је пастирску лексику обрадила Софија Ракић-Милојковић (1993), и *Пећки Подгор*, који је обрадио Голуб Јашовић (1997). У тим монографијама, као саставни делови, постоје речници који доносе све речи заступљене у монографијама. Једну лексичку збирку имамо и из села Гораждевца, чији је аутор пок. Милета Букумирић (1992).

Сматрамо да би било могуће, и свакако корисно, позабавити се повлачењем и анализирањем паралела (конвергенције или дивергенције) сточарске лексике из ових регија са пастирском лексиком нашег пројекта. Уколико се томе прикључи и поглед на пастирску терминологију Срема, аутора Жарка Бошњаковића (1985), добила би се једна могућа, апроксимативна слика пастирске терминологије / лексике српских говора на тлу Републике Србије.

7.

Пастирска терминологија представља централну тему *Ойшѣе-карѣаѣског дијалекѣолошког аѣѣласа*. У прилично пространом ареалу, условно названом карпатским, бележи се сточарска терминологија која је превасходно резултат номадског сточарења и њему својствених кретања, а у питању су лексичко-семантичка подударана, сличности међу генетски и(ли) типолошки несродним језицима, изнедрене као нарочити показатељ интензитета међусобних контаката и утицаја у оквирима својеврсне симбиозе, те резултата њихових преплитања у виду заједничке, специфичне (сточарске) терминологије. Са П-Т подручја у овоме су атласу представљени пунктови Првонек код Врања (203), Топли Дол код Пирота (204) и Калетинац код Гациног Хана (205). И поред прегледног рада Н. Богдановића (Богдановић 2019а), поменути атлас треба у пуној мери искористити за одређивање места наше пастирске лексике у карпатском ареалу.

ОЧЕКИВАНИ РЕЗУЛТАТИ

Сматрамо да су реална очекивања остварења циљева Пројекта који ће надаље бити укратко изложени.

Српска пастирска терминологија проучавана је у више региона, а на подручју Републике Србије то су били Срем, Кривовирски Тимок, Пећки Подгор и Гораждевац (северна Метохија), док је као пастирска лексика истраживана у регији одређеној као југоисточна Србија. У свим случајевима ослонац је био на народним говорима и на теренски сакупљеним подацима. Уколико се погледа база стручне обраде, могло би се запазити да је Срем регија у оквиру шире дијалекатске зоне, с равничарском привредом и стајским сточарењем. Кривовирски Тимок је типично сточарско подручје у оквиру шире дијалекатске зоне, под очекиваним утицајем влахороманског становништва и језика, који није исказан у очекиваној мери. Пећки Подгор је географска регија на подручју широког дијалекатског подручја, с могућим утицајем албанског и турског језика (у називу производа и сл., што би био реликт некадашњих тржишних и културних утицаја), док је Гораждевац издвојени пункт на периферији дијалекатске зоне са карактеристикама Пећког Подгора. Југоисточна Србија захваћена је проучавањима дела призренско-тимочких говора, чија је ширина захвата лимитирана могућностима теренске обраде, с оријентацијом на планинско пастирење, уз могуће сличности са стањем у суседним бугарским и македонским говорима.

Обједињавањем истраживања у целој призренско-тимочкој области, иако с ограниченим могућностима да мрежа пунктова буде подједнако остварена на читавом подручју, могла би се испунити следећа очекивања.

1. Шире подручје истраживања несумњиво ће допринети попуни пастирског речника, који сада (држећи се само југоисточне Србије) има 3620 речи.¹⁰

2. Допуне, поред обличких и дијалекатских синонима, биће позајмице из албанског и турског језика за ознаку оних реалија пастирског живота које су биле значајне за сточарске производе и као сировина за занатске производе, присутне у знатнијој мери но што би то биле у југоисточној Србији без дела терена са осталим П-Т пунктовима који се укључују у нови пројекат.

3. Допуне речника вероватно ће указивати и на културолошки моменат различитих технологија (узгој, простор, средства за рад, опрема пастира, кулинарска лексика, сточарски производи као роба на чаршијској тржници, називи болести и сл.). То ће бити повезано и са чињеницом да иста дијалекатска област може укључивати више средина с различитом технологијом неке привредне делатности и различитим обичајима и

¹⁰ Н. Богдановић, *Пастирски речник*, допуне (у припреми за штампу).

друштвеним животом у области пастирења.¹¹ Пример: пошто се масло – у некадашњој технологији која је већ напуштена, па у неком пункту о томе нема ни сећања – добијало тако што се млеко *бучка*, *бере*, *млаїи*, *бије*, то је очигледно када се зна како *бучка* „ради“, али за нас је занимљиво каква је веза нових термина са глаголима *бере*, *млаїи*, *бије*¹² у дотичним местима, што не верујемо да можемо сазнати без неке нове, засад непредвиђене посете конкретним пунктовима, с погледом на локални говор са шире стране. Може се појавити и прилика да се утврди географски распоред језичких ознака неких истоврсних реалија и могућност њиховог картографисања.

4. Срећна је околност да се периферија овога пројекта на крајњем североистоку и крајњем северозападу додирује са истраженим подручјима (Кривовирски Тимок, Пећки Подгор), те се могу очекивати занимљиви резултати по основу компарирања пастирске лексике свих ових области. Детаљније проучавање пастирске / сточарске делатности у области српског језика повећава могућност компарације овог терминосистема са стањем у другим словенским и несловенским језицима.

5. С обзиром на многе брзе и драстичне промене у производној сфери, те на напуштање ове типично сеоске и планинске делатности на тлу Србије, прикупљање пастирске лексике и њена планирана обрада имају и историјску вредност, као слика нечега прочитаног у једном тренутку реалности, пре но што добар део лексичког богатства поприми споменички карактер.

6. Ова врста проучавања пружа и могућност боље оријентације наше науке у изради дијалекатских речника. Истина, историја и етимологија наше лексике нису предмет овога пројекта, али се надамо да она историчарима и етимолозима може бити од користи у њиховом раду. Сваки податак и сваки напор на одговорном проучавању тога податка представља макар и мали допринос српској језичкој науци о народним говорима и обезбеђује могућности искоришћења пастирске лексике као грађе за *Речник САНУ*, за *Етимолошки речник српског језика*, али и за друге научне подухвате ван области лингвистике и филологије – у етнологији / антропологији понајпре.

7. Подручје П-Т говора богато је усменом (народном) књижевношћу, и пошто је село њено родно тло, у њој има доста мотива из пастирства

¹¹ Додајемо овде један анегдотски случај. Телевизија је приказала прилог о животу једног младића који је остао на планини (Пештер или Голија), ту му је дошла девојка из града, закућили су се, добили сина, и уз помоћ добрих људи, пошто му је једно предузеће из Новог Пазара направило кућу, одважио се млади човек да направи и једну економску зграду: у приземљу стаје за стоку, на спрату – сеница, за оставу сточне хране. Урађен је први део од бетона. Други ће вероватно бити озидан, јер су се на плацу видели бетонски блокови. Али, све време је младић ту своју зграду називао *кошаром*. А кошара, знамо, представља примитивно скровиште од збодених облица, покривено сламом. Дакле, ради се о два појма кошаре. Када би био у питању неки речник, те би кошаре морале имати две дефиниције, које би се у мало чему додиривале.

¹² Ове облике традиционално наводимо у 3. л. јд. презента, пошто наша дијалекатска зона не познаје инфинитив, па га овај облик условно замењује (у дијалекатским речницима).

(у обичајима и обредима, у љубавној поезији, у здравицама и клетвама, у изрекама народне мудрости итд.). Њено проучавање не спада у задатке Пројекта, али уколико неко од истраживача начини рад посвећен сточарској лексици у фолклору П-Т дијалекатске области, свакако ће он бити радо прихваћен.

8. Пројекат је и прилика да се релативно млад кадар којим располаже Институт за српски језик САНУ, и то углавном са градског подручја, боље упуту у једну област живота и рада српског народа и у језичка средства којима се у тој области комуницира(ло). Овде стоји и наше невесело сазнање да ће за многе од реалија пастирског живота (са свиме што се тамо ради и како се живи) наши истраживачи имати књишку представу, те да неће моћи то представити себи као реалан предмет са обликом, димензијама и сврхом (што није реткост ни код млађег нараштаја из обрађених П-Т пунктова, потомака самих сточара, који сада живе знатно другачије, па од пастирске делатности познају не јагње него јагњетину, не вуну него вунени џемпер, не мужу и сирење него само млеко, сир, јогурт итд.). Зато би наш пројекат био потпунији ако се за многе реалије обезбеди графичка представа – цртеж или фотографија. То засад није планирано, али то је потреба чијем остварењу треба тежити.

9. Резултат пројекта, макар и на нивоу чињенице да нека реч живи или је живела на неком простору, да има облик, значење и функцију (сврху), као и да сведочи о традиционалном начину живота српског народа, може бити од користи школи, медијима, уметничкој литератури, што није занемарљив допринос.

Све су ово очекивања која наш пројекат смештају међу прегнућа корисна за науку и занимљива, интригантна за научнике, што је минималан и, сматрамо, довољан разлог да се приђе његовом остварењу.

МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУП

Читав фондус који сада, укрупно узев, зовемо пастирском лексиком има своје групе и подгрупе, своје целине, које је боље тако по групама описивати,¹³ јер то опис чини прегледнијим и јединице фондуса кохерентнијим. Било би корисно за Пројекат, што значи и за рад истраживача, да се те јединице колико је могуће боље профилишу и јасније дефинишу. Не треба се клонити ни преузимања дефиниција, ако такве у релевантној литератури постоје, али у сваком случају посао најпре треба усмерити тако да се постојећа лексика прецизније систематизује, тј. смести у одговарајуће целине / групе, и потом опише.

Један могући пут формирања лексичких група јесте да се прати природни ток саме пастирске делатности. Делимично је, али не увек, тако конституисан и упитник за теренски рад, а одступања су произилазила из ефеката спонтане комуникације на терену. Рецимо, ако је једно од питања

¹³ Шта се подразумева под „описивати“: тако објаснити значење речи да се то објашњење може без измене прихватити за *Речник САНУ*.

гласило: „Која је омиљена храна дотичне врсте животиња / живине?“, било је целисходније питати: „Шта најрадије овце једу? А козе? А говеда? Магарци...“, него чекати тему *Магарац*, па поставити ово питање, и тако би требало чинити код сваке животиње.

Притом, треба имати на уму да постоји могућност сагледавања лексикона у облику концентричних кругова, где се у позадини појављују теме. Рецимо, у центру је *овца*, у следећем кругу су делови њеног тела, у следећем – спољашња својства (*узраси*, *величина*, *облик*, *боја*, *јонашање* итд.), у наредном се од лексеме *овца* узима атрибут за именовање нечега што припада овци као ближем или даљем појму (нпр. овчија кожа, што може имати и лексикализовани синоним *рудица*, *сџарица*; или нпр. овчије млеко, које има следећи низ појмова / лексема: *вареника*, *овченик*, *кисељник*, *џуцаник*, *јогурт*, *вурда* и др., све „наслоњено“ на појам овчијег млека, али са ширењем мотивације за настанак лексеме следећег низа; или нпр. простор где се чува, где обитава овца: *овчарник*, *џојаша*, *загон*, *џрло*, *џрљак* итд.). Наведени претходни примери су тематски истоветни или блиски, али мотивски и творбено различити, што је за посебну анализу.

Сада се поставља питање шта је тема, шта подтема, а шта група? Сва је прилика да недвосмислене, а свеобухватне дефиниције нема, али мора постојати неки заједнички став према коме је тематска група или лексичка целина и сл. за свакога истраживача „то што се под тим мисли“, како бисмо на нивоу Пројекта обезбедили кохерентност, или макар избегли недоумице (и своје и евентуалних читалаца, корисника наших радова).

Иако ми нисмо на почетку проучавања пастирске лексике (јер имамо и претходнике, и увид у стање на другим подручјима где је сточарство себе овековечило и богатом лексиком), готово да се увек појави потреба за макар минималним теоријским утемељењем теме. То није превасходни циљ Пројекта, али могући успешан покушај да своју тему теоријски утемељимо неће бити од штете, а биће од помоћи при сваком новом истраживању. Не треба то чинити по сваку цену, али треба и вреди покушати, па докле се може: најважније је да самом истраживачу буде јасно шта је на нивоу принципа, а шта је конкретна реализација (у некоме пункту или на неком примеру).

Уколико би се за тему истраживања узела лексика у вези с једном домаћом животињом (њих и нема од тако много врста: овца, коза, коњ, пас...), код сваке ће се појавити подтеме: узраст, исхрана, производи, смештајни објекти, пастири (одећа пастира). Онда је при оваквој концепцији, на пример, једна од могућих тема – *Исхрана домаћих животиња*. Ове би подтеме могле бити типизирани и као такве обрађиване тамо где за то има разлога.

Пример:

А лексичка група КОЊ

А1 врсте (раса) коња

А2 лексеме за ознаку узраста

А3 лексеме за ознаку коња по спољашњим ознакама

А4 делови тела коња...

Б овца
Б1 врсте оваца
и тако даље.

Притом би се, онда, код сваке теме (овца, коза, коњ итд.) појављивале подгрупе 1...^н, па тамо где има грађе, следила би и њена обрада, а тамо где је нема, то би се такође означило (нема, непознато, важи општа лексика и сл.).

Тако би се свака реч у вези с овцама (овчарством), козама (козарством) итд. нашла у овом систему на своме тематском месту.

Остале смернице за рад на прикупљеној грађи

Овде се дају смернице које треба да има у виду сваки истраживач на Пројекту након што се упозна са грађом и одреди тему за чију се обраду определио – замишљено је да му оне буду од помоћи при организовању рада.

1. *Радови се односе на П-Т област, а не само на југоисточну Србију.* Питање обрађено свеобухватно, тј. утемељено на грађи са целог подручја Пројекта (призренско-тимочки говори), у предности је над питањем које се обрађује уско (само за једно село, рецимо). То значи и да свака обрађена тема не треба више да се односи само на говоре југоисточне Србије, већ на говоре целине призренско-тимочке дијалекатске области. Сада, међутим, још увек нема целовитог материјала, па се може радити и тако да се најпре обради оно што се нуди из југоисточне Србије, а затим да се инкорпорира и оно што стигне из пунктова који ће се обрађивати током 2023. године, тј. да се обрађивачима благовремено стави на увид и додатни материјал (грађа с новог терена).

2. *Када се неко ишћање обрађује појединачно, треба водити рачуна да то буде: 1) ишћање из Ойшћесловенског лингвистичког атласа (ОЛА), а поштом 2) из Српског дијалектолошког атласа (СДА), будући да је наш пројекат директно у функцији рада на овим атласима.* Пожељан је осврт на Ойшћекарџајски дијалектолошки атлас (ОКДА), па и на неки релевантан лингвогеографски рад у домаћој научној продукцији. Не би се смело десити да из неке области обрађујемо споредна (иако свакако важна) питања, а да заобилазимо она која траже поменути атласи.

3. *Руководилац и координатор Пројекта ствараће се да се у радовима за Зборник обраде најзначајнија ишћања постојања и функционисања пастирске лексике у П-Т говорима, комбибилна са онима у ОЛА и СДА.* Свакако ће се позитивно гледати и на могуће иницијативе истраживача у вези с додатним темама из дате области, обрађиване по јединственој методологији и на истој грађи, што би овај пројекат чинило још кориснијим и занимљивијим, уопштено гледајући, али и повисило мотивацију и инспирацију за нова истраживања. Уз поновљену информацију да је

истраживачима тренутно доступна само грађа с подручја југоисточне Србије, радови треба да се отпочну уз обавезу да се, чим то буде могуће, допуне новоприкупљеном грађом.

4. Такође, када се буду припремале картице, предности треба давати оним питањима која израже ОЛА и СДА. Никако се не треба бавити радом на картама „нижег ранга“ (макар и да је реч о неком научно интригантном питању), а запоставити питања која траже ОЛА и СДА.

5. Питање симболизације је централно питање картографисања. Листу симбола треба пажљиво осмислити, претворити је у модел-легенду и поштовати је, уз нужне варијације, почев од карата приложених у појединим ауторским радовима до атласа у целини, следећи претежно искуства у раду на ОЛА. Међутим, треба имати у виду и још један важан узор, а имамо га у *Речнику српских говора Војводине* (РСГВ 2019), чији је издавач Матица српска, а редактор проф. др Драгољуб Петровић, дугогодишњи сарадник на свим поменутим атласима, редактор и члан међународних комисија за лингвистичке атласе. У виду додатка након речничког дела постоје чак 53 карте, картографисани су најпретежније појмови из области традиционалне материјалне културе, али има карата и ван овог сегмента. Фонетске варијације углавном су представљане истим симболом, при чему су у легенди различити фонетски ликови (изузев оних појединачних) навођени уз графички симбол, док су различито суфигиране лексичке базе представљане уз помоћ одређеног графичког варирања у оквиру истога симбола. Творбене варијанте истих лексичких база представљане су најчешће сенчењем делова (обично доње или горње, леве или десне половине) истог геометријског знака или друкчијим попуњавањем његове унутрашњости (дељењем усправним или водоравним цртама).

Грађа сакупљана за наш пројекат показате има ли потребе и могућности представљати присуство лексеме са творбеном или дијалекатском (онаквом каква није позната у стандардном језику – фонетском, морфофонетском, творбеном) модификацијом, или ће се пак само назначити да је у питању модификација, али не и прецизирати ког је она типа (ово зависи од нивоа картографисања – рецимо, региструје се корен и његово присуство, а не и све постојеће дијалекатске реализације).

Шема шире експликације:

присутно: овчеџина ■

присутно с постојећим синонимом: овчеџина ■/ браветина ●

присутно с неком модификацијом која се даље не прецизира: □

присутно с творбеном модификацијом: овчина -■

присутно с дијалекатском / творбеном модификацијом: овчећина ■-

Овде се може поставити питање броја потребних знакова – један с неким додатком, или пак њих пет за сваки регистровани облик.

Очекује се да графичке ознаке за исте лексичке базе буду уједначене на различитим а сродним картама. Основ за редослед графичких ознака у

легенди је фреквентност картографисане појаве. Дакле, за представљање одређених језичких појава користиће се геометријске фигуре (круг, троугао, квадрат, правоугаоник, ромб, елипса и др.) као знаци или симболи, који ради представљања што комплетније диференцијације облика бивају пуни (затамњени сасвим или неким својим делом) или празни, а који такође доживљавају и различите графичке трансформације, па и уписивање у исту или неку другу геометријску фигуру. На карти може постојати више лингвистичких информација које она носи, и у том се случају мора утврдити силазна хијерархија феномена који се по различитим основама везују за централну појаву која се картографише, као и то којим се графичким средствима ови феномени означавају. Стога и постоје различите помоћне технике при графичкој презентацији материјала – повлачење изоглоса, шрафирање, сенчење.

6. Сваком истраживачу је, у електронском облику, доступна сва грађа која се налази у досад попуњеним упитницима (који су почетком 2023. године скенирани), затим копије публикованих монографских студија о овој теми у српској науци, као и публикације проистекле из пројекта *Пастирска лексика југоисточне Србије* Огранка САНУ у Нишу. У заједничком фолдеру названом Литература налазе се и ауторски радови мањег обима везани за нашу тематику. Такође, за сараднике на Пројекту сачињена је и Библиографија радова у вези с пастирском лексиком.

7. Иако се рачуна на инвентивност и креативност сваког истраживача (а то је углавном млад научни кадар коме сточарство и није тако блиско), које ће, надамо се, доћи до израза у рукописима прилога за Зборник, очекујемо и да се током рада на Пројекту покаже оптимална методолошка уједначеност. О њој до сада није дискутовано, нити је прописивана, па то не треба да ограничава методолошке оквире које свака тема има и које ће сваки аутор искористити.

Препоручује се и уважавање неколико начела:

а) одабрану тему у максималном обухвату обрадити, уз употребу свих расположивих примера, а не треба се клонити ни признања да понеки податак недостаје, иако је незаобилазан у систему именовања (рецимо, да у прибави млека од животиња постоје глаголи *музе* / *мле*, али је пропуштено да се запише *виме*, *сиса*, или да је неко *млечно* / *музно* бравче *једносѣранесѣо* („има млека само у једној сиси“);

б) у оквиру одабране лексичке теме учавати и уже теме, и имати их у виду приликом систематизације дотичне лексике, а изложити све уочено што употпуњава систематизацију;

в) у систематизацији и опису грађе учавати и истицати синонимске односе (уз откривање основа те синонимије: културолошки разлози, различита мотивација, творбена и дијалекатска разуђеност);

г) ширење погледа на сличност са стањем на ширем подручју, или на разлике у односу на шире подручје (ово у ограниченој мери и идући од ближих говорних подручја ка даљим, како би главно тежиште и даље остало на лексици П-Т говора, па се тако, рецимо, може учинити компарација са стањем у румунском Банату, а прескочити Срем и српски Банат);

д) уочавање могућности за картографско представљање ширења обрађиване лексике у геолингвистичком простору, с предлогом да то буде јединица (карта) будућег атласа, уз могућу илустрацију у виду пробне карте или регистра различитости;

ђ) давање етимологија није један од задатака овога пројекта, те ће се, према заузетом ставу координатора и руководиоца пројекта, разрешење облика речи давати на нивоу дијалекта.

Током рада на Пројекту предвиђено је да се комуникација међу сарадницима, као и комуникација сарадника са руководством пројекта, остварује, изузев уобичајених начина за стручне послове, и циркуларним дописима инструктивне природе од стране консултанта, затим путем радних састанака поводом појединих питања-дилема у вези с пројектним задацима, уз могућност да се о радним и другим темама Пројекта одрже стручни скупови свих сарадника и могућих сарадника по позиву ради разјашњења питања и сегмената који траже шире увиде. Планом су предвиђене промоције Пројекта у Нишу и Београду, а уколико прилике то дозволе, и на Косову и Метохији. Планира се свакако и представљање наших будућих издања пред стручном и широм, за ову тему заинтересованом јавношћу.

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Ослањајући се на раније бележену језгровиту констатацију да „народни живот има свој језички израз“, верујемо да ће резултати покренутог пројекта још једном притврдити да управо *језички израз* недвосмислено сведочи о ономе што је (било) од значаја у животу једне традиционалне заједнице, а сточарење је ту свакако од примарног значаја.

Будући да се у оквиру пастирског терминосистема именују ентитети из области свих трију сегмената традиционалне културе – материјалне, духовне и социјалне, овај пројекат доноси низ корисних података за област етнографије / етнологије, који ће се посредно моћи ишчитавати и из лингвистичких карата, а дотад ће на њих бити сасвим експлицитно указивано у текстовима приређеним за овај зборник.

На основу планираних активности, уз материјалну подршку Министарства за науку, технолошки развој и иновације, а у сарадњи са водећим именима српске дијалектологије и првенствено уз неопходну помоћ саговорника из редова све мањег броја правих сточара и чувара пастирске лексике са призренско-тимочког подручја, очекује се – кроз неколико помињаних фаза – успешно остварење предложеног пројекта.

Литература

- Богдановић 1979: Богдановић, Недељко. „Говори Бучума и Белог Потока“. *Српски дијалектолошки зборник* 25, Београд, 1979.
- Богдановић 2007: Богдановић, Недељко. „Змијски речник југоисточне Србије“. *Српски дијалектолошки зборник* 44, Београд, 2007, 525–547.
- Богдановић 2008: Богдановић, Недељко. „Земљописна и њој сродна лексика југоисточне Србије“. *Српски дијалектолошки зборник* 55, Београд, 2008, 428–518.
- Богдановић 2016: Богдановић, Недељко. „Антропографски речник југоисточне Србије“. *Српски дијалектолошки зборник* 58, Београд, 2016.
- Богдановић 2019: Богдановић, Недељко. „Пастирски речник југоисточне Србије“, *Српски дијалектолошки зборник* 66/2, Београд, 2019, 637–739.
- Богдановић 2019а: Богдановић, Недељко. „Пастирска лексика југоисточне Србије и Општекарпатски дијалектолошки атлас“. *Животи њосвећен тирагању за еџничким иденитијетом* (ур. Маца Царан Андрејић, Миљана-Радмила Ускату). Темишвар: Западни универзитет у Темишвару, 2019, 55–63.
- Богдановић и др. 2020: Богдановић, Недељко и др. *Пастирска лексика југоисточне Србије*. Ниш: САНУ и Огранак САНУ у Нишу, 2020.
- Бошњаковић 1985: Бошњаковић, Жарко. *Пастирска терминологија Срема*. Нови Сад: Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике, 1985.
- Букумирић 1992: Букумирић, Милета. „Из сточарске лексике Гораждевца“. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* 35/1, Нови Сад, 1992, 161–193.
- Жугић 2005: Жугић, Радмила. „Речник говора јабланичког краја“. *Српски дијалектолошки зборник* 52, Београд, 2005.
- Ивић 1985: Ивић, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и шћокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска, 1985.
- Ивић 2009: Ивић, Павле. *Српски дијалекти и њихова класификација*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- Јашовић 1997: Јашовић, Голуб. *Пастирска терминологија Пећког Подгора*. Исток – Зубин Поток – Приштина: Дом културе „Свети Сава“ – ЈП „Стари Колашин“ – Народна и универзитетска библиотека, 1997.
- Марковић 1997: Марковић, Јордана. *Јужноморавска њовртјарска лексика*. Ниш: Филозофски факултет, 1997.
- Марковић 2006: Марковић, Јордана. *Ткачка лексика југоисточне Србије*. Ниш: Филозофски факултет, 2006.
- Ракић-Милојковић 1993: Ракић-Милојковић, Софија. „Пастирска терминологија Кривовирског Тимока“. *Српски дијалектолошки зборник* 39, Београд, 1993, 11–148.
- Тирић 2018: Тирић, Љубисав. „Речник говора Лужнице“. *Српски дијалектолошки зборник* 65/2, Београд, 2018.
- Тирић 2021: Тирић, Љубисав. „Допуна речнику говора Лужнице“. *Српски дијалектолошки зборник* 68, Београд, 2021, 605–771.

Nedeljko R. Bogdanović
University of Niš, Faculty of Philosophy
Department of the Serbian Language and Literature

Sofija R. Miloradović
Institute for the Serbian Language of SASA, Belgrade

BASIC TENETS OF THE SCIENTIFIC RESEARCH PROJECT
PASTORAL LEXICON OF PRIZREN-TIMOK VERNACULARS

S u m m a r y

This paper firstly presents the rationale for conducting research on pastoral terms, which predominantly lie in fading away of this economic branch, as well as in demographic and other changes in the area of Prizren-Timok vernaculars. This is followed by the presentation of the project task, which involves the collection of the pastoral lexicon through a uniform questionnaire to be conducted in a selected number of sites, the analysis of the collected material, and the compilation of a collection of papers, a dictionary and an atlas. The project task is extensively discussed. Subsequently, the expected results of the project are considered, which are not only to contribute to linguistic studies, but can also be beneficial for the educational system. The last segment of the paper includes an account of the methodological procedures and offers a set of various guidelines for a more in-depth approach to the collected material and its successful treatment.

Keywords: Prizren-Timok vernaculars, pastoral lexicon, collection of papers, pastoral dictionary, atlas of pastoral terms.

Ана Р. Савић-Грујић*
Институт за српски језик САНУ, Београд

ПАСТИРСКА ЛЕКСИКА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ У НАУЦИ О ЈЕЗИКУ – ДОМЕТИ И ОТВОРЕНА ПИТАЊА¹

Рад *Пастирска лексика југоисточне Србије у науци о језику: домети и отворена питања* јесте делимично измењена и допуњена верзија рада који је објављен у зборнику *Пастирска лексика југоисточне Србије* (2020). Богата лексичка грађа за означавање реалија сточарске делатности представљена је кроз опсервације аутора који су истраживања заснивали на језичком материјалу с призренско-тимочког дијалекатског подручја. Детаљан преглед ових радова омогућио је успостављање начелних закључака, те је на основу досадашњих опсежних истраживања указано на место и значај пастирске лексике у лексичком систему призренско-тимочких говора.

Кључне речи: пастирска лексика, наука о језику, призренско-тимочка дијалекатска област, југоисточна Србија.

Овај рад представља измењену и допуњену верзију рада објављеног у колективној монографији *Пастирска лексика југоисточне Србије* (2020). У њему се указује на резултате проучавања пастирске лексике у говорима југоисточне Србије, које је претходило раду на новопокренутом пројекту *Пастирска лексика призренско-тимочких говора*. Детаљан преглед објављених радова и лексичка грађа с подручја југоисточне Србије, допуњена новим прилозима с терена широм призренско-тимочке дијалекатске области, требало би да послужи потпунијем проучавању пастирске лексике у систему призренско-тимочких говора српског језика.

Пастирство представља сложену делатност која се одвија унутар сеоског газдинства. Овај комплексан феномен одређен је природним и цивилизацијским условима традиционалног друштва и заснован како на стварним

*anasavic81@gmail.com

¹ Измењена и допуњена верзија рада „Пастирска лексика југоисточне Србије у науци о језику“. *Пастирска лексика југоисточне Србије* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Српска академија наука и уметности и Огранак САНУ у Нишу, 2020, 133–152.

елементима материјалне културе, којима се регулишу најважнији аспекти пастирења (исхрана и нега стоке, смештај, прерада производа...), тако и на сложеним елементима духовне културе у којима се одражавају обичаји чланова одређене заједнице, њихова веровања, култура, народна филозофија и сл. Проучавање назначених карактеристика пастирства првенствено је задатак етнографије и етнологије, на шта посебно указује Клепикова у раду *Славјанская пастушеская терминология* (Клепикова 1974: 5). Међутим, у историјском и културном току, паралелно с природним и спонтаним развијањем и усавршавањем човековог односа са животињама из окружења, развијао се и лексички фонд којим је човек настојао да означи сваку познату реалност, односно све што се под појмом сточарења, сточарства, пастирења, пастирства поима и спомиње у комуникацији.

Подстакнут оваквим стањем, професор Недељко Богдановић је у Центру за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу покренуо пројекат *Лексиколошка истраживања југоисточне Србије*, а у оквиру њега потпројекат *Лексика пастирства*. Формирањем Огранка САНУ у Нишу отворена је могућност да се некадашњи пројекат настави.

Иако су науци о језику неопходна свеобухватна лингвистичка истраживања којима би се представила пастирска терминологија на целом српском говорном подручју, оваква територијално омеђена истраживања требало би да резултирају детаљнијом анализом, а самим тим и јаснијом језичком сликом пастирске терминологије одабраног говорног подручја.

Један од првих задатака у раду на Пројекту био је да се пастирска лексика сагледа кроз призму опсервација других аутора који су стварали на основу материјала с призренско-тимочког дијалекатског подручја. Компаративна анализа већег броја радова пружила је нека нова сазнања и омогућила свеобухватно сагледавање пастирске терминологије југоисточне Србије, произашло из досадашњих истраживања.

Појава комплетнијих збирки пастирске лексике отпочиње радом Н. Богдановића у зајечарском *Развитку*, који је убрзо модификован и објављен у првом броју *Ономастолошких прилога* (1979), а потом и у књизи *О говору и именима* (1990). Значај овог рада првенствено је у томе што се први пут врши тематска систематизација пастирске лексике на тлу источне Србије и у оквиру ње уводи разграничење појмова име : назив. Према речима Н. Богдановића, назив представља привремено именовање, мотивисано каквом видљивом ознаком и често је условљен неким временским моментом. Заправо, „називи имају детерминативни карактер и само неке врсте назива престају у имена“ (Богдановић 1990: 93). Н. Богдановић дистинкцију назив :

име представља на фонду речи којима се означавају појединачна грла ситне стоке, првенствено овце и козе у говору села Бучума (источна Србија).²

Поред општег назива *бра́в*, наводе се и општи називи обе врсте: *овѣн*, *овца́*, *ја́гње*, *ја́рац*, *ко́за*, *ја́ре*...

У зависности од квалитативног обележја које је иницирало одређени назив, Н. Богдановић је издвојио десет група:

а) називи према боји бртва: *Ба́ља* 'бела овца', *Га́лка* 'црна овца', *Жу́јка* 'риђа овца или коза', *Ча́йа* 'бела коза или овца са црним ногама око папака'... Сви називи из ове семантичке групе редовно прелазе у имена бртва.

б) називи према телесним ознакама

– уши: *за́јче*, *за́јкош(к)а* 'јагње или овца са великим ушима', *кли́йош(к)а* 'овца или коза с опуштеним ушима', *чу́ле*, *чу́ља* 'јагње с кратким ушима, често без врха'...;

– рогови: *ви́лош(к)а* 'коза са виластим роговима', *рога́ча* 'рогата овца или коза', *шу́та* 'коза или овца без рогова'...;

– реп: *длгорѐйка* 'овца дугачка репа', *ку́с(к)а* 'овца кратка репа', *ре́йош(к)а* 'овца дугачка репа'...;

– остале ознаке: *гива* 'овца која има бујну вуну на врату', *чийа* 'коза или овца са кратким сисама', *шилѣ́ћа* 'овца са изразито шиљастом губицом'... Називи из ове семантичке групе прелазе у имена бртва.

в) називи према узрасту: *ба́гње* 'мало јагње', *сиса́лче* 'јагње или јаре у узрасту дојења', *сугарѣц* 'позно јагње или јаре'... Будући да се ради о именовањима подстакнутим каквом привременом одликом, ови називи не прерастају у имена.

г) називи према квалитету и понашању: *Бирка* 'овца која стално трчкара тражећи бољу пашу', *Голуби́чка* 'мирна овца', *Сви́ленка* 'овца са свиљастом вуном'... Ови називи представљају имена бртва и не припадају апаративима.

д) називи према плодности и млечности: *би́за* 'овца која је донела на свет двоје младунчади', *ја́ловица* 'овца без плода', *млеку́ља* 'млечна овца'... Називи из ове семантичке групе не прелазе у имена бртва јер углавном представљају именовања подстакнута тренутним карактеристикама.

ђ) називи за болесне бртва: *брљивче* 'болесно бртваче које стално врти главом', *му́са* 'слинава овца', *смеи́ењак* 'ован неспособан за приплод'... Ово су привремени називи и ретко прерастају у имена.

е) називи према времену млађења: *бла́гоша* 'јагње дошло на свет на Благовести', *да́нка*, *неде́ља*... Ово су називи мотивисани временом доласка на свет и редовно прерастају у имена.

ж) називи према звону: *званарка*, *клеи́еџарка* 'називи оваца које носе звоно'. Ово су само привремени називи, условљени позицијом носиоца и не прерастају у имена.

² Овакву дистинкцију нешто раније уочио је и описао М. Пижурица полазећи од стања у говору Роваца (Пижурица 1971).

з) остали називи. Овој скупини припадају општи називи за овна *ба́цко*, *ба́че* и један број назива нејасне мотивисаности: *ва́њошка*, *ка́њошка*, *ли́вроша...* Ови називи не прерастају у имена.

и) остала имена. Семантичку мотивацију неких имена није лако објаснити: *грлица*, *девојче*, *ра́да...*

Мада пописани називи и имена брва репрезентују ситуацију у једном селу источне Србије, њихова бројност указује на богатство семантичких мотивација које су условиле њихово постање.

У раду је дат и краћи осврт на творбене карактеристике забележених лексема.

Иако скромних претензија, овај пионирски рад Н. Богдановића има значаја јер је први потпунији преглед назива коза и оваца једне сточарске регије на периферији наше националне и језичке територије. Поред тога што је истакао разлику између апелатива и онима, односно везу апелатива и онима у исти мах, краћим освртом начео је и питање творбених карактеристика овога слоја дијалекатске лексике. Такође, омогућио је увид који ће помоћи потоњем стварању упитника за теренски рад на простору југоисточне Србије.

У међувремену, говори призренско-тимочке дијалекатске зоне постали су предмет значајних лексикографских проучавања. Објављен је већи број дијалекатских речника, а агилније се приступило и ономастичкој обради топонимије. И у речницима и у ономастичкој грађи похрањен је значајан фонд сточарске лексике, који је указао на потребу за конституисањем посебног упитника за прикупљање сточарске лексике југоисточне Србије и њеним системским проучавањем. Иако је таквих упитника већ било,³ *Упитник за прикупљање сточарске лексике југоисточне Србије*, који је саставио Н. Богдановић, потврдио је своју сврху – да свако истраживање поред великог процента заједничке материје има и сегменте који су својствени локалној ситуацији, како на плану значења и језика тако и на плану поимања неких реалија сточарског живота и сточарења. Односно, једна од главних вредности оваквих упитника јесте што полазе од конкретних резултата одговарајућих средина које се истражују.

Најкомплетнија збирка лексема којима се расветљава животно и језичко богатство Лозанаца, као репрезентата сточара и сточарске језичке комуникације у сврљишком крају, јесте монографија *Сточарска лексика села Лозана* (2005) Д. Јоцића. Прикупљена, прецизно систематизована и анализирана грађа резултат је вишегодишњег теренског истраживања врсног познаваоца

³ По једном упитнику прикупљана је грађа за монографску обраду *Пастирске терминологије Срема* (Бошњакковић 1985), *Пастирске терминологије Кривовирског Тимока* (Ракић-Милојковић 1993) и *Пастирске терминологије Пећког Подгора* (Јашовић 1997), чија систематизација даје велику помоћ сваком новом истраживачу целине сточарске лексике неке регије.

народног говора и културе, притом, вештог испитивача и озбиљног језичког истраживача. Чинећи споменик некадашњег живота, овако представљена сточарска лексика заувек је отргнута од заборава и дата новим генерацијама као значајан материјал за будућа лингвистичка и етнокултуролошка истраживања, јер језик овде забележен „није само *средство* *сјоразумевања*, већ је то и њихово *умеће*, знање и осећање; често и мука, али и радост, њихова духовна игра, важна, брижна и далекосежна“ (Јоцић 2005: 7).

Детаљна лексичко-семантичка анализа фундирана на релевантној и обимној грађи, забележеној на терену на основу *Уџићника за љрикуљање сјочарске лексике* Н. Богдановића, пружила је могућност да се утврди опсег лексичких јединица које уз опште називе домаћих животиња обухватају и: „делове тела животиња, њихово размножавање, узраст, болести, посебна имена, прерађевине и неке лексеме везане за сточаре“ (Јоцић 2005). У оквиру три тематске целине: 1. *Врсје животиња и њихове јединке*, 2. *Узгој и нега сјоке* и 3. *Прерађевине од сјоке* издвојене су тематске групе с лексичким јединицама којима се вербализује стање регистровано на терену.

Тематска целина *Врсје животиња и њихове јединке* обухвата седам тематских група.

а) „Општи називи за јединку и колектив“: *брѣв*, *сјока*, *мѣрва*.⁴ У употреби су и синтагматски спојеви *сјѣна сјока* за овце и козе и *крѣйна сјока* за говече, коња и магарца. Представљени су и називи стоке према збиру и количини: *сјѣдо*, *буљѣк*, *крѣдо*, *чојор*, *сѣрија*, *буљѣменија* уз прецизно навођење који колективни назив се употребљава за коју врсту животиња. У вези са сваком животињом дати су појединачни називи, истакнуте су битне карактеристике везане за говорно подручје, али и културне специфичности.

б) „Делови тела (заједничке и посебне лексеме)“ у оквиру којих су:

– лексичке јединице којима се означавају делови тела заједнички свим животињама: *глава*, *нога*, *мешчина*, *кочина*... и

– лексичке јединице којима се означавају делови тела специфични за поједине животињске врсте: *љрѣица* 'предњи део главе оваца', *ѣѣѣак* 'део ноге коња и магарца којим се додирује тле', затим различити називи косматих израштаја на телу животиња: *вѣна* (овца), *кѣзина* (коза), *дѣака* (говече), *ѣѣрушѣна* (живина)...

в) „Размножавање (оплодња и млађење)“ где су:

– лексичке јединице којима се означава манифестовање полног нагона: *ѣѣрѣжи* (за овцу, кобилу), *врѣка* (за козу), *рѣца* (за краву), *мѣрѣа* (за магарца), *букари* (за свињу)...

– лексичке јединице којима се означава парење: *мѣркају се* (за овце), *бѣркају се* (за краве), *зѣѣасѣју се* (за магарце)...

⁴ У раду се нећемо бавити значењем лексема које наводимо као илустративни материјал за потврду одређене појаве. Читаоце упућујемо да значење потраже у *Пастирском речнику југоисточне Србије* Н. Богдановића (2019).

– лексеме за означавање чина млађења и рођења младунчета: *јагњи се овца, кози се коза, ждрёби се кобила...*

г) „Узраст стоке“: *сисалче, двіска, дрітуріна...* Било да се ради о мо-нолексичким јединицама или синтагматским лексичким конструкцијама, прецизном значењу доприноси богат илустративни материјал забележен на терену.

д) „Болести и лечење“ где је забележено „велико познавање врста бо-лести, њихово манифестовање, начин и средства лечења“ (Јоцић 2005: 21):

– обољења: *шаї* (овца, говедо, коњ), *малокавна* (коза), *црвёни вёїпар* (свиња)...;

– физичке повреде: *сїрроши рог* (овца, говедо), *оїоїружен* (коњ), *сцё-їи се* (свиња)...

ђ) „Посебна имена“. У оквиру ове тематске групе су набројана имено-вања мотивисана:

– телесним особинама: *Рошка, Кліїна, Чуља...*;

– психичким особинама: *Вудало, Делбедёр, Свёрка...*;

– временом млађења: *Ђурђа, Младёна...*

е) „Узвизи при терању и вабљењу стоке и оглашавање стоке“:

– терање и вабљење: *рђј, јали, циц...*;

– оглашавање: овца *блајї*, коза *врешїїї*, говече *мјца...*

У оквиру друге тематске целине *Узгој и нега сїоке* јесу четири темат-ске групе.

а) „Радници у сточарству“: *овчар, їогонїч, козар...*

б) „Смештај стоке – објекти“:

– непокретни објекти: *їоваїа, бїло, колиба, шїїала...*

– покретни објекти: *їрљақ.*

в) „Исхрана стоке и хранива“. Исхрана стоке вербализована је, изме-ђу осталих, лексичким јединицама: *їаша* и *їсїаша*. Хранива се означавају лексичким јединицама: *ранá* ’општи назив’, *сёно*, *шўма*, *огрізїна* ’отпад од сена’, *слама*, *момуржишїїе* ’кукурузовина’...

г) „Предмети, средства и опрема за чување стоке“: *јасла, корубица, соларка...* Као најбројније, посебно су издвојене лексеме којима се именује опрема за коње: *самар, седло, узенђїје, ам, їаињақ.* Бројни су и називи шта-пова за терање стоке: *кривақ, їруїї, їовага, кукаља, врждїна...*

Тематском целином *Прерађевине од сїоке* обухваћене су тематске групе које садрже лексичке јединице за означавање различитих производа.

а) „Производи од млека“: *млеко* (овче, козје, кравје), *сїрење, сїруїка, вурда, смешїана, бёлмуж...*;

б) „Производи од коже“: *кожа* (јагњећа, јарећа, шелёћа, говёца...); *оїїнци, їаранчўг* ’врећа од штављене коже у којој се чува брашно’, *скорње* ’кабаница од нештављене козје коже’, *обљало* ’део коже који се ставља у опанак’...;

в) „Производи од вуне, кострети и рогова“: *вјна* (*черайе, јелечичи, дрјеје, вуйе...*); *козјина* (*врце, конџици, јенџџк, њокравџ...*); *рогови* (*чешљови, корице за брџице*);

г) „Производи од меса“: *месо* (*овче – овчџина, јажњеће – јажњеџина, козје, јареће – јареџина, говеје – говеџина...*), *џиџије, јанија, џодрџица, џеченице...*

Други део ове студије посвећен је творбеној анализи, којом је указано на основне творбене карактеристике које су произашле из прикупљеног материјала. Анализи су подвргнути именички, глаголски и неки придевски деривати добијени префиксацијом и суфиксацијом, као и творенице настале комбинованом творбом. Посебна пажња посвећена је анализи суфикса, њиховом значењу и продуктивности.

У делу насловљеном *Дијалекатске одлике* указано је на фонетске и морфолошке карактеристике говора села Лозана, које у потпуности потврђују његову припадност тимочко-лужничком говорном типу.

Посебан значај ове студије представља *Речник сточарске лексике села Лозана*, односно детаљан попис свих лексема које према ауторовом осећању припадају сточарској терминологији.

Поред радова Н. Богдановића и Д. Јоцића који су у потпуности посвећени сточарској лексици на подручју југоисточне Србије, било је и оних којима сточарска лексика није била примарни задатак. Обрађујући ономастички поједине делове југоисточне Србије, аутори нису могли занемарити дијалекатске одлике забележене грађе нити уплив лексике сточарења / пастирења на ономастичке системе. Тако су својим сведочанствима омогућили даљу разраду јединственог задатка истраживања сточарске лексике у привредној делатности, у именовању простора, у језику, па и у култури свакодневног живота сељачког живља током историје, на просторима који данас доживљавају демографску девастацију, замирање привреде и затирање живота на селу, најпре и највише у језички најзанимљивијим пределима.

На основу ономастичке грађе прикупљене на терену југоисточне Србије, В. Вукадиновић је у монографији *Топоними зоонимског порекла* (1996) сачинио детаљан попис (микро)топонима заснованих на зоолошкој лексици. Будући да се ова монографија тематски само делимично тиче пастирске лексике, у фокусу наше пажње нашли су се само називи домаћих животиња у топонимији.

Поред општих осврта на топониме зоонимског порекла и на њихово место у лексичком систему, аутор је у поглављу *Семантичке карактеристике* указао и на њихове значењске особености. Тако су на основу значења (микро)топоними мотивисани зоонимским лексемама разврстани у три групе:

1. Прву групу чине секундарне семантичке реализације зоонима код којих није дошло ни до каквих измена основног облика, већ само до метафо-

ричког преноса назива на основу асоцијативног повезивања: *Јарџи, Магаре, Теле, Шайке...*;

2. У другој групи налазе се (микро)топоними чији су називи „изведени од назива животиња према њиховом станишту или некој другој карактеристици“ (Вукадиновић 1996: 10). Са синхронијске тачке гледишта мотивисаност многих топонима из ове групе није потпуно јасна. Стицајем околности ово подручје претрпело је историјске и економске промене које су велики број пунктова оставиле без житеља. Расељавање становништва утицало је да поља опусте, а неконтролисано истребљивање да многе животињске врсте нестану. Међутим, променама су одолели многи (микро)топоними посведочени у прикупљеној грађи: *Воловарник, Говедарник, Козарник⁵, Коњарник, Овчарник...*;

3. У трећој групи су (микро)топоними којима се именују „места где се некада одвијала делатност везана за животиње“. Топоними у овој групи представљају деривате мотивисане зоонимима, а изведене суфиксима *-ица* и *-ишиће*. У грађи су потврђени називи: *Биволица, Јарчиница, Магаревица, Ждребишиће, Свињишиће...*

Будући да је за разумевање значења регистрованих (микро)топонима често неопходно спровести и творбену анализу, аутор је посебно издвојио поглавље *Сѣрукѣурне (ѣворбене) каракѣерисѣике*, где је указао да се и на творбеном плану одражавају битне семантичке карактеристике.

а) Најпре, један број (микро)топонима јесу монолексичке јединице које се у основном значењу реализују као називи животиња, док се у процесу лексичко-семантичке деривације, односно метафоризације, развија значење имена места без икаквих измена на творбеном плану: *Магаре, Теле, Шайке...*

б) Око 180 (микро)топонима, укључујући све фонетске варијанте, јесу деривати мотивисани одређеним зоонимским лексемама и изведени одговарајућим суфиксима. Случајним одабиром као пример издвојили смо само деривате мотивисане зоонимом *коза*: *Козја, Козјак, Козјачица, Козило, Козилишиће, Козница, Козара, Козаре, Козарник, Козарница*.

в) Највећи број (микро)топонима (око 260 укључујући све фонетске варијанте) чине двочлане синтагматске конструкције, најчешће сачињене од географских апелатива и придева изведених од зоонимских лексема. Примера ради, издвајамо (микро)топониме који у свом саставу имају придевску лексему мотивисану зоонимом *коза*: *Козји брег, Козји грб, Козја грбина, Козии дол, Козарска долина, Козличка долина, Козладерска долина, Козја дувка, Козји камен, Козји камик, Козја нога, Козји њраг, Козји њошок, Козја њадина, Козарски рид, Козјослајска река, Козја слајина, Козја сѣена*.

⁵ Код назива с мотивном именицом *коза* не може се са сигурношћу рећи да ли је мотивација повезана с домаћим животињама или се овакви називи односе на дивокозе.

г) Посебну групу чине сложене именичке лексеме настале различитим начинима творбе, које у свом саставу имају и основу неке зоонимске лексеме: *Дигнимагарци, Јурикобила, Овчибаба, Свињивр...*

Аутор је након детаљне систематизације издвојио 81 назив за животиње (и њихове младунце) који суделују у образовању (микро)топонима: „Домаће животиње заступљене су са 23 врсте, дивље са 20 (звери 7, гмизавци 3, водоземци 4, глодари 4), птице 30 (живина 5, остале птице 25) и инсекти са 10 врста“ (Вукадиновић 1996: 26). Овако велики број зоолошких лексема у образовању (микро)топонима оправдан је чињеницом да животиње, посебно домаће, свакодневно окружују човека и у непосредној су конкретној и симболичкој вези с његовим животом. Најпродуктивније извориште за развој секундарних значења која се односе на (микро)топониме представљају зооними: *вук* (37 назива), *говедо* (26 назива), *коза* (41 назив), *коњ* (35 назива), *мечка* (42 назива). Будући да су животиње носиоци различитих симболичких вредности и чине важан сегмент културног, митолошког и фолклорног наслеђа српске културе (Новокмет 2016: 17), ова сазнања чине подстрек за даља тумачења и утврђивање културолошких оквира, односно идентификовање мотива за овакав тип метафоричких преноса.

Монографија садржи и поглавље у ком је посебно указано на неке језичке карактеристике, односно потврђене су одлике утврђене у ранијим дијалектолошким студијама, првенствено у *Дијалектима источне и јужне Србије* А. Белића (1905).

На основу расположивог материјала, В. Вукадиновић је регистровао већи број суфикса којима се од зоонима граде топоними.

Посебан значај ове монографије представљају лингвистичке карте којима је указано на географску распоређеност битних језичких чинилаца који се распознају у тематској групи топонима.

У поглављу *Речник* ексцерпирана грађа је узбучена, обележена акцентом, уз прецизно навођење свих фонетских и морфолошких ликова.

Значајан допринос проучавању сточарске лексике југоисточне Србије представљају и размишљања Н. Богдановића, презентована у поговору ове монографије. У тексту *Онимизација сточарске лексике* Н. Богдановић је изложио своја сазнања о путевима преласка апелатива у оним, на конкретном терену и у конкретним комуникацијским условима југоисточне Србије (призренско-тимочка дијалекатска област).⁶

⁶ Временом се богатио фонд језичких чињеница каквим се бавио В. Вукадиновић те су се створили услови и за наставак даљих проучавања, о којима се излаже у засебном раду С. Ђорђевић (2020).

И у монографији *Микройойонимија Сврљига* (2005) Н. Богдановића издвојен је, између осталих, велики број микропонима који се јављају као изведенице или синтагматски називи од назива домаћих животиња: *биво* (Биволица), *во* (Вољујак), *вейар* (Вепрова бара), *говедо* (Говедарица), *јагње* (Јагњило), *јаре* (Јаричиште), *коза* (Којзача), *коњ* (Коњар), *крава* (Кравјански бунар), *куче* (Кучја падина), *мачка* (Мач(ј)а глава), *овца* (Овчарски гроб), *йейџао* (Петловац), *свиња* (Свињчиште), *шиљеже* (Шиљегарник).

У раду налазимо и један користан сумарни податак: „Уз помоћ 79 топонима насталих од зоонима, у Сврљишкој котлини именује се укупно 130 локалитета. У укупном фонду топонима то чини 4%“ (Богдановић 2005: 80).

И то није све, јер сточарске лексике има и у изведеницама које значе сточарске објекте, опрему, производе, мануфактуру. Наводимо само неке интересантније лексеме које су изведене од сточарске лексике или припадају и даље овом лексичком скупу: *бачија*, *јагњило*, *козило*, *обор*, *йојаџа*, *йојило*, *сйава*, *сйруга*, *йрљак*; *кашкаваљ* (Богдановић 2005: 81, 83).⁷

С прикупљеном грађом, и уз појачан интерес за њу и све што она пружа, појачавао се и задатак истраживача. Наиме, продубљују се поједина питања сточарске лексике, о чему сведоче и два зборника радова колектива сарадника Студијске групе за српски језик Филозофског факултета у Нишу.

Друга свеска *Дијалектолошких истраживања* (2007), објављиваних у издањима Филозофског факултета у Нишу (свеску уредила Н. Јовић), посвећена је управо питањима сточарске лексике.

На почетку зборника стоји рад В. Јовановића *Социјално-психолошке основе односа човека и животиње*, који доприноси разумевању односа човека и животиња из којег настаје богат систем речи и израза како за опис стоке и сточарења тако и за комуникацију која се развија између домаће животиње и њених пастира. Аутор истраживање заснива на корпусу прикупљеном у селу Каменица код Ниша. Рад се састоји из четири поглавља и речника мање познатих речи. Значајан допринос представљају текстови дати у изворном облику. Овај рад је само зачетак истраживања, чијим би се продубљивањем могло доћи до много већих резултата.

Н. Јовић је у обимном раду *Сточарска терминологија у Речнику тимочког говора* извршила семантичку анализу и систематизацију лексике народних говора тимочке регије. Анализом је обухваћено око 700 лексема у вези са сточарском терминологијом. Први део семантичке анализе носи опште називе за стоку и у вези са стоком. Дати су општи називи за јединку, називи за угинуле животиње, називи за болести и смрт животиња, називи колектива и узраста стоке, називи за плодну и неплодну стоку. Ту су још и

⁷ Сличне прегледе, с мање или више података, налазимо и у радовима Ј. Динића *Ономасијика Заглава*, Љ. Рајковића *Кожељца Ономасијика Тимока*, Љ. Пирића *Ономасијика белојаланачког краја*, Д. Златковића *Микройойонимија Ойишине Пирој*, у више радова у *Пиројском зборнику* и др.

називи делова тела животиња, унутрашњих органа, као и називи за особине и понашање стоке.

У другом делу семантичке анализе првенствено су разматране лексеме у вези са овцама, које су и најбројније, али и лексеме које се односе на козе, говеда, коње, магарце, свиње и живину.

Остале лексеме из домена сточарске терминологије разматране су у оквиру поглавља: *Болесџи љрема врстама сџоке и љонашање оболеле сџоке*, *Лучевине*, *Оџрема за сџоку*, *Узвици за љерање и вабљење сџоке*, *Просџор* и *џросџорије за чување и наџасање сџоке*, *Храна за сџоку*, *Сџочарење*, *Алаџке које се корисџе у вези са сџоком или љрерадом сџочарских љроизвода*, *Сџочарски љроизводи*, *Посуђе* и *џосуде*, *Радници код сџоке*, *Оџрема љасџира*, *Пси*, *Осџало*.

Последње поглавље семантичке анализе посвећено је лексемама које имају метафоричку употребу. Указано је да се у некој од секундарних семантичких реализација називи животиња могу односити на људе, биљке, друге животиње, предмете, игре и сл.

Кратак осврт на фонетске особености потврдио је припадност призренско-тимочком говорном типу, док су творбеном анализом представљени најпродуктивнији префикси и суфикси и утврђени начини грађења и творбени модели.

Рад садржи и додатак који је донео поглед на етимологију најзагонетнијих јединица овога фонда. Етимолошком анализом утврђено је да је сточарска терминологија у основи словенска, али је значајан и проценат позајмљеница. Међу најстаријим су романизми, грецизми, а спорадично су забележени и албанизми. Турцизми су новијег датума, али су с обзиром на културне и историјске прилике прилично заступљени. Међу страним речима могуће је пронаћи и понеки германизам, а има и оних чије порекло није могуће прецизно утврдити.

Рад М. Илић *Узвици у речницима југоисточне Србије*, наоко скромног обима, значајан је јер начиње тему употребе узвика у комуникацији са животињама, за коју је потребан и обимнији материјал и студија говорне ситуације у којој се јавља то комуницирање. На основу постојеће поделе узвика извршена је подела узвика забележених у дијалекатским речницима и закључено да је узвика који се односе на животиње мало с обзиром на значај сточарства у селу. Детаљније истраживање уследило је касније, а резултати су објављени у новој верзији рада, насловљеном *Комуникација човек – животиња* (в. ниже).

У раду *Имена љаса у југоисточној Србији* Ј. Марковић је имена паса сагледала са културолошког и семантичког аспекта. Будући да је давање имена у вези са културолошким приликама у одређеном крају, ауторка закључује да би ово истраживање на неком другом терену дало другачије резултате. Имена до којих се овом приликом дошло разврстана су према семантичкој мотивацији која може бити условљена бојом пасје длаке, врстом длаке,

понашањем пса, карактером, величином (узрастом), те даном када се пас окотио. Некада је именовање засновано на антропонимима, а ређе је мотивисано именима других животиња, називима филмских јунака и сл. Будући да су поједина имена паса врло фреквентна, прерасла су у синониме за пса.

У осврту на творбене особености имена паса, Ј. Марковић истиче да је мало творбених модела, али да постоји тежња да се тај број увећа.

У раду *Имена коза* Д. Златковић се бави питањем имена коза у говорима југоисточне Србије. Аутор продубљује сазнања о путевима настанка имена, односно тражи и проналази мотивацију за онимизацију и прецизира сазнања о систематизацији уочених атрибута јединке који су могли утицати на настајање имена. Од бројних квалитативних обележја која могу представљати подстрек за номинацију, издвајамо: време млађења, телесни склад или несклад, рогатост, изглед ушију, изглед репа, боју длаке, распоред шара, плодност, понашање и сл. Често су и имена коза заснована на антропонимском моделу. Рад садржи богат списак имена коза који отвара могућност за даље анализе и тумачења.

Љ. Ђирић је аутор текста *Топоними сточарске њровенијенције у белојаланачком крају*. Први део овог рада чини речник топонима сточарске мотивације. Многи забележени топоними данас су сасвим страни чак и великом делу локалног живља, те су овакве врсте пописа један од начина да се сачувају од заборавља.

У другом делу рада спроведена је творбена анализа забележених назива, где је указано да међу топонимима има и простих речи и изведеница, али је највећи број твореница насталих сложено-суфиксалном творбом.

Два рада, оправдане занимљивости, шире овај зборник на подручје говора изван призренско-тимочке дијалекатске области, те ћемо их само кратко представити. Г. Јашовић у тексту *Узвици за дозивање или шерање стоке и још неки узвици у вези са њословима око стоке* говори о узвицима у комуникацији са животињама у области Пећког Подгора, а М. Вуковић даје врло занимљив рад *Лексика коњарства у Горњем Заосиру* (сектор Беране – Бијело Поље). Рад је утолико занимљивији што долази са другог дијалекатског подручја, што доноси доста терминологије страног порекла, и што описује језичке јединице из области коњарства, гране која је у призренско-тимочким говорима мање развијена.

С увећањем броја података и с продубљивањем сазнања која су карактерисала почетну фазу проучавања сточарске лексике, стигло се и до зборника радова *Пастирски именослов* (2015). Овај зборник произашао је као резултат рада удружења истраживача Хемимонтана,⁸ које се бави истраживањем природних, историјских и културних вредности Старе планине и суседних области. У зборнику је представљен именички фонд којим се на по-

⁸ Удружење истраживача НАЕМИМОНТАНА Ниш бави се истраживањем културног и језичког наслеђа Старе планине и суседних подручја.

дручју југоисточне Србије означавају домаће животиње, првенствено овце, козе и пси. Приређивач овог зборника и аутор већег броја радова различитог обима јесте Н. Богдановић. Он је поред уводних напомена написао још и текстове *Онимизација сточарске лексике*, *Називи имена брва у околини Сврљига*,⁹ *Што у природи – што и у језику*, – *Козо једна! – Јарче јрчави!* и *Одраз пасијирског знања на именовање јросијора*, који доносе нова сазнања о именима животиња, различитим изразима у вези са њима, као и о речима које настају у комуникацији са њима.

У раду *Онимизација сточарске лексике* Н. Богдановић говори о ситуацијама у којима сточарска лексика добија специјалну функцију именовања различитих реалности из човекова окружења. Аутор указује на постојање тројаких односа у којима се могу наћи апелатив и оним:

1. апелатив настави да живи са својом општом функцијом, док се оним веже за конкретну реалност (чуља „овца кратких ушију“ : Чуља „име овце“);
2. апелатив се временом губи, док оним живи као лексема са специјалном функцијом (осљь „магарац“ : Ошљане „име села“);
3. и апелатив и оним доживе извесне обличке трансформације и временом изгубе препознатљивост.

Посебна пажња посвећена је процесу настајања микротопонима од зоонима и других апелатива из живота старопланинских сточара. Тако *Бачевина* и *Бачишће* сведоче о постојању бачија на овим просторима. Бројни микротопоними, међу којима су и *Говедарник*, *Јагњилишће*, *Повајишће*, *Солила*, *Шиљегарник*, данас су само називи њива или сеоских атара и језичка сведочанства да су се на тим просторима некада одвијале различите сточарске делатности. Микротопоним *Овчарев гроб* подсећа на најзначајнијег учесника у сточарењу, док *Кашкаваљциница* и *Кашино грне* говоре да је на овим просторима некада постојала организована прерада млека.

У кратком раду *Што у природи – што и у језику* репрезентоване су речи којима се у старопланинском крају означава животињски измет. Ово је уједно и први текст на српском говорном подручју у целости посвећен лексици овога типа.

Рад – *Козо једна! – Јарче јрчави!* преноси метафоричка именовања људи заснована на вези по сличности са неком животињом. Н. Богдановић разматра механизме по којима секундарна метафоричка именовања најпре прерастају у надимке, а неретко и у званична имена. У старопланинском крају некада су се могла чути имена *Голуб*, *Лабуд*, *Паун*, *Славеј*, *Сокол*¹⁰. Данас су оваква имена реткост, али сведочанство њиховог постојања представљају презимена и породични надимци. Рад доноси и занимљив попис

⁹ Текст је преузет из књиге *О говору и именима* (Богдановић 1990: 93–103).

¹⁰ У вези с овим преносимо користан коментар академика А. Ломе: „Кад су у питању лична (крштена) имена, људи се не именују по домаћим животињама, које сами гаје и користе у разне сврхе, укључујући то да их кољу и једу. Човек се може звати Вук, док Ован, Во или Коњ могу бити само подругљиви надимци“.

микротопонима мотивисаних надимцима и именима насталим метафоризацијом према различитим животињским врстама и бројним ентитетима из пастирског живота.

Радови Д. Златковића *Имена коза*, Ј. Марковић *Имена њаса у југоисточној Србији* и Н. Јовић *Сточарска лексика у Речнику тимочког говора* преузети су из зборника *Дијалектолошка исцртаживања II* уз незнатне измене.

Рад М. Илић *Комуникација човек – животиња* наслања се на истраживања репрезентована у раду *Узвици у речницима југоисточне Србије* објављеном у претходном зборнику. Из богате грађе похрањене у дијалекатским речницима с призренско-тимочког дијалекатског подручја, М. Илић је издвојила узвике који се користе у комуникацији са животињама. Анализирајући узвице за дозивање и терање стоке указују на различите односе између човека и животиње и потврђују да животиња препознаје одређене скупове гласова и њихова значења и на њих адекватно одговара.

Да је велики проценат антропографске лексике настао метафоризацијом према различитим животињским врстама из човековог окружења, указано је у монографији *Антропографска лексика у говорима сврљашког краја – лингвогеографски преглед* (Савић-Грујић 2017). Метафоричка номинација подстакнута је везом по сличности између датог појма и човека специфичне телесне карактеристике која је „заснована на некој компоненти, као што су, рецимо, функција, облик, боја, положај, порекло итд.“ (Драгићевић 2007: 148). Секундарне семантичке реализације зоонима које се односе на људе различитих телесних карактеристика, забележене су у многим доменима.

Сема изгледа „који је дебео и снажан“ условила је развој пејоративних метафоричких назива *бић* и *вол*. Исти називи потврђени су и у номинацији особа дебела врата. На продуктивности сема „крупан“ и „незграпан“ засновано је и секундарно пејоративно значење зоометафоре *бић* посведочено при именовању телесно незграпних особа. Сема изгледа подстакла је и пејоративне метафоричке називе *вол/волина* у доменима особа округле главе и особа широких ноздрва.

Називи *већер* и *свиња* у номинацији изразито дебелих особа метафоричке су природе и резултат субјективне оцене појединаца. На развој високог степена пејоративности, поред семе прекомерне тежине, утиче сема сликовитости, којом се остварује визуелно повезивање и ствара негативна субјективна оцена. Пејоративна зоометафора *свиња* потврђена је још у именовању особа дебелих образа и особа широких ноздрва.

Пејоративни метафорички назив *кобилача* може се срести у различитим доменима при номинацији жена чији физички изглед оставља непријатан естетски утисак, што се на језичком плану исказује семом негативног колективног вредновања.

Величина зуба условила је развој зоометафоре *кóњ*, док је величина и клемпавост ушију подстакла пејоративни метафорички назив *магáре*.

Метафорички називи *ја́рѣц*, *коза́*, *овѣн*, *овца́* употребљавају се за именовање лоше ошишаних особа.

Називи *гуса́н* и *ћура́н* у именовању особа дуга врата успостављени су метафоричким преносом значења, при чему су физичке карактеристике животиња пренете на човека. Скупини лексема којима се именује особа дуга врата својим фигуративним значењем прикључују се и лексеме *голоши́ја*, *голоши́ка*. Примарно значење ових лексема јесте „кокошка или овца голе шије и име таквој кокоши или овци“ (Динић 2008: 107). Семом изгледа „који је дуга гола врата“ подстакнуто је секундарно значење које се односи на особу таква изгледа.

Преносом назива са животиње на човека развила се зоометафора *ко́шка* и у домену особа ситних очију. Мотивација за овакво именовање подстакнута је семом изгледа у којој је садржана информација о величини очију, којој се често као пратећа компонента придружује слабовидост.

Аномалија изгледа прстију, која се манифестује у виду кожице међу њима, условила је метафоричко повезивање особа оваква изгледа с пернатом живином којој су прсти спојени пловним кожицама. Резултат такве везе су зоометафоре: *гушче*, *џловáн*, *џлóвка*, *џлóвче*, *шоџáн*, *шоџíка*.

Зоометафоре *џловáн*, *џлóвка* и *шоџáн* подстакнуте су и специфичним начином кретања. Све ове лексеме употребљавају се у номинацији особа које се гегају у ходу. На развој зоометафора *шоџíка* и *шоџáн*, поред семе изгледа, утицала је и функционална сема која носи информацију о специфичном начину кретања условљеном деформитетом ноге/ногу. Метафоричка употреба лексема *џлóвка* и *шоџíка* у номинацији женских особа остварена је продуктивношћу семе која носи информацију о њихању куковима.

На конституисање метафоричког назива *џеџíличко*, поред семе изгледа „који је ситан, мали“, утицала је и диференцијална сема у којој је садржана информација о карактерном својству „који је кочоперан“, што је условило развој високог степена пејоративности.

Метафоричка именовања веома су распрострањена и забележена у свим доменима. Она доприносе нијансирању човекових особина и богаћењу лексичких средстава у експресивном погледу јер обавезно садрже сему оцено и то обично негативну.

Широка употреба метафора код којих преовладавају жива слика и широка палета конотација говори о симболичком погледу на свет, специфичном за дату лингвокултурну област.

Свакако, најзначајнији и најпотпунији подаци о речима којима се именују реалије сточарске делатности налазе се у више од педесет упитника које су попуњавали научни радници, просветни радници, студенти и зна-тижељни завичајци у говорима призренско-тимочке дијалекатске области.

Овај богат лексички материјал представља драгоцен извор података за даља лингвистичка истраживања. За сада су на основу њега у оквиру пројеката *Лексиколошка истраживања југоисточне Србије* и *Народна и њојска реч југоисточне Србије* и планиране теме пастирства сачињени *Пастирски речник југоисточне Србије* Н. Богдановића (2019) и колективна монографија *Пастирска лексика југоисточне Србије* (2020), којом су расветљена бројна питања у вези с постојањем и функционисањем пастирске лексике у задатом ареалу.

Пастирски речник југоисточне Србије (Богдановић 2019) јесте значајно дело српске лексикографије, засновано на прикупљеној теренској грађи и лексичком материјалу ексцерпираним из бројних дијалекатских речника с подручја призренско-тимочке дијалекатске области, где се информације о пастирској лексици могу пронаћи како под одговарајућим одредницама тако и у богатом илустративном материјалу. У току 2023. године *Пастирски речник југоисточне Србије* допуњен је грађом из новообрађених пунктова, те сада има преко 4000 речи.

Монографија *Пастирска лексика југоисточне Србије* (2020), поред уводних напомена приређивача Н. Богдановића, у којима су детаљно представљени почеци рада на проучавању пастирске лексике, те дефинисано подручје истраживања и очекивани резултати, садржи и радове којима се с више аспеката расветљава језичко и животно богатство сточара на подручју југоисточне Србије.

Текст овог рада представља делимично измењену и допуњену верзију првог прилога у зборнику *Пастирска лексика југоисточне Србије у науци о језику* А. Савић-Грујић (2020а).

У раду Н. Богдановића *Из њошлости овчарства*, сегментисаном на делове: *Млизгруда и Ђурђевдан, Јагње ђурђевско, Балме(џа) њод Миџором, Јегрек, Бачија, Појаџа, Млеко, Јогурџ, Пастирске лекарије, Кришјевај, њоје!, О њошјењу, још мало*, саопштава се о једном броју занимљивих момената обичајне праксе, те скреће пажњу да „сточарство није било само привредна грана, већ цивилизацијски (културни) модел вековног живота у периферним планинским пределима српског народа и српског језика“ (Богдановић 2020: 161).

Језичка слика света, која се репрезентује из лексике овчарства на истраживаном подручју, представљена је у раду Т. Милосављевић *Фрагменти сточарства на језичкој слици света југоисточних српских говора (Први део)*. На основу лексичке грађе реконструисан је фрагмент сточарства, те потврђена хипотеза да су централни елементи концептосфере сточарства појмови *овца* и *стадо*. Детаљна „когнитивно-семантичка и лингвокултуролошка анализа лексикографског корпуса показале су да је концептосфера сточарства један од есенцијалних сегмената дијалекатске језичке слике све-

та и да заузима централну позицију у менталном лексикону дијалекатске језичке личности“ (Милосављевић 2020: 86).

У раду М. Илић *Овца и коза у њасџирској лексици југоисточне Србије* се, на основу грађе из репрезентативних дијалекатских речника југоисточне Србије, указује на постојање пастирске лексике, с посебним освртом на лексеме *овца* и *коза*, „двеју животиња које би се могле сматрати основом сточарског фонда пастирења“ (Илић 2020: 89) и њихових деривата. Издвојено је 78 изведеница насталих од именице *овца* и 59 изведеница насталих од именице *коза*. Стање у говорима југоисточне Србије упоређено је са стањем у речницима који се темеље на књижевном језику, а ради боље прегледности сачињен је и табеларни приказ.

У раду С. Ђорђевић *Пасџирска и друга зоонимска лексика у њојонији југоисточне Србије* указано је на бројност лексичких јединица за именовање топонима и хидронима изведених од назива животиња, њихових особина, сточарске делатности и сл. Прецизно систематизована и обрађена грађа доноси релевантне податке о сложеној структури и лексичком богатству топонимије у југоисточној Србији.

Радам Н. Јовић *Домаће и сџрано у сџочарској лексици југоисточне Србије* указује се на разноврсну лексичку интерференцију у сточарској терминологији југоисточне Србије. Будући да су лексичке позајмљенице детаљно сагледане у више радова овог аутора, о њима ће бити више речи у другом делу овог текста.

Радам Н. Богдановића *Пасџирско искусџво као доџринос каракџерологији (Из Каракџерологије Пироћанаца Томислава Т. Панајоџовића)* „потврђује се шири културолошки значај познавања сточарске лексике у животу људи који на искуствима сточарења формирају и свој поглед на свет, свој морал и однос према животу у социјалној заједници“ (Богдановић 2020а: 164).

Део лексичке грађе похрањене у упитницима, обрађен је и у радовима објављеним у различитим зборницима у земљи и иностранству. Међу њима је и рад *Пасџирска лексика југоисточне Србије и Оџиџекарџаџски дијалекџолошки аџџлас* аутора Н. Богдановића (2019а), који је, због свога научног значаја, прештампан у овом зборнику.

Рад М. Илић *Дериваџи именица овца и коза у сџаду њасџирске лексике југоисточне Србије* (Илић 2019а) представља покушај да се речи настале деривацијом од лексема *овца* и *коза* прегледају по деривационим резултатима, те разврстају у оквиру одговарајућих лексичко-семантичких група.

М. Илић у раду *Пасџирска лексика Сџаре џланине и Пећког Подгора* (Илић 2019б) на основу одабраног корпуса из укупног фонда сточарске лексике, врши кратак паралелни осврт на сточарску лексику старопланинског подручја и сточарску лексику која припада пећко-подгорском подручју, те

долази до закључка да постоји лексика која је заједничка и једном и другом крају, као и она која је специфичност само једног говорног подручја.

У раду *Боја и њастирски именослов* М. Илић (2019), на основу грађе коју је Д. Златковић забележио у Пироту и околини, препознаје слојеве „који су настали из познавања боја, из културе боја, и језичке компетенције пастира, чувара и неговатеља стоке на испашаи“ (Илић 2019: 144), те покушава да продуби сазнања о учешћу боје у пастирској лексици југоисточне Србије. М. Илић запажа да је боја јак визуелни и когнитивни стимуланс у именовању животиња, о чему сведоче и дијалекатски речници, где се јавља читав низ различитих народних назива за животиње спецификован по бојама.

У раду *Лексички синоними у Пастирском речнику југоисточне Србије* А. Савић-Грујић (2019), одабиром једног броја именичких и придевских лексичких јединица, показано је да су широка територија, више дијалекатских типова у оквиру призренско-тимочке дијалекатске области, као и различит утицај старине и других веза условили појаву великог броја речи код којих се на семантичком плану реализује значењска блискост. Анализа је показала да се синонимија остварује истовременом употребом домаће и стране речи, потом речи различите семантичке мотивације, као и стварањем секундарних значења. Такође, неке од синонимних лексичких јединица представљају архаизме, неке су резултат иновација, док поједини синоними имају живу и широку употребу. Истакнуто је и да се синонимија обично успоставља на нивоу веће целине (два дијалекатска типа у оквиру призренско-тимочке дијалекатске области или два села у оквиру једног дијалекатског типа) и да исти говорник никада истовремено неће употребити две лексеме с истим значењем.

А. Савић-Грујић у раду *Сточно звоно на ареалу југоисточне Србије* (2020) представља лексичке јединице са значењем „метална направа с клатном која виси на врату животиње“. Грађа добијена по *Уишћнику за њрикуљвање сточарске лексике југоисточне Србије* и допуњена лексичким јединицама из релевантних дијалекатских речника, сагледана је у ширем контексту – у оквиру целине српске језичке територије, на основу материјала за *Оишћесловенски лингвистички атлас*, и као део општекарпатског језичког комплекса, репрезентованог кроз лингвистичке карте „*klopot“ и „звонок на шее пасущегося скота“. Анализом је обухваћено преко четрдесет именичких лексема, укључујући и различите фонетске и творбене варијанте. Основни циљ рада био је лексичко-семантичко расветљавање датих лексичких јединица уз освртање на њихову семантичку мотивисаност и порекло. Рад садржи и лингвистичку карту којом је прецизирана територијална распрострањеност различитих лексичких реализација на подручју југоисточне Србије

Из богатог језичког материјала добијеног по *Уишћнику за њрикуљвање сточарске лексике југоисточне Србије* издвојене су и лексеме којима се именује „део животињског тела у којем се вари храна“, те представљене

у раду *Називи за желудац код животиња у говорима југоисточне Србије* аутора А. Савић-Грујић и Н. Богдановића (Савић-Грујић, Богдановић 2021). Лексичко-семантичком анализом указано је на богатство семантичких мотивација које су условиле успостављање датих именовања, а прецизно сачињеном лингвистичком картом приказан је распоред различитих лексичких реализација на ареалу југоисточне Србије.

А. Савић-Грујић и Ј. Бојовић су у раду *Из пастирске лексике југоисточне Србије* (2022), на основу веродостојне лексичке грађе за означавање реалија сточарске делатности, издвојиле тематску целину која се односи на простор и просторије у пастирству. Више од 20 питања у *Упитнику* упућује на називе стаја у којима бораве овце, називе зграда у којима бораве пастири, на називе простора испред стаја или на пашњаку, као и на поједине делове ових простора где борави младунчад, где се чува и прерађује млеко и сл. Лингвистичком картом указано је на географску разуђеност једног броја анализираних лексема на ареалу југоисточне Србије.

Изоштравању слике традиционалног пастирења у планинским пределима југоисточне Србије доприноси и коауторски рад А. Савић-Грујић и Н. Богдановића *Сточарски шћайови у говорима југоисточне Србије* (2023). У раду су с лексичко-семантичког аспекта представљени називи за различите врсте сточарских штапова, који су у зависности од изгледа подељени на прутове, тољаге и мотке. Након систематизације и лексичко-семантичке анализе, лексичка грађа расветљена је и с етнокултуролошког становишта.

С аспекта језичке интерференције нарочиту пажњу сточарској терминологији посветио је С. Георгијевић, изучавајући суживот Влаха и Срба, односно Романа и Словена на тлу југоисточне Србије. Друга свеска његових *Балканолошких сћудија* (Георгијевић 1968) има целине: *Из сточарске терминологије* и *Из сточарске терминологије II*. У оквиру првог написа разматра се више термина за узрасне називе брава: *шиљег – шиљеже, селешак – шрзе – сугаре, младунче, шћуре и коилица, шромелац, дивизе и шћрџа*, а у другом најпре „неки специфични називи за браве“: *онукле, мугара, шћрџа, шћуруар, цай, шћрц, шћрч, шћраз*; а затим и „називи брва према боји руна и длаке и другим телесним особинама“: *балабан, баља, бара, баран, бика, бирка, бирова, биза, буша, цура, чий, чока, чуља, чума, гала, гара и гаруша, лаба, лаја, мулин, мургеши, нигуша, шћка, шћуисе, рамеша, ружоова, шћш, шћкаба, вакли*. Ту су и неки називи производа од млека и називи неких јела: *брндза, ира, каља, куласћра, нешешћа, шћра, сјера, смешана; шћорошћан, урда, јомужа*; као и називи места где се држи стока: *мандра, кашер, маргар, мошуна, шћруга* итд. С. Георгијевић је настојао да већину споменутих назива доведе у везу са романовлашким¹¹ супстратом, или протумачи у светлу утицаја

¹¹ Термин *Романовласи* С. Георгијевић узима као опшტიји појам, и по ширини – за пространство Балкана, и по дубини – за различите историјске периоде, док термин *Власи* као

говора Влаха на српски језик, и тако повеже и саму сточарску делатност говорника који данас имају ове речи у свом лексикону, а то су сточари са целине подручја српског језика на Балкану.

У светлу језичке интерференције сагледана је и сточарска лексика у необјављеном магистарском раду Н. Петровић *Сѣрани елементи у сѣочарској терминологији југоисточне Србије* (Петровић 1996). Из овог магистарског рада проистекла су чак четири реферата. Подстрек за њихов настанак ауторка је пронашла у чињеници да је у већини студија посвећених сточарској терминологији истакнуто да је ова лексика претежно словенског порекла (Бошњакковић 1983: 88, Ракић-Милојковић 1993: 85). Међутим, суживот, а самим тим и језичка интерференција Срба и бројних несловенских народа на подручју југоисточне Србије, условили су присуство „страних наноса у сточарској терминологији овог дела Србије више него у другим испитиваним подручјима“ (Јовић 2015: 215).

Иако је међу лексемама које се односе на сточарство мало оних које се могу приписати искључиво сточарској терминологији, Н. Јовић у раду *Речи сѣраног њорекла у сѣочарској терминологији југоисточне Србије* (2015: 216) прави условну поделу на:

1) сточарску терминологију у ужем смислу, која се односи на називе, млађење, узраст и делове тела стоке, као и на узгој стоке, опрему за стоку и стручност оних који раде са стоком и

2) сточарску терминологију у ширем смислу, коју чини лексика за означавање прерађевина од основних сточарских производа, средстава, алата и посуда за њихову прераду; лексика за означавање опреме сточара; лексика за означавање сточних болести, те лексика пастирских игара, веровања, као и административних обавеза у вези са поседовањем стоке.

У овом раду репрезентоване су лексичке позајмљенице у сточарској терминологији у ужем смислу, обухваћене семантичким пољима:

1. општи називи за стоку и у вези са стоком: *буљук, сурија, бачија...*;
2. називи у вези са узрастом стоке: *шиљег, сугаре, багане, ћосен...*;
3. називи у вези са деловима тела појединих врста стоке: *буџи, џулбак, чкембе/шкембе, бешика...*;
4. називи лучевина код стоке: *балега*;
5. називи опреме за стоку: *белчуг, алка, ам, јулар, колан, зенђија...*;
6. називи радника око стоке: *чобанин, бач* итд.

Рад *Сѣрани елементи у лексици љрераде љримарних сѣочарских љроизвода у говорима југоисточне Србије* (Јовић 2018) представља наставак претходног истраживања, те репрезентује лексичке јединице које се односе на:

1. називе у вези с радом с примарним сточарским производима, који се могу односити на:

да задржава за становништво источне Србије данас, или за сточаре у средњем веку.

- рад с млеком: *шарденка, маја, саламур...*;
- прераду вуне: *боји, фарба*;
- рад с месом: *корми, ишићемби, комаћише* итд.

2. називе алатки које се користе у преради примарних сточарских производа:

- за мерење и прераду млека: *зић, ђевђир, кућлача, скар...*;
- за обраду вуне: *дерак*;
- за обраду меса: *саићр*.

3. називе сточарских производа

- од млека: *куласира, серав, кајмак, бачија, велија, вурда, бућа, сига, кашкаваљ, ђобек, денка, белмуж, качамак, кућмач...*;
- од вуне, кострети и коже: *сераива, влна од ишиљежићи, ролна, камчелка, ишиим, клашње, шајак, багана, ваша, шуба, йосићаија, вућарка, чераје, фусикле, ђебре...*;
- од меса: *крезде, бућ, вардаљ, черек, кол, џогљан, крменадла, ваша, каиш, фришаљ, кајса, йасирма, иигерка, сармице, шкембишије, кавурма...*

Све анализиране лексичке јединице својина су југоисточних српских говора, где као позајмљенице чине саставни део народне сточарске терминологије и непобитни доказ историјских лингвистичких слојева балканског језичког миљеа. Иако је сточарска терминологија југоисточне Србије у основи словенског порекла, ове лексеме показују да је сама природа сточарске делатности условила бројне међујезичке утицаје. Тако се међу лексичким позајмљеницама у сточарској терминологији уочава старији влахоромански, албански и грчки слој, као и млађи турски слој позајмљеница, који броји чак 54 лексеме. Из тог разлога турцизми су представљени у посебном раду *Турцизми у сточарској терминологији југоисточне Србије* (Јовић 2019). Теренска грађа допуњена је подацима из релевантних дијалекатских речника, те је издвојено укупно 89 турцизама, распоређених у оквиру 17 семантичких целина с различитим бројем лексичких јединица. Међу општим називима за разну врсту стоке турцизима, између осталих, припадају: *аић, баићал, караца*. У семантичкој групи делови тела лексичке јединице турског порекла су: *канца, карабаићак, табан*. Турцизама има и у домену који се односи на опрему за стоку: *дизгини, камџија, корубач*, као и међу називима станишта и пасишта: *јуар, саватић, чаир*. Чак и неки узвици за терање и вабљење стоке припадају турцизима: *ајд, дур, ош*. У сточарској терминологији турцизми су заступљени и међу називима сточних болести: *каракай, каракайш, шай*. Такође, значајан број лексичких јединица којима се означава пастирска опрема турског је порекла: *кавук, ћулав, ојанџак, та-ранчуг, чогаљ, чамуга*. Речју, турцизама има у свим доменима пастирског живота, али су најзаступљенији у лексици која се тиче коња, где се јављају као општи називи: *аић, ајгур*, називи и имена по боји длаке: *Арай, Дорай*,

Кулаш, називи различитих делова коњске опреме: *кусун*, *йалдрма*, *хустек*. Овако велики број „турцизама у сточарској терминологији југоисточне Србије свакако је последица дужег присуства Турака на овим просторима“ (Јовић 2019: 234).

На претходна истраживања надовезује се рад *Романизми у сточарској терминологији југоисточне Србије* (Јовић 2023). Користећи исте изворе и методологију, аутор романизме распоређује у оквиру 16 семантичких поља, међу којима су: општи називи за стоку *булуменџа*; називи за поједине врсте стоке: *мазга*, *кер*, *йујка*; називи делова тела: *бешика*; узраста: *сугаре*; називи бртва према телесним одликама: *калуша*, *мурца*, *чуља*; називи лучевина: *брабоњак*; називи болести: *гујурач*; понашање стоке: *шџиркља се*; рад са стоком: *искарује*, *варди*, *бачева*; радници око стоке: *бач*; називи прерађевина основних сточарских производа: *кулашџира*, *сераво млеко*; *камчелка*, *клашње*; називи средстава, алата и посуда који се при томе користе: *бисази*, *чујурџица*, *врчва*; називи опреме радника око стоке: *гуња*, *гугла*, *барџина*... На основу детаљне анализе аутор закључује да „иако је сточарска терминологија претежно словенског порекла, бројност романизма у сточарској терминологији југоисточне Србије, њихова старина и заступљеност у великом броју семантичких поља (...) показују да је словенско становништво, које је населило ове просторе, много детаља о стоци и сточарењу, посебно о чувању ситне стоке, научило од влахороманских староседелаца“ (Јовић 2023: 89).

Поред прилога који су у целости посвећени пастирској лексици југоисточне Србије, богата лексичка грађа из ове области похрањена је у материјалу за *Српски дијалектолошки атлас*. У фондусу података прикупљених путем јединственог упитника скоро 120 питања посвећено је домаћим животињама. *Атлас* доноси прецизне податке о бројним језичким фактима у вези с домаћим животињама: опште називе јединки, називе њихове младунчади, називе колектива, називе објеката у којима домаће животиње борава, називе оних који се старају о домаћим животињама, називе различитих предмета који се користе око стоке, називе прерађевина од млека, меса, коже и др. Распоредом симбола на картама пружа се прилика да се на географском плану осмотри територијална распрострањеност ових лексема и репрезентује испољавање различитих језичких односа. Материјал *Српског дијалектолошког атласа* пружа нарочито занимљиве податке када је реч о говорима призренско-тимочке дијалекатске области, који се од остатка српске језичке територије издвајају специфичним архаизмима и бројним иновацијама у духу балканистичких развоја.

Пастирска лексика значајно је заступљена и у *Општем каратајском дијалектолошком атласу*. Упитник ОКДА садржи секцију *Пастушество* са чак 149 питања која се тичу различитих реалија из пастирског живота. Из

области југоисточне Србије у *Ойшїекарїайїском дијалекїолошком айїласу* су пунктови Првонек, Калетинац и Топли Дол. Детаљан преглед стања потврђеног у *Айїласу* и резултата која су донела потоња лексичка истраживања дао је Н. Богдановић у раду *Пастїрська лексика југоистїочне Србиїе и Ойшїекарїайїски дијалекїолошки айїлас* (2019а). Аутор указује на чињеницу да нова теренска истраживања употпуњују фонд и проширују сазнања о пастирској терминологији, што изискује да се коригују стања у картама *Айїласа*.¹²

Детаљан преглед радова који се баве лексиком пастирства омогућио је успостављање неких начелних закључака. Будући да је сточарство међу најстаријим људским делатностима, има доста момената којима се потврђује постојање сточарских термина који припадају, или су припадали, једном народу (и језику) а онда су лако прелазили у културу другог народа заједно с искуством у сточарењу, у преради млека, обичајима и обредима, остајући негде као једини термини, а негде као синоними са делимичним или потпуним подударанем значења. Посредно, овакви термини сведоче и о постојању неког народа, неких говорника, на просторима где их сада можда и нема па се језички остаци јављају као споменици некадашње праксе. Због свега тога разумљиво је што сточарска лексика показује различите степене интерференције. У сточарској лексици могуће је препознати супстрате, адстрате, актуелну лексику, архаичну лексику, те лексику широког спектра, и лексику уско везану за конкретни део територије, што, оправдано, овај лексички фонд чини једним од најзначајнијих интереса лингвистичких истраживања.

Искуство стечено у проучавању пастирске лексике југоисточне Србије омогућиће да се у даљем раду проучи пастирска лексика целе призренско-тимочке дијалекатске области. У том правцу биће решавана и сва питања која се у даљем раду буду појавила (присуство већег броја турцизама,

¹² Студија *Славянская пастушеская терминология* (Клепикова 1974) заснована је на конкретном теренском материјалу карпатске зоне. Плодне релације успостављају се и са стањем пастирске лексике нашег подручја. Имајући у виду фонд пастирске лексике југоисточне Србије којим данас располажемо, можемо жалити што није у пуној мери био доступан истраживачима када је настајала ова богата и врло компетентна књига. Данас ова књига пружа могућности за многа упоређења, како у случајевима где нашу лексику препознајемо на ширим просторима које ова књига захвата, тако и онде где се та лексика разликује од других зона карпатског ареала (синонимски, али и фонетски или творбено, у чему се огледају одлике наших дијалеката), о чему сведоче и резултати рада на *Ойшїекарїайїском дијалекїолошком айїласу*. Додајмо само да се већина анализираних основа пастирске лексике обрађене код Клепикове налази и у нашим говорима (p(V)гѣ-, *рѣг-, *birka, *běl-, *bal-, bar(d)z-, *vakeša, *šyt, *čul, mьz- и *doj-, *c(V)rk-, *kolastra, *sēr-, *var-, *urda, *syrvatka, *staja, *obor(a), *košar(a), *koliba, *komarnik.

евентуални утицаји албанског језика, као и културолошке специфичности и дијалекатске одлике на Косову и Метохији).

Литература

- Белић 1999: Белић, Александар. *Дијалекти источне и јужне Србије*. Изабрана дела Александра Белића, том 9. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- Богдановић 1979: Богдановић, Недељко. „Називи и имена брва у околини Сврљига“. *Ономастолошки прилози I*. Београд, 1979, 155–165.
- Богдановић 1990: Богдановић, Недељко. „О говору и именима“. *Градина*, Ниш, 1990, 93–103.
- Богдановић 2005: Богдановић, Недељко. „Микротопонимија Сврљига“. *Ономастолошки прилози XVIII*. Београд, 2005, 39–180.
- Богдановић 2015: Богдановић, Недељко. „Онимизација сточарске лексике“. *Пастирски именослов* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Хемимонтана, 2015, 8–17.
- Богдановић 2015а: Богдановић, Недељко. „Називи и имена брва у околини Сврљига“. *Пастирски именослов* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Хемимонтана, 2015, 18–36.
- Богдановић 2015б: Богдановић, Недељко. „Што у природи – то и у језику“. *Пастирски именослов* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Хемимонтана, 2015, 113–118.
- Богдановић 2015в: Богдановић, Недељко. „–Козо једна! –Јарче прчави!“. *Пастирски именослов* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Хемимонтана, 2015, 119–127.
- Богдановић 2015г: Богдановић, Недељко. „Одраз пастирског знања на именовање простора“. *Пастирски именослов* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Хемимонтана, 2015, 128–131.
- Богдановић 2019: Богдановић, Недељко. „Пастирски речник југоисточне Србије“. *Српски дијалектолошки зборник LXVI/2*, Београд, 2019, 638–739.
- Богдановић 2019а: Богдановић, Недељко. „Пастирска лексика југоисточне Србије и Ошћекарџајски дијалектолошки атлас“. *Живот посвећен трагању за етничким идентитетом: Зборник у част универзитетском професору др Михају Миљи Радану* (ур. Маца Царан Андрејић и Миљана-Радмила Ускату). Темишвар: Западни универзитет у Темишвару, 2019, 55–63.
- Богдановић 2020: Богдановић, Недељко. „Из прошлости овчарства“. *Пастирска лексика југоисточне Србије* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Српска академија наука и уметности и Огранак САНУ у Нишу, 2020, 37–47.
- Богдановић 2020а: Богдановић, Недељко. „Пастирско искуство као допринос карактерологији (Из *Карактерологије Пироћанаца* Томислава Т. Панајотовића)“. *Пастирска лексика југоисточне Србије* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Српска академија наука и уметности и Огранак САНУ у Нишу, 2020, 153–158.
- Богдановић 2020б: Богдановић, Недељко. „Упитник за прикупљање сточарске лексике (прилагођен за сточарење југоисточне Србије)“. *Пастирска лексика југо-*

- источне Србије* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Српска академија наука и уметности и Огранак САНУ у Нишу, 2020, 187–216.
- Бошњаковић 1985: Бошњаковић, Жарко. *Пастирска терминологија Срема*. Нови Сад: Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике, 1985.
- Вукадиновић 1996: Вукадиновић, Вилотије. *Топоними зоонимског порекла*. Ниш: Филозофски факултет, 1996.
- Вуковић 2007: Вуковић, Милосав. „Лексика коњарства у Горњем Заостру“. *Дијалектолошка истраживања II* (ур. Надежда Јовић). Ниш: Филозофски факултет, 2007, 111–144.
- Георгијевић 1968: Георгијевић, Светозар. „Из сточарске терминологије“. *Балканолошке студије II*, Ниш, 1968.
- Динић 2004: Динић, Јакша. „Ономастика Заглавка“. *Ономастолошки прилози XVII*, Београд, 2004, 5–405.
- Динић 2008: Динић, Јакша. *Тимочки дијалекатски речник*. Монографије 4. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008.
- Драгићевић 2007: Драгићевић, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2007.
- Ђорђевић 2020: Ђорђевић, Стефана. „Пастирска и друга зоонимска лексика у топонимији југоисточне Србије“. *Пастирска лексика југоисточне Србије* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Српска академија наука и уметности и Огранак САНУ у Нишу, 2020, 107–132.
- Златковић 2006: Златковић, Драгољуб. *Традиционално сточарство у ипиројском крају и његове персијекције*. Пирот: Пи-прес, 2006.
- Златковић 2015: Златковић, Драгољуб. „Имена коза“. *Пастирски именослов* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Хемимонтана, 2015, 37–48.
- Илић 2015: Илић, Мирјана. „Комуникација – човек животиња“. *Пастирски именослов* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Хемимонтана, 2015, 102–112.
- Илић 2019: Илић, Мирјана. „Боја и пастирски именослов“. *Исходишта 6* (ур. Михај Миља Радан). Темишвар: Савез Срба у Румунији, Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији, Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару – Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2019, 145–155.
- Илић 2019а: Илић, Мирјана. „Деривати именица овца и коза у стаду пастирске лексике југоисточне Србије“. *Животињосвећен прагању за етничким идентитетом: Зборник у част универзитетског професора др Михају Миљи Радану* (ур. Маца Царан Андрејић и Миљана-Радмила Ускату). Темишвар: Западни универзитет у Темишвару, 2019, 115–122.
- Илић 2019б: Илић, Мирјана. „Пастирска лексика Старе планине и Пећког Подгора“. *Вуковим прагом на Косову и Метохији* (ур. Голуб Јашовић). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Градска библиотека „Вук Караџић“, 2019, 37–45.

- Илић 2020: Илић, Мирјана. „Овца и коза у пастирској лексици југоисточне Србије“. *Пастирска лексика југоисточне Србије* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Српска академија наука и уметности и Огранак САНУ у Нишу, 2020, 87–106.
- Јашовић 1997: Јашовић, Голуб. *Пастирска терминологија Пећког Подгора*. Приштина – Зубин Поток – Исток, 1997.
- Јашовић 2007: Јашовић, Голуб. „Узвици за дозивање или терање стоке и још неки узвици у вези са пословима око стоке“. *Дијалектолошка истраживања II* (ур. Надежда Јовић). Ниш: Филозофски факултет, 2007, 81–88.
- Јашовић 2015: Јашовић, Голуб. „Пастирска лексика и терминологија југоисточне Србије“. *Пастирски именослов* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Хемимонтана, 2015, 136–140.
- Јовановић 2007: Јовановић, Властимир. „Социјално-психолошке основе односа човека и животиње“. *Дијалектолошка истраживања II* (ур. Надежда Јовић). Ниш: Филозофски факултет, 2007, 5–25.
- Јовић 2015: Јовић, Надежда. „Речи страног порекла у сточарској терминологији југоисточне Србије“. *Движение и пространство в славянските езици, литератури и култури, Сборник с доклади от Дванадесетите международни славистични четения София 9–10 май 2014, Том първи Езикознание* (ур. Маргарита Младенова, Мая Радичева и др.). София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2015, 215–222.
- Јовић 2015а: Јовић, Надежда. „Сточарска лексика у Речнику тимочког говора“. *Пастирски именослов* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Хемимонтана, 2015, 57–101.
- Јовић 2018: Јовић, Надежда. „Страни елементи у лексици прераде примарних сточарских производа у говорима југоисточне Србије“. *Исходишта 4* (ур. Михај Миља Радан). Темишвар: Савез Срба у Румунији, Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији, Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару – Ниш: Филозофски факултет, 2018, 141–158.
- Јовић 2019: Јовић, Надежда. „Турцизми у сточарској терминологији југоисточне Србије“. *Исходишта 5* (ур. Михај Миља Радан). Темишвар: Савез Срба у Румунији, Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији, Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару – Ниш: Филозофски факултет, 2019, 221–236.
- Јовић 2020: Јовић, Надежда. „Домаће и страно у сточарској лексици југоисточне Србије“. *Пастирска лексика југоисточне Србије* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Српска академија наука и уметности и Огранак САНУ у Нишу, 2020, 133–152.
- Јовић 2023: Јовић, Надежда. „Романизми у сточарској терминологији југоисточне Србије“. *Исходишта 9* (ур. Михај Миља Радан). Темишвар: Савез Срба у Румунији, Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији, Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару – Ниш: Филозофски факултет, 2023, 77–91.

- Јоцић 2005: Јоцић, Драган. „Сточарска лексика села Лозан“. *Прилози Културној историји Сврљига* 3. Сврљиг: Етно-културолошка радионица Сврљиг, 2005.
- Клепикова 1974: Клепикова, Г. П. *Славянская пастушеская терминология. Ее генезис и распространение в языках карпатского ареала*. Москва: Наука, 1974.
- Марковић 2015: Марковић, Јордана. „Имена паса у југоисточној Србији“. *Пастирски именослов* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Хемимонтана, 2015, 49–56.
- Милосављевић 2020: Милосављевић, Тања. „Фрагменти сточарства на језичкој слици света југоисточних српских говора (Први део)“. *Пастирска лексика југоисточне Србије* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Српска академија наука и уметности и Огранак САНУ у Нишу, 2020, 49–86.
- Новокмет 2016: Новокмет, Слободан. *Називи животиња у српском језику – семантичка и лингвокултуролошка анализа*. Монографије 30. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2016.
- Петровић 1996: Петровић, Надежда. *Стирани елементи у сточарској терминологији југоисточне Србије*, магистарски рад у рукопису, Београд.
- Рајковић Кожељац 1990: Рајковић Кожељац, Љубиша. „Ономастика Тимока“. *Ономастолошки прилози* XI, Београд, 1990, 109–366.
- Ракић-Милојковић 1993: Ракић-Милојковић, Софија. „Пастирска терминологија Кривовирског Тимока“. *Српски дијалектолошки зборник XXXIX*, Београд, 1993, 11–148.
- Савић-Грујић 2017: Савић-Грујић, Ана. „Антропографска лексика у говорима сврљичког краја – лингвогеографски приступ“. *Српски дијалектолошки зборник LXIV/2*, Београд, 2017, 1–307.
- Савић-Грујић 2019: Савић-Грујић, Ана. „Лексички синоними у Пастирском речнику југоисточне Србије“. *Животи посвећен прагању за етничким идентитетом: Зборник у част универзитетског професору др Михају Миљи Радану* (ур. Маца Царан Андрејић и Миљана-Радмила Ускату). Темишвар: Западни универзитет у Темишвару, 2019, 219–227.
- Савић-Грујић 2020: Савић-Грујић, Ана. „Сточно звоно на ареалу југоисточне Србије“. *Наука без граница III, 2, Језик и језици; Међународни етимастички зборник* (ур. Звездан Арсић). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2020, 167–183.
- Савић-Грујић 2020а: Савић-Грујић, Ана. „Пастирска лексика југоисточне Србије у науци о језику“. *Пастирска лексика југоисточне Србије* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Српска академија наука и уметности и Огранак САНУ у Нишу, 2020, 19–36.
- Савић-Грујић, Богдановић 2021: Савић-Грујић, Ана и Богдановић, Недељко. „Називи за желудац код животиња у говорима југоисточне Србије“. *Етно-културолошки зборник* 24 (ур. Војислав Филиповић, Ивица Тодоровић). Сврљиг: Центар за туризам, културу и спорт, 2021, 41–51.
- Савић-Грујић, Богдановић 2023: Савић-Грујић, Ана и Богдановић, Недељко. „Сточарски штапови у говорима југоисточне Србије“. *Језик као запис културе у етнологској и лингвистичкој анализи на релацији Србија – Македонија* Том 2

- (ур. Марјан Марковић и Предраг Пипер). Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности – Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, Истражувачки центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“, 2023, 209–226.
- Савић-Грујић, Бојовић 2022: Савић-Грујић, Ана и Бојовић, Јована. „Из пастирске лексике југоисточне Србије“. *Језици и културе у времену и простору* X/1 (ур. Снежана Гудурић Јасмина Дражић, Марија Стефановић). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет – Педагошко друштво Војводине, 2022, 227–236.
- Ћирић 1997: Ћирић, Љубисав. „Ономастика белопаланачког краја“. *Ономастолошки прилози* 13, Београд, 1997, 287–288.
- Ћирић 2007: Ћирић, Љубисав. „Топоними сточарске провенијенције у белопаланачком крају“. *Дијалектолошка истраживања* II (ур. Надежда Јовић). Ниш: Филозофски факултет, 2007, 145–154.
- Pižurica 1971: Pižurica, Mato. „Iz onomastike Rovaca. Imena domaćih životinja“. *Prilozi proučavanju jezika* VII, Novi Sad, 1971, 167–185.

Ana R. Savić-Grujić
Institute for the Serbian Language of SASA, Belgrade

A REVIEW OF THE CURRENT STATE OF RESEARCH ON PASTORAL LEXICON OF THE SOUTHEASTERN SERBIA: RESULTS AND QUESTIONS STILL UNANSWERED

S u m m a r y

The paper *Pastoral Lexicon of Southeastern Serbia in the Science of Language* represents a partly modified and expanded version of the paper that was published in the collective monograph entitled *Pastoral Lexicon of Southeastern Serbia*. On the basis of previous extensive research, we indicated the place and importance of the pastoral lexicon in the lexical system of Prizren-Timok vernaculars. Thematic systematization of pastoral lexicon started with the paper *On Speech and Names (О говору и именима)* (Богдановић 1990), in which apart from general names for animals were noted appellations based on various qualitative markings and a vast number of semantic motivations underlying their formation. Later investigations of pastoral lexicon were mostly based on the *Questionnaire for Collecting Animal Husbandry Terms in Southeastern Serbia* (authored by N. Bogdanović), which contributed to the precise systematization and detailed linguistic analysis founded on relevant and extensive material. Thus, in the paper *Animal Husbandry Terms of the Village of Lozana (Сточарска лексика села Лозана)* (Јоцић 2005) based on the *Questionnaire* was determined the scope of

lexical items that along with the general names for domestic animals also include many names that are related to different aspects of cattle breeding. A significant contribution to shedding light on the living and linguistic legacy of herdsmen and their linguistic communication in shepherding regions of southeastern Serbia is also offered by onomastic material collected in the fieldwork in southeastern Serbia. In the monograph *Toponyms of Zoonymic Origin* (Тоїоними зоонимског ѱорекла) (Букадиновић 1996) the author presented 81 words for animals (and their offspring) which participate in the formation of (micro)toponyms. In the monograph *Microtoponymy of Svrljig* (Микроїойонимија Сврљига) (Богдановић 2005) it is pointed out that 79 toponyms were produced from zoonyms. To the expansion of knowledge about particular issues in livestock vocabulary also contributed the collections of papers *Dialectological Investigations* (Дијалектїолошка истраживања) (2007) and *Pastoral Nomenclature* (Пастїурски именованїе) (2015), in which, starting from the question of the relationship between a man and animal that engenders an extensive system of words and phrases related to both the description of cattle and cattle breeding and to the communication that evolves between the domestic animal and its shepherds, numerous issues to do with livestock vocabulary are considered. In the monograph *Anthropographic Lexicon in the Vernaculars of Svrljig Area – Linguogeographical Approach* (Анїтроїографска лексика у говорима сврљїшког краја – лингвогеографски їрисїуї) (Савић-Грујић 2017) it is asserted that a great percentage of anthropographic lexicon was created through the metaphorization of various animal species from man's surroundings. Based on the rich lexical material obtained according to the *Questionnaire*, and on the basis of numerous dialect dictionaries of the Prizren-Timok dialect area, in 2019 was released *Pastoral Dictionary of Southeastern Serbia* (Пастїурски речник југоиствїчне Србије) authored by Nedeljko Bogdanović, and in 2020 a collective monograph *Pastoral Lexicon of Southeastern Serbia* (Пастїурска лексика југоиствїчне Србије). The same language material was used in many papers, published at home and abroad, which in a certain manner complement this monographic whole by illuminating many aspects of shepherds' vocabulary and their way of life.

From the aspect of linguistic interference, livestock vocabulary is analyzed in the second volume of *Balkan Studies* (Балканолошких студија) (Георгијевић 1968), and more recently in the unpublished master's thesis *Foreign Elements in the Livestock Terminology of Southeastern Serbia* (Стїрани елементи у стїочарској їтерминологији југоиствїчне Србије) (Петровић 1996), which provided the basis for the following papers: *Речи стїраног ѱорекла у стїочарској їтерминологији југоиствїчне Србије* (*Words of Foreign Origin in the Livestock Terminology of Southeastern Serbia*) (Јовић 2015), *Стїрани елементи у лексици їпераде їримарних стїочарских їпроизвода у говорима југоиствїчне Србије* (*Foreign Elements in the Vocabulary of Processing of Primary Livestock Products in the Vernaculars of Southeastern Serbia*) (Јовић 2018), *Турцизми у стїочарској їтерминологији југоиствїчне Србије* (*Turkisms in the*

Livestock Terminology of Southeastern Serbia) (2019), *Романизми у сточарској терминологији југоисточне Србије* (*Romance Loanwords in the Livestock Terminology of Southeastern Serbia*) (Јовић 2023).

Apart from the papers that are entirely dedicated to the pastoral lexicon of southeastern Serbia, considerable lexical materials from this area are embedded into the corpus for *Serbian Dialectological Atlas* (Српски дијалектолошки атлас), as well as into the *Carpathian Dialectological Atlas* (Оштрекарјајски дијалектолошки атлас).

Keywords: pastoral lexicon, science of language, Prizren-Timok dialect area, southeastern Serbia.

Софија Р. Милорадовић*
Институт за српски језик САНУ, Београд

Сандра Г. Савић**
Институт за српски језик САНУ, Београд

НАЗИВИ ЗА СТОКУ ПРЕМА ВРЕМЕНУ МЛАЂЕЊА И УЗРАСТУ

У раду су представљене лексеме којима се у говорима призренско-тимочке дијалекатске области именује стока према времену млађења и узрасту. Грађа је ексерпирана из 39 *Ујийника за љрикуйљање сѣочарске лексике југои-сѣочне Србије*, аутора Недељка Богдановића, попуњених у оквиру пројекта *Пасѣирска лексика југои-сѣочне Србије*, реализованог при Огранку САНУ у Нишу, уз придодате податке из новоиспитаних пунктова у 2023. години. Корпус чине зооними разврстани у пет лексичко-семантичких група. Четири групе се односе на време млађења стоке чији су називи тим временом мотивисани: *доба дана, дан у седмици, доба године, љразник*. Једна група ширег обима односи се на *узрасѣ* сточног грла, а рашчлањена је на више диференцијалних знакова сходно периоду живота, тј. старости датог грла стоке, у оквиру сваке врсте стоке засебно.

Кључне речи: призренско-тимочка дијалекатска област, време млађења стоке, узраст стоке, лексичко-семантички низови, семантичко-деривациони коментари.

Уводне напомене

Предмет овог рада су лексичке јединице којима се у говорима призренско-тимочке дијалекатске области именује стока према времену млађења и узрасту. Грађа је ексерпирана из 39 *Ујийника за љрикуйљање сѣочарске лексике југои-сѣочне Србије*, аутора Недељка Богдановића, попуњених у оквиру пројекта *Пасѣирска лексика југои-сѣочне Србије*, који је реализован при Огранку САНУ у Нишу, уз придодате податке из новоиспитаних пунк-

* sofija.miloradovic@sanu.ac.rs

** sandrasavic0302@gmail.com

това у 2023. години (у оквиру пројекта *Пастирска лексика призренско-тимочких говора*, који представља наставак првопоменутог пројекта). Корпус чини знатан број зоонима разврстаних у пет лексичко-семантичких група. Четири групе се односе на време млађења стоке чији су називи тим временом мотивисани: *доба дана*, *дан у седмици*, *доба године*, *йразник*. Пета група је ширег обима и односи се на *узраси* сточног грла, а рашчлањена је на више диференцијалних знакова сходно периоду живота, тј. старости датог грла стоке, у оквиру сваке врсте стоке засебно. Дакле, циљ рада је да се представе забележени називи сточних грла према доминантним значењским компонентама – према времену млађења и према узрасту и да се потом представљене номинационе јединице прокоментаришу са семантичког, деривационог и др. аспеката.

Будући да је пројекат чији је резултат и овај рад наслоњен тематски на *Ойшћекарйајски дијалектолошки атлас* (ОКДА), на чијим се картама у свих седам објављених томова, у оквирима прилично пространог ареала условно названог карпатским, бележи сточарска терминологија која је преваходно резултат номадског сточарења и њему својствених кретања, навешћемо овде неколико детаља који се тичу питања везаних за нашу тему. Природно, у зависности од ширине територије која је захваћена лингвогеографским истраживањем, тј. од тога да ли се планира израда атласа дијалеката једнога језика, или једне језичке породице – групе сродних језика, или пак атласа народних говора типолошки и структурно сасвим различитих језика, зависе и обим и структура упитника по коме се теренска истраживања спроводе. Стога је и очекивано, а пре свега подразумевано са аспекта струке, да број и разноврсност података у оквиру овог нашег истраживања надмаше оне прикупљене за потребе атласа крупнијег „формата“. У Упитнику ОКДА (ОКДА 1987), у одељку XII *Пастушество* налазе се питања која се тичу назива стоке према боји, изгледу одређених делова тела (најчешће рогат / шут), плодности / јаловости, назива за чин парења, потом за различите важне елементе који се тичу пастира, места обитавања стоке, muže, те узвика за њихово дозивање или терање. Уколико желимо успоставити паралелизам с питањима везаним за тему нашег рада, навешћемо да се у датом одељку Упитника ОКДА налазе три питања (612–614) везана за назвање овце, козе или краве која се млади први пут или у првој / другој години старости, док се осам питања (620–627) везује за назвања крупне и ситне стоке оба пола, узраста од 6 месеци до 1 године (само се за ждребе тражи и назив од 1 до 2 године старости).

Према речима Н. Богдановића, „дистинкција назив / име коју овде уводимо постоји у говору сточара у селима која смо обилазили. Назив је, за разлику од имена, привремен, мотивисан каквом видљивом ознаком или условљен неким временским моментом у узрасту брва. Називи имају детерминативни карактер, то су апелативне речи (речи општег значења) и само неке врсте назива прерастају у имена. Име је ономастичка чињеница“

(Богдановић 2015: 19–20). Лексичке јединице које су анализиране у овом раду пре свега представљају називе одређених домаћих животиња, а тамо где је назив прерастао у име, дистинкција је означена почетним великим словом – с ослањањем на запис истраживача који може бити упитан.

У првом одељку Називи за стоку према времену млађења било је једноставно успоставити редослед навођења јер се природно наметнуло хронолошко ређање примера: од зоре ка вечери, од понедељка ка недељи итд. У другом одељку Називи за стоку према узрасту било је компликованије установити редослед навођења примера, али смо се постарали да ипак у знатној мери буде препознатљив систем кога смо се држали: лексеме су груписане према мотивационим базама, при чему се ишло од најфреквентнијих до облика забележених у само по једном пункту (модел који се користи у ређању симбола при изради лингвистичких карата), потом су се у оквиру фреквентнијих облика након основног назива давали суфигирани облици (међу којима су и они за моционо диференцирање), након назива навођена су имена, затим синтагматски називи, те конструкције. Различити акценатски ликови исте лексеме давани су посебно, уз навођење броја пункта за сваки појединачно, један за другим. Поштован је редослед пунктова (од 1 до 39) тамо где се један облик јављао у више насеља.

У представљеној грађи има неакцентованих примера, и то су облици преузети као такви из попуњених упитника, при чему за ову прилику нисмо желели ишта реконструисати (није ни од значаја за насловну тему).

У раду ће поред сваке лексеме бити навођени бројеви пунктова у којима се поменула јединица јавља када је реч о првих 39 испитаних пунктова, док се грађа из пунктова испитаних у 2023. години наводи на крају низа и са скраћеницом установљеном за име датог насеља, а дате скраћенице – ако их има више – наводе се по редоследу који је установљен у складу с лингвогеографским распоредом везаним за првих 39 пунктова.

Називи за стоку према времену млађења

Лексеме представљене у овоме одељку разврстане су у четири лексичко-семантичке групе на основу доминантних значењских сема. Класификација је извршена на основу модела који је израније, за потребе рада *Именовање времена у њиризенско-тимочким народним говорима*, успоставила Софија Милорадовић (Милорадовић 2017), при чему су овде најпре представљени називи побележени у пунктовима у којима је грађа сакупљана према Упитнику, а потом су наведене лексеме из три дијалекатска речника везана за њиризенско-тимочки терен – преузете из поменутог рада (Исто, 47–49): Момчило Златановић, *Речник говора југа Србије* (Врање 2011), Властимир Јовановић, *Речник села Каменице код Ниша* (НК 2004), и Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник* (Тимок 2008), а преузета је и одговарајућа грађа из богатог лексикографског додатка за Каменицу код Ниша, од истог аутора – *Додатак Речнику села Каменице код Ниша* (НК 2007). У

избору ових речника намера аутора је била да, идући правцем давнашњих историјско-политичких миграција – са југа ка северу, тј. североистоку, одабере по један речник који ће репрезентовати све три дијалекатске јединице призренско-тимочке дијалекатске области – призренско-јужноморавску, сврљишко-заплањску и тимочко-лужничку.

1. Дан и доба дана

1. 1. Најчешћа имена бртва¹ по времену млађења: *Зора* (6), *Зорка* (6, 37), *Вечерка* (37).

1. 2. Имена говеда према времену млађења: *дана* (19), *Денча* (32), *Дена* (32), *зора* (2, 19), *Зорка* (1, 22, 25, 35), *зорко* (36), *Зорко* (32, 34), *свейлана* (*ошлела се ујуиру, слнце ву огреја*) (36), *ручанка* (36), *ручанко* (36), *Ручко* (32), *вечерак* (36), *Вечерка* (32, 37), *Вечерко* (32, 36).

2. Дани у седмици

2. 1. Најчешћа имена бртва по времену млађења: *Понедељче* (РБ), *иоре* (9), *иорка* (9), *средана* (2, 9), *Среда* (6, 37), *Средина* (6), *иетика* (34), *иетикана* (2, 33), *Петика* (16), *Петикана* (6, 9, 37), *Петикануша* (6), *Петиканоша* (6), *Петико* (Тр), *Петиканче* (6), *субоика* (33), *Субоика* (13), *Субоика* (24), *субоико* (34), *Субоикар* (РБ), *Субче* (6), *неда* (2, 9), *недељача* (5), *недељко* (34), *недељка* (34), *Недеља* (6, 9), *Недељка* (16, 24).

2. 2. Имена говеда према времену млађења: *йонеделко* (4, 36), *йонеделка* (4, 10, 36), *Понеденик* (32), *иорка* (4, 10), *иорко* (36), *иоркана* (36), *иорча* (10), *Торко* (32, 39), *среда* (4, 10, 12, 36), *средана* (10), *средан* (36), *среико* (4, 15), *Средона* (32), *чейирко* (36), *чейирка* (36), *чейврийана* (4), *Чейврийко* (32), *Чейирко* (39), *иетико* (4, 10, 15, 36), *иетикана* (4, 10, 12), *Петика* (16, 25), *Петикана* (32, 36), *Петико* (34, 39), *суба* (2), *субоиа* (10), *субоика* (4, 12), *суба* (4), *Субоиа* (32), *Субоика* (25, 36), *Субоико* (32, 33, 36), *неда* (2, 4, 8, 10, 17, 22, 27), *Неда* (16), *недеља* (4, 5, 36), *недељко* (36), *неико* (10), *Недељка* (12, 25), *Недељко* (32, 39).

3. Годишње доба

3. 1. Називи за браве: *јасенка* (30), *зимка* (30).

3. 2. Називи за пиле које се извело у пролеће: *йролейињак* (1), *йролећарче* (РБ), *йроленче* (Бс), *йролеиње* (16), *йролеињо* (8, 18, 34), *йролеињо* (25, 35, 38), *йролеино* (14), *йролећно* (26), *йролећно* (37), *йролећно ииле* (30), *рано ииле* (2, 7, 20, Тр), *јарка* (33).

¹ Лексема *брав* се на српском језичком простору негде користи као општи назив за грло стоке (па тако и лексикализовано *бравче*, које гдекад може бити и деминутивна форма), негде је то само општи назив за грло крупне стоке (све изузев оваца, коза и свиња), а негде се под назив *брав* сврставају само овца и ован.

3. 3. Називи за пиле које се извело у јесен: *јесѐнче* (2, 3, 4, 5, 7, 11, 12, 14, 17, 18, 20, 21, 22, 24, 25, 27, 32, 38, Тр, РБ, Бс, Цн), *јесѐњче* (19, 28, 29, 33, 34), *есѐнче* (1), *јесѐнче ѿиле* (10), *јесењарче* (15, 30, 35), *јесењаче* (39), *јесенáшињо* (8), *јесѐњо* (26), *јесењо* (37). У Свиници се бележи лик *ѿрзујке*.

4. Празници

У овој семантичкој групи, подела ексцерпираног материјала условљена је хронолошким следом у оквиру традиционалног календарског циклуса празника и обичаја – празника на који се крава отелила, коза ојарила и сл., почевши од Божића као најзначајнијег у годишњем празничном циклусу. На тај начин издвојено је чак осамнаест подгрупа у оквиру којих су називи / имена мотивисани одређеним датумом у годишњем (црквеном) календару. Тамо где нисмо друкчије назначили, реч је о називу / имену за брава (*Ovis agries*), а и у овој се целини прави разлика у називању спрам пола.

4. 1. Божић: *божѿка* (36), *Божѿдар* (Тр).
Имена говеда: *Бошко* (16).
4. 2. Нова година: *новка* (36), *новко* (36).
4. 3. Свети Јован: *јовáка* (36), *Јовáна* (13), *Јовáнче* (6).
4. 4. Свети Сава: *Сáвка* (6).
4. 5. Вериге: *верѿшка* (12).
4. 6. Покладе: *Покладáна* (4).
4. 7. Тодорова субота: *Тодóрка* (6, 9).
4. 8. Младенци: *младѐнка* (5, 12, 24, 34, 39), *младица* (11), *младенче* (9), *Младена* (6, 37), *Младенка* (4).
4. 9. Благовести: *благѿца* (9), *благу́ноша* (12), *Благоушка* (4), *Благошка* (37).
4. 10. Цвети: *цвѐѿа* (34), *Цвѐѿа* (37).
4. 11. Васкрс / Велигден: *велигденка* (39), *великоша* (12), *Велика* (4, 10, 32, 39).
Имена говеда: *Велика* (32, 39).
4. 12. Ђурђевдан: *ђурђѐвка* (39), *Ђурђѐвка* (7, 23), *Ђурђа* (6), *Ђурђѐвче* (32).
Имена говеда: *Ђука* (16), *Ђурча* (21), *Ђурко* (33).
4. 13. Видовдан: *Видовдáнка* (РБ).
4. 14. Петровдан: *Пеѿрóвче* (32).
4. 15. Митровдан: *рáнче* (јагње које се ојагњи пре Гмитровдана) (6), *Миѿровдáнка* (РБ).
4. 16. Аранђеловдан: *рáнђелка* (36).
4. 17. Свети Никола: *кóлка* (36).
4. 18. Патерица: *ѿáѿерка* (36).

У овом је наредном сегменту посегнуто за драгоценим извором дијалекатске лексике – за речницима „лексикографа аматера“ са призренско-тимочког дијалекатског подручја. Треба рећи да су из поменутих речника преузимане оригиналне значењске дефиниције, за ову прилику без улажења у питања адекватности лексикографског интерпретирања семантичког садржаја датих лексема. Бројни називи за стоку, углавном забележени у *Речнику говора југа Србије* (Врање 2011), разврстани су такође у четири лексичко-семантичке групе: називи мотивисани млађењем у одређено доба дана, према дану у седмици, према годишњем добу у коме је младунче отељено, ојагњено и сл., или према празнику на који се крава отелила, овца ојагњила, коза ојарила и сл.

1. Дан и доба дана

дѣне 'теле отељено дању'; *дѣнка* 'женско теле отељено дању'; *дѣнко* 'мушко теле отељено дању'; *дѣнча* 'во отељен дању'; *зоре* 'теле отељено у зору'; *зорка* 'крава отељена у зору'; *зорко* 'во отељен у зору'; *ручко* 'во отељен око ручка'; *вечѣрка* 'крава отељена увече'; *вечѣрко* 'мушко теле отељено увече'; *ноћка* 'женско теле отељено ноћу'; *ноћко* 'мушко теле отељено ноћу'; *ѣѣїлѣна* 'крава отељена ноћу (у *ѣѣїлово доба*)' (Врање 2011)

2. Дани у седмици

їонедѣлка 'крава отељена у понедељак'; *їонедѣлко* 'во отељен у понедељак'; *їѣоре* 'теле отељено у уторак'; *їѣорко* 'во отељен у уторак'; *їѣоркѣља* 'крава отељена у уторак'; *срѣдоња* / *срѣїко* 'во отељен у среду'; *срѣдѣља* 'женско теле које је крава у среду отелила'; *чеїѣѣрка* / *чеїѣїрка* 'крава отељена у четвртак'; *чеїѣѣрко* / *чеїѣїрко* 'во отељен у четвртак'; *їѣїкѣна* 'крава отељена у петак'; *їѣїко* / *їѣїкоња* 'во отељен у петак'; *їѣїѣља* 'женско теле које је крава отелила у петак'; *субѣїїка* 'крава отељена у суботу'; *субѣїїко* 'во отељен у суботу'; *недѣљка* 'крава отељена у недељу' (Врање 2011)

3. Годишње доба

лѣїкоња 'во отељен у лето' (Врање 2011); *есѣнче* 'јесење пиле' *Извѣдоше се ѣїїлїћи есѣнчићи* (НК 2004)

4. Празници

божичѣар 'прасе које се коље за Божић'; *їѣѣѣрка* 'овца ојагњена на Тодорову суботу'; *їѣѣѣроша* 'коза окожена на Тодорицу'; *вѣлїгденче* 'јагње ојагњено на Велигден (Ускрс)'; *вѣлїчко* 'во отељен на Ускрс'; *дѣшка* 'женско теле отељено на Духове'; *дѣшко* 'мушко теле отељено на Духове'; *ђурђѣвка* 'овца ојагњена на Ђурђевдан'; *ђурка* 'крава отељена на Ђурђевдан'; *ђурко* 'во отељен на Ђурђевдан'; *руско* 'во отељен на празник Руса' (Врање 2011)

Значај домаћих животиња за српске традиционалне руралне средине види се у називима стоке даваним према добу дана, према дану у седмици, према годишњем добу у коме је младунче отељено, ојагњено и сл., па чак и према празнику на који се крава отелила, овца ојагњила, коза ојарила – имена новорођеној деци давана су раније, и то не само у руралним срединама (што се и данас чини, али знатно ређе), према добу дана, празнику и сл. када је дете рођено (*Зорка, Ранка, Ђурђица, Никола, Гаврило*).

Мотивационе базе из представљена четири лексичко-семантичка низа углавном су присутне код давања назива / имена крупне и ситне стоке, изузев код именовања у чијој су основи називи годишњих доба. Код именовања према добу године нашла су се свега три назива за стоку, док се сви остали односе на живину, тј. на називе пилића изведених у пролеће или у јесен. Неколико поименичених придева нашло се у овоме низу, нпр. *йролейињо, јесењо, јесенашињо*. Такође, забележено је и неколико двочланих, синтагматских назива: *йролејно йиле, рано йиле, јесенче йиле*. У четвртој лексичко-семантичкој групи присутна су махом појединачна назвања, а једино су празници Младенци, Благовести, Васкрс / Велигдан и посебно Ђурђевдан послужили као мотивациона основа за већи број назива или имена брва и говеда.

У свим лексичко-семантичким низовима присутне су бројне морфолошке варијанте, а понајчешће је реч о деривационој синонимији – о различито суфигираним лексемама исте основе, што је посебно уочљиво код назива стоке мотивисаних именима празника, тј. светаца. Различита суфиксација пружила је могућност да се, на пример, разликују теле, крава и во који су отељени у исто доба дана, тј. у зору: *зоре, зорка и зорко*, а различито суфигираним лексемама прави се и дистинкција, на пример, између краве отељене на Ђурђевдан – *ђурка* и овце ојагњене на тај празник – *ђурђевка*. Код именовања по дану у седмици има неколико примера где се на исту основу додају два различита суфикса, а скрећемо пажњу на два пара: *чеиџерка / чеиџирка* 'крава отељена у четвртак' и *чеиџерко / чеиџирко* 'во отељен у четвртак', код којих је у обема основама садржан број четири, али у једној као редни, а у другој као основни број.

Деривациони модел скраћивања контраховањем примењен је код назива брва *неда* (← недеља) и код назива говечета *суба* (← субота), а забележено је и назвање брва *колка* (← [Свети] Никола), настало суспензијом првог слога мотивационе основе – имена свеца.

Нашло се и понешто назива брва недиференцираних у односу на категорију пола, типа *йоре* (← уторак, дијал. *йорник*), *Субче* (← субота), *младенче* (← Младенци), *Ђурђевче* (← Ђурђевдан). Занимљиво је да се у једноме од дијалекатских речника бележи лик *дње* као полно неутралан – за теле отељено дању, док моционски суфикси *-ка* и *-ко* указују на женско, тј. мушко теле отељено за дана.

Посебно ћемо поменути неколика назвања која у извесној мери одступају од модела препознатих у датој грађи. Назив говечета *свећлана* мотивисан је сунчевом светлошћу која се овде везује за рано јутро (саговорник је дао и објашњење), док је *ћейлана* у дијалекатском речнику дефинисана као 'крава отелјена ноћу', али у *ћейлово доба* – вероватно у време оглашавања првих петлова, између ноћи и свитања. *Јарка* као назив за пиле изведено у пролеће може се можда тумачити временом у које се сеју јаре сорте пшенице, а то је рано пролеће, чак и фебруар месец. Назив *ћирзујке* за јесење пилиће, забележен у Свиници (Румунија), има за основу рум. придев *târziu* '1. касни; 2. јесењи, који је сазрео после уобичајеног рока', те овај србизирани номинациони облик у дословном преводу значи 'окасниели, јесењи пилићи'. Уз Митровдан се везује и јагње названо *ранче*, поред назива за овцу *Митровданка*, јер га је овца ојагњила уочи овога празника. Занимљив је и назив *ћайћерка* којим се означава бравче омлађено на патерице – другог дана крсне славе.

Треба овде указати и на антипод претходно представљеном, наиме – постоји време млађења и време угинућа, тј. клања, када је реч о одређеним сточним врстама. То је најпре *божичњар*, иначе шире познат као *божићњак*, како је у речнику М. Златановића названо прасе које се традиционално коље на Божић. Постоји *ћурђевка* / *Ђурђевка* – овца која је ојагњена на Ђурђевдан, али постоји и *ћурђевско* јагње остављено да се коље за Ђурђевдан, као „пастирска жртва која се приноси богу ради среће у сточарењу“ (Богдановић 2020: 40). Оно је познато као *ћурђевче*, *ћурђил* или *ћуршил* на читавом простору призренско-тимочких говора, коље се обредно на овај празник и део је светковине на испаши. Оно треба да буде или прво ојагњено тога пролећа, те и напредније од осталих, или да буде најлепше мушко јагње с рошчићима – уколико већ није прво. Занимљива је дистинкција коју даје Љубисав Ћирић у *Речнику говора Лужнице*: *ћурџавац* је јагње које се прво ојагњи у сезони јагњења, док је *ћурџил* – рогато мушко јагње које се обредно коље о Ђурђевдану (Ћирић 2018: *ћурџавац*, *ћурџил*).

Називи за стоку према узрасту

У оквиру другог одељка Називи за стоку према узрасту наведене су бројне лексеме које су у попуњеним упитницима везане за назвања крупне и ситне стоке према узрасту, а ова лексичко-семантичка група 'узраст' рашчлањена је на више диференцијалних знакова у зависности од старости датог грла стоке и још понеког елемента од значаја у области сточарства: животиња (мужјак / женка) старости до 6 месеци, до године дана, на прелазу из прве у другу годину, у другој години, у трећој години и након ње, престарела животиња, превремено омлађено или пак закаснило младунче итд. Потом је такође наведено неколико лексема ове врсте издвојених из три прегледана дијалекатска речника.

Примери издвојени из свих упитника које поседујемо груписани су по целинама које се везују за пет врста стоке: *Ovis aries*, *Capra hircus*, *Bos taurus*, *Equus caballus*, *Sus*, а у оквиру датих целина навођени су релевантни одговори по редоследу питања из Упитника.

1. *Ovis aries* (брав / овца)

1. 1. Називи за младунче овце до 6 месеци узраста: *јагње* у свим старим пунктовима изузев у следећим: *јагне* (4, 8), *јаганче* (32), *(д)звіска* (26), *двіска* (29), *дојенче* (14), *сисалче* (15). Такође, у Трњану, Равној Бањи, Бостану, Церници, Витини, Штрпцу и Свиници је *јагње*, док се у Јажинцу бележи *младо јагње*, *мицо јагње*.

1. 2. Називи за младунче овце омлађено у првој мајчиној години: *койиле* (1, 2, 3, 4, 6, 7, 9, 10, 11, 13, 15, 16,² 21, 22, 23, 24, 25, 28, 29, 30, 31, 32, 35, РБ), *койіле* (5, 17, 19, 20, 27, 39, Бс, Цн), *койиле* (8, 12, 18), *койиле* (34, 37), *койилче* (5), *койілче* (33), *койілче* (Вт) *койілак* (36), *йрвање* (14), *свіска* (38).

1. 3. Називи за закаснело младунче овце: *сугаре* (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 35, 36, 38, РБ), *сугаре* (17, 18, 27, 33, 39, Бс, Шц, Јж), *сугаре* (Цн), *сугаре* (34, 37), *сугарче* (27, 39), *сугаренце* (32), *сугарно* (Тр).

1. 4. Називи за бравче на прелазу из 1. у 2. годину: *свіче* (22, 31, 32), *свиче* (36), *свіска* (33, 37), *звіска* (11), *двіска* (17).

У овој семантичкој групи налазе се и називи попут: *шиљеже* (4, 5, 7, 11, 13, 14, 16, 19, 25, 27, 30, 31, 39, РБ, Јж), *шиљеже* (5, 15, 20, 21, 23, 26, 29, 32), *шиљеже* (1, 34), *шилеже* (37), *шиљег* (7, 12, 13, 17, 18, 19, 20, 22, 38), *шиљеж* (35), *шиљеж* (Цн), *шіле* (1, 2, 16), *шиље* (25), *шиљеган* (Тр), *шиљегар* (1, Бс), *шиљегарка* (Бс), *шиљегарче* (Бс), *шиљезина* (35), *шиљешка* (30), *шљеже* (4, 6, 8, 9, 10, 38), *шљег* (6, 9, 24), *шљежница* (6), *шљиже* (24), *силеже* (36), *брајче* (Шц). У Церници се бележе и придевски облици *шиљежна*, *шиљежно*.

1. 5. Називи за бравче у другој години: *двіска* (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 10, 16, 17, 19, 20, 23, 25, 27, 28, 29, РБ, Шц, Јж), *свіска* (12, 14, 15, 24, 25, 32, 36, 37, 38, Бс), *дзвіска* (11, 34, 39, Вт), *звіска* (8, 13, 21, 26, 30, 35), *двиска* (6), *звизица* (30), *двизьц* (5, 6, 7, 9, 10, 19), *двизац* (2, 6), *звизьц* (13, 30), *свизьц* (12), *свизац* (24), *свизак* (36, 37), *звізак* (35), *двизак* (20), *дзвиздак* (34, 39), *двизар* (1), *двизец* (5); *двіче* (1, 17, 23, 25), *двиче* (29), *двиче* (25, 28), *свіче* (25), *свиче* (36), *звіче* (22), *двишче* (4, 7), *двішче* (Бс), *двишче* (9), *двишчан* (Цн), *двишчана* (Цн), *двізе* (9), *двизе* (9), *звізе* (26), *двизенце* (4); *овне* (25, 26), *ован* (Тр), *овніче* (РБ), *шиљеже* (11). У Свиници се бележи *двизак*, *двизца*, *млад овн*.

² При допунским истраживањима у Сесалцу забележено је и деминутивно *койиленце*.

1. 6. Називи за овцу у трећој години и надаље: *овца* (10, 13, 16, 19, 25), *овца* (22, 26), *овца* (37), *сѣара овца* (3, 6, 12, 16,³ 17, 20, 35, Тр, Бс), *сѣара овца* (27, 28, 39), *сѣарица* (5, 6, 9, 11, 23, 31, 33), *сѣарка* (15, 21, 28, 29, Цн), *сѣара* (9, 30, 36, 38), *маѣора* (36), *срѣдња овца* (7), *ѣрвојагњеница* (4), *на дрѹго јагње* (5), *на ѣрѣхо јагње* (2), *у ѣрѣху годину*, *чеѣврѣху*, *ѣѣху* (25), *дрѣа* (14), *ѣлодница* (34).

1. 7. Називи за врло стару овцу: *дрѣа* (2, 3, 6, 8, 9, 15, 16, 17, 19, 21, 22, 23, 27), *дрѣа* (5), *дрѣѹѣа* (1, 11, Бс, Шц), *дрѣѹѣина* (6), *дрѣѣѣја* (13), *дрѣѣка* (29), *дрѣѣла* (31), *дрѣѣава* (30), *дрѣа овца* (6, 10, 11), *дрѣѣава овца* (Цн), *дрѣа овѣина* (12), *одрѣѣавѣла* (7, 32), *одрѣѣала* (28), *одрѣѣала овца* (4), *сѣара* (7, 32), *сѣарка* (29, 34), *сѣара овца* (4, 25), *сѣара овца* (Јж), *ѣресѣа-рѣла овца* (20), *маѣора* (33), *маѣора* (23), *ѣремаѣора* (39), *омаѣорѣла* (РБ), *шѣѣрѣа* (9), *шѣѣрѣѣца* (36, 37), *балѣанка* (9), *ѣѣѣѣа* (21), *овца* (24), *овца* (26), *караѣѣшка* (35), *крѣѣѣ овца* (Тр). У Свиници се бележи *овца сѣара*.

1. 8. Називи за овна у трећој години: *ѣреѣѣк* (1, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 14, 18, 21, 23, 27, 28, 30, 33, 34, 35, 37, 39, Тр, РБ, Цн, Вт), *овѣн* (26, 29), *овѣн ѣреѣѣк* (19), *сѣари овѣн* (Бс), *маѣораѣ* (2, 13), *маѣорѣѣ* (6), *маѣораѣ* (17), *маѣор* (36, 39), *маѣор овѣн* (25), *ѣрѣа маѣорѣна* (4, 6, 10, 12, 22), *ѣрѣа маѣорѣна* (20), *дрѣа маѣорѣна* (9), *на ѣрѣу маѣору* (15, 24), *на ѣрѣху маѣору* (16). Говор Свинице познаје лик *ѣѣа – сѣар овѣн*.

1. 9. Називи за овна после треће године: *маѣораѣ* (2, 10, 13, 14, 15), *маѣораѣ* (17, 20, 23, 35, Цн), *маѣораѣ* (19), *маѣорѣѣ* (5, 6, 7, 9), *маѣораѣ* (8, 16), *маѣорѣна* (РБ), *маѣор* (34), *маѣор* (30), *маѣори* (33), *ѣремаѣор* (36, 39), *маѣор овѣн* (25), *дрѣа маѣорѣна* (6, 11, 12, 22), *дрѣа маѣорѣна* (20), *ѣреѣа маѣорѣна* (9), *дрѣа, ѣреѣа маѣорѣна* (4), *на дрѣу маѣорѣну* (10), *на дрѣу маѣору* (24), *сѣараѣ* (21, 27, 28), *сѣарѣѣ* (6), *овѣн* (29), *сѣар овѣн* (4, 32), *сѣар овѣн* (26), *сѣар овѣн* (18, 28), *сѣари ѣрѣв* (Бс, Јж), *ѣрѣѣѣк* (37)⁴. У Свиници се чује *ѣѣа сѣар*.

1. 10. Општи називи за браве старије од три године: *маѣораѣ* (2, 22), *маѣораѣ* (16), *маѣораѣ* (20), *маѣораѣ* (19, 24), *маѣор* (29), *маѣор* (Бс), *маѣора* (7, 39), *маѣоро* (33, 35), *маѣорѣна* (9, 11, Цн), *маѣорѣна* (34), *маѣорѣна* (6), *ѣрѣа маѣорѣна* (5), *чеѣврѣѣа, ѣѣѣа маѣорѣна* (10), *сѣарѣѣ* (1), *сѣараѣ* (21), *сѣар* (17), *дрѣѣ* (Шц), *дрѣѣѣна* (Шц), *овца* (13).

2. *Capra hircus* (коза)

2. 1. Назив за младунче козе: *ѣѣре* и у старим и у новим пунктовима, с различитим множинским облицима.

³ У допуњеним истраживањима у пункту Сесалац забележен је и сложени назив с привдевским обликом у компаративу – *сѣариѣја овца*.

⁴ Уп. *ѣрѣѣѣк* „ован чији су рогови вештачки увијени увис“ (Златановић 1998: *ѣрѣѣѣк*), „ован великих рогова“ (Стојановић 2010: *ѣрѣѣѣк*). Такође, уп. и буг. *ѣѣрѣѣѣк* „ован са вештачки исправљеним роговима“ (БЕР 1971: *ѣѣрѣѣѣк*).

2. 2. Називи за козу од године дана: *годиња́к* (1, 2, 4, 5, 6, 8, 10, 11, 12, 14, 19, 21, 22, 23, 25, 30, 35, 36, 39), *годишња́к* (17, 27, 28, 29, 31, 33, 34, Тр, РБ, Цн, Вт), *годинáк* (7), *годиња́че* (36), *свѣска* (Бс), *свизáрка* (24), *двизѣрѣц* (6), *свизáрче* (15), *двизáрче* (20), *козлѣ* (32). У Свиници се чује општи назив *коза́*.

2. 3. Називи за јарца у трећој години: *тѣрећа́к* (1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, Тр, РБ, Бс, Цн, Вт), *двизѣц* (10), *ја́рац* (29), *шиле́же* (37), *ѣрва маѣ́орѣна* (22), *на ѣрву маѣ́орѣну* (4).

2. 4. Називи за јарца од треће до четврте године: *ја́рац* (32, 37), *сѣ́арѣц* (11), *сѣ́арац* (32), *сѣ́ар ја́рац* (39), *сѣ́ари ја́рац* (Бс), *маѣ́орац* (2, 8, 10, 15), *маѣ́орѣна* (5), *маѣ́орко* (7), *маѣ́ор* (36), *ѣрвомаѣ́орац* (1, 20, 24), *ѣрвомаѣ́орац* (23, РБ, Цн), *ѣрвомаѣ́орѣц* (6), *дрѣ́га маѣ́орѣна* (22), *на дрѣ́гу маѣ́орѣну* (4), *чеѣ́врѣ́ак* (35), *чеѣ́врѣ́а маѣ́орѣна* (19).

2. 5. Називи за јарца после треће или четврте године: *маѣ́орац* (1, 8, 10, 15, 22), *маѣ́орац* (20, 23, 27, 35, РБ, Цн), *маѣ́орац* (19), *маѣ́орѣц* (6, 7), *маѣ́ор* (29, 30, 33, 34, 36), *маѣ́орѣна* (Бс), *маѣ́орѣна* (Шц), *дрѣ́га маѣ́орѣна* (5), *на дрѣ́гу маѣ́ору* (24), *ја́рац* (37), *сѣ́арац* (21, 28), *сѣ́ар* (17), *сѣ́ар ја́рац* (38), *сѣ́ар ја́рац* (18), *сѣ́ари ја́рац* (31, Тр), *осѣ́ареја ве́* (32), *дрѣ́ина* (18), *дрѣ́и ја́рац* (11), *чеѣ́врѣ́ак* (21).

2. 6. Називи за козу у другој години: *двизáрка* (1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 18, 20, 27, 28, 29, 31, РБ), *свизáрка* (14, 15, 21, 24, 25, 32, 35, 39, Цн), *двѣска* (2, 5, 23, 37, Шц), *свѣска* (28, Тр, Бс, Вт), *звѣска* (39), *звѣска* (22), *двизка* (28), *двѣзица* (17), *двѣзица* (30), *двѣзица* (8), *дзвѣздарка* (34), *две године* (19), *у дрѣ́гу го́дину* (36), *двогѣ́шка* (РБ), *ѣрвогѣ́скиња* (33).

2. 7. Називи за козу после треће године: *сѣ́арѣ́ца* (1, 5, 6, 8, 11, 20, 23, 27, РБ, Бс, Цн, Шц), *сѣ́арка* (3, 7, 14, 17, 21, 28, 39), *коза́* (15, 22, 29), *ко́за* (33), *сѣ́ара́* (Сц), *сѣ́ара* (19, 30, 38), *сѣ́ара коза́* (18, 25, 32, 35, Тр), *сѣ́ара ко́за* (31), *сѣ́ара коза* (37), али и још не́је *сѣ́ара* (36), *дрѣ́а коза́* (4, 10, 11).

3. Bos Taurus (бик)

3. 1. Назив за одраслог мужјака од 6 месеци до три године: *ју́нѣц* (1, 2, 4, 5, 7, 10, 11, 14, 19, 25, 30, 32, 34, 35, 36, 39, Сц), *ју́нац* (21, 23, 27, 37, 38, Тр, Шц), *ју́нац* (3, 20, 26, 29), *ју́не* (16, 17, 18, 31, Тр, Цн), *ју́не* (12, 15, 22), *ју́нѣ́* (24), *ју́нѣ́* (32), *ју́нѣ́* (28), *би́к* (21, Бс), *ѣ́овљѣ́ник* (33).

3. 2. Назив за одраслог мужјака: *во́л* (1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 10, 11, 12, 14, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, РБ, Бс, Вт, Шц, Сц), *во́* (15, 23, 26, 33, Тр, Бс, Цн), *би́к* (16, Тр).

3. 3. Назив за престарог вола: *дрѣ́и* (1, 2, 5, 7, 8, 12, 15, 17, 18, 20, 22, 23, 30, Цн, Вт, Шц), *дрѣ́ила* (Бс), *дрѣ́и́љак* (14), *дрѣ́и́ина* (35), *дрѣ́и́љав* (27), *дрѣ́и во́л* (3, 11), *во́лиши́ѣ дрѣ́ио* (29), *сѣ́ар* (5, 20, 26, 32), *сѣ́арац* (33), *сѣ́ар во́л* (4, 10, 19, 21, 38), *сѣ́ари во́л* (25), *осѣ́ареја* (37), *би́коња* (Тр), *сѣ́ари би́к* (РБ), *маѣ́ор* (34), *крба́к* (36), *крба́чина* (36). У Свиници је *во́л сѣ́ар*.

3. 4. Назив за одраслу женку, до првог млађења: *јуница* (1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39). У новоиспитаним пунктовима бележени су дублетни називи – *јуница*, *крава* (Тр, РБ, Бс, Цн, Вт, Шц).

3. 5. Назив за младунче од 6 месеци до године дана: *јуне* (1, 5, 8, 11, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 28, 29, 30, 34, 37, 38, 39, Тр, РБ, Бс, Цн, Вт, Шц), *јунé* (2, 4, 7, 12, 22), *јунчé* (10, 14, 25, 26, 32, 36), *јунче* (33, 35), *јуниче* (31), *јуничка* (23, 24, 36), *шелé* (15).

3. 6. Назив за младунче које је дошло на свет пре времена за млађење: *койилé* (1, 5, 7, 8, 10, 11, 12, 14, 15, 21, 24, 28, 29, 31, 36), *койиле* (38, 39, Бс, Цн), *койиле* (18, 19, РБ), *койилче* (27), *койилаш* (2), *недонóшче* (26, 30, 34, 35, 37 Тр), *недонóче* (17, 22, 23, 32), *недонóк* (20, 32), *недонóсак* (33). У пункту Сесалац бележи се поименичени придев *недонéшено*.

4. *Equus caballus* (коњ)

4. 1. Назив за одраслог мужјака у првој години: *ждрéбе* (16, 18, 21, 22, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 39, РБ, Бс, Цн), *ждребé* (1, 2, 5, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 25), *ждребе* (19), *ждрéбац* (17, 20, 23, 24, 27, 35, 38, Тр, Вт), *ждребџ* (7, 36), *ждребац* (3, 19), *коњчé* (4, 5, 8, 11, 26), *коњче* (Шц), *коњйћ* (15), *омак* (10). У Свиници се поред општег назива *ждрéбе* користе и називи којима се истиче пол животиње – *мужја́к*, *мушка́р*.

4. 2. Назив за младунче кобиле: *ждрéбе* (16, 17, 18, 21, 22, 23, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 39, Тр, РБ, Бс, Цн, Вт, Шц), *ждребé* (1, 2, 4, 5, 7, 8, 10, 11, 12, 14, 15, 20, 24, 25, Сц), *ждребе* (19, 37, 38), *ждребља́к* (4).

4. 3. Назив за грло до 24 месеца старости: *о́ме* (5, 18, 22, 23, 27, 35, Бс, Цн, Вт), *омé* (7, 20), *оме* (11, 19, 30, 37), *омичé* (4), *ждрéбе* (15), *ждребе* (37), *ждреба́ц* (31), *годиња́к* (25, 36), *коњчé* (26, 29), *мла́до* (33).

(ж) *о́мица* (1, 2, 5, 8, 18, 22, 27, Бс, Вт), *оми́ца* (4, 5, 10, 11, 20, 23, 30, 35, Цн), *омица* (19, 37), *ждреби́ца* (7, 24, 26, 31), *кобилчé* (15), *двогодишња́киња* (Тр).

(м) *ома́к* (5, 10, 11, 20, 23, 30), *омак* (Бс), *омѣ́к* (35), *омац* (Вт), *оме* (37), *омче* (22), *ждреба́ц* (2, 24, 26), *ждребџ* (2, 7), *ждрéбац* (27), *ждребац* (19), *коњчé* (4, 10), *йаси́увчé* (4), *йаси́увче* (17).

4. 4. Називи за грло у трећој години: *двогóче* (1, 2, 4, 5, 10, 11, 14, 19, 20, 22, 25, 27, 30, 33, Бс), *двогóдац* (1, 2, 4, 5, 8, 10, 11, 16, 20, 30, 33, 34, 37, Бс, Вт), *двогóйка* (1, 2, 4, 5, 10, 22, 30, 33, Вт), *двогóйкиња* (8, 11, 27, Бс), *двогоди́ише* (7), *двогодишња́к* (39), *двогодишња́киња* (39), *йрогоди́ишњак* (РБ), *йрогодишња́киња* (РБ), *йрећа́к* (17, 26, 32, 34, 35, 36, Тр), *йрећа́чка* (35), *йрећа́чé* (35), *йрећа́квица* (36), *йрећки́ња* (Тр), *йрогóче* (18, Цн), *йрогóйкиња* (Цн), *ждребац* (19), *ждреби́ца* (24), *ждребица* (19), *коњ* (15, 29), *коби́ла* (15), *йаси́увче* (24).

5. Sus (свиња)

5. 1. Назив за одраслог мужјака, до шест месеци старости: *вейрѐ* (1, 2, 3, 5, 10, 11, 12, 14, 15, 18, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 31, 35, 36), *вейре* (19, 28), *вейрић* (7, 8, 16, 17, 23, Тр, Вт), *вѐйрић* (РБ), *вейриче* (27, 33, 34, 38, 39, Шц), *вѐйар* (32, Цн), *вейар* (29), *вейар* (37), *шијарац* (30, 34, Бс), *шијарџ* (10), *свињчѐ* (4), *ѵрасе* (10), *назимче* (19).

5. 2. Назив за одраслу женку, до шест месеци старости: *свињчѐ* (4, 7, 11, 23, 26, 35), *свињче* (1, 17, 33, 39, Шц), *свињче* (19), *свинчѐ* (25), *свиња* (36), *свиња* (37), *свињица* (2, 18, 23), *шијарица* (10, 14, 15, 20, 21, 24, 27, 29, 30, 31, 32, 34, 38, РБ, Бс), *шијарица* (5), *шијарица* (28), *шијарѐ* (21), *шијарчѐ* (12), *назімка* (16), *назимка* (19), *назімица* (22, Вт), *крмачица* (8), *кулѧв* (Цн)⁵.

Називи код ове сточне врсте, сходно питањима из Упитника, надаље не реферишу на узраст сточног грла него на његову тежину, будући да је она пресудна за узгој и клање.

*

У наставку дајемо свега неколико примера пронађених у три прегледана дијалекатска речника који се тичу назива стоке мотивисаних њиховим узрастом – у питању су једна, две и три године старости: *годињаџ* 'брав од године дана' (Тимок 2008); *едногѧдац* 1. 'који има једну годину (за крупне домаће животиње)', 2. 'који су истог годишта'; *двогѧдац* 'онај који има две године'; *двогѧйка* 'женско грло стоке које има две године'; *двизѧц* 'ован у другој години'; *двѧска* 'овца у другој години'; *ѵреѧџ* 1. 'трогодац (о стоци)' (НК 2004).

Уколико се диференцијација врши само према узрасту животиње, онда је релевантна околност да ли је она млађа или старија од шест месеци, да ли је на прелазу из прве у другу годину, односно да ли је старости од године дана, да ли је у другој или трећој години, да ли је старија од три / четири године; ипак, треба имати у виду да се поједини периоди у узрасту стоке апроксимативно одређују. Називи стоке у односу на узраст, период живота сточног грла разврставају се, дакле, по основу неколико диференцијалних знакова. Ови се називи, даље, могу издиференцирати и према узрасту с прецизирањем пола – назвања мушког и женског младунчета тада се издвајају под два посебна диференцијална знака.

Највећи број назива са доминантном компонентом „узраст“ односи се на доба од рођења младунчета до његове треће године. Мањи је број назива који упућују на сточна грла старија од три године; треба узети у обзир и

⁵ Уп. *кулѧв* „који има велики трбух, трбушат“ (РСАНУ 1981: *кулѧв*).

могућност да информатор употреби неку општу, неспецификовану лексему када се не може сетити посебног назива који представља валидан одговор на задато питање. С обзиром на то да је у питању променљива значењска категорија, односно да се овим називима именује стадијум узраста у којем се животиња налази, они не прелазе у имена (Богдановић 2015: 30).

Највећи број семема не одликује се великом лексичком варијантношћу: код знатног броја семема, наиме, долази до потпуне лексичке уједначености у истраживаним пунктовима, као и до успостављања следећег односа: једна семема према једној или највише две, а веома ретко три лексичке базе. Остали примери представљају појединачне ликове, забележене у једном или највише два до три пункта. Међутим, присутне су разноврсне фонетске и морфофонетске варијанте, где се прибрајају и примери са различитим местом експираторног акцента. Посебно треба указати на уочљив, веома развијен систем деривационе синонимије код назива свих врста стоке – уз исту основу додају се различити суфикси, притом су забележени деривационо различити ликови моционог типа, а среће се и покоји пример деминутивно-хипокористички суфигиран. Синонимни називи, међутим у истој пункту веома се ретко срећу (као нпр. у Равној Бањи *двогойка* и *двизарка*).

Ovis agies. Семема „младунче овце до 6 месеци узраста“ најчешће се реализује лексемом *јагње*, а у појединачним случајевима срећемо називе *двиска* (*свиска*, бележено и као *дзвиска*), те *дојенче* и *сисалче* – мотивисане начином исхране младунчета. У Јажинцу се бележе два синтагматска назива: *младо јагње*, *мицо јагње*. При именовању бравчета на прелазу из прве у другу годину живота уочава се слаба заступљеност лексеме *двиска* и полно неутралног *свиче*, а изузетна заступљеност лексеме *шиљеже* са, притом, бројним морфофонетским варијантама, те присутним моционо опозитним творбеним паровима, типа *шиљегар* – *шиљегарка*, *шљег* – *шљежица*.⁶ Међу називима за бравче у другој години најфреквентнија је именица женског рода *двиска* с најразноврснијим фонетским ликовима, потом има нешто примера именица мушког рода различито суфигираних – *двизац*, *двизар*, *двизак* (и такође с различитим фонетским ликовима), те полно недиференцираних *двизе* и *двизиче*, уз још које појединачно назвање. Лексема *овца* среће се као општи назив за овцу у трећој години и надаље, која се углавном именује поимениченим придевима *сѣара* и *маѣора*, те изведеницама *сѣарица* и *сѣарка*, двочланим називом *сѣара овца*, као и конструкцијама типа предлог (*на* / *у*) + редни број + именица: *на друго* / *ѣрећо јагње* (овде се узраст представља кроз број млађења датог бравчета), *у ѣрећу* / *чеѣврѣу годину*. За семему „врло стара овца“ регистровани су називи, у виду поименичених придева, *дрѣша*, *сѣара* и *маѣора*, при чему је првонаведени и најфреквент-

⁶ За лексему *шиљег* П. Скок истиче да је у питању јужнословенско-арбанашка лексема која нема паралеле у осталим балканским језицима. Према његовим речима, овај српско-хрватски пастирски термин је предсловенска реч арбанашког порекла настала у средњовековним катунима (Скок III: 392).

нији. Бележени су и називи синтагматског типа у којима је први члан један од ових трију придева, при чему се срећу и префигирани ликови типа *одрићала*, *омајорела* и сл. Лексеме *ширба* (9) и *ширбица* (36, 37) могу бити мотивисане оштећеношћу, искруњеношћу, што је семантика лексеме *шкрба*, с којом би се могле довести у везу.⁷ У два пункта забележена су појединачна назвања *карабашка* (35) и *крбла овца* (Тр), па овде треба поменути и специфичне називе за престарелог вола *крбак* (36) и *крбачина* (36), који се сви можда могу довести у везу с лексемом *крба* из Речника САНУ (означеном као турцизам), те упућенице *крбањ* за именовање мешине у којој се држи вода или нека друга течност, при чему је у наведеном примеру то суд од старе мешине за напајање брва (РСАНУ 1978: *крба*).⁸ Постпозитивну употребу конгруентног атрибута исказаног придевом срећемо у двочланим назвањима забележеним у Свиници, па је тако забележено и *овца сѿара*. Лексема *ѿрећак* најчешће је у употреби за именовање овна у трећој години, потом је у тој функцији и лексема *мајорац*, те ован атрибуиран као *сѿар* и *мајор* у синтагматским назвањима, а основа *мајор* налази се и у (апроксимативно одређеним) конструкцијама које садрже редни број: *ѿрва / друга мајорина*, *на ѿрву / на ѿрећу мајору*. Говор Свинице познаје облик *беца – сѿар овѿн*, где се можда може помишљати на хипокористик начињен по српском творбеном моделу спрам рум. *berbec* 'ован'. Поимениченом лексемом *мајор*, те именичким лексемама *мајорац* и *мајорина* означава се семема „ован после треће године“, за коју се у мањем броју пунктова користе једночлани назив *сѿарац* и двочлани назив *сѿар ован*, уз претходно већ помињане конструкције с редним бројем. Исти називи добијени су и као одговори на питање „општи називи за браве старије од три године“, с тим што су у Штрпцу забележени и *дриѿ* и од њега изведено *дриѿина*. Под два засебна диференцијална знака дате су лексеме везане за називе младунчета *Ovis aries* према још неким елементима. Као називи за младунче рођено од недорасле женке и за младунче које је касно ојагњено бележе се *коѿиле* и *сугаре*, лексеме које припадају карпато-балканском ареалу, с неколико морфофонетских варијанти (*коѿилче / коѿилѿче*, *сугаре / сугарче*).

С а р г а h i r c u s. Општи назив за младунче козе је *јаре*. Семема „коза од године дана“ означава се у највећем броју пунктова лексемом прозирне мотивације – *годињак*, *годишњак*, *годињаче* и сл., а у мањем броју пунктова лексемама *свиска* и *дивизърѿ*, те полно недиференцираним *дивизарче*. Уобичајен, широко распрострањен назив за јарца у трећој години је *ѿрећак*, при чему се у два пункта срећу већ помињане за браве конструкције с

⁷ *Ширба* покр. упућено је на *шкрба* у Речнику српскохрватскога књижевног језика (РСЈ 1976: *ширба*).

⁸ У Речнику САНУ налази се и *крбав* у значењу „храпав; крив, чворноват“, у примерима често у употреби напоређо с придевом *сѿар* (стара и крбава тиква, стара крбава мурва), те *крбања*, реч којом се именује шупљи пањ или његов део, и потом *крбањак* који означава остатак чега, крхотину; бележи се и глагол *крбарѿи* „живети тешко, таворити“.

редним бројем: *йрва майџорина*, на *йрву майџорину*, а једнако су присутне – уз замену редног броја *йрви* редним бројем *други* – и за означавање семема „јарац од треће до четврте године“ (у овом случају, међутим, имамо у три пункта и сложеницу *йрвомайџорац*) и „јарац после треће до четврте године“. Ове се две семеме означавају најчешће поимениченом придевском лексемом *майџор*, именичким лексемама *майџорац*, *майџорина* и још понеким дериватима од исте основе, ређе лексемом *сѣарац* и синтагмом *сѣар јарац*, а у по једном пункту и бројном именицом *чејврийак*. Такође, код називања јарца старијег од 3–4 године бележи се и лексема с основом *дрѣи* – *дрѣина*, као и синтагма *дрѣи јарац*. Облици *двизарка* и *двиска* (ретко *двизица*), с неколико фонетских варијанти, користе се за именовање козе у другој години, а поменућемо само један појединачни назив – сложеницу *двогойка*. Коза стара преко три године најчешће ће се означавати као *сѣарица* или *сѣарка*, уз постојање општег назива *коза* и двочланог *сѣара коза*, те у три пункта присутног *дрѣи коза*.

Bos taurus. Назив одраслог мужјака од 6 месеци до 3 године најпретежитије је *јуњѣ* / *јунац*, али се користи и *јуне* као недиференцирано у односу на категорију пола, те деминутивно *јунче*; у два пункта забележена је и лексема *бик*. Одрасли мужјак *Bos taurus* је *вол*, знатно ређе *во*, а у два пункта се бележи *бик*. Најчешћи називи за престарог вола су поименичени придев *дрѣи* и више од њега начињених изведеница: *дрѣља*, *дрѣљак*, *дрѣина* итд., па и двочлани назив *дрѣи вол*. Нешто ређе је присутан низ назива с другом лексичком базом: *сѣар* – *сѣарац* – *сѣар вол*. У два новоиспитана пункта срећу се *бикоња* (Тр) и *сѣари бик* (РБ). О називима *крбак* и *крбачина* писано је код имена брва. Семема „одрасла женка *B. taurus*, до првог млађења“ означена је у готово свим пунктовима лексемом *јуница*, док се у свим новоиспитаним пунктовима напореда бележе називи *јуница* и *крава*. *Јуне* је најчешћи назив за младунче од шест месеци до године дана, а у десетак пунктова се чује и деминутивно *јунче*. За „младунче рођено пре времена“ најчешће се користи назив *којиле*, али у не тако малом броју пунктова чује и назив коме је у основи негирани глагол *донейти* (не донети младунче на време, омладити га превремено): *недоношче*, па и појединачни ликови *недонок* и *недоносак*.

Equus caballus. Одрасли мужјак у првој години назива се у највећем броју пунктова *ждребе*, а у нешто мањем – *ждребац*, док се у неколико пунктова бележи и, од општег назива настао, деминутивни облик *коњче*. Редовни назив за младунче кобиле је *ждребе*. Посебан диференцијални знак за грло *E. Caballus* до 24 месеца старости диференцира се и према полу: *ома* – *омица* – *омак*,⁹ *ждребе* – *ждребица* – *ждребац*, с тим што су лексеме из првонаведеног низа присутне у знатно већем броју

⁹ Код П. Скока стоји да ни у словенским етимолошким речницима нема задовољавајућег решења за порекло речи *ома* (*омак*) (Скок II: 548–549 s.v. *ohme*), што се у међувремену није променило.

пунктова. Лексичку базу назива грла Е. Caballus у трећој години чине најпретежитије облици бројева два и три, те је реч о лексемама истог творбеног модела, тј. о суфиксалним сложеницама: *двогоче* – *двогодац* – *двогодиња* и друге појединачне творенице изведене од исте основе, *широгоче* – *широгодиња*, *широгодишњак* – *широгодишњакиња*, при чему су називи са бројем два у основи знатно бројнији. Другом низу прибјаја се и неколико облика изведених од редног броја: *ширећак*, као најчешћи, те појединачни *ширећка*, *ширећаче* итд.

Суш. У рашчлањавању периода живота ове сточне врсте, за разлику од других врста стоке претходно осматрених, постоји само један диференцијални знак – до 6 месеци старости, с тим што се прикупљени називи диференцирају према узрасту са прецизирањем пола. Тако за одраслог мужјака имамо најчешћи назив *вејре* (са експираторним акцентом на ултими), понегде облик *вејар* и деминутивно *вејрић*, *вејриче*. Треба истаћи да је у четири пункта бележен назив *шићарац*.¹⁰ Код назива за женку до шест месеци старости срећу се три различите лексичке базе, не рачунајући појединачна назвања, и то су *свињче* (само у три пункта полно маркиран облик *свињица* и у два *свиња*), *шићарица* (у два пункта полно немаркирано *шићарче* / *шићаре*) и назимка / назимица (код одраслог мужјака нашао се само у једном пункту полно неутралан назив *назимче*), при чему су прве две базе на терену готово подједнако заступљене, а трећа се бележи у свега четири пункта.

Када је реч о опозицији ‘неушкопљен’ : ‘ушкопљен’ код одраслог мужјака, наводимо да се у највећем броју случајева поимениченим (трпним) придевом исказује стање ујаловљености, тј. кастрираности, најчешће потпуне и понекад делимичне. Дакле, наспрам назива одраслих мужјака који служе за оплодњу, као што су *ован*, *јарац* / *јрч*, *бик* / *вол*, *йасйув* и *вејар*, у грађи се налази прибележено више појединачних лексема за именовање кастрираних одраслих мужјака, од којих ћемо овде навести само оне најфреквентније: кастриран ован – *учућан*, *укућан*, *јалов*, *ујаловен*, *(у)шкoйен*; непотпуно кастриран ован – *резак*; кастриран јарац – *ујаловен*, *учућан*, *укућан*; кастриран бик – *учућан*, *ујаловен*, *увијен*; кастриран коњ (тј. пастув) – *шипрoјен*, *ујаловен*, *увијен*; кастриран вепар – *(у)шипрoјен*, *шипрoвен*, *скoйен*, *шкoйен*.

Закључне напомене

Ослањајући се на језгровиту констатацију професора Недељка Богдановића – да „народни живот има свој језички израз“, којом се све савршено јасно и тачно казује и без херметичног језика модерне лингвистике, желели

¹⁰ У савременом разговорном језику лексема *шићарац* означава одраслијег дечака, а лексема *шићарица* – одраслију девојчицу.

смо да и овим нашим прилогом притврдимо да управо *језички израз* сведочи о ономе што је (било) од значаја у животу једне заједнице.

Сви представљени примери из нашег мини-корпуса начињеног за потребе насловне теме, а понајвише они из првога одељка – и по својој бројности, јасно показују од чега је зависила економска основа живота у српским селима у време знатне аутаркичности руралних заједница, свакако имајући у виду и пољопривредну делатност уз сточарску.

И више од реченога – називи посведочени у теренској грађи и дијалекатским речницима сведоче и о својеврсној везаности човека за животињу, оној која се не односи само на пуне штале, торове и оборе као на извор опстанка једне сеоске породице, већ која се најбоље огледа у томе што је данашњи прозаични термин *сточни фонд* проистекао из онога што се у традиционалној српској сеоској средини називало *благо*.

Литература

- БЕР: *Български етимологичен речник*. София: Институт за български език 1971–.
- Богдановић 2015: Богдановић, Недељко. „Називи и имена брва у околини Сврљи-га“. *Пастирски именослов* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Хемимонтана, 2015, 19–38.
- Богдановић и др. 2020: Богдановић, Недељко и др. *Пастирска лексика југоисточне Србије*. Ниш: САНУ и Огранак САНУ у Нишу, 2020.
- Златановић 1998: Златановић, Момчило. *Речник говора јужне Србије*. Врање: Учитељски факултет, 1998.
- Милорадовић 2017: Милорадовић, Софија. „Именовање времена у призренско-тимочким народним говорима“. *Језик, књижевност, време – језичка истраживања* (ур. Биљана Мишић Илић, Весна Лопичић). Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2017, 31–62.
- ОКДА 1987: *Обшечарпатский диалектологический атлас. Вступительный выпуск*, Скопје: Совет на Академиите на науките и уметностите на СФРЈ, Македонска академија на науките и уметностите, 1987.
- РСАНУ 1978: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књига X, *колиџи – кукуџица*, Београд: Српска академија наука и уметности, 1978.
- РСАНУ 1981: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књига XI, *кукуџка – маква*, Београд: Српска академија наука и уметности, 1981.
- РСЈ 1976: *Речник српскохрватског књижевног језика*. Књига шеста, С–Ш (стотина), Нови Сад: Матица српска, 1976.
- Скок I–IV: P. Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–IV. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.
- Стојановић 2010: Стојановић, Радосав. „Црноотравски речник“. *Српски дијалектолошки зборник* LVII, Београд, 2010, 9–1060.
- Ћирић 2018: Ћирић, Љубисав. „Речник говора Лужнице“. *Српски дијалектолошки зборник* LXV/2, Београд, 2018, 1–1166.

Sofija R. Miloradović
Institute for the Serbian Language of SASA, Belgrade

Sandra G. Savić
Institute for the Serbian Language of SASA, Belgrade

LIVESTOCK TERMS ACCORDING TO REPRODUCTION PERIOD AND AGE

S u m m a r y

This paper presents the lexemes which name livestock according to their reproduction period and age in the vernaculars of the Prizren-Timok dialect area. The corpus is excerpted from 39 *Questionnaires for Collecting Animal Husbandry Terms in Southeastern Serbia*, authored by Nedeljko Bogdanović, conducted as part of the project entitled *Pastoral Lexicon of Southeastern Serbia*, implemented under the auspices of the SASA Branch in Niš, with additional data obtained from the new survey sites in 2023. The corpus includes zoonyms classified into five lexico-semantic groups. Four groups are related to the reproduction period of livestock, so that the appellations are motivated by the time period in question: *part of the day*, *day of the week*, *season of the year*, *holiday*. One group broader in scope is related to the *age* of livestock, and it is divided into a number of differential features according to the life stages, that is to say, age of the member of livestock, within each species of livestock separately. The aim of this paper is to present the recorded livestock terms according to dominant semantic components – reproduction period and age, and subsequently provide comments on the presented nominal units from the semantic, derivational and other aspects. All examples taken from our mini-corpus built for the purposes of the titular topic, notably those from the first section – not least because of their quantity, clearly demonstrate what the economic livelihood in Serbian villages depended on in the time of considerable autarchy of rural communities, certainly bearing in mind the agricultural production alongside animal husbandry. And even more than that – the names attested in the fieldwork materials and dialect dictionaries testify to a special sort of man's attachment to an animal, the one that does not only concern full stables, pens and sties as a source of his subsistence, which is best reflected in the fact that the present-day prosaic term *сѣточни фонд* ('livestock population') originated from what in the traditional Serbian rural environment was termed as *благо* ('treasure').

Keywords: Prizren-Timok dialect area, reproduction period of livestock, age of livestock, lexico-semantic series, semantico-derivational comments.

Биљана М. Савић*
Институт за српски језик САНУ, Београд

Зоран М. Симић**
Институт за српски језик САНУ, Београд

О НЕКИМ ПРИДЕВИМА СА ЗНАЧЕЊЕМ ОСОБИНА КОД ЖИВОТИЊА У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИМ ГОВОРИМА

Из мноштва придева са значењем особина код животиња који су ексцерпирани из записа са терена призренско-тимочке дијалекатске области, насталих према *Уйићнику за љрикуйљање сѣочарске лексике југоисточне Србије*, у овом раду су издвојени и презентовани придеви са значењем карактеристичне појединости на телу животиње. Извршена је лексичко-семантичка анализа и, колико је било могуће, указано на распоред придевских лексема на истраживаном подручју. Потврђено је богатство придевског лексичког слоја у призренско-тимочкој дијалекатској области.

Кључне речи: лексика, придеви, животињске особине, призренско-тимочка дијалекатска област.

1. Уводне напомене

У намери да осветлимо место придева са значењем животињских особина у сточарској / пастирској лексици у призренско-тимочким говорима (даље: П-Т) ексцерпирали смо придевске лексеме из теренске грађе прикупљене према *Уйићнику за љрикуйљање сѣочарске лексике југоисточне Србије* (даље: Упитник).

Уз сваку потврду означили смо и број пункта са којег потиче, а потом сваку од њих, тачније њен акценатски и фонетски лик, повезали са свим пунктovima у којима је регистрована. Изузетно обимна грађа, богата придевским, али и именичким лексемама као одговорима на иста питања, односила се на различите карактеристичне телесне појединости, физичке мане и

* savicmbiljana@gmail.com

**zosim04@yahoo.com

болести, понашање (карактер), узраст (године живота), ухрањеност и тежину, те размножавање (оплодњу) животињских јединки. Због ограничености простора, за потребе овог рада издвојени су придеви са значењем карактеристичних телесних појединости животиња.

Циљ истраживања је био представити лексичко и семантичко богатство анализираних придева и, у мери у којој је то грађа допустила, указати на распоред придевских лексема у истраживаном ареалу.

При прецизирању значења ослањали смо се на дефиниције оних лексема које су потврђене у *Пастирском речнику југоисточне Србије* Недељка Богдановића (даље: Речник). За лексеме непотврђене у Речнику консултовали смо *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ) и *Речник српскохрватског књижевног језика* (РМС). Именичке лексеме, често добијене на исто питање из Упитника уз придевске, ексцерпирани су и навођене после анализе придева ради илустрације односа између квалификације и номинације одређеног значења. Овде је битно истаћи и могућност поименичене употребе придева и дистинктивну улогу акцента придевски или именички употребљене лексеме.

2. Лексичко-семантичка анализа

У складу са садржајем питања из Упитника, укључени су придеви којима се квалификују животиње према доминантној боји длаке / вуне и према карактеристичном детаљу (белегу) другачије боје од остатка тела (о овци, кози, говеду, коњу), према роговима (о овци / овну, кози, говеду), према вимену (о овци, кози), према ушима (о овци), према репу (о овци), према изгледу вуне (о овци).

2.1. Детерминација према доминантној боји длаке / вуне (о овци, кози, говеду, коњу)

Боја је једна од најупечатљивијих особина на основу које се диференцирају животињске јединке. Ова особина се перципира, лексикализује и њоме се животиња детерминише у ситуацији: а. када је читаво тело прекривено истом бојом или б. када се неки карактеристичан детаљ, белег или део тела, истиче бојом која је другачија од остатка тела. Детерминација боје која преовладава на телу животиње, у овој другој ситуацији, често није од значаја него само њено контрастирање белегу друге боје.

Ово обележје се користи да означи, опише, јединку у оквиру њене врсте – бела (овца), за надевање назива раси – беле, црне, за именовање животиња – Бела, Белка и др. О устаљеним поступцима надевања назива браву према боји длаке Недељко Богдановић пише: „Брав с одређеним колоритом променом акцента стиже у назив, а одатле лако прераста у име. *Бела овца је бела, а онда Бела као име овце*“ (2019: 652).

М. Пижурица успоставља дистинкцију између боја универзалне употребне вредности и боја рестриктивне употребљивости, које се везују за

одређене семантичке категорије или ограничен круг лексема (1977: 30). У нашој анализи водили смо рачуна и о овом питању, тј. који придеви се везују само за одређене врсте животиња.

Питања у Упитнику која се тичу номинације коза, коња и говеда према боји сведена су на по једно питање за сваку од ових врста животиња: *називи коза према боји, називи за коње с обзиром на боју длаке и имена говеда по боји длаке*. Питања која се односе на овце формулисана су тако да се из њих јасно „ишчитавају“ значења: како се зове овца беле боје, како се зове овца сиве боје итд.¹

2.1.1. Овца / коза / коњ / говедо беле боје

- овца, коза, коњ, говедо: *бел(и), бела, бело*
- коза: *кањасѿа* (прљавобела)

Бела боја руна или длаке једна је од најупадљивијих особина којом се овце и козе детерминишу: о овци – *бѣла* (16, 20, 21 [*бѣла овца*], 23, 24, 25 [*бѣла овца*], 35, 38, 40 [*бѣла овца*], 43), *бела* (3, 19); о кози – *бѣла* (2, 21, 29, 35, 38, 43, 44, 46, 47), *бѣле* (41), *бела* (3, 11, 16, 17, 19, 28). Једанпут је коза описана као *кањасѿа* (20) без објашњења значења. Богдановић придев *кањесѿа* дефинише као 'коза прљавобеле боје' (2019: 675).

На питање у Упитнику *Како се зове овца беле вуне* најчешће је одговорено именичким лексемама: *белуша, белоша, белошка, белица, беличка, белка, бека, бекица, беџка, белоја, меда*.²

Мало је забележених потврда да се придевом *бели* квалификују говедо – *бела* (19), *бѣло* (35, 36) и коњ – *бел* (2), *бѣли* (25).

Поред наведених лексема потврђене су и именице којима се бели коњ номинује: *белац* – (1, 10, 15, 17, 22, 23, 33); *Белча* (7).

2.1.2. Овца / коза / коњ / говедо црне боје

- овца: *црна, гарава*
- коза: *црна, гаресѿа, угљесѿа*
- коњ: *црни, гарави, ђокас, ђогасѿи*
- говедо: *црно*

Потврда придевских лексема којима се животиња квалификује на основу црне боје нема много. Придевом *црн* детерминишу се овца, коза, коњ и говедо: о овци – *црна* (21, 24, 40 [*црна овца*]), *црне* (35), *црна овца* (38); о кози – *црна* (2, 21), *црна* (38); о коњу – *црни* (25, 40); о говеду – *црна* (19), *црно* (35).

Црна овца, коза и коњ описују се и придевима са кореном *гар-*: о овци – *гарава* (41, 42), о коњу – *гарави* (45), о кози – *гаресѿа* (28). У једном пункту коза је детерминисана као *угљесѿа* (28). Ове лексеме су мотивисане

¹ На основу овако формулисаних питања могуће је прецизније дефинисање значења.

² Контролни или очекивани одговори су: *бела, беља, бека, белоша, белица*.

именицама *угаљ* и *гар* које у значење придева не уносе цео свој семантички садржај него само сему која се односи на боју.

Значење придева *ђокас* (34) информатор је објаснио као „црн коњ“³. Овај придев у значењу ’који је тамне боје’ (односи се на кобилу) регистрован је *Речнику говора јужне Србије* (Златановић 2017)⁴, где је наведено и: „*ђока* м (тур. *gök at* – коњ плаве, отворене боје) коњ тамне боје. *Иде ђока* *преко ра̀мно* *й̀оље* / *како дзвѣзда* *й̀ре́ко ве́дро* *не́бо*“⁵ (нар. пес.) (Левосоје)“ (Златановић 2017)⁶. Код истог аутора потврђене су лексеме *ђока* ’бео ован црне губице’ и *демир ђока* у значењу које се подудара са добијеним од нашег информатора. У пункту 39 регистроване су лексеме: *ђока* и *демир ђока* уз тумачење ’сивкаст коњ са црним шарама’.⁷ У *Речнику љиройског говора* регистровани су *ђогав* / *ђокав* у значењу ’који на белом лицу има црну шару налик узди (ован, овца, коњ)’ (Златковић 2014: 184, I).

У пункту 23 је забележено *ђогаси̋* без објашњења значења.⁸ Можемо се запитати да ли су *ђогаси̋* и *ђокас* истозначни придеви са алтернацијом *г > к*; уп. горенаведено *ђогав* и *ђокав*; *ђогаи̋* / *ђокаи̋* / *ђокац* (РСАНУ, V: 100, 102). Веродостојност значења (и забележеног фонетизма⁹) тешко је утврдити на основу појединачних потврда. Ако је придев изведен од *ђогаи̋*, његово значење се, могуће је, поклапа са значењем придева *ђогаи̋аси̋* ’који је беле боје, бео као ђогат’ (РСАНУ, V: 101).

Према дефиницијама у речницима, *ђогаи̋* је ’коњ беле длаке, белац’¹⁰ (РСАНУ, V: 100; Букумирић 1992: 164), а, према речима једног нашег информатора, *ђогаи̋* (43) је ’коњ црне боје’. Ова лексема је у српском језику мењала, ширила своје значење, уп. *ђогаи̋* ’веома крупан, јак коњ’ (Црњак 2011: 121), ’коњ’ (РСГВ I: 430), али нисмо нашли друге потврде да се њоме означава ’коњ црне длаке’.

Ђог, *ђок*, *ђогаи̋*, *ђокац* воде порекло од тур. *gök*¹¹ које се јавља у готово свим турским језицима као десигнат за читав спектар боја, од сиве, преко плаве и зелене, до жуте (Петровић 2012: 127–128). М. Ивић износи запа-

³ У раду ће одговори информатора бити навођени курзивом и акцентовани, знаци полунаводника ће се користити за дефиниције значења, а пуни наводници за цитате.

⁴ Уп. *ђокас* покр. ’који има црне очи и црну косу, црномањаст’ (РСАНУ, V: 102)

⁵ На основу контекста, тј. поређења коња (ђоке) са звездом, могао би се извести закључак да је реч о коњу светле а не црне длаке.

⁶ Користили смо *Речник говора јужне Србије: дигитално издање*, те уз овај извор не наводимо број стране.

⁷ Уз ове лексеме записано је и да *ђокас*и̋а *девојка* значи ’црнка’.

⁸ Питање у Упитнику формулисано је широко: *називи за коње с обзиром на боју длаке*.

⁹ Како су *г* и *к* корелати по звучности / беззвучности, могуће је да записивач није добро записао ову лексему.

¹⁰ У РСАНУ за дефиницију лексема *ђокаи̋* / *ђокац* упућује се на на *ђогаи̋*, али у наведеном контексту пише: „Ђокац је коњ беле или сиње длаке“ (пример је из Скопске Црне горе) (V: 102).

¹¹ О синтагми зелени коњ као потенцијалном калку од *gök at* в. Ивић 1995: 86–101 и Рачева 2003: 80–109.

жање да у колористичком смислу између *вранца* (црног) и *ђогаџа* (светлог коња) средње место заузима коњ зеленко (сиве боје) (1995: 97).

Црни коњ се, према грађи из Упитника, номинује и именицама уз које стоје и тумачења да су црне длаке, вране боје и сл.: *вранац*; *вранча*; *Вранче*; *вранчо*; *арайко*; *карча*; *мишко*.

2.1.3. Овца / коза / коњ / говедо сиве боје

- овца: *сура*, *суресџа*, *сигава*, *сугава*, *сива*, *седа*, *смеђа*
- коза: *сива*
- коњ: *жерав(и)*, *зекасџ*, *зелени*, *сивкасџ*
- говедо: *сиво*, *зелен*

‘Овца сиве вуне’ најчешће се означава лексичким јединицама од корена *сур*–: *сѹра*¹² (11, 16, 17, 18, 21, 22, 25, 35, 38, 42, 44, 47), *сур̑а* (8, Сц), *сура* (19, 28, 37) и *суресџа* (28). Како теренска грађа показује, корен *сур*– је регистрован широм П-Т дијалекатске зоне. Само у Т-Л пунктовима потврђене су лексеме са коренима *суг*– и *сиг*–¹³: *сѹгава* (2, 4 [*сѹгава овца*]), 10 [*сѹгава овца*]), *суга* (6, 9), *сига* (1), *сигава* (5). Упоредо са *суга* у једном пункту је регистровано и *смеђа* (6). У грађи су потврђене и придевске лексеме *седа* (27, 43) и *сива* (40).

Према РМС, основно значење лексеме *сур* је ‘који је боје олова или пепела, пепељастосив, сив’ (VI: 98). У *Речнику њиројског говора* за придев *сур* је дата дефиниција ‘сивкаст; смеђ; сивокафене боје’, а *сига* је ‘коза пепељасте боје’ (Златковић, 2014: 391, II). У *Речнику Лужнице* лексемом *сига* (мн. *сиђе*) именују се ‘старачке маље по лицу жене’ (Ћирић 2018: 941). Према Првуловићу, *сур* има значење ‘некомпактна боја, нијанса сиве’ (о вуни) (1994: 320). Богдановић *сугава* дефинише као ‘која је пепељастог руна (о овци)’ (2019: 723). Првуловић лексему *сугав* тумачи као ‘сиво-браон’ (о овци) (1994: 320), а за Динића иста лексема има значење ‘који је мркосиве боје’ (2008: 798). Богдановић лексему *Смеда* дефинише као ‘сигава, смеђа овца’ (2015: 25), а потом у *Пасџирском речнику југоисточне Србије* даје кориговану дефиницију која гласи ‘име смедесте’¹⁴ овце’ (2019: 720).

Из дефиниција у дијалекатским речницима произлази да се лексемама *сура*, *суресџа*, *сугава* и *сигава*, а које служе као ознаке за сиву овцу, исказује колорит који представља прошараност вуне сивим и смеђим нијансама боје. Нијанса која претеже је сива и зато су ове лексеме приписане значењу ‘која

¹² У релевантним речницима нема потврде именичке лексеме *сура*. Грађа у Упитнику се наводи ван контекста, те не можемо извести закључак да ли је у наведеним примерима реч о поимениченим придевима или правим придевима.

¹³ Уп. *сига* ‘иње на гвозду или на сукненим стварима’, *сигав* ‘сив, боје кад вуна осиеди’, *сугава* ‘која је пепељастог руна (о овци)’ (Богдановић 2019: 718, 723). Елезовић сматра да је *сига* турцизам арапског порекла: *süga* ‘боја за машћење платна, бојење’ (наведено према Skok 1971–1974, књ. 3: 229).

¹⁴ Уп. *смедесџа* ‘смеђе вуне (о овци)’ и *меда* ‘овца прљавобеле боје’ в. смедеста (Богдановић 2019: 688, 720).

је сиве боје (о овци)¹⁵. Једанпут је информатор упоредо употребио *суга* и *смеђа* (6) чиме је, мислимо, желео да истакне да код 'овце сиве вуне' примат у утиску може да остави и смеђи тон. Придевом *седа* (27, 43), који је уобичајен за домен „људских“ боја¹⁶, квалификује се овца.

Поред наведених лексема, у значењу 'овца сиве вуне', забележене су и именичке лексеме: *сурка*, *йерка*, *зека*, *зеленка*, *жујџка*, *рудана*, *сивуља*.

'Коњ сиве боје' квалификује се придевима: *жерав* (11, 34, 37), *жерави* (25), *зекаси* (23), *зелени* (25) и *сивкаси* (45).

Придев *жерав* потврђен је у *Речнику тимочког говора* (Рајковић Кожељац 2013: 128) где је дефинисан као 'сивкастобеле длаке (коњ), пепељаст'. Према Златковићу *жерав* је 'дивља гуска; дивља патка' (2014: 196, I), а код Ћирића *жер* (мн. *жерови*) је 'ждрал' (2018: 198). У РСАНУ основно значење ове лексеме је 'ждрал', а секундарно 'име сивом коњу, ждрал, ждралин, сивац „сив или бел“; име шареном коњу' (V: 349). Према тумачењу информатора *жерав* коњ је сив или *бел* (37). У нашој грађи је потврђена именица истог корена *Жерка* (16) којом информатор номинује *сивкаси*у краву.

Лексеме које су релевантне за разумевање семантике придева *зелени* (25) и *зекаси* (23), а које су у Упитнику записане са објашњењима информатора су: *зека* – 'зеленкаст' (33), 'бел' (36), 'зелен' (38); *Зекан* – 'зелени, бео' (24); *зеленко* – 'сивкастобели коњ' (10), 'коњ сиве длаке' (1), 'који има и белу и црну боју' (19), 'зелен' (17, 24). Како информатор у пункту 25 објашњава, *зелени* коњ „мало дође ко зелењкав, није јасно бел него мало мутан“. Према РСАНУ, придев *зекаси* значи 'који је боје зеца, сивкаст, зеленкаст, зеленкастосив (обично о длаци животиња)' (VI: 770), што потврђује и грађа из Упитника.

У значењу 'коњ сиве боје' потврђене су и именице: *зеко*, *сурко*, *сурча* (уп. са 'овца сиве вуне'), *ждрал*¹⁷.

У Упитнику је тражено и да се наведу имена говеда по боји длаке. Волови чија су имена *Зека* (33)¹⁸ и *Сивча* (36) описују се као *зелени* (*зелен*). Тумачења у Упитнику не одступају од закључка М. Ивић, изнетог у књизи *О зеленом коњу*, да су животиње које се у народу одређују као зелене претежно сивкастог тона (1995: 95).

Коза и говедо описују се придевом *сив*: о кози – *сива* (8), *сива* (3); о говеду – *сиво* (35).

Сиво говедо номинује се и именицама: *сивко*, *сивча*, *сивчо*, *сивуља*, *сивоша*, *сивка*, *Сурко*, *Жерка*.

2.1.4. Овца / коза / коњ жуте (жућкастосиве), риђе, црвене боје

¹⁵ Било би корисно добити и укрстити податке добијене на питања која би била формулисана од лексеме ка значењу, нпр. Опишите суру, сугаву / сигаву овцу.

¹⁶ Лексемом *сед* се, према дефиницијама датим у РМС, описује коса и онај 'који има беле косе, браду, који је поседео' (V: 713).

¹⁷ Уп. *ждрал* покр. а. 'име сивом коњу', б. 'име волу' (РСАНУ, V: 319).

¹⁸ Уп. *зека* 'коза прљавобеле боје кострети' (Богдановић 2019: 669).

- овца: *риђа* / *рица*, *рицава*, *шарена*, *руда*, *риђовуна*
- коза: *риђа* / *рица*, *жуџа*
- коњ: *алес*, *дорес*, *жуџи*, *риђи*, *џлав*

Значења 'овца риђе вуне' и 'коза риђе боје' исказују се лексемама чија је мотивна реч придев *риђ*: о овци – *риђа* (17, 18, 22, 26, 27, 35, 36, 40 [риђа ђвца], 41, 43, 44, 45 [риђа ђвца]), *риђа* (15, 37), *рица* (4, 7, 13, 14), *рица* (12), *рица* (6), *рицава овца* (11); о кози – *риђа* (18, 21, 29, 38, 43, 44), *риђа* (20, 35), *риђа* (11, 15, 19), *рица* (1, 8), *рица* (3, 5, 14). Сложеница *риђовуна* (42) којом се детерминише овца риђе боје прозирне је мотивације. У распореду лексема *риђа* / *рица(ва)* у П-Т дијалекатској зони осликава се отврдњавање *ђ* у *џ* које је Т-Л иновација. Изузетак је пункт 15 где је забележено *риђа* и за овцу и за козу.

За означавање овце риђе боје забележено је и: *руда* (27) и *шарена* (25) (уп. т. 2.1.5). Придев *руд* у значењу 'који је црвен, риђ' потврђен је у *Тимочком дијалекатском речнику* (Динић 2008: 732). Првуловић *руд* дефинише као 'црвенкасто-браон' (Првуловић 1994: 319), а код Ћирића је потврђен глагол *рудеје* несвр. 'црвени се, добија руменкасту боју'¹⁹ (2018: 911).

У два пункта за значења 'овца сиве боје' и 'овца риђе вуне' регистрована је иста лексема: *сџа* (9), *суга* (6) (уп. 2.1.3).

Једанпут је коза квалификована и као *жуџа* (19).²⁰

Осим горенаведеним лексемама, овца риђе вуне означава се и именицама: *мркуша*, *мркушка*, *мркуља*, *рицоша*, *риђоша*, *ричка*, *жуџика*, *шарка*, *шарица*, *калуша*, *ђива*, *сурка*.

Међу одговорима на питање *Називи за коње с обзиром на боју длаке (са ојисом карактеристике)* регистровани су по двапут придеви *алес* и *дорес*: *алес* (20), *алес* (32), *дорес* (2, 4). У пункту 20 уз *алес* је појашњено да се ради о жутој боји, а у пункту 32 уз зооним *Алча* дат је опис – *алес*. Уз лексему *алча* у пункту 36 написано је *жуџи*. У једном пункту регистрован је и придев *риђи* (40).

Према потврдама из Упитника, уз називе за коње дати су следећи описи њихових карактеристика: *алча* – (39), 'алес' (32), 'жут' (36), *алаџи* – (15, 23), 'жути' (17), 'црвенкаст' (34), 'све црвено' (4); 'црвена длака, реп и грива' (10), 'црвена длака' (22), 'црвен' (24), 'браон' (19), *дорайи* – 'дорес, црвена длака, црни реп и грива' (4), 'црвен' (24), 'тамножут' (17), 'жута длака' (22), 'жута длака на глави, шарен' (19); *дорча* – 'црвенкаст' (39), *доройи* – 'бео коњ' (35). У пункту 35 забележена су само два назива и наведен је њихов опис: *доройи* 'бео коњ' и *враџац* 'црни коњ', те је могуће да је за информатора бела, као контраст црној, у овом примеру, ознака за светлу боју.

¹⁹ Наведен је контекст: „Жита почела да рудеју, жетва се нече много забави“ (Ћирић 2018: 911).

²⁰ Уп. са називима за овцу: *жуџа* 'овца отворенориђе вуне', *жуџика* 'овца жућкасториђе вуне' (Богдановић 2019: 667).

Придев *алес*²¹ потврђује Златковић, дефинишући га као 'који има светлоцрвену основну боју, доратаст (коњ)' и наводећи пример: „Алча је коњ који је алес по боју, дорат (Тм)“ (2014: 36, I). Иако је за придев *алес* аутор навео као синоним *доратаст*²², његово значење је другачије формулисао као 'који је загаситоцрвене длаке, а са црном гривом и црним репом, доратаст (коњ)' (2014: 165, I). У РСАНУ су потврђене и дефинисане лексеме: *алатаст* 'који је риђасте, црвенкасте боје (за коња)', *алаи* 'алатаст коњ', *алча*²³ (I: 75, 91), а *доратаст* је дефинисано као 'тамнориђ, мрк (о боји); који је та кве боје (најчешће о коњу)' (IV, 1966: 567). Све потврде различитих нијанси којима се означава коњ *алаи* из мноштва извора у ЕРСЈ сведене су на два значења: 'коњ риђе длаке'; 'коњ светле жутосиве боје' (I, 2003: 112–113).²⁴

У спектру боја жута, риђа²⁵ и црвена су суседне боје. Да сумирамо, придевским лексемама *алес*, *жуи*, *риђ* и *дорес* исказује се колорит коњске длаке који покрива овај део спектра, од светлијих, жућкастих, светлориђих до тамноцрвених, тамнориђих тонова. На основу потврда са терена, лексемом *алес* се квалификује коњ којем је длака по целом телу уједначених нијанси, а лексемом *дорес*, првенствено, коњ којем је боја гриве и репа (црна или, можда, жута?) друкчија од боје остатка тела. Лексичким средствима *алес*, *алаи*, *алча* чешће се описују светлије, а са *дорес*, *доратаст*, *дорча*, (*доратаст*?) тамније нијансе унутар спектра жута – риђа – црвена.

Које боје су плави коњ и говедо? Придевом *илави* (25) квалификује се коњ, а да је и говедо плаво сведоче регистроване именице: *илавка*, *илавча*. М. Ивић наводи да се *илаво* у детерминацији коња односи на светлу, беличастосивкасту боју и истиче: „у народу је сасвим обично за краву / вола рећи да је плава / плав, док се коњу таква квалификација даје по изузетку, никако по правилу“²⁶ (1995: 91–92).

У грађи су потврђене и именичке лексеме са кореном *риђ-* / *риц-* којима се означава коњ према боји која припада горенаведеном спектру: *рицо* (8); *риђан*, који је према тумачењу информатора 'између црне и жуте боје' (22); *риђилко* (29); *Риђа* (32).

2.1.5. Овца / коза / коњ / говедо осталих боја

- овца, коза, коњ, говедо: *шарен*, *-а*, *-о*

²¹ Ова лексема није потврђена у Речнику ни у РСАНУ.

²² Уп. и: „*дорес*, *-џа*, *-џо* в. *доратаст*. – Када су реп и грива црни, а снага тамно-црвена, коњ је *дорес* (Нш).“ (Златковић, 2014: 165, I).

²³ За значење ове лексеме упућује се на *алаи*.

²⁴ Лексема *алаи* се изводи од тур. *al*, *црвен* + *at*, *коњ*.

²⁵ Уп. *риђа* а. 'који је боје рђе, црвеножут'. б. 'који има црвенкасту косу (браду, бркове)' (РМС, V: 536).

²⁶ Пример који М. Ивић наводи преузет је из стихова песме коју је народ певао у доба Доситеја Обрадовића: *И радо бих дала њри коња илава... да не сјавам сама*, који у другој варијанти гласе: *И радо бих дала њри вола илава... да не сјавам сама* (1995: 92). Коњ може бити *илах*, не по боји, него по ћуди. Народна песма зна и за *илавога* < *илахога јелена* (захваљујемо професору Ломи на овом драгоценом податку).

- говедо: *мрко*

На питање *Како се зове овца риђе вуне* у пункту 25 је добијен одговор: *шарѐна, шарка, шарѝца*. Придевом *шарен(а)* означавају се и коза и говедо: *шарѐна* (27: к., 35: к., 41–42: г., 43–44: к.), *шарѐне* (41: к.), *шарѐни* (43: г.), *шарена* (19: к), *шарѐно* (35: г.), али није прецизирано којег колорита су ове животиње. У опису коња *дораша* у пункту 19 стоји следеће саопштење: „*жута длака на глави, шарен*“.

Лексеме које су релевантне за разумевање семантике придева *шарен* у пастирској терминологији, а које су потврђене код Богдановића и Златковића, јесу: *шара* 'бела овца или крава са црним шарама по телу, и име таквом грлу'; *шаргава* 'шарена (о белој овци са црним тачкама по брњици и ногама); *шарица* в. шара; *шаричка* хип. в. шарица; *Шарко* 'име вола' (Богдановић 2019: 735); *шаргав* 1. 'прожет шарама, шарен'; уп. шаркав, 2. 'шарен, са жућкастим преливом'²⁷ (Златковић 2014: 586, II). Примарно значење лексеме *шарен* у РМС је 'који је од више боја, разнобојан' (VI: 929).

Немамо довољно података да закључимо да ли се лексемом *шарен* у секундарном значењу детерминишу животиње жућкастог, риђег колорита, али мислимо да ово питање завређује проверу на ширем дијалекатском ареалу.

У Упитнику су регистроване и лексеме којима се номинују шарени коњ и говедо: о коњу – *шарац* (22, 30); *шаров* – 'коњ шарене боје' (38); о говеду – *шарко, шара, шарча, Шарка, шаре, шаренко, шароња, шаруља*.

У једном пункту говедо је означено као *мрко* (35), без описа о којој боји је реч. Код Динића је потврђена лексема *мрка* са тумачењем боје: 'во тамне боје и име таквом волу' (2008: 422). У *Речнику Лужнице* придев *мркуњав* дефинише се као 'који је боје између жуте и црне, или сиве и црне, загасит' (Ћирић 2018: 480).

У Упитнику је регистрована и лексема *мркиша* којом се номинује во.

2.2. Дејтерминација према карактеристичном дејшаљу (белегу) другачије боје од осташка тела (о овци, кози, говеду, коњу)

2.2.1. Бела овца са црним ушима

- овца: *калушеша*

За означавање беле овце са црним ушима појављује се придев *калушеша* (28) што је изведено од именице *калуша* којом се номинује овца наведених карактеристика²⁸. Овај придев је потврђен код Динића у значењу 'који је бео а црне главе и ушију (о овци)' (2008: 321).

Према грађи из Упитника, именовање овце по овој карактеристици најчешће је изражено именичким лексемама: *калуша, црноуша, карабашка*.

²⁷ Прво значење је илустровано примером: *Шаргава му брадаша веч, године си мињују*, а друго: *Шаргава овцаша, како жушкава у лице*.

²⁸ В. *калуша* (Богдановић 2019: 675). Према Скоку за реч *кал* 'блато' претпоставља се индоевропски корен **gel-* / *ta* / за јасне и тамне мрље (књ. 2, 1972: 37).

2.2.2. Овца / коза / коњ / говедо са белом пегом / праменом (цветом) на челу / губици / глави

- овца: *цветиасѝа*; *лисес(ѝа)* / *ласесѝа*, *ѝегава*, *окесѝа*, *брњесѝа*, *зрњасѝа*
- коза: *лисесѝа* / *ласасѝа*, *ѝењесѝа*, *баљесѝа*
- коњ: *булес* / *булас*, *цветѝес* / *цветасѝѝ*, *лисес(ѝѝ)* / *лиасѝѝ*
- говедо: *булесѝа*

Овца са белим праменом (цветом) на челу квалификује се као *цветѝасѝа* (16, 18). Придевима *лисесѝа* (4), *ласесѝа* (35), *ѝегава* (19), *брњесѝа* (32), *окесѝа*²⁹ (25) и *зрњасѝа* (40) описује се овца са белом пегом на губици или челу. Коза са белом пегом на губици назива се *лисесѝа* (1, 29), *ласасѝа* (17) или *ѝењесѝа* (4). Међу називима за козе по боји регистрован је и придев *баљесѝа* (47), без навођења значења³⁰. Једнобојан коњ са белим праменом³¹: на глави – *лисес* (24, 25), *лисес* (26), *лиасѝѝ* (23), *булас* (27); на челу – *булес* (25), *булес* (24), *цветѝес* (4), *цветасѝѝ* (23). Говеда са белом пегом на глави описују се придевом *булесѝа* (28, 32).

Именица *лиса* у значењу 'прамен длаке или косе који се издваја по боји, белега' (РСАНУ, XI: 470) мотивна је за придевску лексему *лисесѝа* и варијанте које су потврђене: *лисес*, *лиасѝѝ*.³² Овим придевима квалификују се овца (4), коза (1, 29) и коњ (23, 24, 25, 26). *Ласесѝа* / *ласасѝа* је она овца (35) или коза (17) која попут ласице³³ или ластавице³⁴ има белу пругу, тј. пегу. Овца, односно коза са овом карактеристиком описује се и као *ѝегава*, *брњесѝа*, *окесѝа*, *зрњасѝа* (о овци) или *ѝењесѝа*, *баљесѝа* (о кози). Мотивне речи за творбу ових придева су именице: *ѝега*, *брња* 'белега, обично бела, на њушци'³⁵, *око*³⁶, *зрно* (зб. *зрње*), *ѝена*³⁷ и *баља* 'белега, овећа пега спреда на глави код стоке'³⁸.

²⁹ Истом лексемом информатор је квалификовао и белу овцу са црним очима.

³⁰ У *Речнику ѝтимочког говора* потврђен је придев *баљес* у значењу 'са светлим пегима по глави (во); са белим чуперком на челу (црни ован)' (Рајковић Кожељац 2013: 24).

³¹ У грађи су уз лексему *лишко* (4, 12, 36, 39) дата објашњења: 'бело преко губице' (4), 'лис низ нос' (36).

³² Више о придевској основи *лис-* в. у Савић-Грујић 2017: 48.

³³ Према Скоку, лексема *ласица* води порекло од придева *loss* 'жут' (књ. 2, 1972: 271). На прасловенској равни три су различита корена: **lys-* 'без длаке, го, ћелав'. **lis-* 'лисица' и **las-* 'ласица' (која пак нема етимолошке везе са ластом).

³⁴ М. Илић у раду *Боја и ѝастѝирски именослов*, заснованог на раду Д. Златковића *Имена коза*, наводи примере у којима су информатори објашњавали каква је ласеста боја и закључује да ова боја представља мешавину боја као код ласте, пругасто, и то црне, беле, жућкасте (2019: 149–150).

³⁵ Значење је наведено према РСАНУ (II: 192).

³⁶ РМС бележи придеве *окасѝѝ* / *окаѝѝ* чије је секундарно значење 'који има шаре у облику ока' (IV: 91).

³⁷ В. ѝења 'пена' (Златановић 2017).

³⁸ Значење је наведено према РСАНУ (I: 278). Уп. и *баљасѝѝ*, *баљав*.

Варијантама придева *булес* / *булас* / *булесѿа* квалификују се коњ (24³⁹, 25, 27) и говедо (28, 32) са белим праменом на челу / глави.⁴⁰ О значењу и семантичкој мотивацији придева *булес(ѿа)* в. под 2.7.2. Коњ са овом телесном карактеристиком описује се и придевима *цвейѿес* (4) / *цвейѿасѿи* (23). Лексемом *цвейѿасѿа* (16, 18) квалификује се и овца.

2.2.3. Овца са црним пегама по губици; овца са црном губицом

- са црним пегама по губици: *зрнесѿа* / *зрнасѿа* / *зрњасѿа*, *ѿрњинесѿа*, *ѿаричасѿа*, *веричесѿа*, *шарена*, *рошава*
- са црном губицом: *вакесѿа*

За квалификовање овце са црним пегама по губици или са црном губицом регистрована су придевска образовања: *зрнесѿа* (14), *зрнасѿа* (43), *зрњасѿа* (18), *ѿрњинесѿа* (14), *ѿаричасѿа* (21), *веричесѿа* (24) (уп. са т. 2.2.4), *шарѿена* (41) и *рошава* (44).

На основу семе изгледа (величине, облика, боје) дошло је до повезивања црних пега са реалијама: *зрно*, *ѿарица*, *ѿрњина* 'ситна тамномодра коштуница опорог укуса' (РМС, VI: 299). Придев *рошав* 'с траговима од богиња, богињав, оспичав, козичав' (РМС, V: 567), који примарно означава људску особину, на основу метафоричке асоцијације приписан је животињи.

Овца црне губице оквалификована је у једном пункту као *вакесѿа* (6) (уп. са 2.2.4).

Који је био мотивациони подстицај за квалификацију овце придевом *веричесѿа* можемо само да претпостављамо: *вериге*⁴¹, због прстенова који су црне боје услед деловања ватре, или, можда, *веверица*⁴², због њене црнкасте њушке. У *Пасѿијирском речнику југоисточне Србије* у односу на значење које је добијено на основу питања из Упитника дефиниција придева *веричесѿа* (овца) је нешто другачија 'бела овца са црним пегама по телу' (Богдановић 2019: 656).

Према грађи из Упитника, именовање овце по овој карактеристици најчешће је изражено именичком лексемом, тако да бележимо: *зрнка*, *зрнкоша*, *зрњоша*, *зрна*, *зрња*, *зрњица*, *зрњка*, *зрњћа*, *зрне*, *шара*, *шарица*, *шаричка*, *шаре*, *шаренка*, *шаруља*, *веришка*, *бубица*, *кочка*, *дуждевка*, *ћеремийка*, *грозде*, *ѿиѿиѿра*.

2.2.4. Бела овца са црним очима

- *црноока*, *црноокесѿа* / *црнооћесѿа*, *вакасѿа*, *ваклесѿа*, *вакесѿа* / *ваћесѿа*, *окесѿа*

³⁹ Информатор је овом лексемом оквалификовао црвеног коња белог чела.

⁴⁰ И овца с праменом густе и дуге вуне преко чела описана је као *булесѿа* (32), в. под 2.7.2.

⁴¹ Уп. *верижан* 'који је начињен од прстенова слично веригама'.

⁴² Уп. *веверичесѿа* / *веверасѿа* 'који је налик на веверицу'.

За квалификовање беле овце са црним очима у П-Т говорима најчешће се користе придевске лексеме прозирне мотивације: *црноока* (1, 2, 17, 18, 20, 30, 34, 36, 38, 42–44, 47), *црноока* (15), *црноока* (3, 19, 37), *црноокесџа* (32), *црноокесџа* (39), *црнооћесџа* (13). Поред придева *црноока* / *црнооћесџа* (5 потврда) у Т-Л зони забележени су и придеви са основом *вак(л)*- (5 потврда): *вакасџа* (6), *ваћесџа* (5), *ваклесџа* (10, 14), *ваклесџа* (8). Ван ове зоне лексеме са основом *вак(л)*- регистроване су у три пункта: *вакесџа* (26, 45) и *ваклушесџа* (Сц). Придев *вак(л)ес* код Богдановића је дефинисан као 'брав црне губице' (2019: 655), а код Златковића је наведено: *ваклес* 1. 'црномањаст, који има лепе црне обрве', 2. 'који има црне шаре око очију на белој глави (овца)' (2014: 75, I). Богдановић бележи *ваћесџа* у значењу потврђеном и у нашој грађи (2019: 656).

Само из С-З говорне зоне имамо потврде да се бела овца са црним очима квалификује и придевом *окесџа*: *окесџа* (24), *окесџа* (25).

Овца црних очију номинује се лексемама: *ваклуша*, *вака*, *вак(л)ица*, *ваћа*, *ваћица*, *црнокче*, *црноокичка*, *веђа*, *окица*, *океша*, *дочка*, *соре*, *калеша*, *овце наочарке*.

2.2.5. Бела овца црних ногу и коњ белих ногу

- овца: *чарайесџа* / *чарайасџа*, *чајасџа*, *чизмесџа*, *гаћасџа*
- коњ: *чарайес* / *чорайес* / *чарайасџи*, *чајас(џи)* / *чајес*, *џуџас* / *џуџес(џи)*, *белоног*

Квалификација овце црних и коња белих ногу најчешће се врши на основу асоцијативних веза које се успостављају између предмета који се називају / обувају на ноге и животиња којима је боја ногу у контрасту са остатком тела.

Придевске лексеме које су мотивисане именицом *чарайа* најфреквентније су у квалификацији животиња с овом телесном особином: о овци – *чарайесџа* (14), *чарайесџа* (25), *чарайасџе* (43), *чајасџа* (18), *чајасџа* (19); о коњу – *чарайес* (8, 22, 24), *чарайес* (12, 25), *чарайес* (2), *чарайес* (14), *чорайес* (15), *чарайасџи* (27), *чајасџи* (17), *чајас* (19), *чајес* (20).

По истом принципу, на основу сличности, од именице *чизма* образован је придев којим се означава овца: *чизмесџа* (20).

Усамљена је потврда придева *гаћасџе* (44) којим се детерминишу беле овце црних ногу. Ова лексема мотивисана је именицом *гаће* у секундарном значењу а. 'перје на ногама птица', б. 'дужа длака на ногама (код животиња)'. У реченицима је лексема *гаћес* дефинисана као 'са ногама обраслим јачим перјем (о живини)' (Богдановић 2019: 659)⁴³, али није потврђено значење из наше грађе. РСАНУ доноси именице *гаћан* и *гаћеша* којима се номинују не само пернате животиње, него и ован и јарац, односно овца и коза (III: 211, 213).

⁴³ Уп. и *гаћес*, *-џа*, *-џо* 'живина или птица којој су ноге обрасле перјем тако да изгледа као да има гаће, гаћест' (Динић 2008: 95).

Квалификација коња белих ногу остварује се и лексемом *йуџас(й)*: *йуџас* (27), *йуџас* (19), *йуџес* (26), *йуџесѝ* (23). Према РМС значење овог придева везано је само за коње, уп. 'који има бели белег над копитом у облику пута, путоног (о коњу)' (V: 304). Као одговор на питање *Навесѝи имена која брави носе... йо остѝалом* (тј. по осталим особинама) регистровано је и: *йуџесѝе* (35). Да ова лексема није индивидуализам у квалификацији оваца поткрепљује и чињеница да је у Упитнику као одговор на питање *Како се зове бела овца са црним ногама* забележена и именица *йуџиоша* (7) уз коју је дописана информација да се ради о овци белих ногу. Н. Богдановић у *Пасѝирском речнику југоисточне Србије* ову лексему дефинише као 'овца са дугим белим ногама' (2019: 713). На основу свега наведеног остаје нејасно које боје су ноге *йуџесѝе овце* – беле, црне или боје која је контрастна у односу на остатак тела.

Сложеница *бѝлоног* (о коњу) (42) прозирне је мотивације.

Много је регистрованих именица са значењем 'овца с црним ногама': *чизма*, *чизманка*, *чизмарка*, *чижма*, *чижмаш(к)а*, *чижмоша*, *чаѝа*, *йрсѝенка*, *йуџиоша*, *чарайка*, *чарайанка*, *чарайуша*, *чорайоша*, *кондурка*.

Именице којима се номинује 'коњ белих ногу' су: *чаѝко*, *чарайко*, *чарайка*, *чарайан*, *йуџико*, *йуџиѝа*.

2.3. Деѝтерминација йрема роговима (о овци, кози, говеду)

Питања у Упитнику су конципирана тако да се региструју: називи за овцу и козу с овом телесном карактеристиком и без ње; назив за овна са снажним роговима; називи ових животиња према изгледу рогова.

2.3.1. Овца / ован / коза / говедо с роговима

- овца, коза, говедо с роговима: *рогаѝ(а)*, *рогасѝа*, *рагушесѝа*
- ован са снажним роговима: *рогаѝ*, *роговаѝ*
- овца, коза, говедо према изгледу рогова: *виласѝа* / *вилесѝа*; *крѝав*, *крѝо* / *крно*, *окршен*; *криворогасѝа*; *шиѝаѝо*; *јеленасѝо*; *дугорога*; *краѝкороба*; *гуласѝа*

Општеупотребна лексема за означавање овце, овна, козе или говеда са роговима је *рогаѝ*, уп. *рогаѝ(а)* (2: к., 12: к., 13: ов., 16: ов. к., 17: к., 18: к., 20–22: к., 23: о., к., 24: ов., к., 25: о., к., 27: к., 31–33: к., 39: к., 40: о., 43: к., 44: к., г.), *рогаѝа* (41: о., к., г.), *рогаѝ(а)* (6: о., ов., 10: к., 19: к., 28: ов., к., 37: к., 42: о., к.), *рогаѝо* (35: г.). У по једном С-3 пункту, поред *рогаѝа*, овца и коза с роговима означавају се и придевима *рагушесѝа* (25: о.) и *рогасѝа* (27: к.). *Рагушесѝа* је мотивисано именицом *рагуша*; уп. *рогоша* / *рогуша* 'рогата овца или коза' (Златковић 2014, II).

Регистроване су бројне именице за овцу, козу и говедо с роговима: за овцу – *рогуша*, *рагуша*, *рогушка*, *рогушица*, *рогоша*, *рогошка*, *рошка*, *роцка*, *рогача*, *рогуѝа*, *рогоѝа*, *рогова*; за козу – *рогуша*, *рагуша*, *рогоша*, *рог(ѝ)уша*, *рошка*, *брдоша*; за говедо – *рогуша*, *рогоѝа*.

Придевом *рогаѝ* квалификује се и ован ’који има оно што значи мотивна реч’ и ован ’који има снажне рокове’. Са горенаведеним лексемама уп. *рогаѝ* (13, 16, 24, 43, 44), *рогаѝ* (6, 28) у значењу ’који има снажне рокове’. Занимљив је пример *роговаѝ* (9) где је посредством множинског облика мотивне речи исказана информација о већем броју, тј. већој снази рогова.

Именичке лексеме су много фреквентније за именовање овна који поседује ову особину: *караѝа*⁴⁴, *карча*, *бачоња*, *брдоња*, *бриак*, *брдак*, *бришак*, *рогоња*, *рогљан*, *ѝрѝил*, *делија*.

Према изгледу рогова ’који је попут вила’ козе, овце и говеда најчешће се квалификују придевима, уп. *вилесѝа* (2: к., 5: к., 7: к.,), *вилесѝа* (11: к., 20: к.), *вилесѝа* (23: к.), *виласѝа* (27: г.), *виласѝа* (19: к.), *виласѝе овце* (18: о.). Осим једног примера (27: *виласѝа говеда*), нема забележених потврда за овај придев у П-ЈМ пунктовима. Ови рогови се описују као ниски, српасте и усмерени уназад. У Речнику *вилес* се дефинише као ’који носи рокове право увис’ (Богдановић 2019: 657), а код Динића као ’који је облика виле, ракласт’ (2008: 69).

Козе, овце и говеда се означавају на основу изгледа рогова и преко семантичких компоненти: ’који је крњ’, ’који је кривог облика’, ’који је шиљат’, ’који је као у јелена’, ’који је дуг’, ’који је кратак’, уп. *крњав* (43: о., 44: о.), *крњо* (35: г.), *крно* (42: о.), *окршен* (44: о.); *криворогасѝа* (27: к.); *шиљаѝо* (35: г.); *јеленасѝо* (35: г.); *дугорог* (33: к.); *крајкорог* (33: к.). Придев *гуласѝа* (27: г.) мотивисан је лексемом *гула* што значи ’чвор’.⁴⁵

Према изгледу рогова козе се квалификују и именицама *виѝоша* (коза са великим роговима) и *ѝрѝоша* („пола метар рогови“). *Пуљан* (41) је брав са сломљеним рогом.

2.3.2. Овца / ован / коза / говедо без рогова

• *шуѝ(а)*, *шуѝорогасѝа*

Означавање овце или козе без рогова, и овце с кратким рожићима, сведено је на акценатске варијанте придевске јединице *шуѝа* (1: о., 2: о., к., 5–7: о., к., 8: о., к. [с акц. *шуѝа*], 12: о., к., 13: о., 22: о., к., 25: о., к. [и с акц. *шуѝа*], 26: о., к., Сц: о., к.), *шуѝа* (9: о., 10: о., 14: о., к., 15: к., 16: о., к., 17: о., к., 18: о., к. [неакц. *шуѝа*], 20: о., 21: о., к., 23: о., к., 24: о. [и с акц. *шуѝа*], к., 27: о., 29: о., к., 30: о., к. [неакц. *шуѝа*], 31–35: о., к., 36: к., 38: к., 39–44: о., к., 45: к., 46: о., 47: о., к.), *шуѝа* (3: о., к., 11 о., к., 19: о., к., 28: о., к., 37: о., к.), потврђене на великом броју пунктова широм испитиваног подручја. С далеко мање потврда среће се изведена именица *шуѝка*.⁴⁶

⁴⁴ Именица *Караѝа* (43, 44) регистрована је и у одговорима на питање *имена / називи говеда ѝо боји длаке*. Уп. *караѝа* ’во црне длаке’, од тур. *karaca* (Петровић 2012: 176–177).

⁴⁵ Уп. *гула* покр. ’чвор, кврга, задебљање’ (РСАНУ, III: 747).

⁴⁶ У Речнику наилазимо и на податак да је *шуѝка* ’овца са роговима нормалне величине и јачине’, према: *чуѝка*, ’овца са малим и слаби (закржљалим) роговима’ (у пункту 4, Топли Дол); или ’коза без рогова’ (Богдановић 2019: 737). Са овом другом основом забележен је и пример *чуѝан* у пункту 45 (Церница).

Потпуно је супротна ситуација са именовањима за овна без рогова. Наиме, облик придева у мушком роду знатно је ређи у употреби, уп. *шуџи* (3, 6, 8, 11, 17, 18, 22, 25, 27, 28, 37, 42, Сц) и замењен је неким од творбених именичких ликова, као што су *шуџико*, *шуџиак*, *шуџил*, *шуџилко* и сл.⁴⁷

Посебно наводимо сложени придев *шуџорџасџи* (24), забележен међу именима за браве према телесним ознакама. Оваква употреба придева *шуџи* упућује на могућност да је од првобитног значења 'који је без рогова' овај придев проширио свој семантички потенцијал на истраживаном подручју добивши и значење 'коме је скраћен или одстрањен неки део тела, кус, крњ' који се бележи и у стандардном језику (уп. *шуџи*³, РСЈ: 1526).

2.4. Дејтерминација према величини вимена (о овци и кози)

2.4.1. Овца / коза са великим (дугим) сисама

- *мас(л)уресџи*, *масурасџи*, *масурљива*, *сисаџи*, *сисесџи*, *сисесна*, *сисаресџи*, *дугосиса*, *вимесџи*, *вимаџи*, *длговимесџи*, *босесџи*

За означавање овце са великим дугим сисама, односно козе са великим сисама (како се наводи у Упитнику) убедљиво најчешћа јесте придевска лексема настала према именици *масуљ* / *масур* 'млечне жлезде на грудима животиње' (Савић-Грујић 2017: 200), а то је *масуресџи* (1: о., к. [с акц. *масуресџи*], 2: о., к., 3: о., 4 [и *масуресџи*]: о., к., 5: о., к., 7: о., к., 8: к., 9: о., 10: о., к., 12: о., к. [с акц. *масуресџи*], 13: о., 14: о., к., 20: о., к., 22–24: о., к., 30: о., к., 31: о., 45: о., к.), *масуресџи* (15: к.), *масуресџи* (6: о., к., 19: о., к.), односно *масурасџи* (46: о.), а у једном пункту срећемо истокорени придев *масурљива* (11: о., к.). Наведени придевски облици, како видимо, својствени су целом терену Т-Л дијалекта, а бележимо их и на знатном делу С-З дијалекта, те на два П-ЈМ пункта. Остале истозначне придевске лексеме, регистроване су већином на П-ЈМ терену. С једне стране, имамо придеве мотивисане именицом *сиса*, уп. *сисаџи* (16: о., к., 17: о., 21: о., к., 33: о., 35: к., 38: о., к., 42: о., к., 44: о.), *сисаџи* (37: о., к.), *сисесна* (8: о.), *сисесџи* (12: о.), *сисаресџи* (29: о.) и сложени придев *дугосиса* (33: к.). С друге стране, срећемо придев изведен од именице *виме*, уп. *вимесџи* (35: о.), *вимесџи* (Сц: о., к. [нап.: *велико виме*]), *вимесџи* (39: к.), *вимаџи* (40: о., к.), *вимаџи* (43: о., 44: о.) и придев у сложену облику *длговимесџи* (35: о.). Усамљен је придев *босесџи* (36: о., к.), нејасне мотивације, регистрован у овом значењу на једном П-ЈМ пункту.⁴⁸

Према грађи из Упитника, именовања оваца и коза по овој особини није често изражено именичком лексемом, тако да бележимо свега неколико

⁴⁷ Исто тако, облик *кошуџи* је слабије посведочен него облик *кошуџа* (Јома 2013: 116–117).

⁴⁸ Придев *босесџи* није регистрован у *Пасџирском речнику* нити у четири речника с терена П-ЈМ дијалекта (Златановић 2017; Стојановић 2010; Жугић 2005; Митровић 1992). Такође, не бележи га ни РСАНУ.

именица (истих творбених основа као и у помињаних придева), уп. *масу̀рка*, *масури́ца*, *сису̀ља*, *сисаре́*, *вимарка*.

2.4.2. Овца / коза са кратким (малим) сисама

- *чи́ја*, *чи́јава*, *чи́јава*, *чи́јаси́а*, *чи́јеси́а*, *чи́јаси́а*, *чи́јкаива*, *чи́йла*, *си́йновимаси́а*

За разлику од претходног, забележене лексичке реализације којима се, према Упитнику, означава овца са кратким сисама, односно коза са кратким, малим сисама своде се на низ истокорених лексичких јединица. С највише потврда срећемо основни придевски облик *чи́йа* (1: о., к., 2: о., к., 5–8: о., к., 9: о., 10: к., 13: о., 15: о. [и им. *чи́ја*: о., к.], 20: о., к. [с акц. *чи́ја*]⁴⁹, 22: о., к. [с акц. *чи́ја*], 23: о., к. [неакц. *чи́ја*], 24: о. к. [с акц. *чи́ја*], 25: о., к.), *чи́ја* (4: к., 16: о., к., 17: о., к., 18: о., 21: о., к., 29: о., 30: о. [неакц. *чи́ја*], к., 31: о., 34: о., к., 35: к., 45: о., к.), *чи́ја* (3: о., к., 28: к., 39: о.). Овде треба истаћи и више пута помињану могућност поименичене употребе овог придева и дистинктивну улогу акцента придевски или именички употребљене лексеме. Акценат је дистинктиван на целом Т-Л простору и на делу суседних С-З пунктова, док је на остатку С-З терена и делу П-ЈМ дијалекта померањем акцента код придева таква дистинкција немогућа без ширег контекста. На П-ЈМ простору нешто је више заступљена и друга творбена варијанта овог придева, потврђена још и на два Т-Л и на два С-З пункта, уп. *чи́јава* (11: о., к., 12: о., к., 32: к. [~ као *овца́*], 33: о., к., 35: о., 36: о., к., 38: о., 39: к.), *чи́јава* (26: о.), *чи́јава* (19: к., 37: о., к.). Трећи придев по фреквентности срећемо појединачно у сва три говорна типа, уп. *чи́јава* (10: о., 14: о., к., 31: о., 32: о. [~ за *музе́ње*]), *чи́јава* (26: о., 28: о., к.). Сви остали истокорени придеви имају или по две потврде, уп. *чи́јаси́а* (7: о.), *чи́јаси́а* (19: о.), *чи́јеси́а* (29: о.), *чи́јеси́а* (39: о.); *чи́јаси́а* (19: о., 39: о.), или по једну потврду, уп. *чи́јкаива* (35: о.), *чи́йла* (29: к.), при чему се неретко јављају напоредо с неким другим придевским обликом. Усамљена је потврда мотивацијски прозирног сложеног придева *си́йновимаси́а* којим се квалификује коза у пункту 40 (Трњане). Само у неколико случајева именовање ове реалије представљено је и именицама (*чи́йка*⁵⁰, *чи́йу̀ља*, *и́йи́рка*, *край́коси́ска*).

2.5. Дештерминација йрема ушима (о овци)

2.5.1. Овца са кратким ушима

- *чу́ља* / *чула*, *чу́љава*, *чу́ја*, *чи́ја*, *чи́јеси́а* (бравче), *и́уи́а*

⁴⁹ Немамо потврда да је разликовање акцента придева који означава особину овце од акцента придева као особине козе системско својство у говору једног пункта, него произвољна употреба поименичене варијанте (која није у одговорима експлицирана), па су зато обједињени такви примери. Иначе, ове акценатске варијанте своде се на различита поименичења придева женског рода, у одређеном или неодређеном виду (уп. у стандардном језику *бе́ла* : *бе́ла*).

⁵⁰ У Речнику се даје именичка одредница само са акцентом на крајњем слогу, уп. *чи́й(к)а́* ж 1. 'овца с кратким сисама'; 2. 'коза с кратким сисама'. Шт. (Богдановић 2019: 733).

У одговорима на питање о називу за овцу са кратким ушима⁵¹ налазимо придевске облике с трима основама – с основом *чуљ-/чул-*, уп. *чуља* (1, 3, 5 [им. *чуља*], 6, 25), *чуља* (16, 17, 22, 27, 42, 45), *чуља* (15), *чуља* (7, 13), *чуља* (14), *ч'уља* (Сц), *чуљава* (19), с основом *чуй-*, уп. *чуја* (29–32, 34, 38, 39, 41, 42), *чуја* (28) и с основом *чий-*, уп. *чийа* (8), *чийа* (9, 12, 26, 35, 36), *чийесѣо* (бравче) (37). Усамљен је једном потврђени придев *чейѣја* (11). Изложена грађа нам говори о доминацији прве основе на Т-Л и С-З подручју, док придеви с основом *чуй-* владају на П-ЈМ терену. Придевске лексеме с основом *чий-* потврђене су у сва три говорна типа, или као хомоними са облицима забележеним у т. 2.4.2. (п. 8, 9), или, што је чешће, придевски облик *чийа* стоји према истокореним придевима *чийкава* / *чийава*, резервисаним за означавање овце или козе кратких сиса (п. 12, 26, 35, 36). У пункту 40 (Трњане) придевом *шуѣта* оквалификована је овца с кратким ушима, што је потврда семантичког ширења овог придева поменутог раније у т. 2.3.2. Није редак случај да је у пунктовима у којима изостаје придевска лексема регистрована именица са значењем овце кратких ушију, као што су *чуљка*, *чулка*, *чуљћа*, *чујка*, а њихов распоред на терену одговара горенаведеном распореду придевских основа.

2.5.2. Овца са обореним ушима

- *клијасѣа* / *клијесѣа* / *клајесѣа*, *клијава*, *клајоувава*, *клајоушесѣа*, *клејанесѣа*, *ушкасѣа*

Придеви којима се описује овца с обореним ушима су: *клијесѣа* (5, 22); *клијесѣа* (3, 6); *клијесѣа* (47); *клијасѣа* (16, 17); *клијава* (23); *клајесѣа* (14, 25, 41); *клајесѣа* (26); *клајесѣа* (28); *клајоувава* (9); *клајоушесѣа* (24); *клејанесѣа* (Сц); *ушкасѣа* (45).

Иста реалија означава се и именицама и описним, глаголско-именичким, конструкцијама: *клијоша*, *клијошка*, *клијошана*, *клија*, *клијан*, *клијна*, *клајоша*, *клејуша*, *клемјуша*, *клејана*, *клијуша*, *клајуша*, *клајушка*, *клајоушка*, *ушаљка*, *оклијила уши*, *оклојиле уши*. У Лозану је забележено да је 'овца с обореним ушима' – *клијна*, а 'коза с обореним ушима' – *клијоша*.

Семантичке реализације за дату реалију потврђене су са четири различита вокализма у основи. Глаголи (к)лејайѣи, (к)лојайѣи, (к)лијайѣи и (к)лајайѣи семантички су повезани и, дијахроно гледано, спадају у низ који је имао значење *ударайѣи* (Влајић-Поповић, 2002: 263). Свака од основа из апофонског низа: псл. **lep-* : **lor-* > (**lap-*) : **lɔp-* (**lip-*) < **lɛp-* : **lɔp-* : **lɔp-* која се успела пробити у стандардни језик, носилац је једног, централног, значења, али се показало и да било која основа може имати било које значење (Влајић-Поповић, 2002: 280, 305). Значење *висийѣи*, које је еволуира-

⁵¹ Дефиниција придев *чуљ*, *-а*, *-о* у Речнику гласи: 'без уха, или са оштећеним ухом' (према значењу забележеном у Бучуму). Код одреднице *чуља* стоји да је то 'назив (може и име) *говеда* са кратким или оштећеним уветом' (Богдановић 2019: 734).

ло из семантичког језгра *ударайи*, потврђено је у српском језику облицима и дериватима којима су основе: *клий-*, *клай-*, *клой-*, *клеј-* (Влајић-Поповић 2002: 419). На призренско-тимочком ареалу за именовање исте реалије искоришћене су све четири основе што показује богатство фонетско-творбених варијација.

Придевска образовања су посведочена основама *клий-*, *клай-* и *клеј-*.

С мотивном именицом *клејан* 'клемпа'; а. 'човек клемпавих и великих ушију', б. 'животиња (мулјак) клемпавих ушију (прасац, вепар и сл.)' (РСАНУ IX: 567, 571) забележен је придев *клејанесѿа* (Сц).

Именице *уво* (мн. *ушеса*) и *ушка* су мотивне у творби придева *клайѿувава* (9), *клайѿушесѿа* (24), *ушкасѿа* (45).

2.6. Дештерминација ѿрема реју (о овци)

2.6.1. Овца с дугим репом

- *дугорейасѿа* / *дѿгорейасѿа*, *дугорейа* / *дѿгорейа*, *дѿгорейесѿа*, *благорейесѿа*, *рейѿѿа*, *дѿгойашесѿа*, *оѿашѿѿа*

У говорима призренско-тимочке дијалекатске области лексеме *реј* и *оѿаш* / *оѿашка*⁵² су синонимне. У већини пунктова придеви којима се означава овца *дугог реја* мотивисани су именицом *реј*: *дугорейасѿа* (17); *дугорейасѿа* (35); *дугорейа* (16, 18, 40); *дѿгорейасѿа* (6, 19); *дѿгорейесѿа* (14); *дѿгорейа* (22); *благорейесѿа* (20); *рейѿѿа* (12, 16). У три тимочко-лужничка пункта мотивна реч је *оѿаш*: *дѿгойашесѿа* (4, 10); *оѿашѿѿа* (7).

Из наведених потврда видимо да је и придев *дуг* / *дѿг* мотивисао већину наведених придевских образовања. У једном С-З пункту забележени су придеви *благорейесѿа*, за овцу са дугим репом, и *крайкорейесѿа*, за овцу са кратким репом. Да ли је *благорейесѿа* индивидуализам? У речницима нисмо нашли потврду ове лексеме. Да ли се *благо-* у овој лексеми користи за истицање степена особине исказане другим делом сложенице на начин како то чини *добро*-⁵³?

Именице којима се означава овца *дугог репа* су: *дугорейка*, *дѿгорейка*, *длагорейка*, *дугорейоша*, *дѿгойерка*, *дугачкорейка*⁵⁴, *дугорейа*, *реја*, *рејуља*, *рејуша*, *врѿгорейка*, *оѿашанка* (7), *оѿашина* (36), *дѿгойашка* (9).

2.6.2. Овца с кратким репом

- *куса*, *къса*, *кусаѿѿо* (бравче), *крайкорейесѿа*, *ћуѿава*

Придевска лексема *кус*, која у свом основном значењу денотира животињу без репа или са кратким репом, регистрована је, тачније њене акценатске и фонетске варијанте, (у пунктовима око Пирота имамо бугарски фонетизам *ь < *р*) у теренским упитницима с целе П-Т територије, као назив

⁵² Богдановић 2019: 107.

⁵³ Уп. доброразуман, доброзаслужан и др. (РСАНУ, IV: 395).

⁵⁴ У Упитнику је написано *дугачко рејка*.

за овцу с кратким репом, уп. *куса́* (1, 2, 5 [им. *ку́са*], 13, 22)⁵⁵, *ку́са* (14, 16, 17, 18, 23, 26, 27, 29, 34, 35, 40, 42–47), *куса* (6, 19, 28, 37, 39), *кьса́* (8, 12), *кьса* (11). У по једном пункту срећемо и придевско образовање *куса́ио* (бравче) (26), мотивацијски прозиран сложени придев *крайкорейесѣа* (20) и придев *ћуйава* (25), без потврда у Речнику. Иста реалија подједнако је именована и изведеним и сложеним именицама попут *куска*, *кушка*, *кьска*, *ћуйка*, *край-корейка*, *курорейка* и сл., и то великим бројем потврда.

2.7. Дејтерминација према вуни

2.7.1. Овца с густом и гргуравом вуном

- с кратком вуном: *руд(а)*, *рудасѣа* / *рудесѣа*, *рудичасѣа*, *меримесѣа*, *гргуресѣа*, *когрѣикава* с дугом вуном: *бичаѣа*

За означавање овце с кратком, густом и гргуравом вуном широм П-Т дијалекатске области најчешће се користе лексеме с кореном *руд*–: *ру́да* (4, 16, 20, 21, 23, 24, 26, 27, 31, 34, 38); *рудá* (1, 2, 5–10, 12–14, 22); *руда* (3, 11, 28, 30, 37); *руд* (18); *рудасѣа* (19); *рудесѣа* (39); *рудичасѣа* (17). За *руда* не можемо са сигурношћу рећи да ли је прави или поименичени придев. Ови називи мотивисани су изгледом овчијег руна и изведени су од придева *руд* 'кудрав, коврчав' (РМС, V: 570). Овај придев Тирић дефинише као 'који је мекан, коврцав и не превише дуг (о вуни)' (2018: 911).

Другим придевом истог значења мотивисан је назив *гргуресѣа* (25), уп. *гргурав* 'кудрав, коврчав (о коси)' (РМС, I: 558).

Овца кратке, густе и гргураве вуне квалификује се и придевом *когрѣикава* (41). Ову реч нисмо нашли у речницима, али РСАНУ има *когрљак* 'гомилица, грудвица упредених, замршених конаца'; *когрљав* 'коврцав'; *когрљаѣи* (се) 'коврцати (се)' и *когрљчаѣи* I. 'предући правити когрљке на жици, нити', II. ~ се 'увијати се, упредати се у когрљке (о жици, нити)' (РСАНУ, IX: 707). Наведене лексеме забележио је Радоје Симић у Великој Пчелици (Крагујевац).

У призренско-тимочким говорима регистрована је лексема *меримка* која се користи за именовање овце мерино расе за коју је карактеристично да има коврчаво руно. Од ове именице изведен је придев *меримесѣа* (25, 32) којим се означава свака овца таквог руна.

У Упитнику је забележен и податак да се 'овца дуге, увијене (навргуљене) вуне' квалификује придевом *бичаѣа* (6), што је изведено од именице *бич* 'прамен (косе, вуне, длаке, гриве); перчин' (РСАНУ, I: 589).

Именске лексеме којима се номинује овца кратке, густе и гргураве вуне су: *руда*, *рудак*, *рудица*, *рудоса*, *рунда*, *меримка*, *мерина* и *бирка* (Сц).

⁵⁵ Није увек могуће утврдити евентуалну дистинктивну улогу акцента поимениченог придева (уп. т. 2.4.2 [код *чија*]). Потврда из Речника (с пункта 2, Штитарац) говори у прилог постојању поименичених придева и са непомереним акцентом, уп. *куса́* ж / *куска* која је са кратким репом (о овци) (Богдановић 2019: 683).

2.7.2. Овца са праменом густе и дуге вуне преко чела

- *ђумасѿа / ђумесѿа, ђулумесѿа / чулумесѿа, ђубасѿа, булесѿа*

Међу одговорима на питање *како се зове ѿрамен густе и дуге вуне ѿреко чела овце*, забележено је и неколико придева којима се означава *овца с ѿаквим ѿраменом*. Придеви су изведени од именица које се користе за именовање тог прамена, уп. од *ђума* – *ђумасѿа* (23), *ђумесѿа* (6), од *ђулумка* – *ђулумесѿа* (32), од *чулумка* – *чулумесѿа овца* (12) и од *ђуба* – *ђубасѿа* (41).

У Упитнику је у четири пункта у одговорима на четири различита питања регистрован придев *булес*, *-ѿа*, *-ѿо*: овца с праменом густе и дуге вуне преко чела – *булесѿа* (32), једнобојан коњ са белим праменом на челу – *булес* (25), једнобојан коњ са белим праменом на глави – *булас* (27), црвени коњ белог чела⁵⁶ – *булес* (24)⁵⁷. Из наведеног можемо закључити да *булес*, *-ѿа*, *-ѿо* у призренско-тимочким говорима значи *који има (бели) белег, ѿегу (на глави)*⁵⁸. Да ли су семантичке компоненте *бела* и *на глави* централне, обавезне, у лексикографској дефиницији овог придева, потребно је одредити упоређивањем већег броја примера. Лексема *булес* мотивисана је именицом *була* која значи 'испупчен округао печат од олова или воска'; покр. 'кокица, на ватри раскокану кукурузно зрно' (РСАНУ, I: 274–275)⁵⁹, те је могуће да боја и место појављивања белега не спадају у дијагностичке семантичке компоненте.

Много је регистрованих именица са значењем 'овца с праменом густе и дуге вуне преко чела': *ђумка, ђумка, чумка, ђума, ђума, ђуба, буча, буће, буђка, ђиѿиоша, киѿика, кайче, кайиоша, чомба, чулумка, ђулумка, чобаница, чобанка, кер*.

2.7.3. Овца без вуне на врату

- *голошијесѿа, голошијава, гуљаво (бравче), огулена*

Придевске лексеме којима се именује *овца којој вуна оѿада с враѿа* забележене су на Т-Л терену и у једном С-З пункту: *голошијесѿа* (2, 7, 12); *голошијава* (11); *гуљаво* (9); *огулена* (25).

Сложено-суфиксалне творенице *голошијесѿа* и *голошијава* састављене су од основа придева *го* и именице *иѿја*. Придеви *гуљаво* и *огулена* су девербативног порекла, изведени од *(о)гулиѿи*.

⁵⁶ Прецизније речено, питање је формулисано *назив за коње с обзиром на боју длаке (са оѿисом каракѿерисѿиѿке, нѿр. жерав коњ сивкасѿобеле длаке и сл.)*, а добијен је одговор који наводимо.

⁵⁷ Уп. и: *булас*, *-ѿа*, *-ѿо* 'говедо жуте главе са белом пегом на челу'; *буле* с 'жуто теле са белегом на челу' (Златановић 2017).

⁵⁸ Уп. *булесѿ* м покр. 'бела пега на глави (нпр. код овце)' (Лесковац, Дим. С.) (РСАНУ, II: 276). Ову дефиницију у РСАНУ, мислимо, треба кориговати.

⁵⁹ За етимологију и паралеле из других језика в. одредницу **bula* у ЭССЯ (3: 92–93) и SP (1: 446–447).

Исте мотивне речи искоришћене су и за творбу именица које су нај-фреквентније за именовање овце оваквог изгледа, уп. *голошија*, *голошика*, *голошића*, *голошуља* и *скубла* (36). У два пункта П-ЈМ дијалекта забележено је да се лексемом *голошија* именује ован којем вуна опада с врата, а да се за овцу с истом особином користи лексема *голошика* (34, 39). У Свиници је забележено *гуља* у овом значењу.

3. Закључак

На богатство истозначних придевских лексема ексцерпираних и класификованих из квестионарске грађе указују вишеслојни синонимски низови придевских образовања. С највише потпуно различитих основа издвајају се придевски низови који детерминишу животињу према неком карактеристичном детаљу (белегу, шари) другачије боје од остатка тела (т. 2.2), што је очекивано будући да су називи инспирисани реалијама из непосредног окружења сточара.⁶⁰ Богатство синонимских низова је још израженије када се укључе и све суфиксалне варијанте. У том случају доминира синонимски низ у значењу овце или козе са великим, дугим сисама са дванаест забележених придевских образовања (т. 2.4.1). По броју синонима истичу се и придевски облици у значењу овце сиве боје (т. 2.1.3), придеви у значењу овце или козе са кратким, малим сисама (т. 2.4.2), односно, овце с дугим репом (т. 2.6.1).

Количина података нам је у неким случајевима омогућила да стекнемо увид у територијалну распрострањеност одређене придевске лексеме. Лексема *масуресѝа* (с вар.), према анализираној грађи, јавља се својством Т-Л дијалекта и већег дела С-З дијалекта. У значењу овце са кратким ушима истиче се употреба придева с основом *чуљ-/чул-* на Т-Л и С-З подручју, док придеви с основом *чуй-* владају на П-ЈМ терену. Овоме у прилог иде и распоред регистрованих именица који одговара распореду придевских основа на истраживаном подручју. Лексеме са основама *суг-* (пет потврда) и *сиг-* (две потврде) забележене су само у Т-Л пунктовима, док основу *сур-* налазимо широм П-Т дијалекатске зоне. Распрострањеност великог броја придевских и именичких образовања мотивисаних лексемама *реј* и *ојаш* условљена је мотивним речима које раздвајају истраживани простор на део Т-Л дијалекта са изведеницама од речи *ојаш* и остатак територије с изведеницама од речи *реј* (с изузетком именичке потврде *ојашина* на једном П-ЈМ пункту).

Постојање напоредне употребе именица и придева за исказивање значења неке доминантне особине код животиња на истраживаном подручју констатовано је и раније, али је и уочено да та напоредност не постоји у свим приликама (Богдановић 2015: 37). С обзиром на то да смо евидентирали број пункта уз сваки регистровани придевски лик, у нашем анализира-

⁶⁰ О различитим семантичким видовима мотивационих образовања подробније у: Богдановић 2015: 35.

ном корпусу било је омогућено пратити фреквентност употребе придева у поређењу с употребом именица као именовања сваког од значења издвојених на основу питања из Упитника.

Неколико особина (величина, дужина, изглед) одређеног дела тела код животиње – величина вимена (и велике, дуге и кратке, мале сисе) код овце / козе, овца / коза без рогова или коза с кратким рожићима, овца с гргуравом вуном, овца са кратким ушима – претежно је означено придевима. Према броју потврђених примера подједнако стоје придеви и именице за обележавање овце с кратким репом. Иако се општеупотребна придевска лексема *рогаџи* (као обележје овце, овна, козе или говеда) нашла у великом броју пунктова, за овцу и козу с роговима забележене су бројне именице разноврсних творбених образовања, а за овна са снажним роговима су неупоредиво чешће именице. На сва остала питања, тамо где је број одговора дозволио поређење, потврђена је изразита употреба именичких лексема, посебно код питања о називу животиња према доминантној боји тела (на шта је утицала и сама формулација питања). Оваква именичка образовања, захваљујући суфиксалном потенцијалу, свакако, боље спецификују особину животиње по боји, него општеупотребни придеви у значењу боја. Ипак су неки придевски облици, нпр. *риђа* и *бела*, регистровани на великом броју пунктова, с тим што у оваквим случајевима треба да имамо у виду и њихову поименичену употребу.

Разлози за већу употребу назива (именичких образовања) према некој доминантној одлици животиње, свакако нису искључиво језичке природе. Неке особине животиња у свести сточара бивају релевантније – или што су визуелно уочљивије, израженије, или једноставно што су мање уобичајене – и оне ће пре добити именички израз. Тако, на пример, и ован са снажним роговима, који оставља јак визуелни утисак, али и ован без рогова, који се таквим изгледом издваја одступајући од прототипа, означени су махом именичким лексемама.

Придевске лексеме које примарно значе неку особину својствену животињи (нпр. *масуресиџа*, *чиџа* / *чий(к)ава*, *чуља* / *чула*, *шуџа*, *руда* / *рудасиџа*, *куса*), изузев придева који су ушли у општеупотребни фонд (попут *рогаџи*), тим својим специфичним значењем осигурале су своје место у лексичком фонду П-Т говора било у атрибутивној, било у самосталној функцији. Такве лексеме могу развити и полисемичност, нпр. лексема *чиџа* (в. т. 2.4.2. и 2.5.1), или такву вишезначност решава суфиксална морфема, уп. *чиџа* према *чийкава* / *чийава* (в. т. 2.5.1). А пошто је у великом броју случајева и основа разних именовања придевска, неупитан је значај проучавања придева.

Овако обједињени и презентовани квестионарски записи овог значењског слоја израженог придевским јединицама пружиће могућност лакшег поређења са истозначним записа из П-Т дијалекатских речника и послужиће да се овде створени увид уклопи у свеобухватнија истраживања која се

односе на проблематику придевског морфолошког израза с посматраним значењем у П-Т дијалекатској области.

Литература

- Богдановић 2015: Богдановић, Недељко. „Називи и имена брава у околини Сврљи-га“. *Пасџирски именослов: зборник радова о језичком и културном наслеђу Сџаре ѓланине* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Галаксијанис: Удружење истраживача Наemimontana, 2015, 19–38.
- Богдановић 2019: Богдановић, Недељко. „Пастирски речник југоисточне Србије“. *Срџски дијалекџолошки зборник* 66/2, Београд, 2019, 637–739.
- Влајић-Поповић 2002: Влајић-Поповић, Јасна. *Исџоријска семанџиика глагола уда-рања у срџском језику (џреко еџимологије до модела семасиолошког речника)*. (Библиотека Јужнословенског филолога, н. с. књ. 21). Београд: Институт за срџски језик САНУ, 2022.
- Динић 2008: Динић, Јакша. *Тимочки дијалекатијски речник*. Београд: Институт за срџски језик САНУ, 2008.
- Жугић 2005: Жугић, Радмила. „Речник говора јабланичког краја“. *Срџски дијалекџолошки зборник* 52, Београд, 2005.
- ЕРСЈ: *Еџимолошки речник срџског језика* (свеска 1: А) (ур. Александар Лома). Београд: САНУ и Институт за срџски језик САНУ, 2003.
- Златановић, 2017: Златановић, Момчило. *Речник говора јужне Србије: дигиџално издање* (ур. дигиталног издања: Петровић и др.). Београд: Институт за срџски језик и Центар за дигиталне хуманистичке науке, 2017. <<https://raskovnik.org/respici/MZ.RGJS>>. 6. 7. 2023.
- Златковић 2014: Златковић, Драгољуб. *Речник џироџског говора* 1–2. Београд: Службени гласник, 2014.
- Ивић 1995: Ивић, Милка. *О зеленом коњу. Нови лингвистџички огледи*. (Библиотека XX век, књ. 82). Београд: Словограф, 1995.
- Илић 2019: Илић, Мирјана. „Боја и пастирски именослов“. *Исходниџија* 5, Темишвар – Ниш, 2019, 145–155.
- Лома 2013: Лома, Александар. *Тоџонимија Бањске хрисовуље*. (Библиотека Ономатолошких прилога, књ. 2). Београд: САНУ, 2013.
- Митровић 1992: Митровић, Бранислав. *Речник лесковачког говора*. Београд: Lenex, 1992.
- Петровић 2012: Петровић, Снежана. *Турџизми у срџском џризренском говору (на маџеријалу из рукописне збирке речи Димиџрија Чемеркића)*. Монографије 16. Београд: Институт за срџски језик САНУ, 2012.
- Пижурица 1977: Пижурица, Мато. „Боје у зоонимији“. *Савјеџовање о џерминологијама народне маџеријалне и духовне кулџуре*. (Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, Посебна издања, књ. XXXI. Одјељење друштвених наука, књ. 5). Сарајево, 1977, 29–45.
- Првуловић 1994: Првуловић, Борислав. „Лексика боја у говору села Штитарца код Књажевца“. *Говори џризренско-џимочке области и суседних дијалекатија*:

- зборник радова са научног скупа (Нишка Бања, јуна 1992).* Ниш: Филозофски факултет у Нишу, Институт за српски језик САНУ, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 1994, 317–326.
- Рајковић Кожељац 2013: Рајковић Кожељац, Љубиша. *Речник тимочког говора*. Неготин: Књижевно-издавачко друштво „Лексика“, 2013.
- Рачева 2003: Рачева, Мария. Еще раз „О зеленом коне“. *Этимология*, Москва, 2000–2002, 80–109.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика (I–VI)*. Нови Сад (– Загреб): Матица српска (– Матица хрватска), 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика (1–21)*. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- РСГВ: *Речник српских говора Војводине (I)*. Нови Сад: Матица српска – Тиски цвет, 2019.
- РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Савић-Грујић 2017: Савић-Грујић, Ана. „Антропографска лексика у говорима сврљишког краја – лингвгеографски приступ“. *Српски дијалектолошки зборник* 64/2, Београд, 2017.
- Стојановић 2010: Стојановић, Радосав. „Црноотравски речник“. *Српски дијалектолошки зборник* 57, Београд, 2010.
- Тирић 2018: Тирић, Љубисав. „Речник говора Лужнице“. *Српски дијалектолошки зборник* 65, Београд, 2018, 1–1166.
- Црњак 2011: Црњак, Дијана. *Пастирска лексика лакташког краја*. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, 2011.
- ЭССЯ: *Этимологический словарь славянских языков* (ред. О. Н. Трубачев, 1–32; А. Ф. Журавлев 32–). Москва, 1974–.
- Skok 1971–1974: Skok Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.
- SP: *Słownik prasłowiański (1)* (pod red. F. Sławskiego). Wrocław etc.: Polska akademia nauk, 1974.

Извори

Дијалекатски материјал сакупљен помоћу *Уједињеника за прикупљање сџочарске лексике југоисточне Србије* аутора Недељка Богдановића (рукописи из 50 пунктова).

Biljana M. Savić
Institute for the Serbian Language of SASA, Belgrade

Zoran M. Simić
Institute for the Serbian Language of SASA, Belgrade

ON SOME ADJECTIVES DENOTING ANIMAL FEATURES IN THE PRIZREN-TIMOK VERNACULARS

S u m m a r y

From the multitude of adjectives with the meaning of an animal feature that were excerpted from the documents from fieldwork in the Prizren-Timok dialect area, which had been made according to the *Questionnaire for Collecting Animal Husbandry Terms in Southeastern Serbia*, in this paper we selected and presented the adjectives with the meaning of a characteristic detail on the body of sheep, goats, cows or horse(s). The paper includes the conducted lexico-semantic analysis of adjectives which label animals according to the dominant colour of their hair / fleece and according to the characteristic detail (mark) of different colour than the rest of the body, according to horns, udder, ears, tail, and according to the look of the fleece.

The greatest number of completely different base words can be found in adjectival series that determine an animal according to some characteristic detail (mark, line) of different colour than the rest of the body (see 2.2.).

Adjectival lexemes which primarily denote a certain feature pertaining to an animal (e.g. *масуресѣа*, *чиѣа* / *чий(к)ава*, *чуѣа* / *чула*, *шѣа*, *руда* / *рудасѣа*, *куса*), except for the adjectives that became a part of the general language stock (such as *погаѣа*), on account of that meaning secured their place in the lexical stock of Prizren-Timok vernaculars, whether in attributive or the independent function. Lexemes of this type can also develop polysemy, e.g. lexeme *чиѣа* (see 2.4.2. and 2.5.1.), or the plurality of meaning can be resolved by means of the suffixal morpheme, cf. *чиѣа* vs. *чийкава* / *чийава* (see 2.5.1).

Regarding the frequency of use of these adjectives as compared to the use of nouns representing the nomination of each meaning excerpted according to the questions in the Questionnaire, it could be said that mainly adjectival lexemes are used to denote markedness of an animal according to size, length, shape of a certain body part (cf. sheep / goat having big, long or short, small teats, sheep / goat without horns, goat with short tiny horns, sheep with curly fleece, sheep with short ears).

For some adjectival lexemes it was possible to gain insight into their distribution across the investigated area. The lexeme *масуресѣа* (with variations) predominates in T-L and in the most part of S-Z dialect, and synonymous adjecti-

val lexemes motivated by nouns *суца* ('teat') and *вуме* ('udder') in P-JM dialect. In the meaning of 'sheep with short ears' attested are adjectives with the basis *чуљ-/чул-* in T-L and S-Z area, while lexemes with the basis *чуй-* are recorded in P-JM area. Lexemes with roots *суз-* and *суз-* are noted only in T-L sites, whereas the root *суп-* can be found throughout P-T dialect area. The widespread use of a great number of adjectival and nominal formations motivated by lexemes *пеџ* and *оџаџ* is conditioned by motivating words that divide the investigated area into a part of T-L dialect with derivatives of the word *оџаџ* and the remainder of the territory with derivatives of the word *пеџ* (with the exception of a nominal attestation *оџаџина* in one P-JM).

Keywords: lexicon, adjectives, animal features, Prizren-Timok dialect area.

Марина С. Јуришић*
Институт за српски језик САНУ, Београд

НАЗИВИ ЗА ЦРНУ ОВЦУ У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИМ ГОВОРИМА

У овом раду истражују се називи за црну овцу у призренско-тимочким говорима. Грађа добијена путем *Уџићаника за прикупиљање сточарске лексице југоисточне Србије* и допуњена подацима из релевантних речника с истог говорног подручја, сагледана је у ширем контексту – у оквиру целине српске језичке територије. Анализом су обухваћене именичке лексеме које су добијане као одговори на три питања из поменутог упитника. Основни циљ рада био је да се напишу називи за овцу црне боје на поменутом простору уз њихово лексичко-семантичко расветљавање и да се испита могућност представљања ових назива на лингвистичким картама. Такође је била намера да се (гдегод је то могуће) пронађу пандани овим лексемама у другим српским дијалектима ради поређења.

Кључне речи: црна овца, југоисточна Србија, призренско-тимочки говори, српски народни говори, ареално проучавање.

1. *Пасићирска лексика призренско-тимочких говора* је назив пројекта у чијим оквирима је настао овај прилог. Изузетно богат дијалекатски материјал везан за сточарење, прикупљен вишедеценијским теренским истраживањем на основу *Уџићаника за прикупиљање сточарске лексице југоисточне Србије*¹ широм призренско-тимочке дијалекатске области, понудио је бројне речи којима се вербализују најразличитији појмови, појаве и активности из живота сточара у руралним пределима југоисточне Србије. Али, овај рад ће пажњу усмерити на именовања црне овце. Прецизније, анализом су обухваћене именичке лексеме које су добијане као одговори на три питања из поменутог упитника: (I) општи назив за црну овцу, (II) назив за црну овцу са белом пегом на губици или челу и (III) назив за црну овцу са праме-

*jmarina011@gmail.com

¹ *Уџићаник за прикупиљање сточарске лексице југоисточне Србије* професора Недељка Богдановића садржи 778 питања која се односе на: опште називе домаћих животиња, делове тела животиња, њихово размножавање, узраст, болести, посебна имена, прерађевине, као и друге појмове и појаве које су у вези са пастирским животом.

ном беле вуне преко чела.² Материјал прикупљен упитницима у наведеним пунктовима је допуњен подацима ексцерпираним из дијалекатских речника и монографија.³ Циљ овог истраживања јесте да се евидентира лексика везана за именовање црне овце на простору призренско-тимочких говора и да се сагледа у ширем контексту – у оквиру целине српске језичке територије. Стога је најпре сва сабрана лексика пописана, извршено је њено лексичко-семантичко расветљавање и указано је на њен географски распоред, односно на могућност представљања ових назива на лингвистичким картама. Методологију овог истраживања обликовала је и усмеравала сама језичка грађа, добијена по специфичним концепцијама упитника и на основу података из дијалекатских речника. Неколико нелингвистичких података везаних за црну овцу, забележених по дијалекатским речницима и књигама, прикључено је на крају овом раду као занимљив додатак.

2. Када се помишља на чобане и чување оваца, спонтано се намеће представа о стаду које је бело и овцама које су беле – у народним песмама пастирице такође чувају беле овце и белу јагњад и уопште, у колективној свести за ове домаће животиње (чије је постојање сточарима било од животне важности) по правилу се везује бела боја. Црне овце, далеко ређе присутне, усамљене су јединке у колективу, које визуелно одударају својом појавом од преосталог стада. Стога је у народу црна овца постала метафора за особу која се издваја по неком свом поступку или понашању од осталих из групе којој припада. У нормалним околностима „и црна овца би'ело мли'еко дае“ (Петровић, Капустина 2019: 290), па је једном пастиру и она драгоцен и није мање вредна од осталих оваца, те се и црном јагњету даје име с пажњом и нежношћу, али је, очекивано, то име најчешће мотивисано бојом његовог руна.

3. Начин на који је српски пастир бирао имена својим овцама, изгледа, био је исти у свим крајевима. Када се црној овци даје име према боји, то именовање мотивисано је или црним руном којим је покривена (*гара*, *црнка*,

² У питању су, дакле, називи женки *Ovis aries* црне боје руна.

³ За ову прилику било је упутно користити и дијалекатске речнике призренско-тимочке области (тако је, на пример, *Речник јабланичког краја* Р. Жугић донео податке о области у којој није попуњаван поменути упитник за прикупљање сточарске лексике, а *Тимочки дијалекатски речник* Ј. Динића, који је изузетно богат траженим називима, својом грађом битно је обогатио ово истраживање). С друге стране је било занимљиво, ради поређења са стањем на комплетном српском језичком простору, погледати и податке које дају дијалекатски речници везани за друге дијалекте (између осталих и РСАНУ), али и монографије којима је тема истраживања била сточарство: *Пастирска терминологија Срема* (Бошњаковић 1985), *Пастирска терминологија Кривовирског Тимока* (Ракић-Милојковић 1993), *Пастирска терминологија Пећког Подгора* (Јашовић 1997), *Сточарска лексика села Лозана* (Јоцић 2005), *Пастирска лексика лакшашког краја* (Црњак 2011), као и богатије радове са овом темом: *Пастирска лексика села Гораждевца* (Букумирић 1992), *Најомене о српскохрватској овчарској терминологији у јужном Банату* (Дешић 1989), *Творба именица у говору Срба југоисточне Лике* (Павлица 2006) (в. *Изворе и цитирану литературу*).

враноша) или неком шаром, белином која се издваја на њеном црном руну (зрна, шара, лиса), при чему место на коме је таква белина или сам њен облик често креирају назив (белоглавка, брњица, цвѣта, љуца, свездица). Поменути Уйићник, по коме је прикупљана дијалекатска грађа везана за сточарење у југоисточним српским говорима, предвидео је три питања везана за именовање црне овце, тако да су се у одабраним пунктовима нашли следећи називи за црну овцу (I) и за црну овцу са белином на губици или челу (II, III):⁴

I. гаља (1, 2, 6, 16, 17, 18, 19, 20, 27, 32, Вт), гаљуша (19), галка (5, 8, 11, 14, 15), гацка (6), гара (6, 12, 26, 27, 31, 34, 35, 37, 39, Бс), гарка (28, 31), гаруља (30), црнка (4, 7, 13, 21, 29), цѣнка (10), црна (21, 22, 24, Бс, Тр),⁵ цина (24, 36), цинка (24), цика (9, 39), црнајка (25), цига (6, 39, Цн), цигаја (3), арапка (6, 23),⁶ гарванка (39), црногорка (33), мурга (Шц), мркуља (Шц), шерка (Сц);

II. цвѣта (3, 6, 9, 10, 11, 13, 14, 16, 17, 19, 21, 24, 26, 30, 37), цвѣтоша (2), цветоша (20), ша́ра (11, 12, 28, 31), шарѣца (23), ша́рка (33), баља (Шц, Цн), пѣлеша (1, 5), плѣша (Вт), ласѣста (22), ласѣста (35), ла́са (29), лисѣста (4, 6), лиса (4, 5, 9, 36), лиска (34, 38, Вт), капче (6), поша (6), булка (6), зрња (18), пегава (19), симитка (24), пѣнка (24), окица (25), океста (25), брњеста (32), свездица (32), белоглавка (32, Бс), пѣцка (39), белоноска (39), шаруља (РБ);

III. лиса (1, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 21, 22, 23, 24, 27, 29, 30, 31, 35, 37, 39, Цн), лиска (33, 34, 38, 39), лисаста (17), цвѣта (4, 16, 19), цвѣтоша (2), белочелка (3), капче (6), коланша (8), булоша (20), муса (4), капѣла (24), чумбулка (25), була (32), булеста (32), узде (36).⁷

4. У речницима народних говора призренско-тимочке дијалекатске области забележено је много више назива него у испитиваним пунктовима:

I. гаља – Црна Река (Марковић 1986: 285), гаља – Тимок (Динић 1990: 387; 2008: 94), Лозан у Сврљигу (Јоцић 2005: 66),⁸ Пирот (Живковић 1987:

⁴ Узгред, општи називи за црну овцу мотивисани белином на неком другом делу њеног тела (који није губица или чело) такође се срећу у дијалекатским речницима: белогрлка, белорейка, белоѣреја, белоушка, црноуша, грлка, љоша 'црна овца са белом вуном око врата' (при чему љоша значи и огрлица), ѣрсѣенка, чарайанка и сл.

⁵ Остаје нејасно да ли је информатор употребио црна да би именовао црну овцу или је само описивао, тј. није сигурно да ли је у питању поименичени придев као назив за овцу.

⁶ Арапка у српским народним говорима често може означавати и „име многим животињама црне коже, длаке или перја (мачки, кучки, кобили, овци, крави, кокошки итд.“ (РСАНУ 1/154).

⁷ У неким пунктовима информатори су вероватно описивали животињу уместо да је именују: ласѣста (22), ласѣста (35), лисѣста (4, 6), љегава (19), океста (25), брњеста (32); лисаста (17, Бс), булѣста (32), гарава (РБ), зрњаста (Тр) и тамо се практично може претпоставити њен назив на основу казаног придева. Међутим, како постоји и опција да је у питању поименичени придев или пак двочлани назив типа лисѣста овца, овде ће сви евидентирани придеви бити уредно пописани (уз именице, као називи).

⁸ Занимљиво је да гаља у већем броју народних говора може именовати сваку црну домаћу животињу, с тим што су одређени суфикси по правилу резервисани за овцу, а неки други за пса, краву и сл.

19), јабланички крај (Жугић 2005: 50), Радовница у Пчињи (Златановић 2017), *гала* – Пирот (Живковић 1987: 19), *галька* – јабланички крај (Жугић 2005: 50), *гала* – Пирот (Златковић 2014: 104; Живковић 1987: 19), Тимок (Динић 2008: 94), *гальоша*; *гальуша* – Тимок (Рајковић Кожељац 2014: 68), *гара* – Тимок (Динић 2008: 94), Лозан у Сврљигу (Јоцић 2005: 66), *гарка* – Нишка Каменица (Јовановић 2007: 417), Лозан у Сврљигу (Јоцић 2005: 66), Тимок (Рајковић Кожељац 2014: 68), *гароша* – Тимок (Динић 2008: 95),⁹ *гаруша* – Бабина Пољана (Златановић 2017), Тимок (Рајковић Кожељац 2014: 68), *гарушка*; *гарошка* – Тимок (Рајковић Кожељац 2014: 68), *гарица* – Лужница (Ћирић 2018: 110), *црња* – Лужница (Ћирић 2018: 1118), *црничка*; *црнка* – Тимок (Динић 2008: 882), *цњка* – Пирот (Златковић 2017: 942), *црнојка* – Црна Река (Златановић 2017), *чона* – Пирот (Златковић 2020: 288), *џика* – Стубал (Златановић 2017), Пирот (Златковић 2022: 274), *вџлуша* (уп. са т. 5. I, подаци из РСАНУ), *вџлушка*; *враноша*; *враношка*; *мјргоша*;¹⁰ *тйвноша*; *тйвношка*; *џига* – Тимок (Динић 2008: 57; 79; 427; 803; 879), *џига* – Тимок (Динић 2008: 879), Лозан у Сврљигу (Јоцић 2005: 101), *џигаја* – Тимок (Рајковић Кожељац 2014: 605), *арайка* – Лозан у Сврљигу (Јоцић 2005: 58), *боровинка* – Крива Феја, *врџанка* – Врањско Поморавље, *гајџџанка* – Преображење;¹¹ *кайџранка* – Велико Буштрање, *кацавџунка* – Бабина Пољана, *коџиле* – Големо Село, *гаврџанка* – Островица, *чавка* – Солачка Сена (Златановић 2017).

II. *лиса* – Дубница код Врања (Златановић 2017), Црна Трава (Стојановић 2010: 424), Пирот (Златковић 2017: 634; 2014: 416), Лужница (Ћирић 2018: 433), Лозан у Сврљигу (Јоцић 2005: 81), *лиса* – Тимок (Рајковић Кожељац 2014: 253), *лиска* – јабланички крај (Жугић 2005: 182), Црна Трава (Стојановић 2010: 425), *баља* – Лозан у Сврљигу (Јоцић 2005: 59),¹² *белоглавка* – Црна Трава (Стојановић 2010: 58), *брњџица*; *брњичка* – Лужница (Ћирић 2018: 65), *булоша*; *булошка* – Тимок (Динић 2008: 50), *цвеџџа* – Нишка Каменица (Јовановић 2004: 667), Лозан у Сврљигу (Јоцић 2005: 101), Тимок (Динић 2008: 876; Рајковић Кожељац 2014: 602), *цвеџџанка*; *цвеџџаноша*; *цвеџџаношка*; *цвеџџоша*; *цвеџџошка*; *цвеџџоша* – Тимок (Динић 2008: 876), *цвеџџка* – Солачка Сена код Владичиног Хана (Златановић 2017), *свездана* – Пирот (Златковић 2014: 206), *свезда* – Струганица код Врања (Златановић 2017).

⁹ У тимочком говору *гара* је именица која може означавати и мушки и женски род, а назив је (односно име) за пса или овцу црне длаке. Али је *гароша* искључиво назив за овцу, као што се и назив *гарча* узима само за пса.

¹⁰ Аутор Тимочког дијалекатског речника бележи и назив *смјрга* и *смјргоша* са објашњењем: „суцрњеста овца и име таквој овци“, а иначе је лексема *смјгрес* протумачена као неко ко је „суцрњест, претежно црне боје (углавном о домаћим животињама)“ (Динић 2008: 773), док је тумачење Рајковић Кожељца слично – да је *мјргошка* „суцрњаста овчица“ (2014: 286).

¹¹ Сличан назив – *гајџџана* у Новом Селу на Врденику значи „црна овца, која може имати белу пругу (на глави или репу)“ (Златановић 2017).

¹² У југоисточној Србији *баља* може бити и бела овца са црном главом (Динић 2008: 17).

Потврде које представљају одговор на треће питање из *Уйићника* везано за црну овцу (в. фусноту 1) изостају, јер у литератури (речницима и монографијама из којих је ексцерпирана грађа за овај прилог) обично нису регистроване лексеме које представљају назив за црну овцу са праменом беле вуне преко чела (III). Ретки су изузеци међу ауторима који то експлицитно наводе: Рајковић Кожељац пише да је *баљушан* „црни ован са чуперком беле вуне на челу“, али (помало неочекивано) *баљуша* је „бела овца црне главе“ (2014: 24), Д. Црњак у својој монографији прецизно саопштава: „Црна овца са праменом бијеле вуне преко чела“ зове се *йрамёнуша*.“ (2011: 46), Г. Јашовић наводи имена за овцу којој праменови вуне падају преко чела, али у тим називима боја изгледа нема никакву улогу (*ћўбра*, *кабл'диша* и *кабл'ўша*) (1997: 34), тако је и у сврљишком селу Лозан – *ћўма* и *ћўмка* су „називи за овцу, и име овце, која има прамен густе и дуге вуне преко чела“, као што је и *кайче* „име овце са праменом вуне на глави“ Сврљиг (Јоцић 2005: 70, 76).

5. У дијалекатским речницима српских народних говора изван призренско-тимочке дијалекатске области, као и у инвентарима опсежних монографија и радова о сточарској лексици на српском језичком тлу (в. *Изворе и цићирану лийтературу*), нису забележени само слични називи као у испитиваним пунктовима већ и неки потпуно другачији:¹³

I. *гаља* – Васојевићи (СТИЈОВИЋ 1990: 152; 2014: 78), *гаља* / *гаља* – Кривовирски тимок (РАКИЋ-МИЛОЈКОВИЋ 1993: 31, 104), *галь'а* – Метохија (БУКУМИРИЋ 1992: 167; 2012: 94),¹⁴ *гара* – Кучи (ПЕТРОВИЋ и др. 2013: 79), лакташки крај (ЦРЊАК 2011: 60), *гара* – Срем (БОШЊАКОВИЋ 1985: 43–45), Качер (ПЕТРОВИЋ, КАПУСТИНА 2011: 65),¹⁵ лакташки крај (ЦРЊАК 2011: 60), Поткозарје (ДАЛМАЦИЈА 2004: 52), *гареша* – лакташки крај (ЦРЊАК 2011: 60), *гача* – Качер (ПЕТРОВИЋ, КАПУСТИНА 2011: 66), *лаја* – Гламоч (БОЈИНОВИЋ 2015: 97), источна Лика (ЗОБЕНИЦА 2016: 777), *лаја* – југоисточна Лика (ПАВЛИЦА 2006: 115),¹⁶ Срем (БОШЊАКОВИЋ 1985: 43–45), јужни Банат (ДЕШИЋ 1989: 236), *лајица* – Срем (БОШЊАКОВИЋ 1985: 43–45), *мўрга* – Кривовирски тимок (РАКИЋ-МИЛОЈКОВИЋ 1993: 31, 104), *цйга* – Драгачево (ПЕТРОВИЋ, КАПУСТИНА 2019: 599), *цигаја* (ЈАШОВИЋ 1997: 34), *црна* – Срем (БОШЊАКОВИЋ 1985: 43–45), *црнуља*, *црнка* – лакташки крај (ЦРЊАК 2011: 60).

¹³ Овде ће се узети у обзир и грађа из Речника САНУ, који бележи речи из књижевног и народног језика, с тим што се мора имати у виду чињеница да ово дело није завршено (тј. да ће вероватно бити још назива за црну овцу у будућим томовима).

¹⁴ Занимљиво је да у Загарачу *гаља*, представља „назив (и име) за овцу мрке боје главе“, а не потпуно црну овцу (ЋУПИЋ, ЋУПИЋ 1997: 54).

¹⁵ У говору Качера *гара* може бити и бела овца са црним ушима.

¹⁶ Аутор наводи и пунктове у којима је назив *лаја* забележен. Пошто не даје објашњење, може се само претпоставити да су и називи: *мрка*; *гареша* (овца и коза), *ла(ј)еша* (овца и коза), *мркеша* (овца и коза), *црњеша* (овца и коза), имена за црну овцу (ПАВЛИЦА 2006: 115–116). Међутим, у вези са називом *лаја* у РСАНУ стоји: „ж покр. а. црна овца одн. бела овца са црном главом; име таквој овци (Банат, Бај. С.; Сомбор, Гавр. Мил.; Хрв., Обр. М.; Лика, Кур. 2, 32 и Нар.; Банија, Ворк.)“ (11: 180).

У РСАНУ су регистроване следеће лексеме као називи за црну овцу:¹⁷ *бугарка* (Јеловик, Поп. Д. С.) (РСАНУ 2: 243), *ваклуша* (Мокра, ср. белопаланачки, Јанковић Љ., Дело 10, 434; Средњи Тимок, Стан. М. 1) (РСАНУ 2: 362), *вра́на* (Хомоље, Милос. С. 1, 320; Арс.) (РСАНУ 3: 2), *вра́нка* (Жупа, Бож. К., Миј. С. 8, 177; Хрв., Обр. М., Павл. П.) (РСАНУ 3: 4), *вра̀нуша* (ЦГ, Поп. П. М.) (РСАНУ 3: 4–5), *вра́ња* (ужички крај, Павл. Б.) (РСАНУ 3: 6), *вра̑њеша* (Хрв., Обр. М.) (РСАНУ 3: 6), *гавра̀ница* (Пољница, Иван. Ф., ЗНЖ 9, 109) (РСАНУ 3: 141–142), *га́ла* и *га̀ла* (Дуч. С. 1, 10; Кур. 2; Бос. Грахово, Билб. 2) (РСАНУ 3: 167),¹⁸ *га̑ља* и *га̀ља* (Нов. 8, 24; Лутовац М., ГлЕМ 1930, 110; Раичевић С., ГлЕМ 1931, 70) (РСАНУ 3: 167), *га̀лица* (Билб. 2; Срце, НЗаг., Дуч. С. 1, 440) (РСАНУ 3: 177), *га́ра* и *га̀ра* (Оток, Ловрет., ЗНЖ 2, 262), (Вук, Рј.; Р–К 2; БиХ, Зовко, ЗНЖ 1, 308; Злакуса, Павл. Б.; Хрв., Обр. М.) (РСАНУ 3: 189), *га̀ре̑нка* (Хрв., Обр. М.) (РСАНУ 3: 197), *га̀рица* и *га̑рица* (Кур. 2; Злакуса, Павл. Б.) (РСАНУ 3: 199), *га̀рка* (Хрв., Обр. М.) (РСАНУ 3: 199), *га̀рѡвка* (Хрв., Обр. М.) (РСАНУ 3: 201), *га̀рѡка* (ЦГ, Јовић. 1 и Пеш.) (РСАНУ 3: 202), *га̀руша* (Врч. 4, 50) (РСАНУ 3: 203), *га̀ца* (Темнић, Левач, Миј. С. 1) (РСАНУ 3: 216), *га̀ла* (Зоре 3, 231) (РСАНУ 3: 747), *ку̑йинара* (Лесковац, Требј. Р.) (РСАНУ 11: 47), *ку̑йинка* (Доброљупци, Бож. К.) (РСАНУ 11: 47),¹⁹ *ла́ја* (Банат, Бај. С.; Сомбор, Гавр. Мил.; Хрв., Обр. М.; Лика, Кур. 2, 32 и Нар.; Банија, Ворк.) (РСАНУ 11: 180),²⁰ *мо́ра* (Нем. 2, 25) (РСАНУ 13: 49), *м̑рки̑ња* (Црквичко поље, Пива, Радов. М., РЈА) (РСАНУ 13: 175), *м̑ркуша* (средњи Тимок, Стан. М. 1; Зоруновац, Цветк. М. 1; Кур. 2, 32) (РСАНУ 13: 182).

П. *ба̑ља* – Загарац (Ћупић, Ћупић 1997: 13), Васојевићи (СТИЈОВИЋ 2014: 26), *ба̑љуша* – Васојевићи (СТИЈОВИЋ 2014: 27), *ли́са* – југоисточна Лика (Павлица 2006: 115), источна Лика (Зобеница 2016: 777), Гламоч (Бојиновић 2015: 101), Срем (Бошњаковић 1985: 46), *ли́са* – Драгачево (Петровић, Капустина 2019: 267), лакташки крај (Црњак 2011: 60), Срем (Бошњаковић 1985: 46), *ли́ска* – јужни Банат (Дешић 1989: 236), *цве̑ѝа* – Драгачево (Петровић, Капустина 2019: 597), *цве̑ѝеша* – југоисточна Лика (Павлица 2006:

¹⁷ Од ових лексема већина се односи на више врста стоке (односно домаћих животиња) црне длаке, а поред тога, неке лексеме често не именују само црне овце већ и беле овце са: црним ушима (*бугарка*), црним пегама око очију (*гарака*) или црном главом (*гара, лаја*).

¹⁸ *Гала* и *гаља* честа су имена за црне животиње, па и за овце. Иначе, *га̀л* је у РСАНУ дефинисан као „црна боја, црнило“ (РСАНУ 3: 167), док је *га̀ласи̑* „вран, црн“, а *га̀лаи̑ан* може значити и „нечист, прљав“ (РСАНУ 3: 171). Такође, *га̑ласи̑* значи „црн, мрк“ (РСАНУ 3: 180). У Скоковом етимолошком речнику може се видети детаљније о прасловенској основи *gal-* и турцизму *galatan* (Скок 1: 551 s.v. *gao* и Скок 1: 546 s.v. *galatan*).

¹⁹ Уз лексему *ку̑инка* стоји „покр. име овци купинасте боје“ (РСАНУ 11: 47), тако да можемо претпоставити да је у питању црна овца.

²⁰ У РСАНУ стоји поред лексеме *лаја* „ж покр. а. црна овца одн. бела овца са црном главом; име таквој овци“ (11: 180).

116), *цвјетѣтара*; *ћетѣуља* – лакташки крај (Црњак 2011: 61),²¹ *звезданка* – јужни Банат (Дешић 1989: 236), *йѣчоноса* – Кучи (Петровић и др. 2013: 282).

5.1. Уочава се да су неки општи називи за црну овцу (I), условно речено, једнаки са онима у призренско-тимочким говорима, односно изведени су од истог корена, уколико чак нису и потпуно исти обликом:

арайка (РСАНУ 1: 154), према призренско-тимочким облицима (П-Т): *арайка*;

врѣна (Хомоље, Милос. С. 1, 320; Арс.) (РСАНУ 3: 2), *врѣнка* (Жупа, Бож. К.; Миј. С. 8, 177; Хрв., Обр. М., Павл. П.) (РСАНУ 3: 4), *врѣнуша* (ЦГ, Поп. П. М.) (РСАНУ 3: 4–5), *врѣња* (ужички крај, Павл. Б.) (РСАНУ 3: 6), *врѣњеша* (Хрв., Обр. М.) (РСАНУ 3: 6), према П-Т: *врѣнка*, *врѣноша*, *врѣношка*;

гѣља – Васојевићи (Стијовић 1990: 152; 2014: 78), *гѣља* / *гѣља* – Кривовирски Тимок (Ракић-Милојковић 1993: 31, 104), *гѣл'а* – Метохија (Букумирић 1992: 167; 2012: 94), *гѣла* и *гѣла* (Дуч. С. 1, 10; Кур. 2; Бос. Грахово, Билб. 2) (РСАНУ 3: 167), *гѣља* и *гѣља* (Нов. 8, 24; Лутовац М., ГлЕМ 1930, 110; Раичевић С., ГлЕМ 1931, 70) (РСАНУ 3: 167), *гѣлица* (Билб. 2; Срце, НЗаг., Дуч. С. 1, 440) (РСАНУ 3: 177), према П-Т: *гѣља*, *гѣљка*, *гѣлка*, *гѣљоша*, *гѣљуша*, *гѣљка*;

гѣра – Кучи (Петровић и др. 2013: 79), лакташки крај (Црњак 2011: 60), *гѣра* – Срем (Бошњакковић 1985: 43–45), Качер (Петровић, Капустина 2011: 65), лакташки крај (Црњак 2011: 60), Поткозарје (Далмација 2004: 52), *гѣреша* – лакташки крај (Црњак 2011: 60), *гѣра* и *гѣра* (Оток, Ловрет., ЗНЖ 2,262), (Вук, Рј.; Р–К 2; БиХ, Зовко, ЗНЖ 1, 308; Злакуса, Павл. Б.; Хрв. Обр. М.) (РСАНУ 3: 189), *гѣрѣнка* (Хрв., Обр. М.) (РСАНУ 3: 197), *гѣрица* и *гѣрица* (Кур. 2; Злакуса, Павл. Б.) (РСАНУ 3: 199), *гѣрка* (Хрв., Обр. М.) (РСАНУ 3: 199), *гѣрѣвка* (Хрв. Обр. М.) (РСАНУ 3: 201), *гѣрѣка* (ЦГ, Јовић. 1 и Пеш.) (РСАНУ 3: 202), *гѣруша* (Врч. 4, 50) (РСАНУ 3: 203), *гѣца* (Темнић, Левач, Миј. С. 1) (РСАНУ 3: 216), *гѣча* – Качер (Петровић, Капустина 2011: 66), према П-Т: *гѣра*, *гѣрка*, *гѣроша*, *гѣрошка*, *гѣруша*, *гѣрушка*, *гѣруља*, *гѣрица*;

мѣрга – Кривовирски Тимок (Ракић-Милојковић 1993: 31, 104),²² према П-Т: *мѣрга*, *мѣргоша*;

цѣга – Драгачево (Петровић, Капустина 2019: 599), према П-Т: *цѣга*, *цѣка*;

цѣгѣја (Јашовић 1997: 35), према П-Т: *цѣгѣја*,²³

²¹ У лакташком крају *лисасѣ* је са белом шаром по глави, а *цвјетѣтасѣ* са шаром у облику цвета на челу (Црњак 2011: 54).

²² У говору Куча, међутим, *мѣрга* је „овца, коза црвенкасте боје“ (Петровић и др. 2013: 33).

²³ У Кривовирском Тимоку *цѣгѣја* је „бела овца са црном главом“ (Ракић-Милојковић 1993: 136).

црна – Срем (Бошњаковић 1985: 43–45), *црнуља*; *црнка* – лакташки крај (Црњак 2011: 60), према П-Т: *црнка*, *цњнка*, *цјнка*, *црна*, *црња*, *цјна*, *црничка*, *црњајка*, *црнојка*, *црногорка*;

свезданка – јужни Банат (Дешић 1989: 236), према П-Т: *свезда*, *свезданца*; *свездана*;

гавраница (Пољица, Иван. Ф., ЗНЖ 9, 109) (РСАНУ 3: 141–142), према П-Т: *гавранка*, *гавранка*;

кујинка (Доброљупци, Бож. К.) (РСАНУ 11: 47), према П-Т: *кујинара* (Лесковац, Требј. Р.) (РСАНУ 11: 47).

Тако је и са називима за црну овцу са белом пегом на губици или челу (П), који су једнаки са онима у призренско-тимочким говорима (односно изведени су од истих основа, а каткад су и облички исти):

цвѣѣша – Драгачево (Петровић, Капустина 2019: 597), *цвјѣѣша* – југоисточна Лика (Павлица 2006: 116), *цвјѣѣшара* – лакташки крај (Црњак 2011: 61), према П-Т: *цвѣѣша*, *цвѣѣшоша*, *цвѣѣшоша*, *цвѣѣшошка*, *цвѣѣшанка*, *цвѣѣшаноша*, *цвѣѣшаношка*, *цвѣѣшка*.

лиса – југоисточна Лика (Павлица 2006: 115), источна Лика (Зобеница 2016: 777), Гламоч (Бојиновић 2015: 101), Срем (Бошњаковић 1985: 46), *лїса* – Драгачево (Петровић, Капустина 2019: 267), лакташки крај (Црњак 2011: 61), Срем (Бошњаковић 1985: 46), *лиска* – Срем (Бошњаковић 1985: 46), према П-Т: *лисесїа*, *лиса*, *лисѧ*, *лиска*.

баља – Загарач (Ћупић, Ћупић 1997: 13), Васојевићи (СТИЈОВИЋ 2014: 26), *баљуша* – Васојевићи (СТИЈОВИЋ 2014: 27), према П-Т: *баља*.

5.2. Следеће лексеме нису забележене и у призренско-тимочким говорима као (І) називи за црну овцу:

бѹгѧрка (Јеловик, Поп. Д. С.) (РСАНУ 2: 243);

лаја – Гламоч (Бојиновић 2015: 97), источна Лика (Зобеница 2016: 777), *лаја* – југоисточна Лика (Павлица 2006: 115), Срем (Бошњаковић 1985: 43–45), јужни Банат (Дешић 1989: 236), *лаја* (Банат, Бај. С., Сомбор, Гавр. Мил.; Хрв., Обр. М.; Лика, Кур. 2, 32 и Нар.; Банија, Ворк.) (РСАНУ 11: 180), *лајица* – Срем (Бошњаковић 1985: 43–45);

зѹла (Зоре 3, 231) (РСАНУ 3: 747);

мора (Нем. 2, 25) (РСАНУ 13: 49);

мркиња (Црквичко поље, Пива, Радов. М., РЈА) (РСАНУ 13: 175), *мркуша* 'мрка овца' (средњи Тимок, Стан. М. 1; Зоруновац, Цветк. М. 1; Кур. 2, 32) (РСАНУ 13: 182);²⁴

ћѣѹља – лакташки крај (Црњак 2011: 61),

нити као (ІІ) називи за црну овцу са белом пегом на губици или челу:

йѣчоноса – Кучи (Петровић и др. 2013: 282).

²⁴ Наиме, у *Тимочком дијалекајском речнику* је забележена *мркуша* и *мркушка* као „бела овца црне брњице и ушију“ (Динић 2008: 422), у Црној Реци *мркуша* је такође бела овца са црном губицом (Марковић 1993: 252).

5.3. Неке лексеме којима се означава црна овца (I): *вѣклуша, вѣклушка*,²⁵ *иѣвноша, иѣвношка, чо̀на, чавка, гајѣѣанка, боровѣнка, каѣѣранка, каѣаву̀нка, коѣѣлѣ, ше́рка, мркѣ̀ља* и оне које су називи за црну овцу са белом пегом на губици или челу (II): *ша̀ра, шарѣ̀ца, ша́рка, шарѣ̀ља, ла̀сесѣѣа, ласѣ̀сѣѣа, ла̀са; ѣ̀елеша, ѣ̀леша; ка̀йче; ѣ̀оша; бу̀лка, бу̀лоша, бу̀лошка; зрѣ̀ка; ѣ̀егава; симѣ̀ѣѣка; ѣ̀енка; о̀кица, о̀кесѣѣа; брѣ̀есѣѣа, брѣ̀ица, брѣ̀ичка; белогла́вка, белоно́ска; ѣ̀уца*, записане су само на простору призренско-тимочких говора.

6. Пописани називи за црну овцу у призренско-тимочким говорима могу се сврстати по следећим лексичко-семантичким групама:

I. Општи назив за овцу мотивисан црном бојом њеног руна:

- а) изведен од именице *гал* 'црна боја, црнило': *га̀ља, га̀љка, га̀љоша, га̀љуша, га̀ла, га̀лка, га̀цка*;
- б) изведен од придева *црн*: *цр̀нка, цѣ̀нка, цѣ̀нка, цр̀на, цр̀ња, цѣ̀на, цр̀ничка, цр̀најка, цр̀нојка*;
- в) сложен од придева *црн* и именице *гора*: *црно̀горка*;
- г) изведен од именице *гар* (у пренесеном значењу): *га̀ра, га̀рка, га̀роша, гарѣ̀ља, га̀рица*;
- д) изведен од именице *ѣига(нин)* (у пренесеном значењу): *ѣѣ̀га, ѣѣ̀ка*;
- ђ) изведен од именице *арай(ин)* (у пренесеном значењу): *ара̀јка*;
- е) изведен од именице *врана* (у пренесеном значењу): *вра̀нка, вра̀ноша, вра̀ношка*;
- ж) изведен од именице *гавран* (у пренесеном значењу): *гавра̀нка, га̀рванка*;
- з) изведен од именице *чавка* 'сврака' (у пренесеном значењу): *ча̀вка*;
- и) изведен од именице *куѣина* (у пренесеном значењу): *куѣина̀ра*;
- ј) изведен од именице *боровѣнка* 'боровница' (у пренесеном значењу): *боро̀вѣнка*;
- к) изведен од именице *гајѣѣан* (в. фусноту 11): *гајѣѣа̀нка*;
- л) изведен од именице *каѣѣран* (у пренесеном значењу): *каѣѣра̀нка*;
- љ) изведен од именице *коѣѣао* (у пренесеном значењу): *коѣѣлѣ̀*;
- м) сложен од именице *каѣа* (у пренесеном значењу) и именице *вуна*: *каѣаву̀нка*,²⁶
- н) изведен од придева *мургав, мургасѣѣ* 'тамномаслинаст': *му̀рга, му̀ргоша*;
- њ) изведен од придева *мрк*: *мркѣ̀ља*;
- о) (мени) непозната мотивација речи: *чо̀на, ѣѣ̀гаја, ше́рка*.

²⁵ РСАНУ такође има лексему *ва̀клуша* (Мокра, ср. белопаланачки, Јанковић Љ., Дело 10, 434; Средњи Тимок, Стан. М. 1) (2: 362) евидентирану у призренско-тимочким говорима (али дату у форми прилагођеној правилима овог речника).

²⁶ Према мишљењу професора А. Ломе, како је лексема *каѣаву̀нка* забележена у Бабиној Пољани код Врања, а у истом крају, код Владичиног Хана постоји село Каѣапун, не треба искључити могућност да је *каѣаву̀нка* изврнуто од **каѣаѣу̀нка*.

II. Општи назив за црну овцу мотивисан белом пегом на њеној губици или челу:

- а) изведен од придева *ласасѝ*: *ласесѝа*, *ласесѝа*, *ласа*;
- б) изведен од придева *лисесѝ*: *лисесѝа*, *лиса*, *лиса*, *лиска*;
- в) изведен од именице *цвеѝ* (у пренесеном значењу): *цвеѝа*, *цвеѝоша*, *цвеѝоша*, *цвеѝошка*, *цвеѝанка*, *цвеѝаноша*, *цвеѝаношка*, *цвећка*;
- г) изведен од именице *шара* (у пренесеном значењу): *ша́ра*, *шари́ца*, *ша́рка*, *шару́ља*;
- д) изведен од именице *око* (у пренесеном значењу): *о́кица*, *о́кесѝа*;
- ђ) изведен од именице *брњица* (у пренесеном значењу): *бр̂њесѝа*, *бр̂њица*, *бр̂њичка*;
- е) изведен од именице *ѝуца* 'раскокано кукурузно зрно, кокица' (у пренесеном значењу): *ѝу́ца*;
- ж) изведен од именице *була*:²⁷ *булка*, *бу́лоша*, *бу́лошка*;
- з) изведен од именице *звезда* (у пренесеном значењу): *све́зда*, *свезди́ца*, *свездана́*;
- и) изведен од именице *баља* 'белега' (у пренесеном значењу): *ба́ља*;
- ј) изведен од именице *каѝа* (у пренесеном значењу): *каѝ́че*;
- к) изведен од именице *зрно* (у пренесеном значењу): *зр̂њка*;
- л) сложен од придева *бео* и именице која представља место где се бела шара налази: *белогла́вка*, *белоно́ска*;
- љ) изведен од придева *ѝегав*: *ѝегава*;²⁸
- м) изведен од именице *симѝѝ* 'врста малог округлог хлеба од белог брашна' (у пренесеном значењу): *симѝѝка*;
- н) изведен од именице *ѝелеш* 'перчин': *ѝе́леша*, *ѝле́ша*;
- њ) изведен од именице *ѝоша* 'комад тканине којом мушкарци муслимани омотавају главу, чалма': *ѝоша*;
- о) изведен од именице *ѝенка* 'пега на кожи': *ѝе́нка*.

III. Општи назив за црну овцу мотивисан праменом беле вуне преко њеног чела:

- а) изведен од придева *лисасѝ*: *лиса*, *лиска*, *лисасѝа*;
- б) изведен од именице *цвеѝ* (у пренесеном значењу): *цвеѝа*, *цвеѝоша*;
- в) изведен од именице *каѝа* (у пренесеном значењу): *каѝ́че*;
- г) изведен од именице *узде* (у пренесеном значењу): *у́зде*;
- д) сложен од придева *бео* и именице која представља место где се бела шара налази: *белочелка*;
- ђ) изведен од именице *була*: *бу́ла*, *бу́лесѝа*, *бу́лоша* (в. фусноту 27);
- е) изведен од именице *колан* 'појас' (у пренесеном значењу): *кола́ниша*;
- ж) изведен од именице *каѝела* 'официрска или њој слична капа' (у пренесеном значењу): *каѝе́ла*;

²⁷ О овој речи в. СП I: 446–447 и ЭССЯ 3: 92–93 s.v. *bula.

²⁸ У ствари се ради о поимениченом придеву.

- з) изведен од придева *мусаси* 'који има белу или жућкасту белегу обично на носу': *муса*;
и) изведен од именице *чумбуљ* 'велики прамен косе, чуперак' (у пренесеном значењу): *чумбуљка*.

7. На основу досада сакупљеног материјала за овај прилог, јасно је да се у говорима призренско-тимочке области неминовно примећују разлике на фонолошком нивоу у оквиру исте лексеме за именовање црне овце (различито место акцента, различити гласови), али се не може поуздано тврдити да се нека од лексема сигурно не појављује у одређеном говору. Први и основни разлог за то јесте чињеница да информатори нису „једнако добри“, али и да се у тренутку записивања одговора можда само нису сетили могућих одговора на постављена питања. Дакле, стиче се утисак да потенцијалне лексичке лингвистичке карте са овим питањима можда не би биле потпуно комплетне (у смислу да у неком пункту постоји назив који једноставно није забележен), али да би ипак показале да се неке лексеме налазе само у једном делу истраживаног простора (*вѣклуша*, *вѣклушка*, *тѣвноша*, *тѣвношка*, *цѣнка*, *цѣна*, *црногѣрка*, *чѣна*, *ѣѣлеша*, *ѣоша*, *ѣѣнка*). Такође се може са сигурношћу закључити да су истраживачи на призренско-тимочком простору забележили велики број врло креативних имена за црну овцу: *симѣѣка*, *ѣѣѣка*, *чѣвка*, *гаѣѣѣнка*, *боровѣнка*, *каѣѣѣнка*, *каѣѣѣнка*, *коѣѣѣ* и сл.

Што се тиче географског распореда ових лексема у српским народним говорима као целини, има назива који се могу везати само за један одређени простор, док се другде никако не могу чути (при том се не рачунају неминовне разлике у акценту). Такође је приметна појава да једна лексема нема увек иста значења ни у територијално блиским говорима (на пример: у *Речнику говора јужне Србије* М. Златановића *гаѣѣѣнка* у једном селу значи црна овца, док је у другом *гаѣѣѣна* црна овца која може имати белу пругу на глави или репу), а ни у оним удаљенијим (на пример: *цигаја* је назив за овцу с кратком меком вуном у Банату, док у неким говорима означава црну овцу или пак белу овцу са црном главом). Могу се уочити и неке правилности у вези са тим које су лексеме (условно речено) исте у свим дијалектима (в. т. 5.1), којих нема у призренско-тимочким говорима (в. т. 5.2) и које су записане једино у њима (в. т. 5.3).

8. На крају овога прилога сакупљене су, попут „забавног“ додатка, неке информације и веровања о овој животињи црне боје расуте спорадично по дијалектолошким радовима.

У пиротском крају забележена су два обичаја везана за црну овцу којима је суштина редовно у томе да је пастир спреман, ако је неопходно, жртвовати ту црну овцу (која се иначе бојом издваја од других оваца у стаду) или је на неки начин истурити, да би уроци падали једино по њој, а не по целом стаду:

Имам једну црну овцу колко за заклету. Ка направе овцете штету, ја се у њу клнем. Дој. (Златковић 1989: 260), По једну црну овцу са чувају. А порано, ка су црне овце биле много, чували су по једну овцу чипу. Он се туг биле ретће, чипе овце. ПРж.; Ако се ојагни црно јагне прво, че је црн свет туја годин. При. (Златковић 1989: 370), Нема домазлџк без чулу овцу. Сурачево.; Чуло, чула овцата. Текво се чува да се у њега угледа кој има лоше очи. Или се чува црно, или бело ако су свете овце црне, или пак шарено. ПРж. (Златковић 1989: 371).

Исти истраживач бележи и два веровања о црној овци којима је у основи убеђење (раширено у народу) да се црна боја везује за нешто лоше, несрећу и смрт:

Црна кокошка, или црна овца, неје добро да ти улџне у двор. Пк. (Златковић 1989: 324), Црна овца некаква улџла у наш двор. Леле, леле, дете отиде на пут, муж у дрва, а време лоше. Не знам ква че ни невоља стигне. Гра. (Златковић 1989: 338).

У црнотравском крају Р. Стојановић бележи посебну врсту оваца црне вуне коју су одгајали Каракачани, познати и као Ашани и Црновунци „сточари из Грчке који су своја стада напасали и на Чемернику до Другог светског рата, познати по старој балканској, каракачанској овци, која је необично издржљива, и која се у малом броју и данас очувала у селу Млачишту“ (2010: 1012):

каракашке овце ж „овце црне вуне чије је порекло везано за Црновунце и Ашане, стара балканска раса“. – Едино још Токени чувају каракашке овце (Стојановић 2010: 356); Ашани викамо још и Црновунци, чували су овце с црно руно (Стојановић 2010: 38).

Речник САНУ такође потврђује ове узгредне дијалектолошке записе у одредници *гаља*: „Црновунци се зову по црним овцама својим, јер у многобројним стадима њиховим овце су махом гаље (Нов. 8, 24). Чобани (на Проклетијама) у стаду белих оваца увек држе по једну „гаљу“, црну овцу, како би поглед злих очију пао прво на њу (Лутовац М., ГлЕМ 1930, 110). За овце су (у Васојевићима) најчешћа ова имена: баљуша (ако је по лицу црна), гаља (ако је сва црна) (Раичевић С., ГлЕМ 1931, 70)“ (РСАНУ 3:180).

Извори и цитирана литература

- Богдановић, Недељко. *Уџивник за љикујување сџочарске лексике југоисточне Србије* (рукопис).
- Богдановић 2019: Богдановић, Недељко. „Пастирски речник југоисточне Србије“. *Српски дијалектолошки зборник* 66/2, Београд, 2019, 640–739.
- Бојиновић 2015: Бојиновић, Милош. „Рјечник гламочког говора“. *Српски дијалектолошки зборник* 62, Београд, 2015, 1–246.
- Бошњаковић 1985: Бошњаковић, Жарко. *Пастирска терминологија Срема*. Нови Сад: Филозофски факултет, 1985.

- Букумирић 1992: Букумирић, Милета. „Пастирска лексика села Гораждевца“. *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* 35/1, Нови Сад, 1992, 161–193.
- Букумирић 2012: Букумирић, Милета. *Речник говора северне Међохије*. Монографије 15, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.
- Далмација 2004: Далмација, Стево. *Рјечник говора Појшкозарја*. Бања Лука, 2004.
- Дешић 1989: Dešić, Milorad. „Napomene o srpskohrvatskoj ovčarskoj terminologiji u južnom Banatu“. *Radovi* 84, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1989, 233–240.
- Динић 1990: Динић, Јакша. „Додатак речнику тимочког говора“. *Српски дијалектолошки зборник* 36, Београд, 1990, 381–422.
- Динић 2008: Динић, Јакша. *Тимочки дијалектски речник*. Монографије 4, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008.
- ЭССЯ 3: *Этимологический словарь славянских языков* 3, Москва: Академия наук СССР, Институт русского языка, 1976.
- Живковић 1987: Живковић, Новица. *Речник њиројског говора*. Библиотека Културна баштина, књ. II, Пирот: Музеј Понишавља, 1987.
- Жугић 2005: Жугић, Радмила. „Речник говора јабланичког краја“. *Српски дијалектолошки зборник* 52, Београд, 2005, 1–470.
- Златановић, Момчило. *Речник говора јужне Србије: дигитално издање*. Снежана Петровић, Соња Манојловић и Ана Тешић (уреднице дигиталног издања). Београд: Институт за српски језик и Центар за дигиталне хуманистичке науке, 2017. *Расковник: речничка њлајформа*. Снежана Петровић и Тома Тасовац (уредници).
<<http://raskovnik.org/nadji/upit/%22%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B0%22/strana/1/limit/30/dict/all/scope/entry>> 4. 5. 2023.
- Златковић 1989: Златковић, Драгољуб. „Фразеологија страха и наде у пиротском говору“. *Српски дијалектолошки зборник* 35, Београд, 1989, 175–457.
- Златковић 2014: Златковић, Драгољуб. *Речник њиројског говора I–II*. Београд: Службени гласник, 2014.
- Златковић 2017: Златковић, Драгољуб. „Допуна Речнику пиротског говора“. *Српски дијалектолошки зборник* 64, Београд, 2017, 603–993.
- Златковић 2020: Златковић, Драгољуб. „Друга допуна Речнику пиротског говора“. *Српски дијалектолошки зборник* 67, Београд, 2020, 123–297.
- Златковић 2022: Златковић, Драгољуб. „Трећа допуна Речнику пиротског говора“. *Српски дијалектолошки зборник* 69, Београд, 2022, 103–280.
- Зобеница 2016: Зобеница, Сања. „Из лексике источне Лике (Доњи Лапац и Јошан)“. *Српски дијалектолошки зборник* 63, Београд, 2016, 735–838.
- Јашовић 1997: Јашовић, Голуб. *Пастирска терминологија Пећког Подгора*. Приштина: Народна и универзитетска библиотека, 1997.
- Јовановић 2004: Јовановић, Властимир. „Речник села Каменице“. *Српски дијалектолошки зборник* 51, Београд, 2004, 313–688.
- Јовановић 2007: Јовановић, Властимир. „Додатак речнику села Каменице код Ниша“. *Српски дијалектолошки зборник* 54, Београд, 2007, 403–520.

- Јоцић 2005: Јоцић, Драган. „Сточарска лексика села Лозана“. *Етно-културолошка радионица – Сврљиг, Прилози, Културна историја Сврљига*, св. 3, Сврљиг, 2005, 1–111.
- Марковић 1986: Марковић, Миодраг. „Речник народног говора у Црној Реци“. *Српски дијалектолошки зборник* 32, Београд, 1986, 243–500.
- Марковић 1993: Марковић, Миодраг. „Речник народног говора у Црној Реци. Књига 2“. *Српски дијалектолошки зборник* 39, Београд, 1993, 149–398.
- Павлица 2006: Павлица, Драган. „Творба именица у говору Срба југоисточне Лике“. *Српски дијалектолошки зборник* 53, Београд, 2006, 1–187.
- Петровић, Капустина 2011: Петровић, Драгољуб и Капустина, Јелена. „Из лексике Качера“. *Српски дијалектолошки зборник* 58, Београд, 2011, 1–336.
- Петровић и др. 2013: Петровић, Драгољуб, Ћелић, Ивана и Капустина, Јелена. „Речник Куча“. *Српски дијалектолошки зборник* 60, Београд, 2013, 1–461.
- Петровић, Капустина 2019: Петровић, Драгољуб и Капустина, Јелена. „Речник Драгачева“. *Српски дијалектолошки зборник* 66/2, Београд, 2019, 7–635.
- Рајковић Кожељац 2014: Рајковић Кожељац, Љубиша. *Речник тимочког говора*. Неготин: Књижевно-издавачко друштво Лексика, 2014.
- Ракић-Милојковић 1993: Ракић-Милојковић, Софија. „Пастирска терминологија Кривовирског Тимока“. *Српски дијалектолошки зборник* 39, Београд, 1993, 11–148.
- РСАНУ 1959–: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика I–XXI*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Скок I–IV: P. Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.
- СП 1: *Słownik prasłowiański I*, Wrocław etc.: Polska akademia nauk, 1974.
- СТИЈОВИЋ 1990: Стијовић, Рада. „Из лексике Васојевића“. *Српски дијалектолошки зборник* 36, Београд, 1990, 119–380.
- СТИЈОВИЋ 2014: Стијовић, Рада. *Речник Васојевића*. Београд: Чигоја штампа, 2014.
- СТОЈАНОВИЋ 2010: Стојановић, Радосав. „Црнотравски речник“. *Српски дијалектолошки зборник* 57, Београд, 2010, 9–1060.
- ЋИРИЋ 2018: Ћирић, Љубисав. „Речник говора Лужнице“. *Српски дијалектолошки зборник* 65, Београд, 2018, 1–1166.
- ЋУПИЋ, ЋУПИЋ 1997: Ћупић, Драго и Ћупић, Жељко. „Речник говора Загарача“. *Српски дијалектолошки зборник* 44, Београд, 1997, 1–615.
- УПИТНИЦИ: Попуњени Упитници за прикупљање сточарске лексике југоисточне Србије у 39 пунктова.
- ЦРЊАК 2011: Црњак, Дијана. *Пастирска лексика лакташког краја*. Бањалука: Филолошки факултет Универзитета у Бањалуци, 2011.

Marina S. Jurišić
 Institute for the Serbian Language of SASA, Belgrade

TERMS FOR BLACK SHEEP IN THE PRIZREN-TIMOK VERNACULARS

S u m m a r y

This paper explores the terms for black sheep in the Prizren-Timok vernaculars. The corpus material obtained by means of the *Questionnaire for Collecting Animal Husbandry Terms in Southeastern Serbia* and expanded by data taken from the relevant dictionaries covering the same dialect area, is viewed in a broader context – within Serbian linguistic territory as a whole. The analysis includes noun lexemes that were given in response to the three questions from the aforementioned questionnaire. The basic aim of this paper was to list the terms for this type of animal in the said area, and shed light on them in lexico-semantic terms, as well as to explore the possibility of presenting these terms on linguistic maps. The research showed that the vernaculars in the Prizren-Timok area exhibit differences at the phonological level in the same lexeme for naming black sheep, that certain lexemes are attested only in one part of the investigated area, that one lexeme does not always have the same meaning even in the speeches that are territorially close, nor in the more remoter ones, as well as that there were noted a great many very creative terms for black sheep (*симийка*, *йуцка*, *боровинка*, *кайранка*, *койле*). Viewed at the level of the entire Serbian linguistic territory, some lexemes are (provisionally speaking) the same in all dialects (*гара*, *гаља*, *лиса*, *цветиа*), while others can be assigned only to one specific area (*йечоноса*, *ийвноша*), and furthermore, some are absent from the Prizren-Timok vernaculars (*лаја*, *heyульа*), whereas others are attested solely in them (*чавка*, *йелеша*). Potential lexical linguistic maps on these topics *possibly* would not be entirely complete (in the sense that there may be a term in the field that simply has not been recorded), but on a broader plane they would show that some lexemes are situated only in one part of the investigated area (*вълуша*, *вълушка*, *йенка*).

Keywords: black sheep, southeastern Serbia, Prizren-Timok vernaculars, Serbian vernaculars, areal studies.

Миљана Б. Чопа*
Институт за српски језик САНУ, Београд

ЛЕКСЕМЕ ЗА ОЗНАЧАВАЊЕ *ПСА*: РЕАЛЕМА *CANIS FAMILIARIS* У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИМ ГОВОРИМА

У овом раду бавимо се истраживањем лексике за означавање *йса* на територији призренско-тимочке дијалекатске области. Циљ истраживања јесте да се најпре конципира инвентар забележених лексема за означавање *Canis familiaris* у наведеној области, а потом и да се утврде принципи именовања путем лексичко-семантичке анализе забележених лексема. Настојали смо да сагледамо фреквенцију и мотивисаност забележених лексема, уз осврт на њихове варијанте и поједине творбено-лексичке елементе. Најзаступљенији општи називи за *йса* представљени су напоследку на лингвогеографској и мултимедијалној карти.

Кључне речи: *Canis familiaris*, *йас*, призренско-тимочка дијалекатска област, југоисточна Србија.

1. Увод

1. 1. Предмет и циљ истраживања

Предмет овог истраживања представљају лексеме за означавање *йса*, тј. зоолошки називи, или зооними, у призренско-тимочкој дијалекатској области. Иако то није једини приступ у науци, у истраживању се водимо апелативном употребом термина *зооним*, будући да се она у српској лингвистичкој традицији стандардизовала (Новокмет 2016: 49).

Циљ истраживања јесте, најпре, да утврдимо инвентар зоолошких назива за *йса* у призренско-тимочкој дијалекатској области, а потом да сагледамо принципе именовања путем лексичко-семантичке анализе забележених лексема, уз осврт на њихове варијанте. Уз евидентирање лексема за означавање *йса* на простору призренско-тимочке дијалекатске области ука-

* miljana.copa@isj.sanu.ac.rs

зује се и на могућности представљања инвентара прикупљених лексема на лингвогеографској карти.

Призренско-тимочка дијалекатска област екавска је дијалекатска област која према генетској класификацији припада штокавштини, а према структуралној – иновативним говорима, тј. балканизираним говорима српског језика, одн. балканском језичком савезу (Ивић 2009: 10–11). Заступљена је на југоистоку Србије, условно јој је северна граница косовско-ресавски дијалекат, а простире се и преко граница с Бугарском и Македонијом (Ивић 2009: 149).

Уз општепознате особине, архаизме и иновације присутне у призренско-тимочким говорима, наводимо још неке особености које би могле бити важне за разумевање грађе која се нашла у овом истраживању и лакши јој приступ:

– иницијалне консонантске групе *йс-*, *йш-* у тимочко-лужничким говорима дају *йц-*, *йч-* (*йцеџа*, *йчешки*); ове се консонантске групе могу и упрошћавати;

– финалне групе *-сџ*, *-шџ* упрошћавају се губитком финалног консонанта (*йлас*, *рас*);

– старе групе **tj*, **dj* у тимочко-лужничком делу дијалекатске области имају рефлексе *ч*, *џ* (*йлечка*, *йреџа*);

– *к*, *г* испред *е*, *и*, или иза *ј*, *љ*, *њ* прелазе у *ћ*, *ђ* (*сисће*, *књиђе*, *бољћа*, *грањћа*);

– кад се у речи јави уметнуто *-к-*, онда је у питању хипокористик. Нпр. *сура/сурка* и сл. (Богдановић 2019: 642–643).

1. 2. Корпус и методологија

Грађа која је послужила као корпус у овом истраживању ексцерпирана је из попуњених *Уйиџиника за йрикуйљање сџочарске лексике југоисџочне Србије* и допуњена подацима из *Пастџирског речника југоисџочне Србије*¹ Недељка Богдановића (у наставку: ПР), *Тимочког дијалекатџског речника* Јакше Динића, *Речника говора Јабланичког краја* Радмиле Жугић (у наставку: РЈК), као и трима *Дојунама речнику йироџског говора* Драгољуба Златковића (у наставку: РПГ).

¹ У грађу обухваћену *Речником* (ПР) ушли су следећи извори: С. Глигоријевић, *Речник Црноџравске Калне* (грађа која се сада обрађује за речник), Н. Живковић, *Речник йироџског говора*, М. Златановић, *Речник говора југа Србије*, Д. Златковић, *Речник йироџског говора* I, II, В. Јевтић, *Прилог речнику сврљџишког краја*, М. Марковић, *Речник народног говора у Црној Реџи*, Б. Митровић, *Речник лесковачког говора*, Ј. Михајловић, *Лесковачки говор*, Љ. Рајковић, *Речник йшмочког говора*, М. Станојевић, *Зборник йрилога за йознавање Тимочке крајџине*, Р. Стојановић, *Црноџравски речник*, Љ. Ћирић, *Речник говора Лужнице*, В. Цветановић, *Речник зайлањског говора*, Б. Рајковић, *Ново Село* (рукописна збирка, Бела Паланка).

Уџишњик за прикупљање сточарске лексике југоисточне Србије садржи 778 питања² и примењен је у оквиру теренских истраживања путем којих је прикупљена грађа³ у четрдесет и девет пунктова⁴ призренско-тимочке дијалекатске области (в. Карту 1 за локализацију пунктова).

У ово истраживање ушли су одговори на два питања из наведеног упитника:

1. *ојшњи назив за љса; љодругљив назив за љса* (питање бр. 739);
2. *вршће љаса љознашће у селу* (питање бр. 740).

Одговори на друго питање у упитницима представљају највећи део грађе у овом истраживању, будући да су својом разноликошћу управо обезбедили знатан број зоонимских лексема за означавање *љса* које не представљају њихова лична имена или надимке, али су им према свом семантичком садржају најблискији (уп. Жугић 2004: 190).

Уз то, у истраживање су уврштени и неки одговори на питање бр. 742, *најчешћа имена за љса (уз објашњење, ако љосћоји)*,⁵ који су били блиски траженим одговорима на питање бр. 740.

Дакле, корпус нашег истраживања чине лексеме забележене на терену призренско-тимочке дијалекатске области које денотирају припадника категорије *Canis familiaris*. Корпус обухвата 93 именичке лексеме.

Анализа је подразумевала лексичко-семантичку класификацију засновану на методи компоненцијалне анализе (в. Драгићевић 2007: 65–79) која подразумева груписање ексцерпираних лексема према заједничким семантичким компонентама. На тај начин је корпус подељен најпре на шира семантичка поља (која обухватају лексеме којима се *Canis familiaris* означава на основу физичких карактеристика, понашања, узраста), а у оквиру поља где су зооними мотивисани физичким изгледом издвојене су лексичко-семантичке групе на основу неке заједничке семе (боја длаке, величина животиње и сл.). Уз поједине лексеме, чије је значење лексички или облички непрозирно, дата је њихова дефиниција, у случајевима у којима је у речнику

² Уџишњик се састоји од осам целина: најпре, целина која се тиче општих назива, чему следе целине које се тичу оваца, коза, говеда, коња, магараца, свиња и живине; питања су груписана по одређеним темама и подтемама, укључујући и активности, називе радника, опреме и др., везаних за сточарство, одн. пастирску тематику, као и различите игре и народне умотворине.

³ Будући да нам је грађа уступљена у оквиру пројектног задатка, нису нам познати временски оквири у којима су вршена теренска истраживања, као ни број испитаника, њихов пол и старосна доб.

⁴ Списак пунктова наведен је у оквиру овог зборника. Пунктови су у раду обележени бројевима према устаљеном редоследу на пројекту. Грађа за пунктове 40–49 прикупљена је током 2023. године, а грађа за пункт 16 исте је године допуњена.

⁵ Претпоставља се да се ово питање односи на лична имена паса која су у датом пункту заступљена. Међутим, одговори који су на ово питање дати нису увек садржали тражене информације, што може бити условљено тиме како је испитаник разумео питање. Стога су одговори којима смо располагали, будући разноврсни, били подложни тумачењу на основу којег смо их разврставали у одређене лексичко-семантичке групе, где је то било могуће учинити.

била доступна. Напоследку, поједини су зооними класификовани у одређене групе на основу свог творбено-лексичког значења, које проистиче из комбинације мотивне лексеме и суфикса.

2. Резултати истраживања

2. 1. Општи називи за *Canis familiaris*:⁶

куче – општи назив за *Canis familiaris*; примарна лексема за означавање *Canis familiaris* у већем делу призренско-тимочке дијалекатске области: Кожељ (1), Штитарац (2), Жлне (3), Топли Дол (4), Бучум (5), Иново (7), Висока Ржана (8), Мирковци (10), Велики Јовановац (11), Беровица (12), Ореовац (13), Радошевац (14), Стол (15); Сесалац (16), Левовик (17), Мужинац (18), Бели Поток (19), Лалинац (20), Церје (21), Преконога (22), Малча (23), Велики Крчимир (24), Златићево (25), Чука (26), Вукања (27), Мала Река (28), Мртвица (29), Прекодолце (30), Куново (31), Власе (32), Буштрање (33), Горње Требешине (34), Крива Феја (35), Црвени Град (36), Радовница (37), Раковац (38), Широка Планина (39), Трњане (40), Радиновац (41), Равна Бања (42), Бостане (43), Коретиште (44), Штрпце (47).

псѐто – општи назив за *Canis familiaris* у пунктовима Кожељ (1), Височка Ржана (8), Златићево (25), Мала Река (28), Мртвица (29), Прекодолце (30), Широка Планина (39) (уп. Марковић 2015: 53).

пцѐто – варијанта лексеме **ѡсѐѡто** у којој је дошло до африкатизације у иницијалној консонантској групи: Кожељ (1), Височка Ржана (8), Трњане (40) (уп. Марковић 2015: 53; Жугић 2005: 319).

сѐто – општи назив за *Canis familiaris* забележен у пункту Мала Река (28), варијанта лексеме **псѐѡто** у којој је дошло до упрошћавања иницијалне консонантске групе.

пас – општи назив за *Canis familiaris* забележен у пунктовима Бели Поток (19), Златићево (25) и Црвени Град (36), Бостане (43), Коретиште (44); примарна лексема за означавање *Canis familiaris* у пунктовима Равна Бања (42), Церница (45) (уп. Марковић 2015: 53).

пѡс – варијанта лексеме **ѡѡс** забележена у пункту Горње Требешине (34) (уп. Марковић 2015: 53).⁷

кѐр – општи назив за *Canis familiaris* у пункту Власе (32).

ѡѡкац – општи назив за *Canis familiaris* у пункту Горње Требешине (34).

кѡтре – општи назив за *Canis familiaris* (ПР, РЈК).

кѡчка – општи назив за женку *Canis familiaris* (ПР).

⁶ Лексеме су у овом одељку наведене према њиховој фреквенцији у призренско-тимочкој дијалекатској области.

⁷ Треба узети у обзир напомену која је дата у ПР: „Различити записивачи различито чују полугласник [...] Осетљивост за полугласник скоро редовно је одсуствовала код лица која нису филолози [...] У Речнику је остајало онако како је записивач дао“ (Богдановић 2019: 643).

2. 2. Класификација лексема за означавање *Canis familiaris* према експресивном значењу

а) Пејоративне лексеме за означавање *Canis familiaris*

кучешља̋к⁸ – ПР.

кӳчиште – Кожелъ (1), Велики Јовановац (11), Беровица (12), Височка Ржана (8), Мала Река (28), Буштрање (33), ПР и **кӳчишће** – Беровица (12), РЈК.

псег̋иште – Кожелъ (1), Височка Ржана (8), Златићево (25), Мала Река (28), Мртвица (29), Прекодолце (30), Крива Феја (35), Широка Планина (39), ПР и **пцег̋иште** – Кожелъ (1), Височка Ржана (8), РЈК.

пси̋ште – Кожелъ (1), Височка Ржана (8), Златићево (25), Мала Река (28), Мртвица (29), Прекодолце (30), Крива Феја (35), Широка Планина (39), ПР.

пси̋на – РЈК.

пци̋на – ПР.

пчешља̋к – Бели Поток (19), ПР и **пшешља̋к** – Златићево (25).

цукѣла – Мала Река (28), Трњане (40), Радиновац (41), Бостане (43), Церница (45), Штрпце (47), ПР и **цућѣла** – ПР.

б) Хипокористичне лексеме за означавање *Canis familiaris*

У оквиру ове групе уочене су две подгрупе хипокористика, које су различите на творбено-лексичком плану, тачније, код прве групе хипокористично значење постиже се деминутивно-хипокористичним суфиксима и махом је мотивна лексема *куче*, односно нека њена варијанта. У другој подгрупи је лексички (облички) у начелу непрозирно⁹ да су посредни називи за *Canis familiaris* и о томе сазнајемо на основу речничке дефиниције.

кӳце – РПГ.

кучѣнце – ПР.

кутрѣнце – РЈК.

кучља̋к – Кожелъ (1), Мирковци (10), ПР и **кушља̋к** – ПР.

кӳшља – ПР.

*

загарѣ – РЈК; хип. 'млад ловачки пас'.

минди̋љче – Кожелъ (1); хип. 'пас малог раста'.

мини̋чка – РПГ; 'пас ситне расе'.

мини̋че – Прекодолце (30); хип. 'пас малог раста'.

⁸ Ова лексема у РПГ има значење 'измет пса' (Златковић 2022: 148).

⁹ Ове лексеме нису део општег лексичког фонда стандардног српског језика. Из тог разлога при њиховом су навођењу дате дефиниције преузете из дијалекатских речника, под полунаводницима.

мѝнче – Прекодолце (30), РЈК; хип. 'пас малог раста'.

пинѝјче – Буштрање (33); хип. 'пас малог раста'.

2. 3. Лексичко-семантичка класификација

а) Зооними мотивисани физичким карактеристикама

1. Боја длаке

бѝлча – ПР; 'бели пас'.

бѝља – Кожелъ (1); 'пас беле длаке'.

жушка – Мртвица (29); 'пас жуте длаке'.

гара – ПР; 'црни пас'.

гаров – ПР; 'пас црне длаке'.

гарча – ПР, Мртвица (29); 'пас црне длаке'.

гарушка – ПР; 'црна куја'.

ђока – ПР; 'црн пас'.

карабаша – ПР; 'црн пас'.

капча – Горње Требешине (34); 'црн пас'.

лашка – ПР; 'куја боје ласице'.

лашко – ПР, 'пас боје ласице'; РПГ, 'име за пса чија длака подсећа на боју ластиног перја'.

мурча – РПГ; 'пас који има длаку тамнобраон боје'.

мурца¹⁰ – ПР, Мужинац (18); 'пас мрке, црне боје'.

сурча – ПР, Бучум (5), Топли Дол (4), Радошевац (14), Прекодолце (30), Мртвица (29); 'пас сиве боје'.

сура – ПР, Горње Требешине (34), Црвени Град (36); 'пас сиве боје'.

сурка – Мртвица (29); 'пас сиве боје'.

сурко – Мртвица (29); 'пас сиве боје'.

шара – Жлне (3), Чука (26).

шарко – Куново (31).

шаров – Церје (21).

шароња – Левовик (17).

2. Изглед/врста длаке

грѝва – Левовик (17).

грѝвка – Левовик (17).

грѝвес – ПР; 'пас са дугом длаком око врата (често име Гривица)'.

грѝвша и **грѝвча** – ПР; 'пас са изразитом длаком по врату'.

цѝма – Мужинац (18), Лалинац (20), Чука (26) (в. Марковић 2015: 55).

цѝма – Мужинац (18), Лалинац (20), Чука (26) (уп. *цѝма*).

¹⁰ Уп. Жугић 2004: 204: **мурца**, 'врста пасуља тамног, мрког зрневља'.

3. Величина

ђумкаш – ПР; 'пас малог раста'.

миндиљ – ПР; Кожелъ (1); 'врста малог пса'.

миник – Мирковци (10), Лалинац (20), Малча (23), Прекодолце (30).

чапа – ПР; Лалинац (20); 'крупан пас'.

4. Део тела

кусла – ПР; 'куја кратког репа'.

б) Зооними мотивисани узрастом

загарче – ПР; 'младунче загарице'.

кутрак – ПР; 'младо куче; поодрасли псић', РЈК; 'младо псето, псе-танце, псић'

кучљак – ПР; 'остарела кучка'.

в) Зооними мотивисани понашањем

авлијар – ПР; 'пас који се креће само по дворишту'.

бесуља – ПР; 'кучка која се пари'.

буњиштар – ПР; 'пас који стално нешто тражи по буњишту'.

јајчар – РЈК; 'пас који једе јаја'.

рупар – Власе (32).

скитаруша – Мртвица (29).

таранчуг – РПГ; пеј. 'пас који, са дигнутим пенисом и заједно са другим псима, иде за кучком'.

трунто́в – РПГ; 'дебео пас који не обавља своје дужности'.

чавгар – РПГ; 'безопасан пас који често кевће'.

цавгар – РЈК; 'пас ситне расе који много лаје, штене'.

цавгаљ – РПГ; 'безопасан пас који стално кевће'.

цевгар – ПР; 'мали псић који својим лајањем најављује посетиоца'.

г) Зооними мотивисани наменом/расом

загарица – ПР; 'керуша'.

загаруша – ПР; 'керуша'.

загар – ПР, РЈК, Мртвица (29); 'ловачки пас'.

загаре – РЈК; хип. 'млад ловачки пас'.

загарес – ПР; 'ловачки пас'.

зајчар – ПР; 'ловачки пас'.

овчар – Топли Дол (4), Велики Јовановац (11), Радошевац (14), Црвени Град (36).

вучјак – Левовик (17).

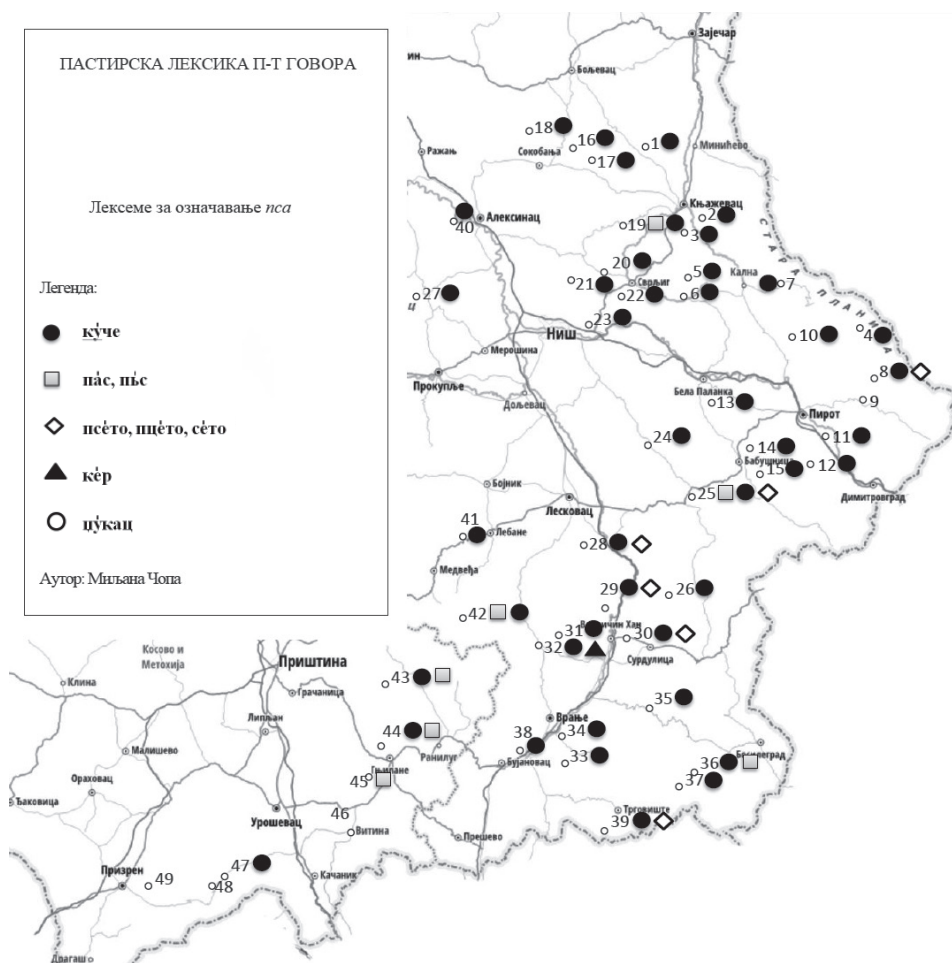
лисијак – Лалинац (20), Малча (23).

палашка – ПР; 'ловачки пас'.

3. Лингвогеографска карта

На основу зоонима који представљају опште називе за означавање *Canis familiaris* у призренско-тимочкој дијалекатској области концептирана је лингвогеографска карта којом се репрезентује њихова распрострањеност. Израда ове карте темељи се на препорукама које су дате у уводном тексту овог зборника (Богдановић, Милорадовић 2023), а по узору на карту дату у А. Савић-Грујић и Ј. Бојовић (2022: 234).

Уз традиционалну карту прилаже се и мултимедијална, на којој су обележени сви пунктови, означени према дијалекту којем припадају, са свим лексемама које су у њима забележене, уз могућност засебног прегледа заступљености лексема општег назива по пунктовима, уз напомену да је ова карта још увек у процесу израде и усавршавања.

Карта 1: Лексеме за означавање *Canis familiaris*

Скенирати за приступ мултимедијалној карти.

4. Закључна разматрања

У овом смо истраживању настојали да утврдимо инвентар зоолошких назива за означавање *Canis familiaris* у призренско-тимочкој дијалекатској области, а потом да сагледамо принципе именовања путем лексичко-семантичке анализе забележених лексема, уз осврт на њихове варијанте. Класификација инвентарисаних зоонима упућује на неколико закључака.

Најпре, лексема *куче*, која представља општи назив за *Canis familiaris*, примарна је лексема за означавање у већем делу призренско-тимочке дијалекатске области. Као општи називи у распрострањеној употреби су и лексеме *йсеџио*, односно *йцеџио* или *сеџио*, а такође су забележене, мада мање распрострањене лексеме општег назива *йас*, односно *йџс*.¹¹ До оваквих резултата дошли су и други истраживачи (уп. Марковић 2015: 53).

Лексичко-семантичка анализа омогућила је поделу зоонима којима се у наведеној дијалекатској области означава *Canis familiaris* на три семантичка поља: *физичке карактеристике* (у оквиру којих се издвајају *боја длаке*, *изглед* или *врсџа длаке*, *величина*, *део џела*), *узрасџ*, *йонашање* и *намена*, односно *раса*. Резултати су показали да је на испитиваном подручју *боја длаке* најчешћи мотив означавања ове домаће животиње (уп. Марковић 2015: 54; Жугић 2004: 188). На основу наведених семантичких поља можемо стећи увид у главне карактеристике на основу којих се пас перципира на подручју чија је лексика била предмет овог истраживања.

У корпусу су забележене одређене варијанте лексема: *йсеџио* > *йцеџио*; *йсеџиџиџе* > *йцеџиџиџе*; *йсиџа* > *йџиџа*, у чијим варијантама сагледавамо резултате африкатизације иницијалне групе *йс-* (уп. Богдановић 2019: 642); Такође, бележе се и примери у којима је *к* испред *е*, *и* прешло у *ћ*: *мућџла* (< *цукџла*) (уп. Богдановић 2019: 642). Регистровали смо и варијанту лексе-

¹¹ Треба узети у обзир да би допуна грађе, тј. њено употпуњавање савременим стањем можда показало другачије резултате. На то указује грађа прикупљена током 2023. године, у којој се лексема *йас* чешће бележи као примарна, него што је то био случај у целокупној претходно прикупљеној грађи.

ме *ȳac* у којој је очуван полугласник, *ȳbc*, а у једном је пункту забележена лексема *cētio* (< псѣто), у којој је дошло до упрошћавања иницијалне консонантске групе.

На творбено-лексичком плану забележене су неке специфичности. Код хипокористичних лексема за означавање *Canis familiaris* уочене су две подгрупе, које су различите на творбено-лексичком плану – код прве се хипокористично значење постиже деминутивно-хипокористичним суфиксима и махом је мотивна лексема *куче*, односно нека њена варијанта (нпр. *кучѣнце*, *куѣрѣнце*). У другој је лексички (облички) у начелу непрозирно да су посредни називи за *Canis familiaris* и о томе сазнајемо на основу речничке дефиниције (нпр. *загарѣ*, *миндиљче*, *ȳинѣјче*). Такође, поједини зооними класификовани су у одређене групе на основу свог творбено-лексичког значења које проистиче из комбинације мотивне лексеме и суфикса (нпр. *буњишиѣр*, *руѣар*, *скиѣѣруша*).

Ово истраживање, осим што пружа детаљан увид у лексички аспект означавања *Canis familiaris* у призренско-тимочкој дијалекатској области, такође пружа увид и у културолошки аспект овог региона, будући да су кроз начин на који језичка заједница означава свет око себе илустровани разнообразност и богатство језика.

У будућим истраживањима треба узети у обзир да се ово истраживање заснива на ограниченом корпусу, што значи да није обухватило све постојеће лексеме и дијалекатске варијанте у призренско-тимочкој дијалекатској области. Повећање корпуса омогућило би детаљнији увид и обезбедило комплетнију слику истраживане појаве. Такође, било би значајно употпунити корпус савременим стањем, односно лексиком за коју би се могле наћи потврде у актуелном времену на датом терену, на чему истраживачи увелико раде.

Како се у раду бавимо истраживањем језичког корпуса у конкретном региону, приложене карте којима је представљена распрострањеност најфреквентнијих лексичких јединица општег назива за означавање *Canis familiaris* у призренско-тимочкој дијалекатској области омогућавају визуелни приступ истраживаној појави, што може допринети њеном бољем разумевању и контекстуализацији. Лингвогеографска карта такође може служити као референца за будућа истраживања, превасходно у области дијалектологије.

Литература

- Богдановић 2019: Богдановић, Недељко. „Пастирски речник југоисточне Србије“. *Српски дијалектолошки зборник* LXVI/2. Београд, 2019, 637–739.
- Богдановић, Милорадовић 2023: Богдановић, Недељко и Милорадовић, Софија. „Основне поставке научноистраживачког пројекта Пастирска лексика призренско-тимочких говора“. *Пастирска лексика призренско-тимочких говора*, зборник радова. [у штампи].

- Драгићевић 2007: Драгићевић, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- Жугић 2004: Жугић, Радмила. „Мотивисаност зоонима и њихов однос према личним надимцима и личним именима“. *Јужнословенски филолог* LX, Београд, 2004, 177–192.
- Ивић 2001: Ивић, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика: увод и шипокавско наречје*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001.
- Ивић 2009: Ивић, Павле. *Српски дијалекти и њихова класификација*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- Марковић 2015: Марковић, Јордана. „Имена паса у југоисточној Србији“. *Пастирски именослов – зборник радова о језичком и културном наслеђу Сипаре иланине* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Хемимонтана, 2015, 49–56.
- Новокмет 2016: Новокмет, Слободан. „Метафорична значења лексема из лексичко-семантичке групе назива за псе која се односе на људске особине“. *Књижевност и језик* 63/1–2, Београд, 2016, 49–66.
- Савић-Грујић, Бојовић 2022: Савић-Грујић, Ана и Бојовић, Јована. „Из пастирске лексике југоисточне Србије“. *Језици и културе у времену и простору* X/1 (ур. Снежана Гудурић, Јасмина Дражић, Марија Стефановић). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 2022, 227–235.

Извори

- Дијалекатски материјал сакупљен помоћу *Уџбеника за прикупљање шипочарске лексике југоисточне Србије* (грађа из 49 пунктова).
- Жугић 2005: Жугић, Радмила. „Речник говора јабланичког краја“. *Српски дијалектолошки зборник* LII, Београд, 2005, 1–470.
- Златковић 2017: Златковић, Драгољуб. „Допуна Речнику пиротског говора“. *Српски дијалектолошки зборник* LXIV, Београд, 2017, 603–993.
- Златковић 2020: Златковић, Драгољуб. „Друга допуна Речнику пиротског говора“. *Српски дијалектолошки зборник* LXVII, Београд, 2020, 123–297.
- Златковић 2022: Златковић, Драгољуб. „Трећа допуна Речнику пиротског говора“. *Српски дијалектолошки зборник* LXIX, Београд, 2022, 103–280.

Miljana B. Čopa
Institute for the Serbian Language of SASA, Belgrade

LEXEMES FOR DENOTING *DOGS*
IN THE PRIZREN-TIMOK DIALECT AREA

S u m m a r y

This research explores the lexicon used to refer to *dogs* in the Prizren-Timok dialect area. The primary objective of this study is to build an inventory of observed lexical terms for *dogs* in this area and subsequently determine the principles of naming through a lexico-semantic analysis of these terms. The research examines the frequency, motivation, and variations of these terms. The study identifies the key terms used for denoting dogs and categorizes them into semantic fields, including physical characteristics (such as coat color, appearance, size, and body parts), age, behaviour, purpose, or breed. The analysis reveals that coat color is the most common motivator for naming dogs in this region. This research not only provides a comprehensive view of the lexical aspects of dog naming in the Prizren-Timok dialect area, but also sheds light on the cultural aspects of this region, illustrating the diversity and richness of its language. Future research in this area should focus on expanding and modernizing the corpus to obtain a more reliable representation of the phenomenon under study.

Keywords: *dog*, Prizren-Timok dialect area, southeastern Serbia.

Зоран М. Симић*
Институт за српски језик САНУ, Београд

ЛЕКСИКА МЛЕКА И ПРЕРАДЕ МЛЕКА У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИМ ГОВОРИМА

У овом раду је обједињена лексика која се непосредно односи на млеко и његову прераду ексерпирана из квестионарских записа насталих широм призренско-тимочке територије према *Уџићнику за љрикуљљање сѣочарске лексике* Недељка Богдановића. Извршена је лексичко-семантичка анализа ексерпираних лексичких грађе која је представљена у оквиру три лексичко-семантичке групе. Дата је ближа слика о територијалној распрострањености и разумејености ове лексике и указано је на развијеност и богатство овог лексичког слоја материјалне културе на простору призренско-тимочких говора.

Кључне речи: дијалектологија, лексика, млеко и прерада млека, лексичко-семантичка анализа, ареални распоред, призренско-тимочки говори.

УВОД

Лексика у вези са млеком и његовом прерадом, иако представља *сѣоцијалну ѿерминологију* (Пижурица 1977: 102), незаобилазан је сегмент у проучавању пастирске лексике тако да је укључена у све збирке речи и студије о овом лексичком слоју материјалне културе нашег народа, било да потичу из мање или више равничарских предела, било да се ради о брдско-планинским крајевима у којима је негован један вид екстензивног сточарења – традиционално сезонско, полуномадско сточарење својствено и подручју П-Т говора (уп. нпр. Пижурица 1977, Бошњаковић 1985, Букумирић 1992, Ракић-Милојковић 1993, Јашовић 1997, Црњак 2011, Марковић, Савић 2017, Богдановић 2019). Екстензивно сточарење се у најпотпунијем смислу везује за балканска сточарска племена, чији је главни састојак исхране млеко и чија су „[и]скуства и знања [...] стицана у погледу производње и прераде млека преношена [...] с поколења на поколење готово

* zosim04@yahoo.com

без промена“, а која су имала посебан утицај „на [Ј]ужне Словене у чијем се културном инвентару налазе наслаге преузете из живота и обичаја балканских сточара“ (Антонијевић 1982: 50, 51, 173).

Из укупне лексичке грађе прикупљене помоћу *Упитника за прикупљање сточарске лексике* аутора Недељка Богдановића (даље: Упитник), и похрањене у педесетак теренских записа са призренско-тимочког (даље: П-Т) подручја, за потребе овог рада издвојен је онај сегмент који представља, уз сам узгој стоке, једну од примарних сточарских (посебно пастирских) делатности, а то је прерада млека. Овде се доноси лексика која се најдиректније тиче млека и његове прераде, а ексцерпирана је из одговора на питања из Упитника добијених широм призренско-тимочке П-Т територије.

Циљ овог истраживања јесте, првенствено, објединити и презентовати лексичку грађу која се односи на ову тематску целину и осветлити којим се лексичким јединицама упућује на реалије везане за млеко и прераду млека у П-Т говорима, што је примарни задатак пројекта *Пастирска/сточарска лексика љиценско-тимочких говора*. Такође, циљ је дати ближу слику о територијалној распрострањености и разуђености ове лексике, те указати на развијеност и богатство овог лексичког слоја материјалне културе на простору П-Т говора.

С аспекта ареалне анализе, неопходно је сваку појединачну регистровану лексему прецизно узети за место где је потврђена, тачније, означити је бројем пункта (како је већ устаљена пракса представљања грађе из Упитника која се обрађује, уп. нпр. Савић-Грујић 2020; Савић-Грујић, Бојовић 2022) и тако начинити увид у стање на терену. Утврђивање распореда свих истозначних лексичких јединица на ареалу П-Т говора омогућиће нам да се укаже и на евентуално ареално раслојавање. Лексеме које буду указивале на евентуалну диференцијацију унутар испитиване области постале би драгоцен материјал за неко будуће картографисање.

У оквиру лексичко-семантичке анализе класификован је укупни инвентар регистроване лексике везане за млеко и његову прераду и распоређен у одговарајуће групе у зависности од фазе у процесу прераде млека и добијања млечних производа. Анализирана грађа понудиће нам темељну представу о структури овог лексичког фонда, деривационом потенцијалу, истозначним и блискозначним односима лексема регистрованих на истраживаном подручју и сл.

Млеко и производи од млека несумњиво су имали егзистенцијални значај у исхрани наших сточара у прошлости, а прерада млека је била неизоставни део не само свакодневног живота пастира или сточара, него и свих становника планинских крајева. Како се ова чињеница рефлектује на лексику из ове области материјалне културе на проучаваном подручју, осветлиће спроведена анализа.

АНАЛИЗА ГРАЂЕ

Ексерпирана лексичка грађа из тематске целине о млеку и његовој перади распоређена је у три лексичко-семантичке групе, с обзиром на фазу и продукт пераде¹ – 1. лексика у вези с процесом добијања млека и примарне пераде млека, 2. лексика у вези с процесом пераде млека и добијања млечних производа, 3. лексика у вези с процесом добијања различитих врста сира.

1. Лексика у вези с процесом добијања млека и основне обраде млека

1.1. Основна пастирска/сточарска радња у вези с млеком – извлачење, истискивање млека из вимена животиње – очекивано се нашла међу питањима у Упитнику, а добијени одговори на терену показују да се ова радња исказује и глаголом, уп. *музе* (1, 13–16, 18, 20, 21, 24–26, 29, 31), *музе* (28, 37), *мзе* (2, 4, 7–11), *мзе* (3, 6, 12), и глаголском (девербативном) именицом, уп. *музење* (21, 27, 30, 32–36, 38, 39, 41, 44–47), *музење* (42), *музење* (28), *мзење* (4), *музење* (16, 22), *мужа* (1, 17, 24, 40, 43), *мужа* (19, 23), *мжа* (5), *мжа* (3) и усамљено *мужа* (41). Осим фонетске и акценатске варијантности (као опште карактеристике призренско-тимочких говора), може се уочити творбена варијантност на истраживаном подручју и ужа употреба девербативног суфикса *-ја*, а са изузетком и суфикса *-ња*, с основном глагола *муши*.

1.2. У већем броју тимочно-лужничких и половини сврљишко-заплањских пунктова за означавање првог млека после млађења употребљава се лексема *куласиџа* забележена у следећим ликовима *куласиџа* (1–10, 16, 22), *куласиџа* (17, 20), *куласиџа* (19). С друге стране, у призренско-јужноморавском говорном типу доминантна је лексема *џовара*, која је забележена и у осталим дијалекатским типовима, уп. *џовара* (11, 12, 14, 27, 29, 32, 34, 38, 41, 42), *џовара* (26, 35, 45), *џовара* (28, 30).² Овакво млеко може бити означено и придевском лексемом, уп. *сераво* (13, 15, 21, 23, 24, 31, 33, 36), *сераво* (25), *сераво* (28), односно *серово* (43, 44). У траженом значењу из

¹ Структура представљања забележене лексике не одступа много од предложеног нацрта рада добијеног од професора Недељка Богдановића, консултанта на Пројекту, којем се овом приликом захваљујем. Следећи предлог професора Богдановића, засебно сам издвојио лексичко-семантичку групу под бројем 3 (*Лексика у вези с џроцесом добијања различитих врста сира*), иако је она, заправо, нижег хијерархијског ранга у односу на лексичко-семантичку групу под бројем 2 (*Лексика у вези с џроцесом џпераде млека и добијања млечних џроизвода*). На овај начин је избегнута сложена нумерација подгрупа и прегледније су приказане различите датости у вези са сиром.

² Одредница с овом лексемом у *Пасиџирском речнику југоисточне Србије* Недељка Богдановића (даље: Речник) има три значења: „повара ж 1. вурда из прокуване сурутке. Стрижевац, Марковић; 2. преварено / прекувано млеко, млеко које се при кувању згруша (сматрају га поквареним), 3. грушавина (сераво млеко у првим данима после млађења), које се измлази да бравче не би добило упалу вимена, јер младунче не може све да пописа, па се то скува за децу. Глигоријевић“.

једног пункта имамо и лексему *сиришиѿе* (37), а једном је такво млеко оквалификовано придевом *згуснуѿо* (40).

1.3.1. Један од назива за млеко до прве прераде који се Упитником тражи јесте назив за тек помужено млеко.³ У великом броју пунктова са сва три говорна типа такво млеко је оквалификовано као *невáрено* (1, 3–12, 14–16–18, 21, 22–25, 27, 29, 30, 32, 34–36, 43, 44), *невáрено* (26, 47), *невáрено* (19, 28, 37). Напоређо с претходном лексемом, или самостално, у неколико пунктова као одговор за тражени назив јављају се придевске лексеме *ѿáзе* (29, 36, 40), *ѿáзе* (3), и *свѣже* (41, 42), затим *ѿрѣсно* (22, 25, 38, 42), што је махом регистровани одговор на друго питање из Упитника (в. т. 1.3.2), придев *неку́вано* (20, 33) и именица *јому́жа* (45). У четири пункта забележено је да на тек помужено млеко упућује и сама именица *млеко*, без икаквог додатног придевског квалификатора, уп. *млекó* (2, 13, 16), *млѣко* (45).

1.3.2. Одвојено се у Упитнику тражи назив за млеко које није кувано нити на други начин прерађено, а у највећем броју пунктова регистрована је придевска лексема *ѿрѣсно* (1, 2, 4, 5, 7–10, 12–15, 17, 18, 20–23, 25–27, 29–32, 34–36, 38, 40, 41, 43–46), *ѿресно* (3, 6, 11, 19, 28, 47).⁴ Веома ретко међу забележеним одговорима срећемо, уз претходну лексему или као једини одговор, и облике *невáрено* (16, 24, 32), *неку́вано* (42), *слаѿико* (16), *слаѿико* (19) и *обично* (33).

1.4.1. Примарна прерада млека подразумева његову термичку обраду, а у оквиру ње најпре наводимо називе за млеко које је загревано на ватри до кључања. Широм истраживане П-Т области нашао се антоним најраспрострањенијег придева наведеног у т. 1.3.1, уп. *вáрено* (1, 2, 4, 5, 7–9, 11, 13–18, 21–25, 27, 29–32, 34–36, 45, 46), *варѣно* (26, 47), *варено* (3, 6, 12, 19, 28, 37), *свáрено* (11). Са С-З и П-ЈМ терена имамо и истозначни придев *ку́вано* (20, 29, 33, 40, 41), *кувано* (38), а у два Т-ЈЛ пункта одговор је био *ћиѿело* (4, 10)⁵. Именичка лексема *варени́ка* регистрована је у пункту 43 (Бостане).

1.4.2. Млеко које се при термичкој обради толико кувало да се почело згрушавати најчешће је означено као *ѿровáрено* (4–7, 9, 11, 13, 15, 18, 22, 25, 33–36, 45, 46), *ѿровари́ло се* (16, 32) или *ѿроврѣло* (32), и ови облици су раширени по целој П-Т области. Именички облик *ѿровара* / *ѿровар* у овом значењу се бележи у два сврљишко-заплањска пункта и четири пункта са призренско-јужноморавског терена, уп. *ѿровáра* (26), *ѿрóвара* (30, 31), *ѿровара* (28, 37) и *ѿрóвар* (16). Поред лексичких облика с префиксом *ѿро-* на терену су се нашли и облици с префиксом *ѿре-*, нешто мање фреквентни,

³ Као евентуални одговори који се наводе у загради како би истраживачу била јаснија реалија која се тражи, уз ово питање јесу понуђени називи *јому́жа* и *невáрено млеко*. Иначе, опис тражене реалије углавном одговара опису из Упитника будући да је такав опис најчешће био директна асоцијација информатору приликом анкетања.

⁴ Иста придевска лексема наведена је у Упитнику уз ово питање као могући (/очекивани) одговор.

⁵ Уп. у Речнику: *ћиѿело* ~ врело млеко које се такво користи у припремању неких јела.

а заступљенији на тимочко-лужничком и сврљишко-заплањском простору, уп. *йреварено* (1, 2, 8, 12, 14, 17, 21, 23, 24, 41, 43, 44), *йреварено* (47), *йреварено* (3, 19, 28), али и *йрекувано* (40, 42). Паралелно с претходном лексемом с префиксом *йре-* у три пункта потврђена је и лексема *дрочкаво* (43, 44), *здрочкаво* (41). Информатори су давали и одговоре свдећи овде тражену реалију само на њену појединачну семантичку компоненту, уп. *йрокисло* (25, 38), *сераво* (27), или такву која се уопште не односи на тражену реалију, уп. *закажено* (20).

1.4.3. Други специфичан вид термички обрађеног млека који се Упитником тражи јесте млеко које се приликом кувања залепи за дно суда.⁶ Такво млеко је најчешће на П-Т терену одређено као *загорело* (1, 7, 8, 11, 12, 14, 16–18, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 29, 32, 33, 35, 36, 40–46), *загорело* (37), *загорено* (31), *загорено* (47, 48), *загорено* (28), с префиксом *за-*, а само у два пункта као *йригорело* (4), *йригорело* (10), с префиксом *йри-*. За разлику од изнетих облика с коренском морфемом *-гор-*, у облицима с коренском морфемом *-кад-* доминира префиксални формант *йри-*, уп. *йрикадено* (2, 9, 12, 13, 15, 24, 32, 34, 38), *йрикадено* (28), *йрикажено* (3, 10), *йрикадило се* (21, 36), док упола мање регистрованих примера има префикс *за-*, уп. *закадено* (5, 6, 29), *закадено* (3, 19, 28), *закажено* (20, 22), а у свега два пункта налазимо примере с префиксом *йре-*, уп. *йрекадено* (25, 30).

Укупна забележена грађа говори о приближно једнакој заступљености лексичких јединица с обема коренским морфемама, и *-гор-* и *-кад-*, и то скоро подједнако у свим говорним типовима П-Т области. Превагу између предлошких форманата *за-* и *йри-* у лексемама с овим коренским морфемама односи предлог *за-*, који је у њима двоструко заступљенији од префикса *йри-*, док је у погледу њиховог присуства у појединачним дијалектима приметно мали број поменутих облика са префиксом *йри-* у С-З дијалекту (у свега два пункта).

2. Лексика у вези с процесом прераде млека и добијања млечних производа

Два су основна поступка у даљој преради млека који су традиционално присутни у пастирском животу – то је сепарација млечних масноћа (1) и додавање одређених материја млеку у току прераде (2) – па смо, сходно томе, издвојили и лексичку у вези с овим поступцима.

2.1.1. За радњу која се примењује при издвајању масноће из млека (при добијању, вађењу масла), тј. за поступак који се врши над млеком најчешће срећемо акценатске и фонетске, али и творбене варијанте *бучка* (2, 10, 12, 15, 17, 24, 25, 26, 32, 40, 41, 43–45–47), *бучка* (22), *бућка* (11), *избучка* (1, 4,

⁶ Тачно одређење би, према Речнику, било: „млеко које је услед густине прионуло за дно суда у којем се кува, али може бити и с намером тако урађено јер онда добија интензиван пријатан укус“.

5, 7, 20, 21, 23, 25, 33, 45–47), *избучка* (19), *избу́шка* (38), *избѣчка* (8), *бучкање* (14, 41). Овај глагол, односно глаголска основа (ономатопејског порекла) потврђена је, као што видимо, на целој П-Т области, а већином у Т-Л и С-3 пунктовима. Само с П-ЈМ терена, доносимо потврде других глаголских лексема (или глаголских основа), чешће *муџи* (30, 32), *муџи* (29), *измуџи* (39), *измуџи* (31, 34), *муџење* (27), а у три међусобно суседна пункта *бије* (35, 36), *бије* (37).

2.1.2. Широм испитиваног подручја значење 'масноћа која се добија кад се млеко бучка, млати, бије' (према Упитнику) именује се лексемом *масло* (1, 2, 5, 7–9, 12–16, 18, 21–27, 29–38, 42–44, 46, 47), *масло* (3, 6, 19, 20, 28, 39), у два пункта синтагмом *нейџџено масло* (4, 10), у четири лексемом *маслац* (11, 17, 41), *маслац* (45), а у једном пункту паралелно и лексемом *јуџер* (16).

2.1.3. Млеко из кога је бућкањем издвојено масло најчешће је у истраживаним пунктовима сва три говорна типа означено као *џбрано* (1, 8, 10, 11, 13, 14, 16–18, 21, 22, 38, 40–42, 45), *џбрано* (26, 27, 47), *џбрано* (3, 6, 19, 37), *џберено* (29), *џберено* (37), *џџбрано* (43), а нешто мање потврда имамо за квалификацију *бућкано* (2, 4, 12, 15, 20), *бућкано* (28), *избућкано* (7, 25), *избућкано* (40).⁷ Облици *муџено* (31, 32, 34, 39), *муџено* (28) и *муџеница* (43), *муџеница* (30, 35), *муџеница* (36), *муч'еница* (44) владају на П-ЈМ дијалекту, док је лексема *муџеница* (9) изузетак на Т-Л подручју. Махом паралелно с неким од претходних именовања налазимо и лексеме *млаџено* (11), *млаџено* (28), *млађено* (21, 23), *млађеница* (46) или *млађеница* (47), а двапут срећемо *бијено* (45), *бијено* (5). И придев *џџсно* (33) усамљен је одговор за тражену реалију.

2.1.4. У значењу 'масна скрама на површини расхлађеног млека' две лексеме заузимају значајнију територију. На целом Т-Л простору, у трима суседним запаљским пунктовима и јужније у једном П-ЈМ пункту потврђена је лексема *смеџана* (1, 2, 4, 5, 7–15, 24, 25, 26, 35), *смеџана* (6). На већем делу С-3 дијалекта и на целом П-ЈМ терену доминира лексема *кајмак* (3, 16, 19, 22, 23, 27–29, 31–34, 36), *кајмак* (18, 20, 21, 25, 38, 40–47), *кајмак* (30, 37). Лексема *џџена* (16, 17, 22) регистрована је у свега три С-3 пункта, од којих у једном напореда с другом лексемом.

2.1.5. Обе претходно поменуте лексеме одговори су на питање о називу за белу масу која се добија кад се са површине млека скине масна скрама, скоруп, и изложи врењу. У овом случају чешће налазимо забележено *кајмак* (2, 3, 11, 16, 19, 23, 27–33, 35, 39), *кајмак* (1, 5, 8, 15, 17, 20, 21, 38, 40–46), *кајмак* (6, 34, 37), при чему је битно истаћи да у неколика пункта наилазимо и на напомене о томе да се кајмак у тим срединама „не ради / не прави / не чува“ (нпр. у пунктовима 5, 13, 24, 36), што се може одразити и на дата именовања. Стога у једном броју пунктова имамо забележено само прет-

⁷ Дефиниција синтагме *џбрано млеко* у Речнику гласи: 'млеко са кога је скинут скоруп', а придева *бућкано* 'из којег је бућкањем одвојено масло (о млеку)'.

ходно потврђено *смејана* (7, 9, 10, 12–14, 24, 26), у другима уопште није дат одговор (нпр. 4, 22, 25, 36), док се у делу Т-Л говора очигледно семантички диференцирају лексеме *смејана* и *кајмак* – прва је са значењем 'масна скрама на површини расхлађеног млека', а друга са значењем 'скинута масна скрама с млека и подвргнута врењу, чувању'. Усамљена је лексема *скоруј* регистрована у пункту 47 (Штрпце).

2.2. Лексика којом се реферише на млечне производе добијене додавањем неке материје млеку обухвата називе за саму ту материју, називе добијених млечних производа и нуспроизвода.

2.2.1. За означавање материје која се ставља у млеко да ускисне најраспрострањенија и најзаступљенија јесте лексема *јојкваса* (4, 8–10, 12–15, 22, 23, 29, 30, 32, 36), *јојкваса* (26, 35), *јојкваса* (6, 28); и у облику именице мушког рода *јојквас* (25). Иста коренска морфема (-)квас-, али с префиксалним формантом у- функционише на северној половини С-З дијалекта, уп. *јкваса* (7, 16, 18, 20, 21), *укваса* (19), *јквас* (17), док са суфиксалним формантом -ац/-ац имамо забележено само у П-ЈМ дијалекту, уп. *квасац* (34, 38), *квасац* (31), *квасац* (33). У сва три говорна типа у овом значењу се среће и лексема *маја* (2, 11, 23, 24), *маја* (1, 27, 42–46), *маја* (3, 28), каткад паралелно с другом лексемом. За тражено значење регистровано је и *сиришије* (5, 40–42), *сиришије* (3, 37).

2.2.2. Млеко ускисло помоћу средства за кисељење махом је на целој П-Т области означено сложеним називом⁸ у којем је именица *млеко* детерминисана придевом *кисело* (1, 8, 16–18, 20, 21, 23, 25–27, 29–31, 33–36, 38, 40, 41, 43–46), *кисело* (19, 22, 28) или фонетским варијантама *ћисело* (2, 9, 11–14), *ћисело* (3) и *ћисало* (5). Изузетак чине три међусобно суседна Т-Л пункта у којима је забележено *квасено* (4, 10), *квашено* (7).⁹

2.2.3. За млеко које ускисне без додавања маје (= средства за кисељење) постоји посебан термин који је познат само у неколицини Т-Л пунктова, уп. *киселник* (8), *ћиселник* (2, 4), *ћиселник* (11), *ћисалник* (5). У том случају се ради, заправо, о специфичном процесу добијања ферментисаног напитка објашњеном у Речнику.¹⁰ Необична је појава денотата овог значења у једном П-ЈМ пункту, уп. *киселник* (45). У неколико пунктова одговор је исти као за ферментацију млека помоћу маје, уп. *кисело* (25, 27), *ћисело* (14), *ћисало* (4, 10). Најчешће је млеко које само од себе ферментира оквалификовано као

⁸ За разлику од сложеног назива „прост збир ових лексема [*кисело млеко* – 3. С.] односи се на покварено млеко“, и тада квалитативни придев *кисео* чешће стоји у предикативној функцији (Спасојевић 2013: 261).

⁹ Према Глигоријевићевој грађи из Калне, професор Богдановић у Речнику наводи и именицу *квасеница*, у значењу 'кисело млеко' и глагол *кваси* у значењу 'кисели (млеко)'.

¹⁰ Уп. одреднички чланак у Речнику: *ћиселник* м млеко које укисне без сирила. Шт. [На бачији ћиселник се прави тако што се у буренцету поткваси топло млеко, па кад ускисне, само се додаје или загрејано или тек помузено млеко. Кисељење и употреба теку докле има млека на бачији, а буренце је zgodније од другог суда јер се лако затвара, а текућина се точи на доњем отвору (на чепу или на шајтову). Има густину и укус јогурта.].

йрокисло (16–18, 20, 22–24, 29, 33, 36, 41), *йрѠкисло* (31), *йрокисло* (19, 37), *йроћисло* (3, 7, 9), *йроћисло* (6), *йрекисло* (43, 44), *укисло* (32), *укисне* (28), *укиселило се* (25), *укиселило се* (15), односно именичким лексемама *йрѠкиша*¹¹ (38) и *самокис* (21). Имајући представу да овакво млеко, осим што кисо, почиње и да се згрушава, информатори дају и одговоре: *йпросирило се* (30) и *йодсирило се* (16). Постајући само од себе кисело, млеко се често сматра и поквареним, на шта указују забележени одговори као што су *йрозукло* (32), *йросукло* (35), *йросукло* (28), *йросекло се* (13), *исабило се*¹² (32), *йокварено* (25, 40, 43), *йокварило се* (21, 36).

2.2.4. Широку употребу на П-Т терену за означавање материје која се ставља у млеко да би се згрушало има лексема *сиришиѠе* (1, 2, 4, 5, 7–10, 14–16–18, 20–22, 25, 27, 29, 30–36, 38, 40–42–44, 46), *сиришиѠе* (26), *сиришиѠе* (3, 6, 28, 37), што је истовремено и назив за део тела животиње где се ствара материја за згрушавање млека. У много мање пунктова за ову материју је забележена и лексема *маја* (4, 7, 10–13, 19), *маја* (16, 25, 27, 42, 45, 47), *маја* (28); најчешће паралелно с претходном, а некад и с напоменом да је *маја*, иначе лексички турцизам (Јовић 2020: 142) купљено, фабричко сириште (нпр. у п. 4). На потпитање у Упитнику у свега три пункта се нашла лексема *шердѠенка* (11, 35, 45), такође реч турског порекла (Исто), која је била тражени назив за овчије сириште, док је махом изостајао било какав одговор.

2.2.5. Различитим акценатским и фонетским облицима трпног придева, уп. *йодсирено* (1–3, 5, 7–18, 20, 21, 22, 23, 26, 29, 30, 33–35, 38, 40–42, 45), *йодсирено* (6, 19, 28, 37), *йѠдсирено* (31), *йѠйсирено* (32, 36), *йѠицирено* (24, 25), односно *усирено* (21, 43, 44), *усирѠено* (47) означава се млеко у које је стављено сириште. Усамљени су примери именичких лексема у овом значењу, уп. *йѠдсир* (46), *йѠдцир* (27).

2.2.6. Општи назив за млечни производ настао стављањем сиришта у млеко на П-Т подручју јесу акценатске и фонетске варијанте *сирење* (1–3, 5, 8, 9, 11–14, 15, 16–18, 20–25, 27, 29–33, 34–36, 38, 39, 42, 43, 44, 46 [и *сирње*]), *сирѠење* (26, 47), *сирење* (6, 28, 37) и *сириње* (4, 7, 10). Махом напоредо с неким од наведених лексичких ликова бележимо лексему *сир* (15, 33, 38, 41, 43, 45), а једном и синтагму *младо сирење*¹³ (19). У оба случаја информатор је, највероватније, имао у виду врсте сира према облику, односно, према етапи сазревања (в. т. 3.2.1. и 3.3.2). Ближе косовско-ресавској зони бележимо већ и партитивни облик *сира* (40).

¹¹ У говору Бучума регистрована је лексема *йроћиша* у значењу јела (или) млека које је прокисло (Речник).

¹² Уп. *ishabiti* 'iskvariti' (RJAZU 3: 859).

¹³ На овакав одговор информатор је могао бити подстакнут и садржајем питања у Упитнику: *КСЗ* [= како се зове] бела маса која се сѠвори од млека кад се у њега сѠави сиришиѠе (сир, сирење), што асоцира на конкретну фазу у настанку, а не на овај млечни производ уопште.

2.2.7. Нуспроизвод приликом добијања сира, тачније течност која се исцеди из подсиреног млека при чему остане сир, подједнако је у сва три говорна типа исказан лексемом *сѝруѝка* (1, 2, 5, 7, 8, 10, 13–18, 20–25, 29–34, 38, 39, 42), *сируѝка* (47), *сируѝка* (3, 6, 19, 28). Много су ређе лексичке потврде *суруѝка* (9, 11), *сѝруѝка* (8, 12, 27, 40, 41, 43–45) *сѝруѝка* (46), које имамо у четири Т-Л пункта и седам П-ЈМ пункта. Лексема *сировѝка* (4, 35, 36), *сировѝка* (37)¹⁴ потврђена је у једном Т-Л пункту и три међусобно суседна П-ЈМ пункта. Као одговор за други вид течног нуспроизвода (в. т. 3.4.2) нашла се лексема *цвик* (4, 8, 26).

3. Лексика у вези с процесом добијања различитих врста сира

Ова лексичко-семантичка група обухвата називе за сир према животињи чије се млеко сири (1), називе за сир према етапама сазревања (2), називе за сир према облику усирене материје (3), називе у вези с другим врстама сира (4) и називе везане за чување и употребу сира (5).

3.1. Будући да су Упитником предвиђени само називи за сир од овчијег млека (а) и сир од козјег млека (б), овде се доносе само потврде регистроване на терену за ове врсте сирева, у својим варијантним акценатским и фонетским ликовима (који овом приликом неће бити коментарисани):¹⁵

а) *овчи* (1, 5, 8, 11, 15, 17, 18, 21, 22, 29, 35, 38, 39, 40 [~ *сѝра*], 41–47), *овчѝ* (20, 26), *овчи* (3, 19, 23, 28, 30, 37), *овчи(ји)* (14), *овчји* (31, 33, 34), *овчо* (2, 4, 7, 10, 16, 24, 25, 32), *овчо* (36), *овче* (12, 27), *овче* (6);

б) *козји* (1, 5, 8, 11, 14, 15, 17, 18, 20, 21, 26, 29, 31, 33–35, 38, 40 [~ *сѝра*], 41, 42, 45, 46), *козји* (3, 6, 19, 23, 28, 30, 37, 39), *козје* (2, 16), *козјо* (4, 7, 10, 24, 25, 32, 36), *козјо* (12), *козји* (22, 43, 44), *козјо* (27), *кози* (47).

Стварну употребу не одражава морфолошки облик наведених придева (уп т. 2.2.6), тачније облик мушког рода придева, који је, очигледно, могао бити изнуђен самим питањем испитивача на терену, а према формулацији у Упитнику.

3.2. Усирена материја се карактерише према више својстава која добија у току производње, па су се у питањима из Упитника нашле комбинације тих својстава: тек усирена и неосољена материја (1), осољена усирена материја пре процеса врења (2) и осољена усирена материја после процеса врења (3).

3.2.1. Карактеристике сира из прве етапе производње који још није сољен означене су на терену низом придевских лексема, а све у зависности од тога која се особина таквог сира жели истаћи. Тако се истицање скорашње производње сира најчешће именује придевом *млад* (1, 2, 3, 5, 7, 11, 12, 14, 17, 18, 19, 22, 28, 29, 31, 35, 38, 39, 42, 43–46), *млади* (16 [~ *сѝра*], 33, 40,

¹⁴ У Речнику се наводи и облик *сируѝка*.

¹⁵ „С обзиром на животињу од чијег се млека прави, сир може бити: кравјо сирење, овчо ~, козјо ~. Истим атрибутима означава се и млеко.“ (Речник, код *сирење*). Такође у Речнику имамо и: *кравје* / *кравље* / *крављо* оно што је од краве (о кожи, длаци, месу, млеку, сиру).

41), *младо* (12, 21, 24, 47), те придевом *йрѣсан* (14, 20), *йрѣсно* (4, 10, 13, 15, 34, 35, 36), *йрѣсно* (6).¹⁶ Уколико се, пак, наглашава друга битна особина овог сира – да још није сољен, онда су одговоре чиниле обличке и фонетске придевске варијанте *нѣслан* (2, 7, 8, 14, 17, 18, 20, 22, 23, 26, 27, 39), *неслан* (3, 28), *нѣслано* (6, 16, 25), *несољен* (3, 8, 23, 29), *несољен* (19), *несољен* (30), *несољен* (28), *несољено* (9), *несољено* (6), *несољено* (24), *несољено* (39). Да су обе поменуте особине релевантне потврђују подвучени бројеви пунктова као знак напоредне употребе више лексичких форми. Придевом *благ* (33, 37), *благ* (33), *благо* (32, 34, 36), *благо* (39), регистрованом само у делу П-ЈМ дијалекта, наглашен је укус оваквог сира. Спорадично се срећу придеви *мѣко* (25) и *сладак* (38), *слаћак* (43), а некад је квалификација извршена устањеним синтагматским изразима *ис цедило* (21, 25), *из мараму* (2).

3.2.2. Другим питањем у Упитнику тражен је назив за млад а сољен сир, с наведеним придевом *нейреверо* као могућим одговором, који се најчешће потврђује и у теренској грађи, уп. *нейреврѣл* (1, 5, 8, 11, 12, 14, 20, 22), *нейреврѣо* (17, 18, 21, 27, 30, 31, 35, 42, 45), *нейреверо* (19, 28), *нейреврѣја* (39), *нейреврѣл* (26), *нейреврѣло* (4, 10, 24, 32, 36), *нейреврѣјан* (43), *нейревријен* (44). Осим овим придевом, сир у овој фази оквалификован је и претходно помињаним придевима *млад* (15, 17, 19, 21, 37), *млади* (40), *младо* (7, 10, 34), *младо* (6) и *йрѣсан* (14), *йрѣсно* (25), те придевом *йазѣ* (7), *йазе* (6), а најчешће напореда с неким придевским обликом. Слан укус није особина младог сира која се посебно истиче, па имамо свега четири потврде, уп. *слан* (38), *слани* (23), *сољен* (33), *сољени* (41). С једном потврдом је забележен придев *мѣко* (32).

3.2.3. Сир који је прошао процес врења најчешће је означен као *йреврѣл* (1, 2, 3, 8, 12, 14, 17, 20, 22), *йреврѣо* (18, 22, 23, 27, 29, 30, 31, 40–42), *йреврео* (33), *йреверо* (3, 19, 28), *йреврѣја* (34, 39, 43), *йревреја* (37), *йревреа* (30), *йреврѣл* (26), *йреврѣло* (2, 4, 9, 10, 11, 13, 16, 21, 24, 25, 32, 35, 36), *йреврѣло* (6), *йроврео* (38), *йревријен* (44). Напореда са још неким обликом срећу се облици примарних глаголских придева *йрекиѣл* (22, 23), *йреѣиѣл* (7), *йрекиѣло* (25) и *йрегорео* (35).¹⁷ У поодмаклој фази сазревања сир се детерминише, најпре, придевом *сѣјар* (8, 15, 17, 20, 26), *сѣјаро* (2, 21, 25, 32, 36, 46), *сѣјаро* (6, 7),¹⁸ а спорадично и придевима *зрѣли* (33), *зрѣло* (10) и *одѣмњашко* (25). Ретки су придеви којима се именује укус старог сира, уп.

¹⁶ Уп. објашњења за врсте сирева према технолошкој фази дата у Речнику (719): „Пресно сирење је сир у првој фази врења, а младо сирење је сваки сир док потпуно не преври и добије уобичајену киселост. Пресно ~ је уз то *несољено*. Старо ~ је *ћисело* и у фази када се може чувати за дужи период (од јесени за зиму). Иста подела именује се у неким крајевима и као: *благо* сирење = *несољено*, *слано* сирење = *сољено* и изложено сазревању.“

¹⁷ Овде су обједињени одговори дати на два места (у највећем броју теренских упитника) – код питања 237: *КСЗ сир који одстоји њосле сољења (йреверо)* и код питања 250: *КСЗ сољени сир који више није млад*.

¹⁸ У Речнику се одредница *йреврѣло сирење* упућује на одредницу *сѣјаро сирење* чија је дефиниција ‘одстајао сољени сир’.

слано (36), *слано* (6), *солено* (34), *осолен* (47) и *ћисел* (11), *ћисало* (5), *кисели* (45), као и његова текстура / чврстоћа, уп. *тврдо* (25, 32).

3.3. Два су основна облика усирене материје у којем ферментише и оставља се тако даље на чување – сир који се оставља у комадима, кришкама (1) и сир који се притискањем здробити и уситити (2).

3.3.1. У два основна фонетска лика појављује се лексема која упућује на сир који се чува у (коцкастим) комадима, кришкама. Један од тих ликова преовлађује на Т-Л и С-З простору, уп. *велија* (1, 3–5, 7, 9, 10, 17, 20, 21, 25, 27, 40), *велије* (23), *велија* (19, 28), *вилија* (30), *вилије* (18), док је други лик резервисан за П-ЈМ терен, уп. *фелија* (29, 31, 36, 38), *филија* (32, 34, 35, 39, 40, 41, 42), *филија* (37), *филије* (33, 46). Овај лексички грецизам се у одговорима бележи у једнини, али и у множини, будући да се трансформацијом усирена материја сегментира. Конкурентне претходним на Т-Л подручју, а на С-З и П-ЈМ некад и паралелно с њима, нашле су се лексеме с основом *груд-*, и то као одговори на питање *КСЗ сир који се оставља у коцкастим комадима*, уп. *груйка* (13, 15, 25, 26, 36, 41), *гручка* (8, 12, 14, 45), *гручка* (11), *груда* (24). Такве облике срећемо и у три С-З пункта и три П-ЈМ пункта. Множински облик *кришке* није често бележен (43, 44). Новодобијени облици усирене материје исказују се и падежним конструкцијама, као квалификативним детерминаторима лексеме *сирење*, уп. *на велије* (2, 16, 22), *на велије* (6), *на груде* (6).

Треба имати у виду да је, основно значење лексеме *груда* цела количина усирене материје која остане од једног сирења (потврде срећемо нпр. у пунктима 43, 44, 46, 47) – у Речнику је регистровано и за ову лексему, и за лексему *груйка* (за пункт 37, Радовница). Такође, треба истаћи да у опису облика *груйка* / *гручка* у Речнику стоји 'комадић сира', те да *сирење* на *груйће* / *гручће* стоји према: *сијино сирење*, *сирење на велије*. Према томе, ово је делимично другачији облик од сира у кришкама.

3.3.2. На сир који се притискањем здробити и уситити широм П-Т области се именује придевом *сијан* (1–3, 8, 13–18, 20, 22, 23, 27, 33, 35, 38, 42, 45), *сијан* (5, 19, 30), *сијино* (7, 9, 10, 12, 24, 39), *сијино* (6). Само се појединачно у одговорима нашао и понеки облик трпног придева образован од глагола којим се исказује квалитативна модификација / трансформација објекта радње (у нашем случају усирене материје), уп. *мрвен* (11), *мрвени* (41), *мрвљен* (40 [~ *сира*]), *дробен* (43, 44, 47), *дробен* (37), *дробљен* (46), *гмечен* (20), *тјуцано* (21), *тјрошен* (31). Неке одговоре у теренским упитницима прате и напомене да „тога овде нема“ или „не производи се“, а није искључено да и места без одговора указују на такво стање на терену. О значењској разлици између лексема *сирење* и *сир* говоре и напомене са терена, као што је у пункту 13 (Ореовац): *сирење* – кад је на *груйће*, а *сир* кад је ситан. Према томе, у делу П-Т говора *сирење* је општи назив за млечни производ ферментисан помоћу сиришта, али и назив за сир у кришкама (комадима), док је за сир дробљен притискањем спецификован назив *сир*.

3.4. Овде издвајамо називе у вези с другим врстама сира који су тражени Упитником. Обухваћене су три реалије: сир настао кувањем сурутке (1), течност која исцури кад се из куване сурутке издвоји усирена маса (2) и материја која се добија кад се сир кува, соли и меси (3).

3.4.1. На целом истраживаном подручју људи знају за сир који настаје кувањем сурутке, а у употреби су два основна лексичка облика од којих један влада Т-Л и С-З територијом, уп. *вурда* (5, 7–10, 12–17, 18, 20–25, 40), *вурда* (1), *вурда* (4, 6, 11, 30), а други П-ЈМ територијом, уп. *урда* (26, 27, 29, 31, 33–36, 38, 39, 41, 43, 44–47), *урда* (28, 32, 37). Само у два суседна пункта, један тимочки, а други сврљишки, налазимо лексему *извара* (2), *извара* (19), док се лексеме *йрòвара* (43, 44), *йрòзара* (17) и *йурда*¹⁹ (33), бележе увек напореда с основном лексемом *вурда* или *урда*, широко распрострањеним балканским романизмом (Јовић 2015).

3.4.2. Нуспроизвод у виду течности који настаје након издвајања урде у П-Т дијалекатској области најпознатији је по називу *цвѝк* (1, 2, 4–6, 8–14, 23–26, 28–39, 41, 45, 46), *цвѝка* (7) или *цѝк* (47). Ова лексема није потврђена у врло малом броју пунктова у којима се јавља или општи назив за нуспроизвод при прављењу сира, уп. *сировѝка* (15), *сѝруѝка* (21, 22), *сѝруѝка* (40), или је значење овог нуспроизвода дато описно у синтагматском споју *òбрана сѝруѝка* (21), *йрекѝвана сѝруѝка* (20),²⁰ спецификовано атрибутом употребљеним трпним придевом.²¹ У пункту 43 (Бостане) лексема *йрòвара* даје се у значењу и урде и њеног нуспроизвода (в. т. 3.4.1).

3.4.3. У Упитник је уврштено и питање о називу за материју која се добија кад се сир кува, соли и меси, а тај назив је на испитиваном подручју познат под једном од фонетских варијанти *кашкаваљ* (2, 4, 5, 7, 8, 10–15, 17, 20–22, 24, 34, 35), *кашкаваљ* (6, 19), *кашкаваљ* (43, 44), *кашкавл* (47), *качкаваљ* (1, 3, 9, 18, 23, 27, 38, 40, 42, 45), *качкаваљ* (37), *крчкаваљ* (41), *качкаваљ* (33), *качкавал* (30). У неколико теренских упитника (5, 28, 31, 32, 46) налазила се напомена да се овај производ не прави, односно да не постоји у истраживаном пункту, а у десетак пунктова је изостао било какав одговор, што може упућивати на то да дата реалија није релевантна за просечно пастирско домаћинство П-Т краја.²²

¹⁹ Можда је ову лексему могуће довести у везу са примарним значењем придева *йурдијасѝ* код Скока: „(žito) klasa prazna, varljiva“ (1973: 80).

²⁰ Уколико би изостанак било каквог одговора у пунктима 3, 17–19 и 27 имао везе са непостојањем посебног именовања за ову реалију, онда би они са претходнима чинили ареал у којем немамо потврде лексеме *цвѝк*.

²¹ Поред наведених, Речник нуди још један назив за кувану сурутку, а то је *сврѝка*.

²² Штавише, према мишљењу аутора уводног текста у овом зборнику, производња качкаваља уопште не спада у пастирску лексику пошто га не производи свако пастирско домаћинство, него је „већ мануфактура, занат – качкаваљ тражи радионицу и мајстора, и иде на тржиште“ (в. на стр. 30). Овај појам је уврштен у рад само из разлога што је питање било заједно с осталим питањима о млечним производима.

3.5. Овом групом обухваћени су називи из Упитника који се односе на чување сира – назив за справљену течност како би се одржао дужи период (1), назив за материју на површини сира изложеног кварењу (2) и назив за такав сир (3) – или на употребу сира – назив за народно јело са сиром (4).

3.5.1. Течност од млека, соли и воде у којој се чува сир именује се махом двома творбеним варијантама од којих прва, фреквентнија, преовлађује на Т-Л и С-З терену, уп. *ѝресòл* (1–4, 5, 7, 10–16, 20, 22–24, 28, 29, 30, 35, 36), *ѝресол* (17), *ѝресол* (6, 19, 37), *ѝресо* (45), а друга варијанта заједно са првом дели П-ЈМ терен, уп. *ѝресòлац* (8, 9, 18, 21, 27, 31–34, 38, 39, 40–44), *ѝр^есòлац* / *ѝрсòлац* (46), односно *ѝресòлак* (47, 48). Остали потврђени денотати су именица *сòк* (28, 29), синтагматски израз *сòк за у сирење* (25), два фонетска лика лексичког турцизма *саламѝр* (10), *соламѝр* (4) и лексема *сирѝѝка* (26), а, као што видимо, већина ових потврда стоји напореда са претходним именовањем.²³ Појаву лексеме *сирѝѝка* у овом конкретном значењу објашњава податак забележен у пункту 32 (Власе) да је пресолац *оѝ сирѝѝку*.

3.5.2. У значењу зеленкасте материје која се појављује на површини сира изазивајући кварење најраспрострањенија је лексема с основом *буђ-*, уп. *буђа* (1, 7, 11, 12, 14, 17, 18, 20, 21, 22, 25, 27, 29, 30, 31, 33–35, 38, 39, 40, 43, 44), *буђа* (32), *буђа* (3, 19, 24, 28, 37), односно *буђ* (16, 41, 42, 47). Потпуно влада подручјем П-ЈМ дијалекта, а заступљена је на већем делу С-З дијалекта и делу Т-Л дијалекта. За именовање поменуте семеме служе и неколика лика с основом *ѝлес-*, с пет потврда на Т-Л, три на С-З и с једном на П-ЈМ терену, уп. *ѝлесањ* (5, 20, 23), *ѝлесањ* (3, 6), *ѝлесањ* (2, 8), *ѝлес* (21, 45, 46). Појединачне потврде имају лексеме *ѝлење* (10), *сига*²⁴ (4), *цвеѝ* (25), *цвеће* (44), *муља* (36), *зелено* (25), *зеленило* (15). Усамљена потврда *врвòвка* (29) својим семантичким садржајем наглашава да је површина део захваћен променом.

3.5.3. Сир који је захваћен буђи најчешће се квалификује или придевском изведеницом *буђав* (1, 11, 12, 14, 18, 22, 23, 27, 28, 30, 31, 33, 34, 38, 40 [~ *сира*], 41–43), *буђав* (3, 19, 37, 39), *буђаво* (16, 21), *буђаво* (6), *буђоѝ* (47), или придевском изведеницом *ѝлесњив* (20), *ѝлесњиво* (2, 21), *ѝлесњиво* (6), *ѝлеснѝв* (46), *ѝлеснò* (29). Распоред ових придевских образовања на ареалу П-Т дијалекта у потпуности одговара распореду њихових мотивних речи који је претходно представљен (в. т. 3.5.2). И од једних и од других основа регистровани су и облици радног глаголског придева којим се квалификује сир који је постао буђав, уп. *буђосао* (35), *убуђал се* (26), *забуђòсало се* (32), односно *ѝоѝлеснавел* (7), *ѝоѝлеснавелò* (10), *ѝоѝлеснавелò* (4). С творбеном основом која упућује на изглед овако поквареног сира²⁵ срећу се спорадично и лексеме *сињћав* (5), *сињћаво* (2), *синћаво* (6) и *ѝосињел* (17) и то само у

²³ Код пункта 4 (Топли Дол) налази се напомена да је наведени турцизам ређи у употреби.

²⁴ Уп. у Речнику: *сига* ж 'плесан, буђ која се као плавичаста маса појави поврх сира'.

²⁵ Мирис оваквог сира описује се изразом *заудара на цвеѝ* забележеним у пункту 25.

три Т-Л пункта и једном, њима суседном, сврљишком пункту. Усамљен је пример *молушџв* забележен у пункту 45 (Церница).

3.5.4. Иако се питање *КСЗ јело од њојљеног и укуваног младог сира и кукурузног брашна* може сврстати и у кулинарски упитник, реалија која се њиме тражи тесно је повезана с културом исхране пастира, а пошто се питање нашло у оквиру целине посвећене сточарским производима од млека, уврштено је и у овај рад. Описано народно јело највише је познато под једним од ликова именовања *бѣлмуж* (1, 2, 4, 5, 7, 8, 11–14, 16, 17, 20, 22, 24, 25, 35, 39), *белмуж* (21, 23, 26, 42), *белмуж* (3, 6, 9, 10, 28, 37), *бѣлмуш* (36), *белмуш* (37), *бѣлимуж* (38), *бѣлимуж* (29), *бѣли муж* (32) потврђеног у сва три говорна типа. Исто значење (према РСЈ, односно Речнику) имале би и регистроване лексеме *џицвара* (18, 42, 46), *џицвара* (45), *џицвара* (19, 28) и *куџмџ* (39). Међу одговорима на ово питање налазе се и лексеме *качамџ* (27, 31, 33, 41, 43, 44), *качамџ* (40), *качамџ* (28), *џрџа* (15), *џџара* (30), *каша* (28) и *млѣчниџа* (16), које се појављују или самостално или напоредо са најфреквентнијом лексемом *белмуж*. Будући да се општепозната народна јела могу разликовати у детаљима њихове припреме и врсти састојака, називи за таква јела у различитим крајевима најчешће не означавају потпуно исту реалију.²⁶

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Формирани корпус, базиран искључиво на грађи ексцерпираној из теренских упитника попуњаваних на целом П-Т подручју, односно на концепцији питања из Упитника која су се директно односила на лексику млека и његове прераде, диктирао је структуру излагања и ширину слике коју смо добили о овом лексичком слоју.

Лексема *млекџ* (*млѣко*), као кључна реалија у овој сфери сточарске делатности, забележена је самостално само у четири пункта у значењу 'тек помужено млеко', док је веома често подразумевана именица део синтагматских спојева у структури *конџруентни аџрибуџ + имениџа* или је пак део сложеног назива (као у *кџсело / њџсело млекџ* (*млѣко*), *кџасено / кџашено млекџ*). Конџруентни атрибути у тим спојевима означавају различите квалитете које млеко може имати у процесу добијања или при његовој основној обради (уп. т. 1.2, 1.3.1, 1.3.2, 1.4.1, 1.4.2, 1.4.3), те у процесу његове даље прераде (т. 2.1.3, 2.2.2, 2.2.3, 2.2.5).

Бројни су и синтагматски спојеви с именицом *сџрење* (с варијантама), као општим називом за млечни производ настао стављањем сиришта у млеко на П-Т терену. С обзиром на различите специфичности и врсте сира које

²⁶ Уп. дефиницију за лексему *млѣчниџа* у Речнику – 'јело од млека и куваног брашна' (с истим значењем забележена је у п. 16, Сесалац и у теренском упитнику за п. 1, Кожелъ) и дефиницију одреднице *млечниџа* у речнику пиротског говора – 'јело од млека коме су додати кукурузно брашно, тиква или кромпир', док код одреднице *млечниџ* стоји – 'јело од млека у које је стављено брашно' (Златковић 2017).

постоје, у синтагмама се среће разноврстан низ конгруентних атрибута (уп. т. 3.1, 3.2.1, 3.2.2, 3.2.3, 3.3.2, 3.5.3), али и неконгруентних (нпр. ~ *ис цедило*, ~ *из мараму*, ~ *на велије*, ~ *на груде*).

Тако су се у функцији конгруентног атрибута уз ове две лексеме (*млеко* – м., *сирење* и *сир* – с.) нашли прости придеви [уп. *млад(и)* (-о) с., *сипар(о)* с., *ипрсно* (с вар.) м., *свеже* м., *благ(и)* (-о) с., *сипан* (-ипно) с., *слано* с. (≠ *неслан(о)* с.), *слапко* м., *сладак* с., *зрели* (-о) с., *кисел(и)* (с вар.) с., *тврдо* с., *меко* с.], изведени придеви [уп. *овчи* (с вар.) с., *козји* (с вар.) с., *сераво* (с вар.) м., *буђав(о)* с., *илеснив(о)* (с вар.) с., *илсно* с., *сипњав(о)* с., *ипсно* м., *обично* м., *одмњашко* с.] и турцизам *ипазе* м.

И употребу трпног и радног глаголског придева можемо посматрати као атрибутску функцију, не искључујући могућност предикатске употребе (пошто изостаје контекст), која је недвосмислена код забележених глагола с морфемом *се* у перфекту којима се, такође, каткад исказује исти семантички садржај као и синтагматским спојем. Од облика простих глагола регистровано је: *варено* (с вар.) м. (≠ *неварено* (с вар.)), *мушено* м., *кувано* м. (≠ *некувано* м.), *млашено* (с вар.) м., *бијено* м., *ипуцано* с., *змечен* с., *дробен* (с вар.) с.; *ипијело* м.; а од изведених глаголских облика имамо: *бучкано* м., *солено* с. (≠ *несолен* (-о) с.), *мрвен* (с вар.) с., *ипрошен* с.; *буђосао* с.

Још чешће се срећу префиксирани глаголи. Забележени су глаголи са следећим префиксима:

с префиксом *ипро-*: *ипроварено* м.; *ипрокисло* м. (с вар.), *ипрозукло* (с вар.) м., *ипроврело* м., *ипроврео* с.; – *ипроварило се* (о млеку), *ипросирило се* (о млеку), *ипросекло се* (о млеку);

с префиксом *у-*: *укисло* м., *усирено* м. – *укисне* (о млеку), *укиселило се* (о млеку), *убуђал се* (о сиру);

с префиксом *ипре-*: *ипреварено* м., *ипрекувано* м., *ипрекисло* м., *ипрекадено* м.; *ипревре(л)о* (с вар.) с. (≠ *неипревре(л)о* (с вар.) с.), *ипрекип(л)о* (с вар.) с., *ипрегорео* с.; *ипревијен* (с вар.) с. (≠ *неипревијен* (с вар.) с.);

с префиксом *за-*: *загорено* м., *закадено* (с вар.) м.; *загорело* м., – *забуђосало се* (о сиру);

с префиксом *ипри-*: *иприкадено* (с вар.) м.; *ипригорело* м.; – *иприкадило се* (о млеку);

с префиксом *ипо-*: *ипокварено* м.; *ипоилеснавел(о)* с., *ипосињел* с.; – *ипокварило се* (о млеку);

с префиксом *ипод-*: *иподсирено* (с вар.) м.; *иподсирило се* (о млеку);

с префиксом *о-*: *обрано* (с вар.) м., *осолен* с.;

с префиксом *из-*: *избучкано* м.;

с префиксом *с-*: *сварено*.

Како видимо, синтагматски спојеви чине најбројнији лексички слој у оквиру проучаване тематске целине о млеку и млечним производима.

С обзиром на концепцију Упитника, глаголске лексеме којима се именују искључиво радње у процесу прераде млека нису често бележене – има-

мо једино глагол *музѐ* (с вар.) и глаголе (*из*)*бу́чка* (с вар.), (*из*)*му́џи*, *би́је* и према већини њих облике девербативних именица, уп. *музѐње* (с вар.) [ређе *му́жа* (с вар.) и *му́зња*], *бучка́ње*, *муџѐње*.

Приметан је низ девербала за различита именовања и то у женском роду, уп. *смеџа́на*, *џо́џкваса* (с вар.), *џро́вара* (с вар.), *џро́киша*, *џзвара*, *џкваса*, и у мушком роду, уп. *џо́џквас*, *џквас*, *џро́вар*, *џрѐсол* (с вар.), *џо́дсир* / *џо́дцир* и сложени девербал *самоки́с*.

Екскерпирани теренски материјал недовољан је да укаже на стварни потенцијал суфиксалне творбе именичких лексема које служе за именовања у вези са млеком и његовом прерадом. Тако поред неколико регистрованих простих именица, уп. *млеко́*, *си́р*, *гру́да*, *џѐна*, *каша*, *џро́ја*, *џлѐс*, *џвеџи́*, неким од суфиксалних форманата изведене су следеће лексеме: *си́рење* (с вар.), *џлѐње*, *џвеђе* (збирна им.), – *си́риџи́е* (с вар.); – *сируџи́ка* (и у споју *џреку́вана* ~, *о́брана* ~) / *сируџи́ка* (с вар.); *сировџи́ка*, *груџи́ка* (с вар.), *кри́шке*, *врво́вка*; – *џресо́лац*, *квџасац* (с вар.), *ма́слац*; – *џресо́лак*; – *ма́сло* (и *неџо́џено ма́сло*), *зеленило*; – *муџени́ца* (с вар.), *млѐчница*; – *џиселник* (с вар.); *џлѐсањ* (с вар.); *муџа́*.

Остатак регистрованог фонда чине лексичке позајмљенице и лексеме нејасне етимологије: *кула́сиџра* (с вар.), (*в*)*џурда* (с вар.), *џџи́к(а)*, *кајма́к* (с вар.), *бѐлму́ж* (с вар.), *маја́* (с вар.), *шерде́нка*, *кашкава́љ* (с вар.), *вели́ја* (с вар.) / *фели́ја* (с вар.), *саламу́р* (с вар.), *џи́цвара*, *качама́к* (с вар.), *бу́ђа* (с вар.), *џуџи́ер*, *куџма́ч*, *си́га*, *џурда*.

Очекивано је пружена могућност да се грађа прикупљена у великом броју пунктова помоћу истог упитника сагледа у светлу дијалекатских синонимских односа регистрованих лексема као именовања истих реалија. Навешћемо само неке, најизраженије примере синонимских лексичких низова који указују на територијалну диференцијацију назначену у спроведеној анализи (уза сваки члан низа наводимо број појављивања како би се могао стећи увид у територијалну распрострањеност одређене лексеме):

- у значењу 'млеко од кога је бућкањем издвојено масло' нашао се богат синонимски низ који чини шест синтагматских спојева и две именичке лексеме: *о́брано* (с вар.) м. 26 – (*из*)*бу́чкано* (с вар.) м. 9 – *муџени́ца* (с вар.) 6 – *муџѐно* (с вар.) м. 5 – *млаџѐно* (с вар.) м. 4 – *млаџени́ца* (с вар.) 2 – *би́јено* (с вар.) м. 2 – *џо́сно* м. 1;
- петочлани синонимски низ *џо́џкваса* (с вар.) / *џо́џквас* 19 – *маја́* (с вар.) 13 – *џкваса* / *џквас* 7 – *си́риџи́е* 6 – *квџасац* (с вар.) 4 имамо у значењу 'материја која се ставља у млеко да ускисне';
- петочлани синонимски низ *кула́сиџра* (с вар.) 15 – *џро́вара* (с вар.) 15 – *се́раво* (с вар.) м. 12 – *си́риџи́е* 1 – *зџуснуџи́о* м. 1 појављује се у значењу 'прво млеко после млађења';
- у значењу 'масна скрама на површини расхлађеног млека' налазимо низ *кајма́к* (с вар.) 29 – *смеџа́на* 18 – *џѐна* 3 који раздваја П-Т терен.

Пример конкурентског односа суфиксалних форманата који раздвајају истраживано подручје јесу именичке лексеме *ѝрѝсол* (с вар.) 27, *ѝрѝсолац* (с вар.) 17 и *ѝрѝсолак* 2 у значењу 'течност од млека, соли и воде у којој се чува сир'.

Префиксални елементи *ѝри-* и *за-* који се јављају у називима за млеко које се приликом кувања залепи за дно суда са коренском морфемом *-кад-* такође су конкурентни на П-Т терену, уп. *ѝрикадено* (с вар.) м. / *ѝрикадило се* (о млеку) 14 – *закадено* (с вар.) м. 7. Наведене лексеме, укључујући и облике *ѝрекадено* м. 2, улазе у синонимски однос са истозначним лексемама чија је коренска морфема *-гор-*, од којих су регистроване лексеме *загорено* м / *загорело* м 32 и *ѝригорело* м. 1.

Велики број забележених синтагматских односа које успоставља лексема *млеко* несумњиво је одраз посвећености становништва П-Т области свакој фази прераде подједнако. Такође, култура производње сира (тачније сирења) довела је до неопходности квалификовања овог продукта од млека у свим његовим етапама у процесу производње што је, како видимо, прецизно изражено лексичким средствима. С друге стране, ни из самог Упитника, прилагођеног пастирењу на овим просторима, па тако ни из теренског материјала, не сазнајемо много о кајмаку, његовој преради и врстама, што је знак периферне улоге овог млечног производа у традиционалној исхрани П-Т подручја.

Репертоаром лексичких јединица, иако ограниченим на квестионарску грађу, указано је на све релевантне реалије које се тичу млека и његове обраде и тако наглашена улога и значај самог млека, с једне стране, односно сира као најзаступљенијег млечног производа у култури исхране на истраживаном подручју, с друге стране. Анализирани корпус понудио нам је добар темељ за даља минуциозна проучавања лексике овог драгоценог слоја наше материјалне културе на простору П-Т говора, као и за њена проучавања у ширем дијалекатском контексту.

Литература

- Антонијевић 1982: Антонијевић, Драгослав. *Обреди и обичаји балканских сѝочара*. Београд: САНУ – Балканолошки институт, Посебна издања 16, 1982.
- Богдановић 2019: Богдановић, Недељко. „Пастирски речник југоисточне Србије“. *Срѝски дијалектолошки зборник* 66/2, Београд, 2019, 637–739.
- Богдановић 2020: Богдановић, Недељко. „Упитник за прикупљање сточарске лексике југоисточне Србије (прилагођен за сточарење југоисточне Србије)“. *Пастирска лексика југоисточне Србије (колективна монографија)*. Ниш: Српска академија наука и уметности – Огранак САНУ у Нишу. Ниш, 2020, 187–216.

- Бошњаковић 1985: Бошњаковић, Жарко. *Пастирска терминологија Срема*. Нови Сад: Филозофски факултет, 1985.
- Букумирић 1992: Букумирић, Милета. „Пастирска лексика села Гораждевца”. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* 35/1, Нови Сад, 1992, 161–195.
- Златковић 2017: Златковић, Драгољуб. „Допуна Речнику пиротског говора”. *Српски дијалектолошки зборник* 64, Београд, 2017, 603–993.
- Јашовић 1997: Јашовић, Голуб. *Пастирска терминологија Пећког Подгора*. Исток: Дом културе „Свети Сава” – Зубин Поток: ЈП Стари Колашин – Приштина: Народна и универзитетска библиотека, 1997.
- Јашовић 1998: Јашовић, Голуб. „Пастирска терминологија и лексика у вези са млеком и прерадом млека у западном делу Пећког Подгора и у шарпланинском Горњем Селу”. *Зборник Филолошког факултета* 7, Приштина, 1998, 107–114.
- Јовић 2015: Јовић, Надежда. „Сточарска лексика у Речнику тимочког говора”. *Пастирски именослов (зборник радова о језичком и културном наслеђу Сјаре њланине* (ур. Н. Богдановић). Ниш: Хемимонтана, 2015, 57–101
- Јовић 2020: Јовић, Надежда. „Домаће и страно у сточарској лексици југоисточне Србије”. *Пастирска лексика југоисточне Србије (колективна монографија)*. Ниш: Српска академија наука и уметности – Огранак САНУ у Нишу, 2020, 133–152.
- Марковић, Савић 2017: Марковић, Бранкица, Савић, Биљана. „Из терминологије овчарства села Рудне у Румунији”. *Исходишта* 3, Темишвар, 2017, 203–217.
- Пижурица 1977: Пижурица, Мато. „Прилог проучавању сточарске терминологије у Црној Гори”. *Савјешовање о терминологијама народне материјалне и духовне културе*. (Академија наука и уметности Босне и Херцеговине, Посебна издања, књ. XXXI, Одјелење друштвених наука, књ. 5). Сарајево, 1977, 101–137.
- Ракић-Милојковић 1993: Ракић-Милојковић, Софија. „Пастирска терминологија Кривовирског Тимока”. *Српски дијалектолошки зборник* 39, Београд, 1993, 11–148.
- РСЈ: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Савић-Грујић 2020: Савић-Грујић, Ана. „Сточно звоно на ареалу југоисточне Србије”. *Наука без граница III, 2, Језик и језици. Међународни темејски зборник* (ур. Г. Јашовић, Б. Дилпарић, Ј. Бајовић). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2020, 167–183.
- Савић-Грујић, Бојовић 2022: Савић-Грујић, Ана и Бојовић, Јована. „Из пастирске лексике југоисточне Србије”. *Језици и културе у времену и простору X* (ур. Снежана Гудурић, Јасмина Дражић, Марија Стефановић). Нови Сад: Филозофски факултет – Педагошко друштво Војводине, 2022, 227–236.
- Спасојевић 2013: Спасојевић, Марина. „Из проблематике проучавања лексике из области прераде млека у ресавском крају (на материјалу из Великог Поповића)”. *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности IV* (ур. Гордана Јовановић), Дани српскога духовног преображења XX. Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа“, 2013, 257–266.
- Црњак 2011: Црњак, Дијана. *Пастирска лексика лакташког краја*. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, 2011.

RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. (1880–1976).

Skok 1973: Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. III. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1973.

Извор

Теренски записи добијени према *Уџбенику за љикуљање сџочарске лексике (љрилагођеном за сџочарење југоисџочне Србије)* Недељка Богдановића.

Zoran M. Simić
Institute for the Serbian Language of SASA, Belgrade

VOCABULARY OF MILK AND MILK PROCESSING IN THE PRIZREN-TIMOK VERNACULARS

S u m m a r y

From the questionnaire records taken in about fifty Prizren-Timok speech sites, made according to the *Questionnaire for Collecting Animal Husbandry Terms* by Nedeljko Bogdanović, for the purposes of this paper is collected and presented the vocabulary that is directly related to milk and milk processing. A lexico-semantic analysis of excerpted lexical material is divided into three lexico-semantic groups: 1. lexemes to do with the process of obtaining milk and primary milk processing, 2. lexemes to do with milk processing and making dairy products, 3. lexemes to do with the process of making different kinds of cheese. A more detailed picture is presented concerning the territorial distribution and extent of this lexicon and indication is given of the complexity and richness of this lexical layer of material culture in the region of Prizren-Timok vernaculars. The repertory of lexical items, limited as they are to survey material, served to point to all the relevant artefacts that are involved in obtaining and processing milk and thus is emphasized the role and importance of milk itself, on the one hand, and cheese as the most widespread dairy product in the diet culture of the investigated area, on the other.

Keywords: dialectology, lexicon, milk and milk processing, lexico-semantic analysis, areal distribution, Prizren-Timok vernaculars.

Ана Р. Савић-Грујић*
Институт за српски језик САНУ, Београд

Сандра Г. Савић**
Институт за српски језик САНУ, Београд

ОДЕЋА И ОБУЋА ПАСТИРА У ГОВОРИМА ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКЕ ДИЈАЛЕКАТСКЕ ОБЛАСТИ

У раду су с лексичко-семантичког становишта представљени називи којима се именују традиционална пастирска одећа и обућа у говорима призренско-тимочке дијалекатске области. Корпус чине лексичке јединице ексерпирани из теренске грађе и из релевантних дијалекатских речника. Забележене номинационе јединице описане су према семантичким квалификацијама које су потврђене у речницима и на терену, а потом сагледане у оквиру семантичких група и подгрупа успостављених на основу доминантних значењских компоненти. Лингвистичком картом репрезентује се географска распрострањеност различитих лексичких јединица са значењем 'пастирска капа од крзна'.

Кључне речи: призренско-тимочка дијалекатска област, пастирска лексика, лексичко-семантичка анализа, одећа и обућа.

Увод

Под све већим утицајем модернизације традиционално пастирење неминовно постаје део историје. Ишчежавањем бројних елемената материјалне и духовне културе на којима се овај комплексни феномен заснива, нестаје и значајан лексички фонд којим је традиционални човек настојао да означи сваку познату реалност, односно све што се под појмом пастирства поима у комуникацији и традиционалној култури. Из тог разлога, систематско проучавање лексичког богатства различитих сегмената овог сложеног домена један је од примарних задатака науке о језику, а посебно дијалектологије.

* anasavic81@gmail.com

** sandrasavic0302@gmail.com

лексеми: *шабу́ра* (Вт), *шубара* (1–2, 4, 6–9, 12–14, 16–22, 24, 26–27, 30–33, 35–36, 39, Тр, Рн, РБ) / *шуба́ра* (29, Бс, Кш), *шубу́ра* (34, 38).³

Дијалекатски речници потврђују постојање варијанти: *шабу́ра* (Златановић 1998: 472) / *шубара* (Стојановић 2010: 1056; Златковић 2017: 986; Тирић 2018: 1163; Богдановић 2019: 737) / *шуба́ра* (Златановић 1998: 483).

На основу података прикупљених на терену и илустративног материјала у речницима издиференциране су мање значењске скупине, углавном засноване на семама изгледа.

Облик шубаре, са зашиљеним врхом на средини или увученим равним дном, условио је именовања с диференцијалном семом шиљаст/туп. Са значењем 'који је шиљаст' у грађи су забележене творенице: *шиљка* (10–11, 17, 20, 23, 35, Цн) / *шиљћа* (5–6); *шиљарка* (8); *шиљача* (15); *шиљаварка* (4).

Речничка грађа потврђује све варијанте које су забележене на терену: *шиљка* / *шиљћа* (Динић 2008: 910; Богдановић 2019: 736; Златковић 2017: 976), *шиљарка* (Богдановић 2019: 736), *шиљача* (Кожељац 2014: 634), *шиљаварка* (Богдановић 2019: 736), *шиљеварка* / *шиљоварка* (Златковић 2014 II: 589), као и творенице *шиљавка* (Живковић 1987: 175; Кожељац 2014: 637; Златковић 2014 II: 589), *шиљара* (Кожељац 2014: 637), и истозначну синтагму *шиљава кáйа* (Златковић 2017: 975).

Н. Богдановић (2019: 734) у значењу „шиљаста шубара“ бележи и лексеме: *чучуља́га*, *чучуља́јка*, *чучуља́йша кáйа*, према *чучуљ* „ћуба, чуперак“ (Кожељац 2014: 625).

С диференцијалном семом 'туп' на терену је у већем броју пунктова регистровано именовање *шуйа́ча* (5, 8, 10, 12, 15, 17, 24). У речницима се поред лексеме *шуйа́ча* (Живковић 1987: 157; Златковић 2014 II: 492; Кожељац 2014: 572; Богдановић 2019: 726) налазе и истокорена изведеница *шуйа́вка* (Живковић 1987: 175; Кожељац 2014: 571), али и блискозначно именовање подстакнуто семантичком компонентом 'који је раван' *раванка* (Динић 2008: 699).

У зависности од начина обраде овчије коже, шубара је могла бити с уредно састриженом вуном, али и *од шийáвeну кóжу, сас вјну несѣри́жену* (Златковић 2017: 614). Оваква коврцава шубара позната је као *ба́рла* (5–6, 13, 19–20, 22–23); *барей́шина* (5, 19, Рн) / *барейи́на* (1–2, 7). Будући да је порекло именовања *барла* нејасно па и у речницима у вези с њим постоје различите дефиниције, неке чак у супротном значењу од дефиниција у теренској грађи, нпр. „плитка шубара од састрижене јагњеће коже“ (Живковић

³ Будући да је додатно теренско истраживање у току, још увек нема потпуних података о територијалној распрострањености појединих лексичких реализација. Међутим, значајни подаци могу се пронаћи и у богатој дијалектолошкој и етнолошкој литератури. Тако, рецимо, рад Д. Радовановић *Из одевне лексике у Сиринићкој жуји* (2015), за који је грађа прикупљена у Штрпцу, Севцу и Јажинцу, доноси обиље података у вези с традиционалним одевањем. Иако у нашем материјалу на назначеном ареалу нема података у вези са значењем 'капа од јагњеће коже', у овом раду потврђена је лексема *шубара* (Радовановић 2015: 141).

1987: 6), пошло се од тумачења потврђеног у ЕРСЈ: „Како се барла означава као део одеће типичан за Влахе (Румуне), уп. можда рум. *a bîrligă* „савијати у круг (о репу)“; основно значење било би „коврцав“ (2006: 210)“.

Стању на терену кореспондира стање у речницима, те су са значењем „шубара од неошишаног крзна“ забележени називи: *б̑арла* (Живковић 1987: 6; Јовановић 2004: 344; Динић 2008: 19; Златановић 2011: 35; Златковић 2014 I: 47; Богдановић 2019: 649); *барл̑е̑и̑ина* (Живковић 1997: 6; Динић 2008: 19) / *барл̑е̑и̑ина* (Јовановић 2004: 344); *бар̑е̑и̑ина* / *бар̑е̑и̑ина* (Живковић 1987: 6; Динић 2008: 19; Кожељац 2014: 25; Богдановић 2019: 649), *загла̑вска бар̑е̑и̑ина* (Динић 2008: 201).

У теренској грађи у истом значењу фигурира и именовање *бар̑е̑и̑ка* (29, 36, Тр, Рн, Кш). Лексему *бар̑е̑и̑ка* / *бер̑е̑и̑ка* потврђују сви речници, али у значењу „француска округла капа без штита“. Стога је претпоставка да је довођење у везу с пастирском капом највероватније грешка испитаника, подстакнута сазвучношћу с лексемама *барла*, *барл̑е̑и̑ина*, *бар̑е̑и̑ина*.

За именовање шубаре од неошишаног крзна забележена је и лексема прозирне семантике *чу̑а̑ча*: – *Си̑ари су нос̑или шубаре, али Сли̑овча̑ни су нос̑или неос̑и̑и̑жене шубаре ко Вла̑си, зв̑али су ји чу̑а̑че* (Ћирић 2018: 1136).

Семом изгледа подстакнута су и именовања шубаре са страницама које покривају уши: *уш̑ан̑ка* (2, 6, 16, 19) / *уш̑ам̑ка* (16). У речницима је поред истоветних назива (Динић 2008: 871; Стојановић 2010: 995; Богдановић 2019: 729), регистрован и назив *уш̑а̑и̑ка* (Кожељац 2014: 596).

Врста материјала астраган/астрахан,⁴ чије је примарно значење „скупоцено црно коврцаво јагњеће крзно“ (Јовановић 2007: 407), условила је успостављање именовања *ос̑и̑рог̑ан* (18) / *ос̑и̑рог̑ан̑ка* (30). У речницима се ови називи, као и фонетске варијанте *ас̑и̑раг̑ан*, *ас̑и̑раг̑ан̑ка* не доводе у везу с пастирском капом, већ се односе на шубару финије израде: – *Ас̑и̑раг̑ан̑ку су нос̑или најбог̑а̑и̑и у сел̑о* (Јовановић 2007: 407; Динић 2008: 539; Кожељац 2014: 19; Богдановић 2019: 649).⁵

Шубара од овчије вуне под називом *клабу̑и̑а* (Сц) забележена је у само једном пункту с тимочко-лужничког говорног подручја.⁶

Пастири су, када је *ло̑шо вре̑ме* и *уд̑ари к̑и̑ша* (Стојановић 2010: 949), употребљавали нарочиту врсту шиљасте капуљаче. Ова пастирска капа мо-

⁴ Астрахан је „скупоцено крзно од руна врло младих, често недонесених јагањаца астраханске (каракул) овце“ (РМС 2007: 47).

⁵ У синонимном значењу речничка грађа региструје и називе *ард̑е̑ља*/*ерд̑е̑ља*, који се примарно односе на квалитетну кожу младог јагњета од које се израђују шубаре: – *Нос̑и шуб̑ару од ард̑е̑љу, иде на висо̑о̑* (Златковић 2014 I: 40; Кожељац 2014: 18), док се секундарно односе и на саму шубару (Кожељац 2014: 120).

⁶ Овај назив могао би се довести у везу са лексемом *клобадан* или *клободан*, која је балкански турцизам, а означава сјајну траку направљену од свиленог или памучног конца, уврнутог танком жицом од злата (варака) или срме (Ишкаљић 1966: 410; Скок II: 102). Веза би се могла успоставити и с предосманским турцизмом *клобук* (Скок II: 22–23) (напомена академика А. Ломе).

гла је бити сашивена од сукна или исплетена од вуне, те закачена за гуњ или са дугим крајевима који су се обмотавали око врата.

Фонетске варијанте *кайељача* (12) / *кайуљача* (4, 6, 13), које су у значењу „плетена пастирска капуљача“ регистроване на терену, забележене су и у мањем броју дијалекатских речника (Златковић 2014 I: 369; Богдановић 2019: 675).

Широм призренско-тимочке дијалекатске области за именовање пастирске капуљаче употребљава се лексема *гуґла* (1–2, 4–10, 12, 17, 19–20, 22, 33, 39), док је у једном пункту забележена и творбена варијанта *гуґла́вка* (34). Оваква именовања заснована су на семантичкој компоненти у којој је садржана информација о изгледу – који се *гуґли* „надиже се“ (Ћирић 2018: 140). Исте називе потврђују и речници (Живковић 1987: 25; Златановић 1998: 87; Динић 2008: 121; Златковић 2014 I: 138; Богдановић 2019: 662).

У синонимном значењу је у два пункта забележен турцизам *ћула́вка*⁷ (14, 34), који у значењу „капуљача“ потврђује и велики број речника: *ћула́в* (Стојановић 2010: 948), *ћула́вка* (Златановић 1998: 419; Жутић 2005: 404; Стојановић 2010: 949; Златковић 2014 II: 502; Ћирић 2018: 1056).

У једном тимочко-лужничком пункту у значењу „капуљача“ фигурира турцизам *каву́к* (4), чије је примарно значење „капа од дебеле вунене тканине око које је омотана чалма“ (Шкаљић 1966: 401). Н. Богдановић (2019: 675) бележи значење „капа за зиму исплетена од вуне“.

За именовање капе која се везивала око врата, али без ближих одређења о њеном изгледу и материјалу од кога је сачињена, забележен је назив *окрлија* (7). Фонетска варијанта *огрлија* потврђена је у *Тимочком дијалекатском речнику* (Динић 2008: 501), али у значењу „оковратник“. Очигледно, мотивисаност оваквих именовања заснива се на називу дела тела с којим је одевни предмет у физичкој вези (Богдановић 2009: 151).

У речницима су у значењу „капуљача“ забележене и лексеме: *каћу́лка* (Динић 2014: 327) / *качу́љћа* (Златковић 2014 I: 371); *кукуљи́ца* (Златковић 2014 I: 399).

Теренска грађа у вези са именовањем одевних предмета који штите главу од различитих временских прилика доноси и лексеме *качкѐџи* (16, 26, 32, 36, Тр, Рн), *шајкача* (3, 16, 32, 36–38, Рн, Бс, Кш) / *шајка́ча* (20, 29), *шеши́р* (12, 33, Тр). Међутим, ово нису примарно пастирске капе, те нису обухваћене анализом.

I. 2. Заштитна одећа за горњи део тела

Лексичко-семантичкој подгрупи *Зашти́ти́на одећа за горњи део те́ла* припадају лексичке реализације репрезентоване значењима „прслук од

⁷ *Ћулав* је полукружна капа од ваљане вуне (од тур. *kulah*) (Шкаљић 1966: 198). Представља једну од најстаријих српских народних капа и део традиционалне ношње (Бјеладановић 1981: 81–82).

коже“, „горњи део одеће од коже с рукавима“ и „сукнена кабаница без рукава“.

За означавање прслука од коже у највећем броју пунктова употребљавају се лексеме мотивисане материјалом од кога је прслук израђен: *кожу* (19, 22, 33, 37–38, Бс, Кш, Вт), *кожуџ* (2, 3, 6, 35), *кожуџ* (16, 18, 25, 28–29, Тр), *кожуџ* (Тр), *кожуџче* (12, 14), *кожуџче* (1, 17, 21, 24, 31), *кожуџиче* (5, 11, 15, 26, 30, 39); *кожни њрслук* (РБ). Значајну заступљеност на сврљишко-заплањском и призренско-јужноморавском терену имају и акценатске и творбене варијанте *грудњак* (20, 23, 36) / *грудњак* (19, 27, 32, 34, Рн), *грудник* (РБ, Цн), мотивисане називом дела тела који се покрива. У Свиници, у тимочко-лужничком пункту на тлу Румуније, забележене су лексичке јединице *лајбер* (Сц) и *мањекар* (Сц). Номинациона јединица *мањекар* може се довести у везу са лексемом *мање* „обојена вунена пређа домаће израде“ (Живковић 1987: 82; Жугић 2004: 190; Стојановић 2010: 442; Златковић 2014 I: 441; Кожељац 2014: 267).

У теренској грађи се једнака мотивисаност распознаје и при именовању одевног предмета дугих рукава који се израђивао од јагњеће или овчије коже: *кожу* (19–21, 23, 33–34, 36, 38–39, Бс, Вт) / *кожу* (Шц)⁸, *кожуџ* (3, 5–8, 10–12, 14–15, 26, 37, РБ, Цн), *кожуџ* (1, 16–17, 24, 27–32, Рн), *кожуџ* (Сц); *кожу с рукави* (22), *кожуџ с рукави* (2). У четири пункта забележена је лексема *бунда* (16, Тр, Бс, Кш), док је у једном пункту потврђена лексема *грудњак* (35).

Речнички материјал потврђује постојање свих твореница с мотивном именицом *кожа* које су регистроване и у теренској грађи (Живковић 1987: 67; Јовановић 2004: 444; Стојановић 2010: 376; Кожељац 2014: 223; Богдановић 2019: 678; Богдановић, Радоман Цветићанин 2022: 162). Међутим, једино Р. Жугић (2005: 159) и Ј. Динић (2008: 341) наводе ближе одређење које се односи на крзнени прслук, док Љ. Ћирић лексему *кожуџ* дефинише као „кожух са рукавима“ (Ћирић 2018: 382).

У речницима је међу дериватима с творбеном основом *груд*-једино де-минутивни облик *грудњаче* дефинисан као „кратак кожух без рукава сличан прслуку“ (Златковић 2014 I: 137).

Додатној спецификацији лексичких јединица којима се именују крзнени прслук или капут доприноси семантичка компонента у којој је садржана информација о изразитој запланости. Поред назива који упућују да је реч о замашћеном комаду одеће: *масленик* (1, 4–6, 11, 29, 35, Цн), *масленица* (12); *масан кожу* (Бс), у по једном пункту забележени су називи којима се означава кожух пун вашака *вашкобџерник* (5), односно, стари, изношени кожух *олињак* (39). Мањи број речника потврђује постојање ових лексема у наведеним значењима: *масленик* (Кожељац 2014: 268), *масленица* (Живковић

⁸ Д. Радовановић за означавање огртача од овчије коже на истом ареалу бележи називе *кожуџиће*, *кушњак*, док је за именовање горњег дела одеће од коже с рукавима потврђена синтагма *кожуџиче с рукаве* (Радовановић 2015: 145).

1987: 82); *вашкобёрник* (Кожељац 2014: 50), *вѣшљобёр* (Динић 2008: 62); *олиња́к* (Златановић 1998: 268).

У вези с именовањем кожуха у речницима су забележени и називи *кој-чалѣк* „кожух на копчање“ (Жугић 2005: 164) и *русак* „кожух без крагне“ (Кожељац 2014: 493).

Сукнена кабаница без рукава која се носила као заштита од кише, на ширем подручју позната је као *ојанџа́к* (1, 4–5, 7–11, РБ, Цн) / *ојенџа́к* (12), *јајџа́нца* (Бс, Кш). Значајну заступљеност има и именовање *гуња* (6, 9, 19, 27–28, 33). Акценатске и фонетске варијанте *ѣро́слук* (18) / *ѣрослѣк* (22), *ѣрслук* (26, 36) и синоним *јелек* (16) / *јеле́к* (30) забележени су у неколико пунктова на сврљишко-заплањском и призренско-јужноморавском терену и примарно се не односе на пастирски огртач, већ на „део стајаће мушке (штофане) одеће без рукава“ (Богдановић 2009: 152). У два пункта потврђен је назив *каба́ница* (13) / *кабани́ца* (29). Теренска грађа доноси и велики број појединачних именовања: *боља́к* (32), *дрѣ́ја* (15), *зѣбѣ́н* (14), *кушља́к* (39), *лийовина* (24), *огрѣ́џа́ч* (16), *ѣелари́на* (35), *сѣкма* (38), *ћѣ́је* (37), *ћурди́ја* (23).

У речницима су за именовање пастирске кабанице потврђене све акценатске и фонетске варијанте турцизма *ојанџа́к* (Живковић 1987: 108; Динић 2008: 528; Златковић 2014 II: 59; Богдановић 2019: 698) / *ојанџѣ́к* (Кожељац 2014: 351) / *ојѣнџа́к* (Живковић 1987: 108), *јајџа́нца* / *јајџѣ́нца* (Кожељац 2014: 204). У синонимном значењу забележена је лексема *гуња* (Динић 2008: 123; Стојановић 2010: 154), мада илустративни материјал у *Речнику ѣироѣског говора* доноси информације о разлици између опанцака и гуње: – *Ојанџа́к је без рукавѣ а гуња ѣма рукавѣ, а и једно и дрѣго ѣма гу́глу* (Златковић 2014 II: 59). Прецизније одређење дато је и у *Речнику говора јѣжне Србије* у вези са изведеницом *гуња́р* „пастирски хаљетак с кратким рукавима и капуљачом“ (Златановић 1998: 88). Налик гуњи је и *ѣшалаган*: – *И ѣшалаган како гуња, само ѣо краѣѣак* (Кожељац 2014: 545). У *Речнику говора Лужнице* у значењу „пастирски огртач“ потврђена је лексема *каба́ница*: – *Сваѣи овча́р је ѣма́л каба́ницу сас ћула́вку* (Ћирић 2018: 353), с којом семантичку блискост остварује лексема *којара́н* „огртач за пастира који га штити од ветра и падавина“ (Богдановић, Радоман Цветићанин 2022: 166). У значењу „огртач, кабаница“ забележене су и лексеме прозирне семантике *загрѣ́џа* (Ћирић 2018: 216), *огрѣ́џа́ч* (Жугић 2005: 239). Поред огртача који се израђивао од сукна, речничка грађа садржи и лексеме којима се именује овчарски огртач од овчије или козје коже: *ко́џа* „кабаница начињена од пет-шест овчијих кожа коју су пастири сами израђивали и њоме се штитили од невремена“ (Динић 2008: 340); *наѣѣвни́ца* (Ћирић 2018: 547), као и лексеме којима се означавају огртачи који се нису производили у оквиру домаће радиности и од природних материјала: *ме-ћинѣи́ош* „кишна кабаница од навоштеног платна или поливинила“ (Динић 2008: 409) / *мећинѣи́аш* (Ћирић 2018: 463); *ѣира́да* (Ћирић 2018: 1114).

II. Обућа пастира

II. 1. Опанци и делови опанака

Основна *овчарска обувка* (8) били су кожни опанци домаће израде. Широм назначеног ареала забележени су фонетски ликови *ойънци* (1–2, 4–6, 11, 15, 22–23, 28, 30, 33, 35, 37–38, Сц) / *ойаънци* (3, 5, 16–21, 24, 26, 29, 31, 39, Тр, Рн, РБ, Бс, Кш, Цн, Шц) / *ойиънци* (Сц). Ближа семантичка квалификација, која се односи на врсту материјала од кога су опанци направљени, изражена је придевским лексемама у оквиру двочланих синтагматских конструкција: *ойънци свински* (32, 36) / *ойънци свинџи* (7) / *ойънци свинџки* (25) / *ойънци свинџчи* (14), *ойънци говеђи* (32).

Дијалекатски речници поред истоветних фонетских ликова (Живковић 1987: 109; Јовановић 2004: 369, 508, 611; Жугић 2005: 251; Динић 2008: 104, 527, 746; Стојановић 2010: 136, 592, 840; Златановић 2011: 239; Златковић 2014 II: 67; Ћирић 2018: 618; Богдановић 2019: 699; Богдановић, Радоман Цветићанин 2022: 228) бележе и ближа одређења: *йрѣсни ойънци*⁹ „опанци направљени од нештављене свињске или говеђе коже“ (Динић 2008: 659) / *йрешњак* (Кожељац 2014: 440); *шивѣњак* „опанак од пресне свињске коже“ (Кожељац 2014: 636); *несѣругани ойънци* „опанци од сирове и неостругане свињске коже“ (Динић 2008: 480); *йраени ойънци* „опанци које израђују мајстори опанчари“ (Јовановић 2004: 560; Динић 2008: 638); *ишѣвен ойънџк* (Јовановић 2004: 686); *склоиънци* „опанци од штављене говеђе коже које израђују опанчари и који су по облику слични свињским опанцима домаће израде“ (Динић 2008: 758) / *склоѣњак* (Кожељац 2014: 514).¹⁰

У речницима фигурирају и називи за именовање крпљених опанака *чолѣ* (Златковић 2017: 958), односно, старих, изношених и стврднутих опанака *чолѣине* (Динић 2008: 894).

Почев од двадесетих година XX века, кожане опанке постепено замењују различите врсте гумених опанака (Шобић 1955: 55). Иако примарно не представљају пастирску обућу, у теренској грађи су забележене лексеме *сандале* (20) и *йоѣке* (27). Лексему *сандале* и синтагму *гѣмене сандале* бележи и Д. Златковић (2017: 658), док Р. Жугић (2005: 289) у значењу „гумени опанци“ бележи лексему *йоѣке*.

Укројени уложак од свињске коже којим се облагао поцепани опанак, широм призренско-тимочке дијалекатске зоне назива се *залога* (1–2, 4–5, 7, 10, 14, 16, 18–21, 23, 25–35, 37–39) / *залога* (11, 17, 22), *залагач* (12). У неколико пунктова потврђена је и твореница *йодлога* (4, 15, 25), док се у једном

⁹ Пресни опанци представљају основни и најједноставнији тип наше народне обуће. До 1850. године то су били једини опанци који су израђивани (Шобић 1955: 25).

¹⁰ Развојем опанчарског заната усавршавао се и начин прераде коже и производње опанака. Различити називи опанака у вези су с различитом развојном фазом у процесу производње „од којих је свака имала временски своје одређено место“ (Шобић 1955: 26).

призренско-јужноморавском пункту комад коже којим је закрпљен подеран опанак назива *ободина* (36). У теренској грађи забележена је и лексема *закрѝа* (16) / *закрѝа* (Тр, Цн), као и лексичка јединица *крѝа* (Рн). У тимочко-лужничком пункту на тлу Румуније присутна је лексема *врѣж* (Сц).

Истокорене творенице потврђују и речници: *залóга* (Златановић 1998: 128; Жугић 2005: 104; Динић 2008: 220; Златковић 2014: 251; Ћирић 2018: 233; Богдановић, Радоман Цветићанин 2022: 124), *залóшка* (Стојановић 2010: 250), *ѝодлóга* (Стојановић 2010: 668), *ѝодлóшка* (Кожељац 2014: 394).

Комад дебље тканине који се користио као уложак за опанак, штитећи стопало од студени и чинећи ходање удобнијим, у већем броју пунктова на сврљишко-заплањском и призренско-јужноморавском терену назива се *обóјак* (16–23, 26–29, 31–34, 36–39, Тр, Рн, Кш, Цн, Шц). Акценатска варијанта *обојáк* (11) забележена је у једном тимочко-лужничком пункту, док је фонетска варијанта *обóјац* забележена на призренско-јужноморавском терену (Бс). У више тимочко-лужничких пунктова и једном пункту на сврљишко-заплањском терену фигурира назив *обљáло* (1–2, 5–7, 22, Сц) / *обљáло* (3). Широм испитиване области у истом значењу употребљавају се облици *навóшѝа* (12, 15, 35) / *навóшѝе* (4, 8, 10, 14, 24–25).

Речнички материјал поред назива *обóјак* (Јовановић 2004: 492; Стојановић 2010: 549), *обóјче* (Жугић 2005: 236), *обљáло* (Динић 2008: 491) садржи и назив *облóга* (Стојановић 2010: 549). Такође, потврђени су и називи *навóшѝа* (Динић 2008: 436), *навóшѝе* / *невóшѝе* (Ћирић 2018: 494), *навóшѝо* (Стојановић 2010: 482), *невóшѝо* (Златановић 1998: 254), *овóшѝа* (Кожељац 2014: 335). Семантичка блискост остварује се и са једним од значења лексема *залóга* (Живковић 1987: 45), *ѝодлагáр* (Кожељац 2014: 393).

За именовање комада коже које су пастири обмотавали око ноге *кад је ђишовѝѝо врѣме, или зѝми каѝ су снѣгови* (Ћирић 2018: 952), широм говорне зоне забележени су називи с мотивном именицом *кожа*: *кóжине* (5–6, 10, 12, 15–16, 22, 24, 32, Рн) / *кожѝне* (1, 4, 11, 17, 20, 35), *кожавѝне* (28), *кожушѝне* (23), *кожушѝке* (21). У неколико пунктова на тимочко-лужничком терену и у једном сврљишко-заплањском пункту употребљава се назив *скóрње* (3, 10, 14, 19). Широм ареала забележени су називи с мотивним глаголима *увѝѝи*, *завѝѝи*: *увѝјáчи* (27, 29), *завѝјáчи* (2, 29), *завѝјáлчичи* (7), *зајѝвáчи* (36), с којима блиско значење остварује назив *загрљáчи* (38). На призренско-јужноморавском терену забележена су још и именовања *голѝце* (34, 39) / *гóлице* (Бс), *обóјци* (31, 37) и *шáрке* (Кш). У једном тимочко-лужничком пункту фигурира лексема *обљáло* (Сц).

Именовање *кóжине* у значењу нештављене овчије коже којима пастири зими увијају ноге ради заштите од *мокрѣж* и *ладнóћу* (Златковић 2017: 889) бележи једино Ј. Динић (2008: 341). У већем броју речника потврђене су акценатске и фонетске варијанте *скóрња* (Динић 2008: 760–761; Ћирић 2018: 952; Богдановић 2019: 719; Златковић 2017: 889) / *скорња* (Златковић 2017: 889), *шкóрња* (Кожељац 2014: 639). Илустративни материјал доноси

и ближе информације о врсти коже која се најчешће користи: *за скóрње су њóдóбрe кóзје кóже од óвче* (Ћирић 2018: 952). Речничка грађа потврђује и именовања *завијáч* (Богдановић 2019: 667), *завијáлчичи* (Динић 2008: 197), *увијáчи* (Богдановић 2019: 727), *увијáлчичи* (Динић 2008: 846), *увијáлче за нóгу* (Златковић 2017: 917), као и *голи́ца* (Златановић 1998: 78); *врлòга* (Кожељац 2014: 63) и синтагму *голèма обљáла* (Динић 2008: 105). У једном од секундарних значења синонимија се остварује и са лексемом *ногáвице* „комади коже које су пастири обмотавали око ногу ради заштите од снега и хладноће“ (Богдановић 2019: 694).

Осим кожных облога користили су се и сукнени, односно вунени штитници, за које су у речницима забележени називи: *зalogáч* (Златковић 2014 I: 252); *калицун* (Кожељац 2014: 211; Златковић 2017: 738); *навóшиће* (Живковић 1987: 89; Кожељац 2014: 293) / *нау́шица* (Кожељац 2014: 319).

II. 2. Чарапе и делови чарапа

У оквиру ове лексичко-семантичке групе налазе се лексичке јединице којима се означавају вунени одевни предмети који покривају ноге и њихови саставни делови.

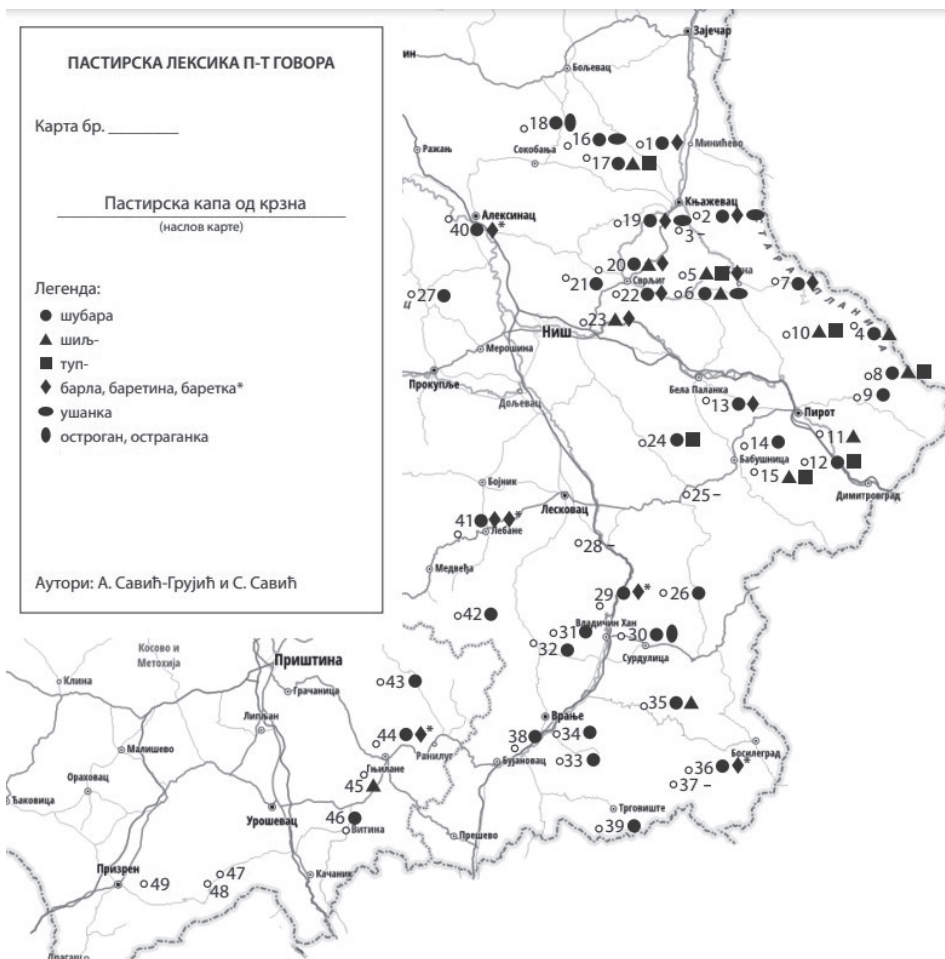
У теренској грађи је за именовање вунених навлака за ноге потврђено више фонетских и творбених варијанти лексеме *чарáйá*, односно множинског облика *чарáйе*: *чарáйе* (1–2, 4, 10, 16–29, 31–39, Рн, Бс, Кш, Шц) / *чeрáйе* (3, 5–7, 22, 39, Цн) / *чорáйе* (4, 8, 11, 14–15), *ч'арáйе* (Сц), *чарáйци* (12, 30) / *чeрáйци* (4); *вўненe чарáйе* (Тр, РБ). У једном пункту са сврљишко-заплањског терена забележена је лексичка јединица *наглáвци* (16). Лексема *калчине* присутна је на призренско-јужноморавском терену (Бс).

Стању на терену кореспондира стање у дијалекатским речницима.

За именовање обновљеног стопала на подераним чарапама широм ареала употребљавају се различити ликови лексеме *наглáвáк* (2–7, 10, 17, 19–23, 26, 28–31, Тр, РБ, Цн) / *наглавáк* (11), *завр́иен наглáвáк* (27), *наглавина* (14). Запажена је и употреба твореница с основом *њлeй-*: *најли́йáк* (16, 28) / *најли́йáк* (1, 4, 8, 30, РБ) / *најлéйáк* (34), *њoй́йлeйáч* (39). У два тимочко-лужничка пункта забележена су именовања добијена метонимијом *сїoйáлo* (10) / *сїу́йáлo* (12). У једном призренско-јужноморавском пункту присутне су лексеме *закр́йá* (Шц) и *кр́йáра* (Шц). У прикупљеној грађи са тимочко-лужничког говорног подручја налази се и лексема *врeж* (Сц).

Једнако мотивисана именовања потврђена су и у речничкој грађи: *наглáвeнће* (Динић 2008: 438), *наглáвци* (Динић 2008: 438); *најли́йáк* (Златковић 2017: 805), *њoй́йлeйáч* / *њoй́йли́йáч* (Кожељац 2014: 416); *сїу́йáлo* (Живковић 1987: 150; Динић 2008: 796; Стојановић 2010: 910).

Ради заштите од хладноће *да не осeбну нóће* (Динић 2008: 438), пастири су преко вунених чарапа обично носили још једне краће чарапе плетене само за стопало. За њихово именовање углавном су забележени једнако мотивисани називи као и за именовање накнадно исплетених стопала, те су у

шиљка (10–11, 17, 20, 23, 35, 45) / шиљћа (5–6); шиљарка (8); шиљача (15); шиљаварка (4)

тупача (5, 8, 10, 12, 15, 17, 24)

барла (5–6, 13, 19–20, 22–23); баретина (5, 19, 41) / баретина (1–2, 7); баретка* (29, 36, 40–41, 44)

ушанка (2, 6, 16, 19) / ушамка (16)

остроган (18) / остроганка (30)

—¹⁴: 3, 25, 28, 37

обележени скраћеницом, док су на карти представљени бројем, који притом не мора бити коначан (Тр (40), Рн (41), РБ (42), Бс (43), Кш (44), Цн (45), Вт (46), Шц (47), Јж (48), Дј (49)).

¹⁴ Знаком – означен је недостатак податка само у пунктовима где је теренски рад окончан.

Закључак

Будући да се „проучавањем лексичког нивоа, првенствено семантике и структуре тематске лексике, водећи рачуна о просторним и временским чињеницама који утичу на језик, представља култура једне језичке заједнице“ (Недељков 2009: 190), систематско лексичко-семантичко проучавање једног сегмента традиционалног пастирења на простору призренско-тимочке дијалекатске области допринело је, између осталог, сагледавању основних просторних, историјских, етнојезичких и културолошких оквира у којима се дата лексика употребљавала (Радовановић 2015: 148). На основу анализираних материјала успостављена је слика пастира као делатника на отвореном простору који је имао потребу за одећом и обућом чија је примарна функција била да обавије његово тело и својим обликом мање или више омогући му да се „осећа лагодно, али и да на тај начин заштити себе и тиме сачува своје здравље“ (Ивановић Баришић 2017: 10). Ови одевни предмети обично су били једноставног изгледа и израђивали су се од природних материјала. Такође, динамична модернизација и индустријализација, технолошки напредак, као и неминовно пропадање сеоских домаћинстава условили су бројне промене у начину сточарења, а са њима и нестанак многих реалија из традиционалног пастирског живота. С нестанком појединих реалија, односно, с њиховом трансформацијом у актуелне модерне форме, лексеме којима су оне именоване у већој мери почеле су представљати „споменик људског памћења него живо средство актуелне комуникације“ (Богдановић 2020: 11). Томе сведочи и анализирани материјал – уместо шубара појављују се шешири и качкети, тежак сукнени опанцак са гуглом замењују кабанице од лаких непромочивих вештачких материјала, опанак је национални симбол и део народне ношње, али не и радна обућа, док су залоге, обојци, скорње, навошта, наглавци данас само сведочанства минулих времена и затрте традиционалне културе, похрањени једино у сећању најстаријих представника традиционалне сеоске заједнице.

Литература

- Богдановић 2009: Богдановић, Недељко. „Лексика одевања мотивисана деловима тела“. *Традиционална естетска култура: Тело и одело* (ур. Драган Жунић). Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 2009, 151–155.
- Богдановић 2020: Богдановић, Недељко. „Од приређивача“. *Пасићрска лексика југоисточне Србије* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Српска академија наука и уметности и Огранак САНУ у Нишу, 2020, 7–18.
- Богдановић 2020: Богдановић, Недељко. „Упитник за прикупљање сточарске лексике (прилагођен за сточарење југоисточне Србије)“. *Пасићрска лексика југоисточне Србије* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Српска академија наука и уметности и Огранак САНУ у Нишу, 2020, 187–216.

- Бјеладиновић 1981: Бјеладиновић, Јасна. „Српска народна ношња у Сјеничко-пештерској висоравни“. *Гласник Етнографског музеја у Београду* 45, Београд, 1981, 81–82.
- ЕРСЈ: *Етимолошки речник српског језика*. Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности – Одбор за етимолошки речник – Институт за српски језик – Етимолошки одсек, 2003, 2006, 2008.
- Ивановић Баришић 2017: Ивановић Баришић, Милина. *Одевање у околини Београда*. Београд: Етнографски институт САНУ, 2017.
- Недељков 2009: Недељков, Љиљана. „Општи принципи истраживања лексике традиционалне материјалне културе“. *Гласник Етнографског института САНУ* LVI, Београд, 2009, 189–200.
- Радовановић 2015: Радовановић, Драгана. „Из одевне лексике у Сиринићкој жупи“. *Путићевима српских идиома. (Зборник у част ђироф. Радивоју Младеновићу поводом 65. рођендана)* (ур. Милош Ковачевић, Владимир Поломац). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2015, 139–150.
- РМС 2007: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Савић-Грујић, Бојовић 2022: Савић-Грујић, Ана и Бојовић, Јована. „Из пастирске лексике југоисточне Србије“. *Језици и културе у времену и простору X/1* (ур. Снежана Гудурић, Јасмина Дражић, Марија Стефановић). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 2022, 227–235.
- Скок I–III: Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.
- Шкаљић 1966: Škaljić, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1966.
- Шобић 1955: Шобић, Јерина. „Опанци и опанчарски занат у Србији с освртом на музејске збирке“. *Гласник Етнографског музеја у Београду* 18, Београд, 1955, 21–68.

Извори

- Грађа добијена по Уједињеном за прикупљање сточарске лексике југоисточне Србије (рукопис)
- Богдановић 2019: Богдановић, Недељко. „Пастирски речник југоисточне Србије“. *Српски дијалектолошки зборник LXVI/2*, Београд, 2019, 640–739.
- Богдановић, Радоман Цветићанин 2022: Богдановић, Недељко и Радоман Цветићанин, Маја. *Речник Алексиначког Поморавља*. Алексинач: Центар за културу и уметност Алексинач, 2022.
- Динић 2008: Динић, Јакша. *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008.
- Живковић 1987: Живковић, Новица. *Речник џиројског говора*. Пирот: Музеј Понишавља, 1987.
- Жугић 2005: Жугић, Радмила. „Речник говора јабланичког краја“. *Српски дијалектолошки зборник LII*, Београд, 2005, 1–470.

- Златановић 1998: Златановић, Момчило. *Речник говора јужне Србије*. Врање: Учитељски факултет, 1998.
- Златановић 2011: Златановић, Момчило. *Речник говора југа Србије*. Врање: Аурора, 2011.
- Златковић 2014: Златковић, Драгољуб. *Речник њиројског говора 1–2*. Београд: Службени гласник, 2014.
- Златковић 2017: Златковић, Драгољуб. „Допуна речнику пиротског говора“. *Српски дијалектолошки зборник LXIV*, Београд, 2017, 603–993.
- Јовановић 2004: Јовановић, Властимир. „Речник села Каменице“. *Српски дијалектолошки зборник LI*, Београд, 2004, 313–688.
- Јовановић 2007: Јовановић, Властимир. „Додатак Речнику села Каменице код Ниша“. *Српски дијалектолошки зборник LIV*, Београд, 2007, 403–520.
- Рајковић Кожељац 2014: Рајковић Кожељац, Љубиша. *Речник њимочког говора*. Неготин: Књижевно-издавачко друштво Лексика, 2014.
- Стојановић 2010: Стојановић, Радосав. „Црнотравски речник“. *Српски дијалектолошки зборник LVII*, Београд, 2010, 9–1060.
- Ћирић 2018: Ћирић, Љубисав. „Речник говора Лужнице“. *Српски дијалектолошки зборник LXV*, Београд, 2018, 1–1166.

Ana R. Savić-Grujić
Institute for the Serbian Language of SASA, Belgrade

Sandra G. Savić
Institute for the Serbian Language of SASA, Belgrade

SHEPHERDS' CLOTHING AND SHOES IN THE SPEECHES OF THE PRIZREN-TIMOK DIALECT AREA

S u m m a r y

This paper presents from the lexico-semantic viewpoint terms that name the traditional shepherds' clothing and shoes in the area of Prizren-Timok vernaculars. The corpus includes lexical items excerpted from fieldwork materials and from relevant dialect dictionaries. The recorded nominal units are described according to semantic qualifications which are attested in dictionaries and in the field, and then examined within semantic groups and sub-groups formed on the basis of dominant semantic components.

Based on the analyzed material we constructed a concept of a shepherd as a worker in the outdoors who needed clothes and shoes whose primary function was to protect him from various weather conditions. Dynamic modernization and industrialization, technological progress, as well as inevitable decline of rural households brought about many changes in the method of livestock farming,

which led to the disuse of many artefacts from traditional herdsmen's life. As certain artefacts had fallen into disuse, that is, were transformed into their current modern form, the lexemes denoting them had largely disappeared from everyday communication. Since the works in this collection of papers represent some sort of preparation of the research team for compiling an *Atlas of the Pastoral Lexicon of the Prizren-Timok Dialect Area*, the linguistic map in the appendix presents the geographical distribution of various lexical units with the meaning of 'šubara' ('fur cap').

Keywords: Prizren-Timok dialect area, pastoral lexicon, lexico-semantic analysis, clothing and shoes.

ЈЕЗИЧКИ ФОЛКЛОР, ИГРЕ

Тања З. Милосављевић*
Институт за српски језик САНУ, Београд

ПАСТИРСКА ЛЕКСИКА ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИХ ГОВОРА У ПАСТИРСКОМ ФОЛКЛОРУ

Културно наслеђе југоисточне Србије конзервира архаичне облике традиционалног живота на овом простору, специфичне црте призренско-тимочких говора и особености регионалне духовне и материјалне културе, али баштини и многе чиниоце балканске и општесловенске пастирске фолклорне традиције. Задатак овога рада је да културно (фолклорно) маркирану лексику детектујемо у расположивим изворима и опишемо са етнолингвистичког, односно лингвокултуролошког становишта. У призренско-тимочној језичкој слици света у концептосфери пастирске културе лексичко-семантички је најсадржајнији ђурђевдански обредно-обичајни концепт, што му обезбеђује централну позицију у фолклорној традицији југоисточне Србије. Други по заступљености су пастирски обичаји који припадају зимском календару, везани за Бадње вече, Божић и Нову годину. У реконструкцији летњег и зимског календара у вези са пастирским сакралним церемонијалом уочавају се верски синкретизам, преплитање фолклорних/обредних мотива различитих балканских лингвокултура и њихове лексичко-семантичке трансформације и реализације у призренско-тимочким говорима са дијалекатским варијететима.

Кључне речи: пастирски фолклор, обредно-обичајна лексика, призренско-тимочки говори.

1. *Пастирски фолклор у језичкој слици света.* Интерпретација пастирства у језичкој слици света призренско-тимочких говора, поред централних елемената који попуњавају базичну димензију концепта – стоку и све у вези са њом, семантички обухвата и онај аспект стварности који је изнад основног егзистенцијалног, који одражава исконску човекову потребу да уобичајени начин живота оплемени и да му смисао. Тај вид људске креативности не изражава само актуелни тренутак, већ манифестује архаичне облике понашања, магијско-обредну праксу, архетипске представе, паганска веровања

* tanja77nis@gmail.com

и специфични поглед на свет.¹ Култура сточарства у балканско-карпатској зони развијала се вековима у складу са географским положајем, природом тла, климатским условима, економским односима и начином живота народа на овим просторима, што је резултирало формирањем карактеристичних модела вођења домаћинства и стада и афирмисањем специфичних метода гајења и неге стоке. Сточари номади представљају занимљив сегмент ширег друштва који се појмовно може представити као изолована популација која у историјском континуитету негује култ стоке, који је у основи социјалних вредности и на којем је изграђен читав систем обичаја и обреда у функцији морално-правне регулативе. Особеност погледа на свет номадских сточарских заједница крије се у сложености и нестабилности таквог начина живота, у перцепцији и доживљају природе као моћне силе, у чврсто структурираном систему вредности, што се манифестује у језику, поетским облицима, обичајима и другим елементима традиционалне културе (Антонијевић 1982: 48-50).²

Пастирски фолклор део је нематеријалног културног наслеђа становника југоисточне Србије и одражава њихову традиционалну повезаност са пастирењем као основним обликом живота и рада. Репрезентован је у обичајима и обредима у вези са чувањем стоке, у пастирским играма, у народној медицини и веровањима, у народним књижевним формама – лирским песмама, предањима, причама, пословицама, загонеткама, здравицама, клетвама, изрекама и целокупном вокабулару говорника.³ Овај сегмент духовне традиције транспонован је у етнографске записе, дијалекатске речнике, лингвистичке атласе, описан у бројним етнолошким, фолклористичким и етнолингвистичким радовима и материјализован у фолклорној и језичкој слици света.

¹ Сточарство је једна од најважнијих сфера древнословенске и балканске културе, повезано са богатим и разгранатим комплексом духовног културног поретка, са веровањима, празноверјем, табуима, ритуалима, представама, магијским радњама и симболима, обредним песмама и слично (Журавлев 1982). Овчарство и сточарство представљају културно наслеђе, и материјално и нематеријално. Уско повезане са архаичним представама и ритуалном праксом, ове делатности и данас опстају на Карпатима и Балкану. Фрагменти старих времена сачувани су, како у виду артефаката, тако и у специфичној структури мишљења, перцепције стварности, као и у оцени различитих појава из реалног окружења (Коцуј 2020: 71).

² „Сточарски номадизам на Балкану морао се повиновати нужностима које је наметао географски и историјски фактор с читавим сплетом обичаја и схватања, формирајући специфичан материјални и духовни живот“ (Антонијевић 1982: 48).

³ „У том погледу, језик фолклора је пример уметничке употребе дијалекта, који чува не само најдревније лексичке слојеве, већ и обрасце естетске комуникације. Историја, етика и филозофија народа оличени су у фолклорним формама. У овој функцији фолклор представља израз друштвене свести, а проучавање његовог вербалног сегмента захтева познавање многих појава својствених говору и култури једне говорне заједнице како би се идентификовале културне специфичности језичких јединица којима је вербализован овај сегмент језичке стварности“ (Извекова 2012: 193).

1. 2. *Хуманистичка исцртаживања пастирског живота*. Последњих деценија 20. века феномен трансхуманце и пастирски обичаји који га прате заинтригирали су истраживаче из различитих хуманистичких дисциплина и научних центара да реконструишу идентитет, порекло, архаичност, традицију, духовну креацију, обредну трансформацију и језик сточарских номада (Ђорђевић 1977; Антонијевић 1982; Токарев 1983; Журавлев 1982, 1994, Славгородска 1998), а у 21. веку когнитивизам у науци отворио је пут интердисциплинарном тумачењу пастирског фолклора и етнолингвистичком описивању пастирске терминологије (Аламшоев 2002; Федосова 2007; Извекова 2012; Раденковић 2015; Тончева 2016; Коцуй 2020). Потреба за лексиколошким проучавањем овог сегмента стварности произилази из тенденције да су, као резултат друштвеног развоја, многе лексеме изашле из оквира опште употребе и прешле у категорију историзама и архаизама (Мирбобоева 1991). Ово је главни мотив пописивања и анализе пастирске терминологије у трима монографијама са различитих српских говорних подручја – Срема (Бошњакковић 1985), Кривовирског Тимока (Ракић-Милојковић 1993) и Пећког Подгора (Јашовић 1997).

1. 3. *Пастирска лексика*. Планински тип сточарења умногоме је утицао на поимање стварности и моделирање језичке слике света припадника призренско-тимочке говорне заједнице који су се у прошлости примарно бавили чувањем стоке, физички зависили од ње и духовно били усмерени на њу. Као део балканско-карпатске сточарске традиције, носиоци ових говора усвојили су многе форме духовног изражавања других народа и етничких група и варирали их у складу са својим искуством и менталитетом, преомишљавали према потребама и преобликовали у аутентична лингвокултурна обележја. Фолклорне и језичке јединице региструју специфичности ове дијалекатске области у домену пастирства као основне људске делатности вековима уназад. Означавајући читав спектар реалија, појава, процеса, ставова, мудрости и вредности, речи које орбитирају у граничној сфери између реалности и фикције препознајемо као кодове за читање традиције. Опис структуре обичаја и обреда спроводи се преко анализе најзначајнијих обредних термина и фразеологизама који се на њих односе. Вербална компонента ритуала конзервира најупечатљивије и најважније ритуалне елементе за носиоце традиционалне културе (Журавлев 1982). Речник сточарске лексике као део општег речника дијахронијски одражава сложене историјске процесе у развоју народа и његове културе. Сточарска терминологија представља енциклопедију етноса, у којој су садржани најважнији моменти његовог историјског, културног и друштвеног развоја (Ниматов 1998).

Наш задатак је да културно (фолклорно) маркирану лексику детектујемо у изворима и опишемо са етнолингвистичког, односно лингвокултуролошког становишта. С обзиром на то да је језик конзерватор, акумулатор и трансмитер народне културе, лексику пастирских обичаја и обреда сагледаћемо с аспекта функционисања у дијалекатској језичкој слици све-

та и на основу лексичко-семантичких компонената расветлити особености овог сегмента духовне прошлости сточара у југоисточној Србији. У језику су испољени култура, историја, традиција и менталитет народа, а у центру лингвокултуролошких истраживања је човек – изворни носилац народног говора и традиционалне културе, његова фонска знања и модели понашања који га чине представником одређене говорно-културне заједнице (Извекова 2012: 193). У лингвокултурној традицији становника југоисточне Србије категорија пастирске обредности има утврђено место, потврђено у упитницима и дијалекатским речницима. Према мишљењу руског етнолингвисте А. Ф. Журављова, који се бавио источнословенском обредном сточарском лексиком и фразеологијом, није могуће реконструисати било који аспект традиционалне културе или „наивне“ слике света без коришћења података о локалним језичким варијететима, јер лингвистички подаци, а посебно дијалекатска лексика, представљају незаобилазни извор информација за оне који се баве културним феноменима (Журавлев 2003), при чему је, по тврђењу С. Толстој, семантика дијалекатске лексике од круцијалне важности за реконструкцију веровања митолошког система и културних стереотипа (према Петровић 2006: 19).

1. 4. *Грађа*. Примаран извор и полазиште у истраживању лексике пастирског фолклора призренско-тимочке дијалекатске области јесте *Упитник за истраживање сточарске лексике* (Филозофски факултет у Нишу). У овом упитнику само су два „питања“ директно везана за фолклор. Једно се односи на игре (746), где се од испитаника очекује да опише садржај и карактер пастирских игара, време и простор играња, средства која су се у игри користила. У другом (751), тражи се регистровање народних умотворина, песама, прича, паремиолошких форми, које у основи имају пастирску лексику. Од укупно 39 пунктова обухваћених упитником, 746. питање попуњено је у дванаест, а 751. у само девет пунктова. Увид у материјал из упитника, иако недовољан и, чини се, непотпун, показује извесне доследности и фолклорне елементе заједничке читавој дијалекатској области која се испитује. Основни материјал допунили смо грађом из *Пастирског речника југоисточне Србије* Недељка Богдановића (Богдановић 2019) и из речника призренско-тимочких говора (Јовановић 2004; Жугић 2005; Динић 2008; Стојановић 2010; Златковић 2014; Ћирић 2018), као и подацима из секундарних извора (етнографских и језичких транскрипата, фолклористичких збирки, етнолошких студија, митолошких и енциклопедијских речника). За разумевање и тумачење овог типа лексике од велике користи су илустрације којима је у речницима потврђивана употребна вредност одређене лексеме у говору. Говорне секвенце у комуникативном акту откривају архетипске слојеве значења и у ширем текстуалном контексту осветљавају фонски семантички смисао, чиме доприносе пуноћи значења и декодирању обредне симболике.

1. 5. *Пастирски обреди и обичаји*. Прегледана грађа и одабрана литература одредиле су оквир нашег истраживања лексике пастирског фолклора у призренско-тимочким говорима и дали му одређене смернице. При семантичком селектирању фолклорних и језичких јединица наметнуо се дуални класификациони модел:

1. јединице у вези са стоком (обреди, обичаји, ритуали, магијске радње, симболи, веровања, народни изрази)
2. јединице у вези са пастиром (песме, игре, свирале).

Иако је пастир централна фигура у когнитивном сценарију планинског пастирења и језгрени елемент фрагмента пастирства у фолклорној и језичкој слици света, тежиште лингвокултуролошке анализе померамо ка сегменту традиционалне духовне културе који је у вези са фолклорном обредношћу. Једну од важнијих карика у општем сагледавању сточарских миграција на Балкану представљају обичаји и обреди сточара номада. У оквиру свог древног занимања они су сачували део свог архаичног погледа на свет и живот, који се испољава у магијској обредности и симболици, усклађивали га са актуелним потребама и преобликовали у складу са стеченим искуством, са променама у начину мишљења и доживљавања стварности (Антонијевић 1982: 7). Обичаји и обреди везани за сточарство и овчарство потичу из античких времена и представљају самосталан комплекс (Славгородская 1998: 257). Најјасније се групишу према времену радње: неки обреди су део календарског циклуса (најчешће у време изласка стоке на пролећне и летње пашњаке и до повратка), други се поклапају са традиционалним празницима (и зимским и летњим), трећи су повезани са црквеним датумима (посебно са свецима). Сврха и смисао пастирских обреда су свуда и увек исти: повећати плодност стоке, заштитити је од болести и угинућа, од дивљих звери и крађе (Токарев 1983).⁴

2. *Ђурђевдански обредно-обичајни комплекс*. Језички материјал са подручја југоисточне Србије потврђује доминацију сточарских обреда и обичаја везаних за Ђурђевдан, који има посебан значај у животу сеоског становништва и слави се као „празник сточара и иметка у стоци“ (Богдановић 2019). Овом празнику припада најобимнији део лексичког инвентара, посвећен му је највећи број лирских песама, обилује симболима и магијским радњама. Овим елементима овдашњи ђурђевдански обичајно-обред-

⁴ Термини *обред* и *обичај* у хуманистичкој литератури се обично појављују у пару, творећи синтагматски спој, при чему наука обред тумачи као део обичаја, док обичај не може бити семантички корелатив обреду. Диференцијацију прави митолошка, односно религиозна компонента обредних радњи, које се обављају по тачно утврђеном редоследу а везане су за народне обичаје. Обичај је традицијом установљен начин понашања карактеристичан за све припаднике једне нације или културе, правило настало дугим понављањем у једном друштву лишено симболичке функције. У синонимском односу са *обредом* у српској језичкој свести су *ришуал* и *церемонија* (РМС 2011: 1145).

ни комплекс уклапа се у шири обредни сценарио који важи за југоисточну Европу, где је садржајно веома разрађен, са утврђеним и непроменљивим компонентама: ритуално храњење и појење стоке, ударање врбовим прутом, даривање чобана, плетење венаца и бацање низ воду, купање (прскање) девојака, ручак у пољу, мужа (Токаров 1983). Многи ђурђевдански обичаји суштински су истоветни са обичајима других словенских и финских народа и доводе се у везу са првобитним поштовањем шумског демона или божанства, господара дрвећа и биља, шумских вода и животиња, којег је касније заменио хришћански Св. Ђорђе (СМР 1970: 131). У свести народа идеја о Светом Ђорђу као заштитнику стоке дубоко је укореењена.

2. 1. *Празник*. Код словенских и балканских народа Ђурђевдан је један од најважнијих годишњих празника, који се обележава сваке године у исто време (6. мај, односно 23. април по старом календару), посвећен је хришћанском великомученику Георгију (срп. Св. Ђорђе/Ђурађ, хрв./слов. Sveti Juraj/Jurij, чех. Jiří, пол. sw. Jerzy, рус. Егорий, Юрий), заштитнику стоке и сточара. Широм словенског света сматрају га покровитељем стоке и господарем дивљих звери, посебно вукова (Раденковић 2015: 37). Одређивањем дана испаше стоке на дан Светог Ђорђа, сељак поверава свецу и његовом земаљском заменику – пастиру своју стоку, уз спровођење обредних радњи, које су се претвориле у обичаје са ритуалним карактером – вијење венаца, кићење, прва мужа оваца, прво млеко, прва паша стоке, жртвено јагње.

Опис Ђурђевдана у *Српском митолошком речнику* предочава поимање овог великог празника у свести српског народа као празника којим се одваја нови, летњи период од зимског, празника оживљавања природе када се обичајним радњама настоји пренети снага оживљене вегетације на људе и стоку, живину и пчеле, на усеве и винограде (СМР 1970: 130).

2. 2. *Сйрукйура ђурђевданске обредносйи*. Семантички оквир ђурђевданских обичаја код Срба укључује низ елемената хронолошки распоређених са утемељеним функцијама и јасним циљевима:

- „1. Обичаји почињу брањем биља, трава и цвећа, којим се крми стока, плету венци, посебно за стоку, кућу и кошнице.
2. Ради здравља и напретка умива се водом са натопљеним биљем, а младеж се купа у рекама, особито поред млинског точка, где хватају водене капи (омаја или омаха) и носе кући ради прскања.
3. После купања опасују се врбовим или дреновим прућем, шибају децу њиме или копривом, а младеж се прољуља на дрену или се проваља у житу, како би се снага вегетативног демона пренела на њих и тако појачала животна снага и плодност.
4. Особито су многобројни обичаји у вези са стоком, која се тога дана рано изгони на пашу, а у подне посебно крми. Поред разног биља, у крму се меће од сваког јела што је преостало од Бадње вечери и

- божићне соли, а негде и нарочити колач у ту сврху спремљен на Св. Игњата.
5. На Ђурђевдан жене обављају низ мађијских радњи којима је циљ да се сачувају здравље и млечност стоке. Тога дана негде свечано смењују планинку, а нову богато оките разним биљем.
 6. Тада се обавља прва мужа, одваја се јагњад од оваца, први пут се окусе ново млеко, сир и јагњеће месо, или се први пут замете масло.
 7. На Ђурђевдан свака је кућа клала жртвено јагње, што се објашњава као 'обичај ритуалног једења тотема'“ (СМР 1970: 130–131).

2. 3. *Дијалекатска слика ђурђевданске обредности*. Фолклорна слика Ђурђевдана у југоисточној Србији, према записима из два пункта, једног запаљског (Велики Крчимир) и једног јужноморавског (Мала Река), уклапа се у општи национални и свесловенски оквир:

Узмемо прво, вѣчером се омѣси јѣдно кравѣјче и јајце, ња га ѡуримо у бробињало да ѡсѣиој, и вѣчером наберѣмо малко цвѣће, ња ѡуримо у цѣдило, ња накачимо у прѣсад, калем, у јабуку. Ујуѡру се дѣзимо, идемо за јајце и ѡѡј кравѣјче, и оѡидемо овѡм уз долину. Уз ѡѡшок сас Рабуѡинке берѣмо цвѣће, вѡдимо кѡрење до Голѣму њиву, и озгѡр се вѣрнемо ѡеваѣћи, ѡо ѡри ѡѣвамо, ѡа дѡле у рѣку девојчѣѡија сѡлиѡимо вѣнци у вѡду, ѡонесѣмо са цвѣѣни конѡићи. И ѡѡг ни мајке донесу ручѡк и сачѣкамо се кѡд свѣ сѡлѣѡимо и сберѣмо се на јѣдну ѡѡѣѡинку и ручамо. И дѡјдемо дѡма и ѡромузѣмо ѡвце, ѡа ги ѡѡсле накрѡмимо с ѡѣј ѡравѡке, корѣње, наѡраимо крѡило. На коѡилѣ ѡуримо вѣѡѡ, ѡа кравѣјче, на младу ѡвцу ѡуримо вѣѡѡ. И ѡѡсле ги од ѡѡдне ѡуѡѡимо да иду у ѡашалѡк. И од ѡѡг ги ѡѡчињемо да музѣмо рѣдѡвно. Кравѣјче ѡравѡимо сас суѡѡку, и ѡѡј дувѡку, ѡѡј дувѡѡцу, ѡромузѣмо прѡву ѡвѡу, прѡво га ѡуримо на вѣѡѡ и на коѡилѣ (п. 24. Велики Крчимир).

Прѡмуз за Ђурђѡвѡн: беру се ѡравѡѡке, омѣси се кравѣјче ѡѡѡѡ на среѡину, ѡури се сѣѡин (зимзелен) ѡрсѡен, сланинка, ѡромузѣ се ѡвѡѡ кроз ѡрсѡен. Веѡро се киѡѡило с ѡравѡѡке, с вѣѡѡ. Закиѡѣне девојѡе рѡно ѡилѣ на вѡду и ѡѣѡѡ (п. 28. Мала Река).

Белине у *Уѡѡѡинку* у вези са пастирским обичајима, оскудност информација, непотпуна и редукована интерпретација садржаја у вези са ђурђевданском праксом, изискују допуне у виду дијалекатског речничког материјала помоћу којих се основна конструкција обредно-обичајног обрасца значењски попуњава. Лексичке јединице регистроване у речницима југоисточне Србије које прате ђурђевданску обредност носе лингвокултурне информације које манифестују особености призренско-тимочке дијалекатске личности у односу на друге словенске, романске и германске народе који празнују овог свеца под различитим именима али у истом циљу (Токарев 1977). На испитиваном простору фолклорна пракса за *Ђурђевдан/Ђурђѡвѡн/Цуриѡвѡн/Цуриѡвѡден* је суштински иста, са занемарљивом лексичко-семантичком варијантношћу у интерпретацији. Најпотпуније податке налазимо у *Речнику говора Лужнице* (Ћирић 2021), *Црноѡравском речнику*

(Стојановић 2010), и свакако у тематском *Пастирском речнику југоисточне Србије* (Богдановић 2019). Лингвокултурне информације, које, уз детаљан опис структурне организације ђурђевданских обичаја у сврљишком крају, излаже Н. Богдановић у раду *Из прошлости овчарства* (Богдановић 2020), попуњавају слику пастирског фолклора југоисточне Србије особеним језичким изразом и слојевитим екстралингвистичким садржајем карактеристичним за овај овчарски крај. На основу лексичке грађе из лексикографских и научних извора покушаћемо да реконструирамо структуру, значење и симболику фолклорно-језичких компонената ђурђевданских обреда и обичаја.

2. 3. 1. *Струкућура ђурђевданске обредности у југоисточној Србији*. У организацији овог сегмента стварности на подручју призренско-тимочке говорне зоне уочавају се обичајем утврђени поступци: магијско чињење уочи празника (мешење обредног хлеба, фарбање јаја), ритуално чишћење (дотеривање девојака, одлазак на реку, умивање, прскање), брање цвећа пред зору, вијење венаца, обредна паша (изгон), обредни ручак, кићење венцима, премуз (обредна мужа), прво млеко, крмљење стоке, жртвено јагње, ровашење, прва стрижба.

2. 3. 2. *Семантика ђурђевданске обредности у југоисточној Србији*. Симболички знаци обредних реалија и радњи испољавају се у значењској структури лексема које реферирају на традиционалне обичаје. Језичке јединице чији семантички садржај експлицитно манифестује регионална лингвокултурна обележја, као и оне код којих се културне компоненте откривају на фонском плану, спадају у ред дијалекатских лингвокултурама. Културно маркиране јединице одражавају језичку и фолклорну специфичност и слојевитост вишевековне традиције пастирења на овим просторима. У дијалектизмима се читава аутентично искуство балканских сточара и на пољу материјалне егзистенције и у сферама духовног истрајавања. Преосмишљавање стварности на корист иметка и општег бољитка когнитивни је механизам примитивног човека да се одбрани и заштити од дејства злих сила, које, у наивним представама сточара, прете да уруше основни конструкт његове одрживости утемељен на здравој, ухрањеној, млечној и плодној стоци. Низ практичних магијских формула, укрштање митолошке и хришћанске симболике, локално мотивисани ритуални поступци и њихов митски, универзални смисао, репрезентовани карактеристичним вербалним изразом, одликују призренско-тимочку језичку личност у испољавању исконског инстинкта и одговору унутрашњег импулса на спољашње стимулусе. Логички след активности током ђурђевданског обичајно-обредног церемонијала хронолошки је стриктно утврђен, са узрочно-последично конципираним етапама у извођењу ритуалних радњи, заснованих на симболици предметне стварности и на апотропејској и имитативној магији.

2. 4. *Обредне радње уочи Ђурђевдана*. Спровођење обичајног ритуала у неким крајевима југоисточне Србије почиње вече уочи Ђурђевдана (5.

маја): *Ўзнемo ўрво, вѣчером се омѣси јѣдно кравáјче и јáјце, ља га љу́римо у броби́њало да љосѣой, и вѣчером наберѣмо мáлко цвѣће, ља љу́римо у цеди́ло, ља накáчимо у љрѣсад, кáлем, у јáбуку* (Велики Крчимир, Заплање). Мешење обредног хлеба и машѣње јаја обавља се увече, а обично се у мравињак ставља на дан празника: *На Цури́овдън о́вце се љремузу́ и оѣ́иду у љáшу, а домашин љ́зне солчѣк, јáјце и кравáјче, ља га нóси у броби́њало, раскóља га и љу́ри љо́ј унѣ́ира, и кáже: Какó се на броби́нци брóј не знáје, љекá на мо́је о́вце да се брóј не знáје, да се љвáде* (Лужница). У овим иницијалним радњама препознају се симболи здравља, плодности и напретка: *кравáјче, јáјце, сол, броби́њак*. Основно значење ових лексема у контексту народних обичаја и веровања поприма културну конотацију, пунећи се обредним садржајима у којима се препознају наслаге претхришћанске и хришћанске духовности. Архаични елемент је обредни хлеб округлог облика, мања погача деминутивног назива *кравáјче*. *Лѣб*, односно *кравáјче* представља неку врсту жртве која се приноси у циљу плодности и здравља људи и стоке. У склопу ђурђевданске обредности *кравáјче* има одређену магијску улогу приликом обредне муже, па је тој функцији прилагођен облик хлеба, са шупљином у средини (*Кравáјче је љу́љо на сре́дину, окрúгло*). Хлеб се ставља са умашћеним јајетом и сољу у мравињак – *броби́њак* који симболише велику бројност, мноштво, па се путем имитативне магије делује на плодност стоке, увећање стада и иметка (*Љу́йредън љо Цури́овдън су се кóше од јáгње и јѣдно вáрено јáјце закољвáли у броби́њало, да се о́вце љѣ́о ви́ше јáгње*). Просперитет и здравље традиционално се приписују јајету и соли. По народном веровању јаје је апотропеј, штити од злих демона, а посебну магијску моћ има обојено, црвено јаје – *љерáшка*, које симболише здравље, једрост, животну снагу. Црвена боја, као боја крви, означава принцип живота и обнављања природе, па се преко црвеног јајета успоставља веза са новом вегетацијом (СМР: 303). Енергија живота манифестује се и у својствима соли да храни, чува и има исцелитељско дејство, зато је со важан састојак обредног храњења стоке. Семантика ових елемената укршта митске и религијске компоненте интегрисане у позитивно вреднован оквир, које се транспонују у лексичко значење номината, одражавајући традиционални поглед на свет дијалекатске језичке личности. Реквизити који су део предђурђевданске праксе појављују се кроз читав процес, реализујући пуно обредно значење у кулминативним ритуалним чиновима.

2. 5. *Сакуљљање биљака*. Као један од најважнијих момената ђурђевданског комплекса код Јужних Словена у етнографској литератури истиче се обредно сакупљање биљака (Колева 1981; Тончева 2016).

2. 5. 1. *Време*. Традиционално се у овим крајевима изводи на Ђурђевдан пре свитања: *Љу́йру се дѣ́зamo, идемо за јáјце и љо́ј кравáјче, и оѣ́иде-мо о́ам уз до́лину. Уз љо́шок сас Рабуљинке берѣмо цвѣће* (Велики Крчимир). – *На Цури́овдън још нóчу љо́демо да берѣмо цвѣће, ља о́свнемо љљанин*.

во, уора́ти се, усме́ју се, по́диркају се, и и́ду да беру́ цве́ће и ви́ју ве́нци. – Кад бу́де Цури́овдън, исц́ремењу́јемо се, ња се ју́ишром док је још и́швено о́камо да идемо у здравац (Лужница). – Заки́ишене дево́јке ра́но шиле́ на во́ду и њева́ле (Мала Река). У Лужници, такође, но́чу мо́мци по́јду з дуду́ци, дево́ђе с це-ди́ље, ња и́ду за здра́вац у и́ланину, у Заплању же́не, дево́јке, младене́веси́е шу́ре цеди́ло на ра́мо, ња цве́јке у цеди́ло, и мо́мци су по́чели д'и́ду, ња и́уцу с и́ушке. Церемонијално дотеривање и улепшавање девојака потенцирано у исказима информатора, исказано глаголима *и́ремени се, исц́ремењу́је се*, контрапункт је неспразничном времену. Означавању временских и просторних граница између светог и профаног служи обредно изазивање вештачке буке (Лич 1983: 94–95, према Трубарац Матић 2019: 75). Језичку слику активног и раздраганог доживљаја стварности, утемељеног на колективном искуству и културном наслеђу, репрезентују глаголске лексеме *уора́ти се, усме́је се, по́дирка се, о́ка се, ње́ва/и́ојје, и́уца*. Облици понашања младих берача (разговор, шала, смех, певање, свирање (*дуду́ци*), пуцање) у функцији су растеривања демона и одбране од бића хтонског света. На природним законитостима и на интуитивно заснованим веровањима успоставља се поредак унутар колектива и регулише обичајни норматив.

2. 5. 3. *Биле*. Секвенце из ђурђевских песама забележене у тимочком пункту Рисовац сликовито илуструју народни обичај сакупљања цвећа и истичу значај овог поступка у контексту даљих обредних активности, а у циљу здравља и напретка стоке.

*Го́ро ломови́иша,
По шје́б жу́ишо цве́јће
Цве́јће да беремо́, ве́нци да ви́јемо:
Пр́ви ве́нџ за кра́ву сиву́љу,
Дру́ги ве́нџ за о́вцу ваку́шу,
Тре́ћи ве́нџ за ја́гње вакла́јно.*

*Здра́вче, ве́нче, дево́јће и́е бра́ле
У ве́нџ и́е ви́ле
У го́ре и́е дава́ле.*

*Наручи́л је здра́вац по́ овча́ре
Не́ка до́јду мо́ме и неве́си́е,
Не́ка до́јду ме́не да ме беру́
Здра́вче, ве́нче, цве́ће миришља́во,
Беру́ ли и́е мо́ме и неве́си́е?
Беру́, беру́, из ко́рен ме ва́де,
О́не за дого́дин и не ми́сле!*

*Дóбро ју́йро, Сї́ане њи́ње,
 Сї́ане њи́ње, гóсойоді́не!
 Дóбри смо ї́и гóсје дóшли,
 Јóш ї́даран гл́ас донéли
 Одоздóла óвчо ї́óље.
 Свé су ї́и се óвце изга́њиле,
 Свé козї́це искозї́ле,
 Свé овчї́це ваљуш́анње,
 Свé козї́це млеко́млэ́ње.*

Фолклорна и језичка дијалекатска слика одражавају човеков директни контакт с природом, испољен у персонификацији биљног света, откривајући натуралистичко поимање стварности и митске представе о свету. Непосредна повезаност и саживљавање с природом оваплоћена је у динамичном чину брања цвећа, објективизираних синтагмама *берéмо цвéјће/цвéће/цвéјке, ї́рáвке, ї́рáвóлке, ї́демо у цвéће*. Дубљи смисао ове практичне радње открива се сужавањем перспективизације у изразима *ї́демо у здра́вац / за здра́вац / из здра́вац*, којим се потврђује доминација ове биљке у односу на остало биље које се овом приликом брало – *млéч, вראї́йка, сéлен/селін* (Заплање), *дебел́ача, божјур, јóргован* (Сврљиг), *љї́љак, лалейї́ја, божјур, ї́áвиї, брї́шљан* (Лужница), *одóл'ен, сї́ска, ї́рáва ої́ крв* (Призрен). Убрано биље обично се стављало у *цедї́ло* (*Девóће с цедї́лће, ї́а ї́демо за здра́вац у ї́лáнину* (Лужница). – *Ї́демо ї́о ї́љмні́ну да наберéмо цвéјке, млéч се зовé и вראї́йка и нóсимо ї́ој у цедї́ло шї́о цéдїмо сї́рење* (Заплање)). Контактном магијом, стављањем трава са магијским својствима у реквизит за цеђење млека, подстиче се млечност стоке и добитак у млечним производима.

Идење у здравца, поистовећивање здравца с венцем, мотивација народног назива и песме њему посвећене потврђују свест о важности ове биљке у српском језику и култури. Здравца (лат. *Geranium macrorrhizum*), по народном веровању, јесте божанска и митска биљка прве врсте (Карановић 2013: 19).⁶ Примат овој биљци у ђурђевданским обредима брања цвећа, вијења венаца и крмљења стоке обезбеђује начело рађања и раста, које проистиче из повезаности са женским божанством плодности које је у фолклору супституисано ликом Богородице, а његова заштитна моћ концентрисана је у интензивном мирису и боји сунца.

О високом вредновању здравца у југоисточној Србији говоре стихови песме који су певани приликом његовог брања, у којима се с његовим

⁶ „Ову позицију здравцу је обезбедило веровање да је настао кад се Богородица, бежећи из Витлејема, уморила и ознојила, а из њеног зноја, који је падао по брдима и планинама, ницао је здравца. Управо оваква митска представа, о настајању биља и растиња од делова тела богова или од њихових излучевина, поред чињенице да је здравца мирисна, вишегодишња и лековита биљка, обезбедили су му повлашћено место у очувању здравља и исцелитељској магији, а затим у календарској обредној пракси” (Карановић 2013: 19–20).

вегетативним фазама усклађује цела природа: *Здравче, момче, беру ли ти моме? – Беру, беру, како да не беру! Кад ја цветам, сва гора мирише, Кад ја венем, сва гора увене* (Златановић 1982: бр. 37, Ђурђевска, према Карановић 2013: 21). Повезујући у свом фолклорном значењу космогонијски и календарски циклус, *здравац* и на језичком плану манифестује народна веровања о исцелитељској магијској улози коју му народ приписује. Само име транспарентном мотивацијом указује на познавање терапеутског дејства ове биљке на широк спектар болести, што је у основи концептуализације здравца као „свете биљке“. Лековити учинак обезбедио му је узвишени статус у народној медицини, што је даље резултирало приписивањем додатних карактеристика, које превазилазе практичну намену и прелазе у сферу магијског и ритуалног. Због апотропејске снаге здравца има приоритетну улогу у обредном венцу (у народној песми ова два појма се изједначају: *здравче венче, цвеће миришљаво*). Заштитна моћ здравца асоцира цикличко обнављање природе (СМЕР 219–220), пошто се венац обликом доводи у везу са сунцем и месецом, и самим тим с култом вегетације (Карановић 2013: 24). Кружни облик венца указује да је у веровањима добио магијску улогу круга за заштиту од демона, тајанствених појава и радњи, а аналогно магичном кругу, венац у нашој народној употреби симболише Сунце (СМР: 68).

2. 6. *Вијење венаца*. Ђурђевданско вијење венаца и на простору југоисточне Србије садржи у свом симболичком значењу култ сунца, односно принцип живота и у овом радосном обредном акту преовладава соларна енергија, енергија рађања и вегетативног обнављања (*Док сьвне, док сльнце огреје, морамо да се вьрнемо и[з] здравац, и венци да йочнемо да вијемо. – Па доле у реку девојчеишја сьлишјамо венци у воду, йонесемо са црвени кончиши. – На Џуриовдн девојке уз йојање, смејање и шалење вијеоше венци, йа йрви којег исйлеиш вьрају у реку, да однесе све шшо неје ваљало шшја годину. Ўзнемо црвени и бели конци, йа од здравац увијамо венци. – Сас једн венчк шшйеоше ведро у које че се музе млеко, а сас друшја јагње цуршил, које је одредено да се коље на Џуриовдн (Лужница). – Ошидемо у једн йошок у йланину. Нарёде се йорей йошок жёне и девојке, младаневёшше. Све на ред йлеишмо венци. По шри венца йлеишмо: једн за кошъл, једн за овцу, једн за јагње (Заплање)*). Венци се вију уз весеље, песму, причу, жагор, симулира се колективна повезаност и подстиче афирмативна будућност заједнице.

Венци се на призренско-тимочком говорном подручју *вију, увијају, сьлишју, йлеиш* од свакојаког ђурђевог биља. Поред повлашћеног здравца, који се употребљава у магијској превенцији болести и уједно као средство лактације (Карановић 2013: 22), у овим крајевима магији млечности доприносе *млеч* и *сиска* (у околини Призрена ова биљка се даје стоци о Ђурђевдану како би давала више млека, дојиље једу њен корен да би поспешиле млеко (Чемерикић)), магији плодности *селен/селин, бришан, љљак*, исцелитељској магији припадају *враишја, божур, йавиш, йрава ош крв*, заштит-

ној *бриљан, одолен, сѣлен* (Чајкановић 1985), магији узгоја напредне стоке *дебеляча* (Богдановић).

Цвеће и биљке обмотавају се око врбовог прута црвеним и белим концем (*Ўзнемo црвѣни и бѣли кoнѣи, њa oд здрaвaц увѣјaмo вѣнци. Ўзнемo љруће oд врбy, здрaвaц и кoнѣици црвѣни и бѣли, њa вијѣмo вѣнци*). „У обредним обичајима код свих Словена врба и врбово пруће су симбол напретка и подмлађивања“, врбова гранчица или прут симболизују телесно напредовање, једрост, издржљивост, отпорност (СМР: 89). Исту магијску улогу има обредно шибање стоке врбовим прућем у неким крајевима, са циљем да стока напредује и да се множи као врба у пролеће, док се ритуално у Лужници на *Цуриoвдѣн oвце њoшкарyју сьс сѣлѣн* који има снажну апотропејску моћ захваљујући интензивном мирису. По народном веровању, нечисте силе, демони, уроци и зли погледи одбијају се црвеном бојом, зато се венци увијају црвеним концем, који уз заштитно дејство, обезбеђује здравље стоке. Ефикаснији ефекат заштите постиже се комбинацијом црвеног и белог конца, односно црвене и беле боје, која традиционално фигурира као позитивни опозит склопу жуто-црно (СМЕР: 44).

Плетење венаца и ритуали у вези са тим имају централну позицију у систему ђурђевданске обредно-обичајне праксе, што се пресликава у језгру језичке слике света где доминира лексичка јединица *венѣц*. Деминутивни облици ове речи *венѣк* и *венѣ* упућују на величину венца, али импликују и хипокористичку компоненту која се испољава у субјективној значењској равни, одражавајући емоционални однос дијалекатске личности према бићима и стварима којима су венчићи намењени ((жртвено) јагње, ведро), а које су од суштинске важности за материјални и духовни опстанак и напредак чланова заједнице. У основи овог обичаја је процес прављења венаца – *вијење вѣнци*. Плетење венаца одвија се поред воде (*у рѣку, њорѣи њoшoк, на вoду*)⁷, која се поима као извор живота и средство за магично очишћење. Због таквог симболичког значења, први венац се баца у реку *да oднесѣ све шѣиo нејѣ вaљaлo шyјa гoдинy*. Обавезно се плету по три венца.⁸ Број *ѣри* као најзначајнији елемент бројног низа у митолошкој слици света симболише довршеност и целину и обавезан је у ритуалу кићења венцима. Код Јужних Словена и на Карпатима венцима су се китиле овце, тор, млекарско посуђе, чиме се постиже магични ефекат на повећање млечности. На југоистоку Србије се *киѣе/ѣиѣе, закѣиѣе/зaѣиѣе кoшѣл, кoшлѣ*, односно *вѣдрo* у које се музе млеко, *oвѣцa* која ће прва бити помузена / која се прва ојагњила, *oвце* најнапредније у стаду, *јагње* које се прво ојагњило у сезони, намењено за курбан, *зaгoн* где се обавља мужа, *каѣѣја* кроз коју излазе овце на пашу (*По ѣри вѣнѣцa ѣлѣиѣмo: јѣдѣн зa кoшѣл, јѣдѣн зa oвѣцy, јѣдѣн зa јагње. – Жѣнa*

⁷ „Стадо се сједињава са природом преко најлепшег: цвеће с пашњака и жива текућа вода с извора“ (Богдановић 2020: 39).

⁸ У источној Србији плету се три ђурђевданска венца: кроз један музу овце, други стављају око врата овци која се прва ојагњила те сезоне, а трећи носе кући (СМЕР: 72).

музе овцу и шуре вој венац, и на јагње, и на кошлѐ, шри венца. – На кошлѐ шуримо венџ, ња кравајче, на младу овцу шуримо венчѐ. – Ведро се кишило с шраволке, с венџ (Заплање). – На Цуриовдѣн се вијеоше венци, ња се шрви врља у реку да однесе свѐ шпо је било лоше, сас друђи се шиила кайија, сас шрѐћи ведро у које че се музе млекѐ, а сас четврши јагње муршил, које је одредено за клање. – Увијемо венџ за јагње, за овцу, за ведро, за загон где се шремузује. – На Цуриовдѣн се шури венџ на овцу која се шрва шремузе, и на јагње које се шрво ојагњило шш годину, зовемо га цуриавац. – Девојчийија и жѐне шлейш венци да се с њи на Цуриовдѣн зашиие најубаве овце. – Издвоји се овца која се шрво ојагњила, и шури вој се венџ, а на њѐжно јагње мали венчџк. – Сас једѣн венчџк шииѐоше ведро у које че се музе млекѐ, а сас друђи јагње муршил, које је одредено да се коље на Цуриовдѣн (Лужница). У Белом Потоку један је венац за овцу која се прва ојагњила, други за ведро у којем ће се овца мустити, а трећи за шшругу, тј. вратанца од тора, куда ће овце ићи на премлаз и пролазити испод тог венца (Богдановић 2020: 37). Ведро, овца и јагње стабилни су елементи обреда кићења у свим крајевима, док број венаца и реалија које се декоришу варира у складу са локалном обичајном праксом.

2. 7. *Обредни ручак*. Након сакупљања биља и увијања венаца по обичајном сценарију следи епизода ручџк (*И шшг ни мајке донесу ручџк и сачѐмамо се кѐд сви силешѐмо и сберѐмо се на једну шшешинку и ручамо*). Обедовање у пољу, поред примарног практичног карактера, има и обредни предзнак – сугерише колективни напредак, изобиље у храни и стоци. У околини Сврљига, по завршетку сплитања венаца, вече уочи Ђурђевдана, омладина се прска водом где су венци шкропљени, па се после с венцем и песмама враћало кућама (Богдановић 2020: 38).

2. 8. *Обредна ѡаша*. Важан чинилац преподневног ђурђевданског церемонијала је обредна испаша оваца, коју прате обичаји ефективног магијског или симболичког значења, имплицирани у значењу лексема *изгон* у сврљишком и *шшашак* у лужничком говору (*На Цуриовдѣн се овце јушш не музе, шшшшшју се у шшашак, ѡа се у шладне вршшју дѐм на шремлаз. Мало време иду у шашу, зашшј се зѐвѐ шшашак. На Цуриовдѣн се овце шшшшшју сѐс сѐлин. Поганичи шшшшшју овце сас врѐво и дренѐво шруђе*). Обред првог изгона стоке реализује се у две верзије: као домаћа паша која се обавља у сваком домаћинству и преноси се усмено с колена на колено и као чобански изгон целог стада који обавља посебно ангажован професионални пастир (Федосова 2007). Ритуалом истеривања стада на прву пролећну пашу означава се почетак летњег годишњег циклуса и најављује сезона планинског сточарења. Обред календарског и трансхумантног прелаза комбинује типове контактне, тј. преносне и имитативне магије, заснованих на уверењу да се додиром и по сличности преносе пожељна својства међу реалијама. Принцип аналогije и асоцијативан след узрочно-последичне везе у овим

крајевима се реализује ритуалним шибанњем стоке врбовим и дреновим прућем како би била напредна, отпорна и здрава, што је најстарији метод за пренос божанске снаге (СМР: 320). Овде се овце *йоѿѿкарују* и селеном, који по веровању има апотропејску моћ са сврхом заштите од болести и злих сила.

2. 9. *Обредна мужа*. Рана испаша оваца и низ обредних радњи у склопу јутарње пракције припрема су за најважнији чин у комплексу ђурђевданске обредности – обредну мужу. Концепт прве муже оваца фигурира у језгру структуре пастирске фолклорне традиције везане за Ђурђевдан, а његов значај и статус у свести дијалекатске личности потврђује лексичко-семантичка интерпретација у призренско-тимочној језичкој слици света. Овај културни феномен репрезентују лексеме обредне семантике *йрёммуз/йрёммз/йрёмлаз/йремлаза, мзйгкуда/музйгкуда*, којима се примарно означава „убичајена мужа при здруживању стада (при формирању буљука на бачији, ради утврђивања млечности брава који припадају једном власнику) (ПРЈС: п. Штитарац, Ореовац), „обичај прве заједничке муже оваца на Ђурђевдан, после чега се предају чобанину и гоне на пашу у планину“ (Црна Трава); *йроммузё/йреммузе* „обави ђурђевданску мужу са циљем да се одреди млечност оваца, и сходно томе количина млека која припада власнику помужених оваца“, *йреммузвње* (Лужница).⁹

И дојдемо дома и йроммузёмо овце... На коѿлё йѿуримо венѿц, йа кравајче, на младу овцу йѿуримо венчё. И йосле ги од йодне йѿиѿамо да йду у йашалѿк. И од йѿг ги йочйњемо да музёмо редовно. Кравјче йравимо сас сукаљку, и йѿј дувку, йѿј дувчицу, йроммузёмо йрву овцу, йрво га йѿуримо на венѿц и на коѿиле (п. 24. Велики Крчимир).

На йрёмлаз зберёмо се йо двајес куће, сваѿи йонесё крондйр реѿију, баницу, йогачу, цвёће, найравимо на две-йри месѿа да се музу овце, жёне йоѿѿкарују, йрскају овце сас селйн да ймају млёко, смеју се (Лужница).

Нај смо се радували да йдемо на йрёмлаз на йојаѿу у Дебёлу чѿку. Бачију йрајимо, йрёмлаз йрајимо, йреммузјемо овце да вйдимо чије овце кољко млёко че даду да йо йој одредимо коме кољко млёко следује да узйма йој лёѿо, йечёмо јазанци, йрајимо бёлмуз, и йека (Лужница).

⁹ Изгон стоке на планинске пашњаке далеко је од пуког техничког поступка, то је важан моменат у сложеној друштвеној организацији сточарске привреде. Ангажовање пастира, груписање и удруживање домаћинстава за заједничку испашу или заједничког пастира, давање стоке ситних сточара крупним сточарима, закључивање уговора о коришћењу земљишта или подели производа (млеко, сир, вуна), подела послова унутар породице (ко иде са стоком у планину, ко остаје на селу), организација испаше, муже, производње сира и других прерађевина – ова сложена друштвена механика захтевала је добру организацију и правну регулацију. Чињеница је да је овај процес довео до чврсто укореењених веровања, ритуала, симбола. Многи од њих имају корене у далекој прошлости, други су настали касније и одражавају токове развоја робне привреде (Токаров 1983).

Каӣ се ѓремузӯ о̄вце, млеко̄ се измѐри, и на сва̄кога ор̄ѣака̄ на ѣило̄ ѓремѹзено млеко̄ слѣдӯје да узне̄ ѣрӣѣес̄ ѣила̄ млеко̄ од бачӣју кад̄ му до̄јде време̄ да бачӣје (Лужница).

Коӣ ѓремузува̄ње о̄вце се ѓрво̄ ѣомузӯ, ѣа се ѣовр̄ну ѣа се још̄ једнӯш ѓремузӯ. – На ѓремузува̄ње мо̄је дѣсѣӣ о̄вце да̄доше̄ млеко̄ ск̄оро̄ ко̄лко̄ ње-гове̄ ѣѣӣна̄јес̄ (Лужница).

На ѓремлаз̄ се дво̄јӯ јага̄нци од̄ о̄вце и смзӯјӯ о̄вце. – Све̄ сам̄ сѣрем̄ила̄ ш̄ѣӣо̄ ѣребе̄ за ѓремлазӯ (Црна Трава).

На тимочком говорном подручју (п. Штитарац, Бели Поток) у употреби је сложеница *млзигруда* којом се именују и обредна мужа стада и празник премлаза (дан који претходи Ђурђевдану). Према подацима са терена и лексикографским потврдама прва мужа после одбијања јагањаца овде се обавља уочи Ђурђевдана (5. маја) и светкује се као посебан празник (*На Млзигруду ѓремлзѐмо и измѐримо̄ кӯӣ е̄ ко̄лко̄ нам̄лзал̄, ѣа̄ нам̄ѣшамо̄ о̄вце (Тимок)*), што говори о значају овог момента у животу заједнице. Након тога ове се предају чобанину, гоне на пашу у планину (*идӯ у ѣаша̄лѣк̄*) и почињу редовно да се музу. Подробан опис овог свечарског дана и сакралног чина у Белом Поточу даје Н. Богдановић:

„С вечери тога дана, који се иначе зове Музигруда, стадо се нешто раније врати с паше и почиње ритуална мужа. Уреди се струга. То је онај узани пролаз у тор који је оплетен венцем и где ове морају да улазе једна по једна и да при том буду помужене.

Место се уреди тако што се тле мало поравна, а у раскопану земљу стави кравајче и варено јаје. Након тога ведро на које се натакне низа дебелаче и венац од цвећа. Преко ведра иде ткачко брдо и на њега савелѣка.

Хвата се овца која се прва ојагњила и на главу јој се ставља венац.

Први млаз, пошто се музач прекрсти и каже: *А̄јде, боже, ѣомозӣ да се с̄ѣадо̄ ӣѣади, да се ведро̄ ѣуни...*, промузе се кроз савелѣку и брдо.

Ове се измузу до краја да се млеко̄ *ува̄ѣӣ* и да га не губе на паши (да се не *измлазе*)“ (Богдановић 2020: 38).

Ђурђевданска̄ мӯжа/м̄ѣжа/музѐње се спроводи, у зависности од типа сточарења, у загону на бачији: *На̄ѣерӯје̄ о̄вце ӯ за̄гон. – Бѣше̄ Џурӣовдѣн̄, ѣрӣдвечер̄ дѣда̄ ӣ ја̄ ѣрӣка̄рамо̄ о̄вце̄ до̄ за̄гон̄ за̄ музѐње̄ (Лужница)* или у стаји у домаћинству: *К̄ѣд̄ до̄јдемо̄ до̄ма̄, мӣ ѣе̄ ѣа̄ т̄ѣг̄ д’ ѣдемо̄ да̄ музѐмо̄ о̄вце̄, ко̄зе. – Ӣ до̄јдемо̄ до̄ма̄ ӣ ѣромузѐмо̄ о̄вце̄ (Заплање).* У местима где је заступљена сезонска испаша, на сточарским стаништима – појатама, постоји посебно ограђени простор *ѣр̄ла/ѣр̄ла̄к̄/о̄бор*, предодређен за боравак стоке током дана, на којем је изграђен *за̄гон/з̄гон*, подешен да стока улази једно по једно ради муже (ПРЈС). Узак пролаз погодан за бројање оваца на испасишту, тј. сужени део обора где се стадо *на̄ѣерӯје̄, ѣо̄ѣка̄рӯје̄* на мужу у лужничком говору означава се и термином *ѣро̄гон̄*: *Про̄гон̄ је̄ ѣа̄м̄ где̄ се̄ с̄ѣѣснӣ ѣро̄лаз̄, ѣа̄ мо̄гӯ да̄ се̄ бро̄је̄ о̄вце̄ до̄к̄ ѣро̄о̄де̄ једна̄ ѣо̄ једна̄, а у тимочком̄ с̄ѣруга̄, одакле̄ потиче̄ израз̄ за̄ обред̄ прве̄ муже̄ ѓремлаз̄ ӯ с̄ѣругӯ*

(Штитарац). Притом се овце шибају селеном и прскају водом ради здравља и млечности. У магијским радњама посвећеним млечности стоке користи се поређење млека с водом и симболика текуће воде (СМЕР: 361). Од првог млека у Лужници се или прави белмуж или се оно проспе у реку *да не ире-сушује и да га сѣјално има*.

Млеко је поред хлеба најважнија прехранбена намирница код Словена, зато је објекат митолошких веровања и магијске заштите. Једна од потенцијалних опасности је *обирање*, односно одузимање млека стоци. Обично *млекò обира* женска особа помоћу врацбина, вештичјим чинима и одговарајућим наративом (*Знала-е да вражука за обирање млекò на краве: „Што-е мојè, било-е на лице, на душмани нека-е најојоко“*), што је изазивало колективну осуду највишег степена (*Љубика е обирала млекò на овце, зашто-е сѣг у њакъл*) и предузимање контрамера акционо-вербалним извођењем обреда за враћање обраног млека (*Који ми-е сѣоку обирал, на нож нек се надене, који ми-е сѣоку обирал, сѣока на нож да му се надене*). Обредна семантика ножа у бајалици забележеној у Црној Трави (ЦР: 547) потиче од словенског веровања да је вештица умела да музе туђу стоку између осталог и помоћу ножа који је убадала у рало или у стуб, па је млеко текло по ивици ножа (СМЕР: 362).

Магији млека посвећен је велики део обреда на Ђурђевдан, посебно ритуал прве муже оваца. Ђурђевданска мужа је комплексан обредни чин са разрађеним сценаријем који укључује низ симбола и симболичних радњи.¹⁰ То су дубоко архаични елементи који одсликавају митолошке облике мишљења који су се одржали у језичкој свести призренско-тимочке језичке личности. Посебно значење у систему обичаја има ритуални почетак муже кроз предмете којима се приписује магијска заштитна моћ:

Премуз за Ђурђовдѣн: беру се ѡравòлке, омеси се кравајче шуѣљо на средину, ѡури се селин (зимзелен), ѡрсѣен, сланинка, ѡромузè се овца кроз ѡрсѣен (п. 28. Мала Река).

На коѣлè ѡуримо венѣц, ѡа кравајче, на младу овцу ѡуримо венчè... Кравајче ѡравимо сас сукаљку, и ѡуј дувку, ѡуј дувчицу, ѡромузèмо ѡрву овцу, ѡрво га ѡуримо на венѣц и на коѣлè (п. 24. Велики Крчимир).

Туримо селин цвèће, а онò има дувку ѡакву, и ѡуримо на лèб омèшен на који ѡровалимо дувку, и ѡромузèмо кроз онѣја селин и кроз онѣја лèб у канѣу овцу која ѡрвè улèзне. Женà музè овцу и ѡуре вој венѣц, и на јàгђе, и на коѣлè. Такòј наѡрајимо мѡжу (Доњи Присјан).

¹⁰ У фолклорној традицији Јужних Словена уочавају се стабилне компоненте овог ритуала: овце се музу у посебан, цвећем окићен суд, кроз предмете који су на себи имали рупу (круг), кроз венац, хлеб с отвором, шупаљ камен, венчани прстен; обред се обављао на вратима тора који је био окићен венцем са гранама дрена, клена, шипка, а прво помузено млеко изливало се у текућу воду, да би целе године текло као вода (СМЕР: 362).

На Цуриовдѣн на ѿрву овцу која дојде на загон шѿримо на шију венѣц, и ѿшѿо шѣка и на кошѿл у коју се музе, и на загон где се музе, а овце ѿремузујемо кроз кравај који се зове ѿремуѿжњак (Лужница).

Кѣ[д]-це ѿромузу овце кроз ѿремузач, ѿремузач се ѿскриши у крмило да га овце ѿоедѿ, да давају ѿовише млеко (Црна Трава).

Илустрације из *Ушѿишника* и дијалекатских речника сугеришу употребу реквизита кружног облика – венац, погача, прстен, селен. На читавом призренско-тимочком говорном простору у обредном поступку доминирају реалије са симболиком круга, који у народном веровању нашег народа има улогу заштитника од злих демона и духова (СМР: 198). Овца која ће бити прва помузена, а то је она која прва уђе у загон или стају, и ведро у које ће се мустити млеко ките се венцима од пољског цвећа. Премуз оваца врши се кроз отвор на средини округле погаче, карактеристичног имена за обредни хлеб на овом подручју *кравај*, *кравајче*, који у неким крајевима добија ускоспецификоване називе мотивисане конкретним обредом *ѿремуѿжњак* (Лужница), *ѿремузач* (Црна Трава). Погача се ставља преко суда и венца, а у околини Трговишта (Мала Река) погачи се додаје и прстен кроз који се промузе овца. У Белом Потоку се преко краваја и ведре стављају сито и савелѿка (ткачки чунак) којима се празник и стадо повезују са радиношћу пастирица и домаћица на преради вуне (Богдановић 2020: 39). У готово свим местима обавезно магијско средство приликом прве муже је селен, захваљујући шупљој стабљики и митској снази која му се приписује. Идеја круга реализује се и кружним кретањем. Прва заједничка мужа у Лужници завршава се ритуалним женским колом које води дојиља, вршећи низ аналогних магијских поступака (*Каѿ ѿремузѿмо овце, жѿне се наваѿијају за руѿе, и која је, да ѿрошѿиѿаваш, млѣчна, која доји дѿше, она води коло, сѣлѿн носи у руку, и ѿрѿска овце с воду и ѿоје, да су млѣчне, да давају ѿо много млеко*).

2. 9. 1. *Ђурђевданска гозба*. Након муже приређује се колективни ручак на пашњаку при чему се интензивира заједништво, а слаби ритуални карактер обичаја, који пак кулминацију достиже у свечаном клању прворођеног јагњета у стаду. Чин обедовања у оквиру обредног сценарија укршта световне и сакралне мотиве. Хедонистички принцип преовладава у домену повезивања чланова заједнице преко хране, песме, игре. Традиционално се на пашњаку припремао *бѣлмуж*, симболично јело уклањања табуа, којим се ритуално пробају први млечни производи: *Ручак у Ђиѿрин букар, ѿремуз, и ѿрави се бѣлмуж*. – *Бѣлмуж је ѿравен на ѿремуз* (Лужница). – *Нѿсимо ѿо једну ѿаницу бѿрашно и ѿо једну кашѿику маз да наѿрајимо бѣлмуж да ручамо. Поѿсиѿе сѿрење, ѿа кад се онѿ ѿошѣди, онѿ га шѿре у кошѿл да се скува, закиѿи онѿј сѿрење, ѿа наѿраје сас ѿрѿјно бѿрашно качамак, ми га зовѿмо бѣлмуж* (Заплање). Жене су од куће доносиле јела типична за гастрономију југоисточне Србије, као што су *баѿница*, *ђувеч*, *чѿрба*: *Цуриовдѣн, ѿрави се ѿремуз у Јѣлов вр, жѿне расѿросѿрле бѣл ѿрѿшен чѿршав, ѿа наредѿле на ѿѣга ручѿови, кѿј квѿ донѣл*. – *На Цуриов-*

Култ жртвеног јагњета манифестује се и у имену и значењу лексеме *сѣасило* „јагње које се о Спасовдану коље као жртвено“ (ПРЈС). Овај дијалектизам чува елементе претхришћанске митолошке слике света (СМР: 285–286). Језичка јединица регистрована у једном тимочком пункту остатак је обичаја везаних за календарски празник Спасовдан, који се светкује четрдесети дан по Ускрсу, када су сточари и ратари обавезно клали јагње као жртву свецу. Спасовдански обредни сценарио садржајнији је у западној Србији (СМР: 285), док су се на југоистоку неки спасовдански обичаји инкорпорирали у систем ђурђевданске праксе. Семантичко изједначавање лексема *сѣасило* и *ђурђил* (ПРЈС: 721) језичка је потврда асимилације спасовданских са ђурђевданским обичајима на овом терену.

2. 10. *Ровашење*. Транспоноване спасовданске обредне практике на Ђурђевдан доказује и обичај ровашења. Обележавање јагњади засецањем увета да би се знало ком газдинству јагње припада у неким планинским селима Србије везује се за Спасовдан (СМР:285), док је у југоисточној Србији ова активност саставни део обичаја премлаза (*На ђрѣмлаз на ђвце ѿѿрамо белѣгу да ги ѿрејознавамо. – На овна смо врзали белѣгу, ђлен конѿц. – Засечѣмо ѿво на овѿу за белѣг* (Црна Трава). – *Свѣ моје ђвце ѿмају белѣг. – Сѿака овѿа носи белѣгу, да се знаје чија је* (Лужница)). Ровашење/бележење врши се на два начина: стављањем белега у виду обојених конаца или резањем увета у различитим облицима (*сѿирѿчка* „белег настао паралелним зарезима као листови на граници“, *рабушка* „одсечено парченце увета у облику слова v“, *сѿмба*, *сѿирелоушено* „знак на увету јагњета (одсече се са стране према средини)“, *љѿкано* „белег који настаје тако што се уво расече са стране и неко време се пази да не зарасте“, и комбиновањем ових знакова (ПРЈС)). Осим утилитарне функције распознавања и идентификације по припадности, *бѣлег/бѣлѣга* има митску подлогу – обичај ровашења свих јагањаца, осим онога које ће бити жртвовано, објашњава се као замена жртве свих јагањаца (СМР: 133). Ритуални карактер овог поступка огледа се у закопавању одсечених делова ушију у мравињак, заједно са костима жртвеног јагњета.¹²

2. 11. *Крмљење сѿоке*. Фрејму ђурђевданске муже припада обредно хранење стоке – *крма*, *крмѣње*, *крмѿло*. Стока се након муже *крми* јармом, односно брашном добијеним од различитих врста житарица, у које се стављају ђурђевске биљке и со (*За Ђуриѿвдѿн ѿрѿвимо крмѿло од ѿриѿце, сѿѿѿн и сѿл да с ѿѣга ѿокрмѿмо ђвце. – Ако ђчеш ѿѿвише млекѿ, ђѿвај ѿѿвише крмѿ* (Лужница). – *Ка[ѿ]-ѿе ѿромузу ђвце кроз ѿремѿзѿч, ѿремѿзѿч се ѿскриши у крмѿло да га ђвце ѿѿѿду, да ђѿвају ѿѿвише млекѿ* (Црна Трава). – *Да берѣмо свакојаке ѿрѿвке, ѿѿнајѿише ѿрѿвку ђурђѿѿѿку, да крмѿмо јање ђурђѿѿѿко* (нар. песма, околина Ниша). По белопоточком обичајном протоколу стока

¹² Одсечени комадићи увета се сакупе и однесу мравима у онај мравињак где су закопани кравај и јаје (Богдановић 2020: 38).

се крми шестог маја, а у крму се стављају накруњени остаци венца с ведре, краваја и јајета који су преноћили у мравињаку (Богдановић 2020: 38). Сми-сао ових поступака је магијска заштита од болести, плодност стоке и активирање лактације. Као главна заштитна средства користе се снажни апотропеји *сол* и *селин*, док се комадићима обредног хлеба коришћеног у премезу преносе његова магична својства на овце и поспешује њихова млечност.¹³ У Призренском Подгору у крму, со помешану са мекињама и брашном, додају се уситњени *здрџавац*, *којићиник*, *деветсил*, *срч'анац*, *одол'ен*, *сиска*, *л'ел'ејак*, *ијрава од крџа*, *жуџа ијрава*, *жуџи лук*, да би стока била здрава и давала доста млека. Овом приликом особе задужене за крмљење изговарају *Срџ'но нека је! Бог нека ч'ува свакога, ња и мене и да даде берич'еј!* Тај дан стока је на паши целога дана (Чемерикић).¹⁴ Након обредног храњења, од поднева овце се пуштају на пашњак (*Од јодне јушџамо да јду у јашалџк* (п. Мали Крчимир)).¹⁵

2. 12. *Прва сџирижба*. У пастирској фолклорној традицији југоисточне Србије посебно место заузима стрижба оваца и прво стрижење јагњади, о чему сведочи низ назива за овај обичајно-обредни слој: *сџириг*, *сџирижа*, *сџирижба*, *сџирижење*, *јосџириг/јодсџириг*, *јосџиригување/јодсџиригување*, *јосџиригује/јодсџиригује/јосџирижује*, *јосџириже*. У сврљишком крају језичке јединице *сџирижење*, *сџириг*, *сџирижба* примарно реферирају на шишање оваца уопште, док се културна компонента актуелизује у значењима „свечано, обредно шишање оваца уз мале почасти за пастира“ и „ритуално шишање принове када се изводи систем обичаја у којима учествује и кум“ (ПРЈС: 722). Са овима је у синонимској вези *сџирижа* у лужничком говору (*Ћ си све сџиремила за сџирижу, ња да јодјимо на јрлу?* (Лужница)). Обично се овце прво постригују непосредно пре или после Ђурђевдана и том приликом се скида вуна само по ногама и испод стомака (*Посџиригомо џвце џдма јо Ђурђџвдџн, а лџијос ће ги шџишамо. – Пвце јодсџиригујемо у јролејџи, јрејџи јрџмлаз, а шџишамо у лџијо. – Прџлејџи џвце јодсџиријжемо, а лџији скидамо рџно. – Вџкај гу на јосџиригување џвце* (Црна Трава). – *Пвце се јрво јосџиригују, а јџсле сџирижу кџи се сџџџили вџреме. – Посџирижување џвце*

¹³ „У околини Лесковца у крму су се стављали со, помало од свих јела од Бадњег дана, трице, некувано бело јаје, кувано црвено јаје 'измамак', део шупљег кравајчета. Све то напрскају водом са три извора или три брода (прелаза на реци). Ако Ђурђевдан падне у среду или у петак, стока се крми уочи тих празника“ (Раденковић 2015: 44).

¹⁴ Као етнографску занимљивост Чемерикић бележи да на исти начин истог дана и Албанци хране стоку, али је не изводе изван села већ овај обред врше код куће.

¹⁵ Како би се предупредила могућност оболевања услед неконтролисане испаше, предузима се низ мера у виду празновања посебних дана, спровођења магијских ритуала, бајања (*Ћсџу, јџџове, ја јџџе да усџџкнем, шџи од џвцу да усџџкнеш* (Црна Трава)). У околини Пирота поштује се *Ћсовијџа субџџа* да музну стоку не удари *усџџаџа* (ПРЈС: 728), тј. да је не напада *јсов*, болест запаљења вимена код оваца, коза и крава, услед чега код животиње слаби млечност и млеко губи на квалитету.

б'уде на две-т'ри недеље пре с'ириж'ење (Лужница). Активност ритуалног, првог шишања оваца није обавезно везана за прославу празника, и у истом крају може временски да варира. У неким црнотравским насељима *йос'ириг* се реализује у склопу ђурђевданског обичајног комплекса (*На й'с'иши д'њн за-вр'шимо й'ос'ириг овце и й'ремлазу*).

3. *Зимски обредно-обичајни календар*. У призренско-тимочкој језичкој слици света у концептосфери пастирске културе лексичко-семантички је најсадржајнији ђурђевдански обредно-обичајни концепт, што му обезбеђује централну позицију у фолклорној традицији југоисточне Србије. Други по заступљености су пастирски обичаји који припадају зимском календару, везани за Бадње вече, Божић и Нову годину, чија је интерпретација и у обиму и у садржају оскуднија од пролећног циклуса, иако обухвата шири празнични контекст, укључујући целокупни иметак у стоци. Језичка репрезентација реферира на обичај ритуалног празничног храњења стоке и углавном је сведена на ознаке обредних хлебова намењених одређеним врстама животиња.¹⁶ У неким селима лесковачке Мораве погачу са сребрном паром ломи жмурећи сама домаћица, која је затим дели људима и стоци, чиме се магична снага хлеба преноси на људе и стоку.

3. 1. *Божићни хлебови*. У источној и јужној Србији традиционално се спрема више божићних хлебова поред главног хлеба, који су намењени њивама и усевима, винограду, појединим врстама животиња, кући и одређеним лицима, или представљају поједина оруђа. Обредни хлеб има двоструку улогу – њему се придаје магијска улога за плодност, здравље и напредак стада, док с друге стране представља економски живот са свим његовим симболима који се урезају у кору, означавајући рађање нове године и новог сунца које симболично обједињују оба аспекта (Антонијевић 1982: 65). У Алексиначком Поморављу колач *ливада* има ознаке за човека, штап, овце и јагњад. Колач *волови* има знаке за волове, плуг, јарам и орача. Колач *с'увно* има ознаке стогова, камара жита, снопова, стожера, коња и човека. Колач *с'тока* има ознаке за сваку врсту стоке (СМР: 44). У Лужници се уочи Божића меси *шар'ен лёб*, који се *ш'ара сас т'шес'ићнце које се зал'еи оз'оре, и које се намењ'ује: једно на й'жу (кућу), друго на овце, т'р'ећо на к'раве, чей'вр'ио на свиње*,

¹⁶ Код многих европских народа, стока се храни тих дана обилније, остацима obroка самих власника и ритуалном храном: ритуалним колачима у облику људске фигуре, животиње, пољопривредних оруђа. У традиционалном обичају обредног храњења стоке у божићном периоду до изражаја долази његова древна и чисто материјална основа – брига о исхрани животиња, али у симболичној обредној форми. Овај обичај одражава идеју магије првог дана, која прожима и друге новогодишње и божићне празнике – стока добро ухрањена тих дана неће гладовати ни остатак године. У божићно-новогодишњем циклусу имплементирани су ритуали и веровања настали у различито време. Сви су они у крајњој линији усмерени ка истом циљу – да се на почетку године обезбеди добитак и успех у свим животним пословима. Ритуали повезани са сточарством постали су органски део обичајно-обредног комплекса (Токарев 1983).

йѣтїо на кокѡшїе, шѣсїо на крїи (да не рїје крїи ѿ градине), сѣдмо на кола (да се не стїроше кола). У Лужници, Нишави и Тимоку посебно су маркирани овчарник/овчарњак/овчарица, хлеб на којем су означене овце, овчар и пас, воловарник, са воловима и јаслама и свињарник, намењен свињама. (На Божић ујутро ошидеѣмо коди стїоку, и ѿ ѿрче дадемо оди овчарник на ѡвце, оди воловарник на волови, оди свињарник на свиње, ѿѡј је омѣсено за њїно здравје. – За Бѣгњу вѣчер се омѣси ѿсебан кравѡј, овчарњак се зовѣ, на њега се наїраве шѡре о[д] шѣсїо: ѡвце, куче и овчар с ѿѡјагу). Символичне фигуре на божићним хлебовима имају магијски карактер јер се очекује да делују на плодност, здравље, напредак и благостање целе куће. Иста идеја и архаична представа о томе да човеку хлеб дарује сам Господ, у основи је ритуалног ломљења, дељења и једења божићног хлеба. Комади најсакралнијег вида хране и симбола изобилја (СМЕР: 563), представљају део добитка, „комад среће“, којим се у тело сваког учесника обреда, па и животиња, уноси његова анимистичко-магијска снага, при чему хлеб добија и значење жртве (СМР: 45). Ритуал приношења жртве вишој сили ради заштите и берићета фонски је садржан у уобичајеном клању свиње, односно прасета за божићну гозбу: За Божић се знало: ѡва дѣна ѿреди њѣг се клѡло некѡ живїнче, али шрѣбе да бѹде свињче, а неје јѡгње, ил некакѡ друга живѡтїиња (Лужница). – Подрађујемо једнѡ свињчѣ за Божић. – До Божић морѡћу да удебѣлим ѡвѡј крме (Црна Трава).

3. 2. *Коледа.* Фолклорна специфичност југоисточне Србије манифестује се у семантици коледарских обичаја. У читавом словенском свету, где је *колѣда* актуелна, производно-магијске радње су аграрног карактера, док у српским коледарским песмама и обичајима доминира сточарска компонента, што се тумачи просторно-геолошким и социјалним мотивима и утицајем старијег балканског становништва (СМР: 181). Основу популарног архаичног календарског обреда чини божићно посећивање кућа од стране маскираних мушкараца са циљем да домаћинима обезбеде берићетност њива, приплод стоке и опште благостање у кући. „У балканско-карпатском региону, где се коледарски обичај одликовао посебном животношћу, најтипичније и ритуално најзначајније било је учешће ’мушке коледарске дружине’ у походима“ (СМЕР: 276). Према обичају, уочи Божића рано изјутра за *колѣду се збередїше ѿмлада деца, а ѿма и некоја вѣч момчѣїија, јенцїк ѿреко грбїну, кривѡк у руће, и ош кућу на кућу, орѡше, ѡколе, смѣју се, кад улѣзну ѿреш кућу, шїѡичу с нѡђе, чукају с ѿѡјађе, ѡкају, шрѡїну на врѡша, улѣзну и благосїѡају: Кѡкац, кѡкац, колѣдо, да се рѡди ѿченїица... а ми ѿм даѡамо ковржѡдањи, орѣси, вѡчѣе, јѡбуће, који какѡ ѿма, а ѿнегдѣ и сушенїице. – Дѡјду колеѡањи укишени, нѡсе ѿѡјашку и шѡрбїчку, ми ѿм шїурїмо ѿшенїицу и ѿни с шїуј ѿѡјашку цїѡају ѿ ѿшенїчку, и ѿсле ми даѡамо ѿнїја колачїи шїїо мѣсїмо за Бѣгњи вѣчер и ѿ ѿрче мѣсо на свѡкога колеѡанина, ѿѡј је њѣгѡѡ слѡѡа (Лужница).* Пастирска димензија обичаја на призренско-тимочком терену открива се на лексичко-семантичком плану,

у именовањима обавезних реквизита учесника коледе. Коледа^{ри}/колеја^{ни} носе *јенџџк*, овчарску торбу, и *криваџ/криваџк*, овчарски штап (*За коледа у збѣреоше ѿмлада деца, јенџџк ѿреко грбину, криваџ у руђе, и оѿ кућу на кућу*). Симболично растеривање злих духова из куће ударањем штаповима у пшеницу¹⁷ и призивање благостања домаћини награђују посебном врстом обредног колача намењеног коледарима, који се на овом говорном простору назива *коврждан/коврждањ*, чија је магијска улога очување здравља људи и стоке: *За Бџњу вѣчер жѣне намѣсе ковржданчици, колачици, да се давају на коледари*. – *Коврждањ се ѿраје на Бџњи дѣн и давају се на коледари, али се једѣн коврждањ сас шѣмку од бџњаџк остиава дѣм за здравање* (Лужница). – *Жѣне мѣсе за Божић лѣб, ѿа омѣсе коврждањ, на свакуга коледара даду ѿо један коврждањ* (Заплање). У основи овог паганског обичаја је космогонијски мит о стварању новог живота, у чијој се обредној равни преплићу магија плодности и магија првог дана (Божић, Нова година). Магијски обреди плодности пренесени су и на религиозни план, симболички представљени у лику положајника, тзв. „божјег госта“, који доноси плодност породици и стоци. *Положајник/ѿоложајник, ѿоложаџ, ѿодлазџ* доноси оно што кућа ишчекује од будућности, одређујући судбину породице уз помоћ вербалне и имитативне магије, а за учешће у ритуалу добија дарове (СМЕР: 436). У сточарским насељима пожељно је да се у улози положајника појави пастир, а у неким крајевима се сматра да је изузетно добро да то буде нека животиња, или још боље младунче, које се водило три пута око стола и давало би му се да нешто поједе (СМЕР: 436). Према претпоставкама савремене науке, положајник је митски предак који доноси срећу, плодност и благостање, посредно повезан са житним демонима преко чеснице, кокоши, печенице, што указује да је човек заменио животињског положајника, као примарног представника животињске врсте, а потом и као представника житног демона (СМР: 250–251). Најексплицитнији остаци старог обичаја сачувани су у источној Србији на Игњатовдан *Кокошињи Божић*, када сваку кућу обилази *кокошињи ѿоложајник* који кокодачући седи на јастуку „да би се кокошке што чешће легле“, а затим подстиче варнице као и божићни положајник, желећи плодност у стоци и усевима (СМР: 251). У југоисточној Србији није неуобичајено да положајник буде и жена, као директни трансмитер магије плодности.

3. 3. *Васуљица*. Магија првог дана присутна је у празновању Нове године по јулијанском календару, на призренско-тимочком говорном подручју познате као *Васуљица/Васољица*, где је истим називом именован и хлеб, чије је име изведено секундарно и доводи се у везу са грчком василопитом и кавкаским новогодишњим колачем (СМР: 63), што указује на шири изванјезички контекст и лингвокултурну интерференцију међу балканско-карпат-

¹⁷ О обредно-магијској функцији дизања халабуке и звоњави клепетушама окаченим о тела коледара в. Трубарац Матић 2019: 124.

ским сточарским заједницама, која се рефлектује у концептуалној и језичкој слици света српске дијалекатске личности. У источној Србији мали округли „колачићи среће“ *василице* дају се чобанима да их поједу код стоке.

3. 4. *Власовдан*. Утицај балканске словенске сточарске традиције испољава се и на културном и на језичком нивоу у прослави Власовдана (11. фебруар), празника посвећеног здрављу волова (*Цурџовдѣн је ђвча слава, а Свеѣи-Власи волѡвска* (Лужница)). У Лужници и Нишави тога дана сваки домаћин меси колач, који негде пререже свештеник, а од колача се давало и воловима. У многим селима за овај дан светили су водицу као и за славу, а у селима око Пирота за *Свеѣи Власи* се одржавала заједничка свечаност. У неким обичајима пренесена је на Св. Власија (Блажа) функција заштитника стоке старог словенског бога Велеса или Волоса (СМР: 82).

3. 5. *Тодоровдан*. У источном делу Балканског полуострва актуелни су обичаји везани за црквени празник Светог Тодора (17. фебруар), заштитника стоке, посебно коња, који су се одржали на југоистоку Србије празновањем Тодорове суботе, у народу зване *Тодорица* (*Тодорица је ѣрѣзник за коњи, ѣѣг се с њѣ ниѣиѣа не рабѡѣи, јѣшу се и ѣѣркају* (Црна Трава), *Тодорица – коњска слава* (Сврљиг)). У Црној Трави овај се празник идентификује са првом недељом поста, Чистом недељом. У селима Горње Пчиње празнује се петак уочи Тодорове суботе за коње, а субота за волове. У селима тимочке Црне Реке и у околини Врања, Тодорова субота је коњски Велигдан, када се не прежу коњи, а у многим местима ни друга стока. Тада у селима источне Србије иду поворке коњаника, који су у неким пределима Лужнице и Нишаве маскирани и, пошто оптрче око цркве, оду у село, купе прилоге у јелу и пићу, па се увече чате и веселе (СМР: 296). Трке коњима део су сврљишке и црнотравске традиције у пограничном појасу са Бугарском, где је светковање Тодорице веома популарно, структурно разрађено, садржајно богато и језички покривено. Ритуално јахање имало је двоструку симболику – њиме се преносила порука прецима да обезбеде плодност стоке и умножавање породице, а изласком из села на коњима одводи се зла сила из људског простора. Коњи су ритуално даривани обредним хлебовима. Обичај мешења обредних хлебова је распрострањен на читавом терену. У многим местима источне Србије прави се хлеб с рупом у средини у облику котура, или *с рогови*. У околини Лесковца припремају се колачићи у виду коњске потковице, док се у осталим деловима јужне Србије и Северне Македоније на хлеб стављао бели лук (СМЕР: 531–532). У западним бугарским говорима постоје посебна именовања за ову врсту хлебова, док их наши извори не региструју. Народни обичаји и веровања везани за Тодорову суботу верски су синкретизам. Тај празник је на прелазу из зимског у летњи део године, на самом почетку пролећа и видне обнове природе, па су у његовој сржи претхришћански елементи и култ сунца. Нека ритуална обележја (нпр. шупљи округли хлеб) и наративи: *Свеѣи Тодор коња кове, зиму односи, леѣи доно-*

си (Лесковац) индикују премису о супституцији многобожачког соларног божанства Св. Теодором Тироном у хришћанству (СМР: 296).

3. 6. *Младенци*. Кругу обичаја око Тодорове суботе припадају *Младенци* (22. март), односно црквени празник Четрдесет мученика. Верска обредна компонента присутна је у мешењу четрдесет хлебчића премазаних медом, на овом говорном подручју означених низом творбених синонима: *младенак/младѣњак, младѣнчич, младѣнче* (Тимок), *младенчићи/младенчићи* (Лужница, Црна Трава, околина Ниша), при чему се у деминутивно-хипокористичким облицима испољавају позитивно конотирани емоционално-експресивни семантички знаци, сугеришући субјективан однос носилаца говора према суштинском обележју празника и његовој духовној значењској подлози. На истоку Србије пшеничне погачице су додатно украшава-не гранчицама плодног дрвећа и дељене деци, младенцима и стоци, док су се у југоисточним крајевима „шарале“ различитим фигурама, међу којима су биле и домаће животиње. У Лесковачкој Морави посебно су се месили *кравајчики* за свињара, овчара и пастира, онолико комада колико има грла у стаду, а доњи део колача давали су стоци (СМЕР: 360). Обичај храњења стоке и њених чуvara обредним хлебом у функцији је здравља и плодности, а са тим циљем се изводи и ритуално шибање људи и стоке дреновим гранчицама: „*На Младенци се с дренџв људи ударају и људи и сџока да бџду здравџ ко дрен* (Лужница)“. У околини Беле Паланке девојке певајући дочекују Дан младенаца око пола ноћи на сеоској раскрсници, потом одлазе у планину да беру *дрење*, којим се ките, пред зору се враћају у село уз песму: *Једно чедо низ горицу слезе, / једно чедо убаве девојке, / оне носе расцветало дрење, / здравје селу, а љодиг у сџоку*. Код куће шибају укућане и стоку у тору, понављајући оптативну фразу *да си здрав као дрен* (СМР: 218). Распрострањеност и садржајност ових обичаја у прошлости још једном потврђују премису о идентификацији стоке и укућана и колективну представу о стоци као доминантном фактору опстанка заједнице, одакле потиче нераз-двојивост споја *људи и сџока*. Све акционе и вербалне изведбе у славу су човека и животиње, подједнако усмерене на општи напредак обе врсте које функционишу у некој врсти симбиотске везе. Перцепција и доживљај стварности народног човека произилазе из услова живота и реалног окружења, које концептуализује у складу са својим потребама и жељама, формирајући својеврсну слику света пуну архетипских симбола и митских представа.

4. *Митровдан*. Календарски циклус пастирских обичаја затвара јесењи празник *Митровдан/Гмитровдан* (8. новембар), који се сматра привредном границом између лета и зиме и завршетком пастирске године: *Ошџду за Цурџовдџн, а вџијају се јџсени негдџ окол Гмитровдџн* (Лужница). Око Митровдана *љџчи се стока*, тј. издвајају се овце из заједничког стада: *На Гмитровдџн свџћи лџчи свџје џвце, и џџџра дџм, а кад дџјде Цурџовдџн џџново че се намџшџју у бачџју*. – *На Гмитровдџн свџћи сајџџја си одџли џџгове*

овце, ња си ји до њролеѝ чува до́м (Лужница). Чобани су приређивали свечаности, клали курбан, посеђивали саборе, водили *чобанско коло* (СМЕР: 358). У Тимоку је позната *овча свадба*, последња мужа оваца на бачији, када се на свечан начин, уз весеље, растура бачија (ПРЈС: 696).

Трагови веровања Јужних и Источних Словена да су вукови распуштени од Митровдана до Ђурђевдана манифестују се у забранама обављања ручних радова и радова са стоком у данима пре и после Митровдана. Како би се избегли напади вукова на овчаре и на стада, недељу пред Митровдан прати низ табуа: не окреће се вретено, не отварају се маказе и бритва да се не би отварале чељусти зверима, стока се држи у торовима, брав се не издваја из тора (СМЕР: 357; СМР: 217).

4. 1. *Мраїињци*. На митровдански обичајни стереотип надовезује се празновање Светог Мрате, заштитника стоке од вукова. Овај вучји празник траје од 9. до 17. новембра и ти се дани у призренско-тимочким говорима обележавају као *Мраїињци/Мраїињци/Мрїињци*, уз клиширане обрасце нечињења (*На Мраїињци се нїиїиа у руке не рабїи да њи вуци не дирају сїоку* (Црна Трава). – *На Мрїињци жєне не њредев, не њлєїев, не вєзев и свє кудєље, врїєна и њгле сакрїјев да се сїока не бодє и да људи слогїјев у кућу* (Јабланица)). Остаци паганизма на овом терену огледају се у култу крвне жртве забележене у Тимоку, где се првог дана празника коље петао *мраїињак*. Петао се приноси старинском божанству које се појављује у лику хромог и крволочног вука званог *кривељан*. Верује се да последњег дана Мратинаца, који се назива *расїурњак*, Мрата распушта вукове (СМР: 220).

5. У реконструисању летњег и зимског календара у вези са пастирским сакралним церемонијалом уочавају се верски синкретизам, преплитање фолклорних/обредних мотива различитих балканских лингвокултура и њихове лексичко-семантичке трансформације и реализације у призренско-тимочким говорима са дијалекатским варијететима. У акционој и вербалној интерпретацији пастирског фолклора у овој дијалекатској зони истакнута је идеја о органској повезаности између људи и животиња које се третирају као чланови породице о којима треба бринути. Ова исконска веза експлицитно или имплицитно присутна је у календарским обичајима и обредима, према животињама се опходи са истом бригом и пажњом као према укућанима у фазама њиховог одгоја. У језичкој слици света југоисточне Србије колективни однос према иметку у стоци најбоље манифестује синтагма *људи и сїока*: *Немїј да сїе дирали онїј гњєздо с ласїавчїки, њїї не ваља ни за људи ни за сїоку* (Јабланица). – *Голомрїзица исїїје и људи и сїоку*. – *На бїагдан се не иде у њїље, њїг се одмїрају и људи и сїока* (Лужница). Благослови и здравице изражавају недељивост овог феномена: *Кућа нека њи цвїїї, деца нека се рацају, сїока и берећєї нек се мїїже, дај, Бїїже!* – *Здравїчка и њїб, њријєїєїїце, и оїїєїїла њи се кравїчка* (Лужница). – *Нека дава Гїсїїод да се мїїжу деца у кућу и сїока у кошїру* (Црна Трава). – *Го-*

стии, овуј здравицу ће њијемо за ораћи волови. Ајд' нек су живи, нек су здрави и весели дабогда. Дубоко орали, високо жњејали. Ајд' здравстије, гостии, сви редом! (Лесковачка Морава). Обред наздрављања представља битну компоненту у систему традиционалне културе балканских Словена и изводио се првенствено са циљем да се осигура здравље члановима заједнице, што представља основни услов за срећу, а затим и бројно и здраво потомство, богате приносе и бројне домаће животиње на имању (Петровић 2006: 45).

5. 1. Суштина сеоског живота претрпела је, чак и у односу на прошли век, колосалне и кардиналне промене, тако да су многи обичаји и обреди у систему народне традиционалне културе изгубили продуктивност и прешли у категорију колективног памћења. Обредне радње које су пратиле сточарење су се редуковале, изгубиле многе елементе или их трансформисале, а у неким крајевима су ишчезле. Дијахрона слика света оваплоћена у вербалном, предметном и акционом коду пастирских обичаја и обреда бледи у савременом погледу на свет и оставља дубоку носталгију за прошлим временима у свести носилаца призренско-тимочких говора (*Етије, тјека је било некада на Цуриовдџн, са се њој намануло, нема народ, ња нема ни стиока, а мѣн дојде шугаљиво каи се њојисѣшим оди њој време. – Више не рову говеда, више не грде свиње, не крекају кокѡшије и не вршишје коњи, овце одавно одблајале, а козе одврекале* (Лужница)).

5. 2. Културно наслеђе југоисточне Србије конзервира архаичне облике традиционалног живота на овом простору, специфичне црте народних говора и особености регионалне духовне и материјалне културе, али баштини и многе чиниоце балканске и општесловенске пастирске фолклорне традиције. На основу расположивих језичких, фолклорних, етнолошких и етнографских података можемо закључити да систем пастирске обредности југоисточне Србије и његова вербална интерпретација манифестују народну психологију, митске представе о свету, сточарски менталитет, моделе доживљавања и концептуализације стварности призренско-тимочке језичке личности.

Литература

- Аламшоев 2002: Аламшоев, М. М. „Шугнанская животноводческая лексика в этнолингвистическом и сравнительно-историческом освещении“. *Автореферат диссертации по филологии*. Санкт-Петербург <https://cheloveknauka.com/shugnanskaya-zhivotnovodcheskaya-leksika-v-etnolingvisticheskom-i-sravnitelno-istoricheskomi-osveschenii> 15. 6. 2023.
- Антонијевић 1982: Антонијевић, Д. *Обреди и обичаји балканских стиочара*. Београд: Балканолошки институт САНУ, 1982.
- Богдановић 2020: Богдановић, Недељко. „Из прошлости овчарства“. *Пастирска лексика југоисточне Србије* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Српска академија наука и уметности и Огранак САНУ у Нишу, 2020, 37–48.

- Бошњаковић 1985: Бошњаковић, Жарко. *Пастирска терминологија Срема*. Нови Сад: Филозофски факултет, 1985.
- Ђорђевић 1977: Ђорђевић, Драгутин. „Ашани у лесковачком крају“. *Лесковачки зборник* XVII, Лесковац, 1977, 207–222.
- Журавлев 1982: Журавлев, А. Ф. *Восточнославянская обрядовая скотоводческая лексика и фразеология в этнолингвистическом аспекте*, Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук https://inslav.ru/sites/default/files/zhuravlev_1982.pdf, 10. 6. 2023.
- Журавлев 1994: Журавлев, А. Ф. *Домашний скот в поверьях и магии восточных славян. Этнографические и этнолингвистические очерки*. Москва: ИНДРИК, 1994.
- Златковић 2006: Златковић, Драгољуб. *Традиционално сипочарсџиво у њиројском крају и његова њерсџекџива*. Пирот: Пи-прес, 2006.
- Извекова 2012: Извекова, Т. Ф. „Этнолингвистический анализ календарных обрядов алтайцев“. *Ярославский педагогический вестник*, № 2 – Том I (Гуманитарные науки), 2012, 192–196. [file:///C:/Users/user/Downloads/etnolingvisticskiy-analiz-kalendarnyh-obryadov-altaytsev%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/etnolingvisticskiy-analiz-kalendarnyh-obryadov-altaytsev%20(1).pdf) 9. 6. 2023.
- Јашовић 1997: Јашовић, Голуб. *Пастирска терминологија Пећког Подгора*. Приштина: Народна и универзитетска библиотека, Исток – Зубин Поток – Приштина: ДК Свети Сава – ЈП Стари Колашин – Народна и универзитетска библиотека, 1997.
- Карановић 2013: Карановић, Зоја. „О здравцу“. *Биље у њтрадиционалној кулџури Срба* (ур. Зоја Карановић, Јасмина Јокић). Нови Сад: Филозофски факултет, 2013, 19–31.
- Колева 1981: Колева, Т. А. *Герѓовден у јужните славјани*. София: БАН, 1981.
- Коцуй 2020: Коцуй, Э. „Обычаи и верования, связанные с началом пастбищного сезона на польско-словацком пограничье в XXI веке (избранная проблематика)“. *Сборник научных статей Всероссийский конгресс фольклористов*, 2020, 71–90. <https://cyberleninka.ru/article/n/obychai-i-verovaniya-svyazannye-s-nachalom-pastbischnogo-sezona-na-polsko-slovatskom-pogranichie-v-xxi-veke-izbrannaya-problematika> 13. 6. 2023.
- Милосављевић 2009: Милосављевић, Тања. „Говор села Присјана (Горњег и Доњег)“. *Српски дијалекџолошки зборник* LVI, Београд, 2009.
- Мирбобоева 1991: Мирбобоева, А. „Лексика животноводства ваханского языка“. *Автореферат диссертации по филологии*, Душанбе. <https://cheloveknauka.com/leksika-zhivotnovodstva-vahanskogo-yazyka> 9. 6. 2023.
- Ниматов 1998: Ниматов, Г. „Лексика животноводства ягнобского языка“. *Автореферат диссертации по филологии*, Душанбе. <https://cheloveknauka.com/leksika-zhivotnovodstva-yagnobskogo-yazyka> 9. 6. 2023.
- Петровић 2006: Петровић, Тања. *Здравица код балканских Словена: еџнолингвистички џоглед*. Београд: Балканолошки институт САНУ, 2006.
- Раденковић 2015: Раденковић, Љубинко. „Српски народни календар Ђурђевдан“. *Даница*, Београд, 2015, 37–56.

- Ракић-Милојковић 1993: Ракић-Милојковић, Софија. *Пастирска терминологија Кривовирског Тимока*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1993.
- РМТК: Макаријоска 2016: Макаријоска, Лилјана. *Речник на македонската традиционална култура*. Скопје, 2016.
- РМС: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Славгородска 1998: Славгородская, Н. А. „Обычаи и обряды, связанные со скотоводством и пастушеством: (по материалам фольклорных экспедиций СПбГУ)“. *Белозерье: краевед. альм.*, Вологда, Вып. 2, 257–271. <https://www.booksite.ru/folk/data/slavgorod.pdf>, 13. 6. 2023.
- СМЕР: *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*. Београд: Zepter book world, 2001.
- СМР: *Српски митолошки речник*. Београд: Нолит, 1970.
- Токарев 1983: Токарев, С. А. *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: исторические корни и развитие обычаев* [Обычаи, обряды и поверья, связанные с животноводством]. Москва: Наука. <https://culture.wikireading.ru/hM1rFs8zl3> 10. 6. 2023.
- Тончева 2016: Тончева, В. „Обреди и обредни песни за Гергьовден (Джурджевден) сред Гораните в Албания и Косово“. *Савремена српска фолклористика* III, Београд, 2016, 93–107.
- Трубарац Матић 2019: Трубарац Матић, Ђорђина. *У јеленовом колу (мојив јелена у српској обредној лирици)*. Београд: Етнографски институт САНУ, 2019.
- Тюхтенева 2017: Тюхтенева, С. П. „О скотоводческой магии у современных алтайцев“. *Bulletin of the Kalmyk Institute for Humanities of the Russian Academy of Sciences*, Vol. 34, Is. 6, 2017, 62–70.
- Федосова 2007: Федосова, К. А. *Заговоры в обряде первого выгона скота: принципы варьирования и стратегии текстопорождения в устной и письменной традиции*, Автореферат диссертации по филологии. Москва, <https://cheloveknauka.com/zagovory-v-obryade-pervogo-vygona-skota-printsipy-varirovaniya-i-strategii-tekstoporozhdeniya-v-ustnoy-i-pismennoy-tradit> 13. 6. 2023.
- Чажкановић 1985: Чажкановић, Веселин. *Речник српских народних веровања о биљкама*. Рукопис приредио и допунио Војислав Ђурић, Београд: СКЗ, САНУ, 1985.

Извори

- ПРЈС: Богдановић, Недељко. „Пастирски речник југоисточне Србије“. *Српски дијалектолошки зборник* LXVI/2, Београд, 2019, 640–739.
- Тимок: Динић, Јакша. *Тимочки дијалектски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008.
- Јабланица: Жугић, Радмила. „Речник говора јабланичког краја“. *Српски дијалектолошки зборник* LII, Београд, 2005, 1–470.
- Пирот: Златковић, Драгољуб. *Речник ипиротског говора 1–2*. Београд: Службени гласник, 2014.

- Ниш: Јовановић, Властимир. „Речник села Каменице код Ниша“. *Српски дијалектолошки зборник* LI, Београд, 2004, 313–688.
- Црна Трава: Стојановић, Радосав. „Црнотравски речник“. *Српски дијалектолошки зборник* LVII, Београд, 2010, 9–1060.
- Лужница: Ћирић, Љубисав. „Речник говора Лужнице“. *Српски дијалектолошки зборник* LXV/2, Београд, 2018, 1–1166.
- Призренски Подгор: Чемерићић, Димитрије. *Збирка речи из Призрена*. <http://www.prepis.org/>

Tanja Z. Milosavljević
Institute for the Serbian Language of SASA, Belgrade

PASTORAL LEXICON OF PRIZREN-TIMOK VERNACULARS IN PASTORAL FOLKLORE

S u m m a r y

The cultural heritage of southeastern Serbia preserves archaic forms of traditional life in this area, the specific features of Prizren-Timok vernaculars and peculiarities of regional spiritual and material culture, but it also treasures many elements of Balkan and Common Slavic pastoral folklore tradition. This paper sets out to detect the culturally (in terms of folklore) marked lexemes in the available sources and describe them from the ethnolinguistic, that is, linguoculturological perspective. In Prizren-Timok language worldview in the conceptsphere of pastoral culture lexico-semantically most complex is Saint George's Day ritual and custom concept, which makes it occupy a central position in the folklore tradition of southeastern Serbia. Second most frequent are shepherd customs that are associated with the winter calendar, related to the Christmas Eve, Christmas and New Year's Eve. In the course of the reconstruction of the summer and winter calendar in connection with shepherd sacral ceremony there is a noted religious syncretism, overlapping of folklore/ritual motifs of various Balkan linguocultures and their lexico-semantic transformations and realizations in the Prizren-Timok vernaculars with dialect varieties.

Keywords: pastoral folklore, rites and customs lexicon, Prizren-Timok vernaculars.

Недељко Р. Богдановић*
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет Ниш
Департман за србистику

ИЗ ПАСТИРСКОГ ЈЕЗИЧКОГ ФОЛКЛОРА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Пастирски живот на планинским испашама источне Србије има и своју духовну страну. У различитим облицима (приче, песме, пословице), у резбарији (пастири) и плетиву и везу (пастирице) јављају се многи мотиви тешког и лепог пастирског живота који се фолклорно (пре)осмишљавају и чине га подношљивим. У првом делу рада саопштава се о постојању и значењу пословица и изрека у чијој је основи појам „овца“ у говору пиротског краја као делу пастирског језичког фолклора призренско-тимочких говора. У другом делу рада говори се о два тобожњим клетвама које су нашле место у овчарским песмама.

Кључне речи: пословице и изреке, пастирски језички фолклор, југоисточна Србија, пастирски живот, овца, народна песма, благослов.

1. Овца у пословицама и изрекама из пиротског краја

Драгољубу Златковићу¹

Проучавања пастирске лексике у говорима једне типично сточарске области каква је источна и југоисточна Србија, а затим њихово проширење на целину призренско-тимочких говора српског језика (од Зајечара до Пчиње, источно до бугарског, јужно до македонског језика, а с албанске границе између Ђаковице и Пећи дијагонално на североисток, опет до Зајечара) потврдила су високо (и широко) место овчарства у привредном животу становништва, и овце у симболичној, наративној и песничкој народној уметности, на овом подручју.

*nedb@ni.ac.rs

¹ Заслужнику за десетине хиљада записа народних речи и примерака језичке народне уметности, на којима почива и овај скромни рад.

Једноставни и разумљиви су разлози месту *овце* у човековом животу, привредном, па и оном духовном и културном. Овца је питома животиња, за чију исхрану сама природа нуди изобиље хране у трави и у брсту, кротка у понашању, издашна у даровима: од ње се користи све – млеко, месо, кожа, вуна; она сваке године омлади једно или два јагњета; није захтевна у погледу смештаја, и неге; око њеног одгоја баратају и деца и одрасли, може је имати и најсиромашније домаћинство, и зато је овце у планинским селима, нарочито, имала свака кућа. И богатство и сиромаштво одређивало се бројем оваца на располагању.²

Анегдотски закључак да у Србији највише оваца има у народној песми, нажалост, већ у наше време не важи, јер је са демографском девастацијом планинских подручја, нарочито на периферији државне заједнице дошло и до драстичног затирања свега што је било у рукама и у памети њихових житеља, па се тако сурвава у заборав и богата лексика којом се овчарство служило у својим радним, тежатним данима испаше и оборке стада, и благоданима, кад се та лексика смештала у обред и обичај, или красила наративе с тематиком овчарства, када се стадо у облику млека, сира, печења селило на славске или свадбене трпезе.

Истраживачки пројекат Института за српски језик САНУ и Огранка САНУ у Нишу, *Пастирска лексика љризренско-тимочких говора*, срећна је и, надамо се, не сасвим закаснела прилика да се прибирање и проучавање речи и израза у вези са стоком, па тако и са овцом, схвати као научни задатак коме ваља озбиљно прићи, без одлагања, без обзира на тешкоће (финансијске и друге) које овакве послове прате, па понекад и коче.

Независно од Пројекта, близу пола века траје прикупљање лексике народних говора призренско-тимочке зоне, углавном на основу личних побуда сакупљача, који своје резултате обликују и као речнике.

Будући да је село родно место и дијалекатске лексике, и сточарства, посебно овчарства, и дијалекатски речници са подручја призренско-тимочких говора добар су извор информација о пастирској лексици, иако она није скупљана систематски. Наиме, наш пројекат ослања се на лексику прикупљену преко *Уџићаника за љрикуљвање сџочарске лексике* Н. Богдановића (2020а: 187–216), а, колико нам је познато, ниједан од поменутих речника није тај упитник користио као своје помоћно средство на терену. Информација о пастирству (и овци) има под одговарајућим одредницама, али, чини нам се, и више у примерима датим као потврде појединих речи. Ту нарочито

² У благословима, народним песмама, здравицама појављује се фразем „Овце ти се иљадиле“, а да то није само фолклорна флоскула говори случај фамилије Гурдинци (данас Ранђеловићи / Аранђеловићи), који су (истина само они у историји Белог Потока, села у књажевачкој општини, иначе пункта у пројекту *Пастирска лексика љризренско-тимочких говора*) једне године дотерали до 1000 брава, па пошто им је мало фалило, позајмили су из суседног села неколико (само да се стадо иљади)!, а онда кад је стигло друго пролеће, и овце се изјагњиле, све вратили с наградном каматом. Бели Поток је сада, као и многа мања села, скоро на издисају, а овај се случај још препричава.

налазимо фразе или стихове из народне поезије или паремиологије, у чему предњаче речници о говору Врања и Тимока, будући да су њихови састављачи (Момчило Златановић и Љубиша Рајковић Кожељац) доктори филолошких наука, са докторатима из народне књижевности, и да су били добри познаваоци и сакупљачи, проучаваоци и антологичари усменог песништва.

Управо је језички фолклор захвална тема за истраживање живота, духа па и лексике пастирства. За сеоско домаћинство имање у стоци увек је мера богатства, и није случајно да се то у неким крајевима назива *благодом*. У сврљишком крају, који нам је познатији него други крајеви, новорођенче се назива *ѝринова*, а младунче у стоци *добиче*, или, опет, фигуративно *ѝринова*, па се и за једно и за друго у кући слави и напија част. Томе се понајвише радују деца, чија маштовитост убрзо долази до изражаја у игри са јагњетом, јаретом, телетом..., и надевању лепих и загонетних имена. Прави живот пастира није *оборка* (опслуга) стоке у појатама, колибама, шталама, већ на пашњаку у природи. Тамо стадо, како се каже: *здушно* или *скрдено* око овна предводника који још о врату има звоно, пасе под надзором пастира, а то су неретко девојке или младићи поштеђени тешких сезонских радова на њиви. Неретко је домаћинство овцама у паши придруживало и по неку козу, али пошто су оне немирније, имале су не звоно него прапорац, како би их пастир пратио ако се из стада издвоје. Већа стада, односно *буљуци*, имала су *бачије*, а на пашњаку *ћаје* и *ѝоганиче*.

Стадо и пастир, пастир и стадо, били су колектив. Пастир се стаду обраћао кад га тера, кад га мами. Кад се лично обраћа браву, има потребу и да га именује, а ваљда се и грло научи на своје име, па реагује. Такав живот у природним околностима, са стадом као саговорником, тражи и омогућава да се говором, а нарочито песмом, саопшти и понеко осећање, нека тегобност, нека мука или лепота пастирског живота. Много је песама које преко слика и прилика са домаћом животињом саопштавају став, поруку, изражавају љубавни зов, или тугу. То је свакако утицало да се овчарске песме издвоје као засебна врста у оквиру посленичких љубавних песама и то управо од истраживача усменог народног стваралаштва источне и југоисточне Србије. Иако ни Вук ни остали записивачи при класификацији лирских народних песама нису издвајали овчарске песме као посебну групу, у пиротском крају су забележене бројне песме о животу и доживљају овчара, што омогућава успостављање јединствене групе овчарских песама.

„Овчарске песме су слике тешког живота овчара, особито младих и нежењених, који у планинској усамљености, дружећи се само са својим стадима, чезну за селом, за друштвом вршњака и вршњакиња, за колом у коме би радо заиграли. У једној песми млади овчар чује песму девојака из села, и, понесен њоме, оставља непомужене овце, ненахрањене псе, неопране ведрице; у другој он бере у планини љиљак и здравац да би га, кад оде у село, даровао девојкама; у трећој он свиралом позива девојке да изађу на дел и да ту скупа певају и играју. А ожењен овчар, у једној песми, кад му је

'љубе' дошло на ноћивање, ујутру је закаснио са истеривањем стада, јер му је, правда се он, 'љубе' на руку заспало, па му је било жао да га пробуди" (Живковић 1998: 12).

С таквом смо се песмом у казивању Мирославе Ранђеловић из Бучума и ми срели: „*Тијо* пева Загорка *девојћа*, / *тијо* пева далеко се чује. / Чул ју **овчар** са дела голема, / па *си* ману стадо **немљжено**, / и у **стадо ведро оковано**, / и у **ведро** две **ћињице** **цеваре**, / у **цеваре** две моме писане: / једна Анђа, друга Анђелија“. Како се види, у овој краткој песмици налази се више од десет речи које су занимљиве са становишта пастирске лексике: болдиране су речи пастирске лексике / терминологије, курзивом су обележене речи које информишу о дијалекатској припадности, а болдираним курзивом које имају и једну и другу особеност. Рекло би се да је усмено народно песништво источне и југоисточне Србије, поред валера усмене народне уметности, значајно и за изучавање пастирске лексике.

Иако располажемо са преко 120 песама (неке су варијанте), које су записали Момчило Златановић (врањски крај), Стојан Глигоријевић (црнотравски крај), Драгутин Ђорђевић (из више крајева), Драгослав Манић (лужнички крај), Новица Живковић (пиротски крај), Драгољуб Симоновић (Заплање), Радослав Раденковић (сврљишки крај), Недељко Богдановић (сврљишки крај), Љубиша Рајковић Кожељац (тимочки крај) и разврставали их највише у овчарске песме (мада су неке биле и лазаричке, ђурђевданске, па и свадбене), у овом раду се нећемо бавити њима, очекујући да ће бити прилике да се о њима најпре проговори са становишта народне уметности. Искуство и знања источносрбијанских пастира потражићемо у оним облицима наратива који се ипак најбоље дефинишу Вуковом формулацијом „у обичај узете речи“. Уопштено гледано, овакве творевине, које су у комуникацији делови говора у различитим приликама, наративу дају неко узвишење, некад и симболичко место у наративи. Искуствено се даде закључити да су изреке, пословице, као поуке, или као украс говора, па и као понеки пркос стечен годинама на самотном послу пастирења, припадале старијим пастирима, а да песма и свирка по мотивима, по композицији, по лепоти припадају млађем пастирском слоју.

Ослонићемо се само на увид у грађу коју је објавио агилни Драгољуб Златковић (Златковић 1988; Златковић 1989), и то само на део где се експлицитно појављују *овца* или *јагње*. Обим и сразмера изрека и пословица са појмом животиње у основи изгледају овако:

Стиока 43 (Златковић 1988: 38; Златковић 1989: 5); *овца* 60 (43 + 17); *јагње* 6 (6 + –); *коза* (јаре) 16 (16 + –); *куче* 69 (65 + 4); *говедо* 9 (9 + –); *вол* 39 (31 + 8); *крава* 12 (12 + –); *коњ* 50 (42 + 8); *кобила* 6 (6 + –); *магаре* 32 (29 + 3); *свиња* 30 (27 + 3); *мачка* 30 (30 + –); *живина* 41 (36 + 5). Како се види, по бројности само је пас (куче) испред овце, што није неразумљиво кад се зна да је пас „најбољи човеков пријатељ“, односно да су ту релације сложеније него на плану пастир – овца. Не изненађује ни висок ранг магарца и свиње

кад се зна да ове животиње, свака са својих квалитета, често служе за прекор другима због њихова понашања.

Према нашем увиду, пословице и изреке из пиротског краја оформљене око појма *овца* показују неколике скупине асоцијација:

- а) изражавају (са)знања о нечему што је стечено кроз искуство у раду са стоком, дакле – кроз пастирење, и, како то бива, преносе се с генерације на генерацију. Међутим, и кад се њима саопштава најобичније, свакодневно, искуство, оне нису лишене неке поуке трајнијег карактера (ваљда зато и улазе у ред уобичајених изрази!);
- б) изражавају усвојене мудрости пастирског живота, у вези са природом, животињама и другим људима. Тада имају карактер правих пословица и могућност општије примене;
- в) на свој начин, некад и симболички означавају убеђења и ставове из света социјалних односа представљене карактером и позицијом стоке у односу са човеком (поседовање или непоседовање стоке детерминише социјални статус човека!);
- г) служе да се манифестације и одлике животиња пројектују на свет људских односа, са педагошком поруком у духу народне филозофије; односно да се људски односи представе преко пастирске слике.

Покушаћемо да то и ближе изложимо, користећи притом и лична сазнања стечена у завичају коме припада и забележена грађа. Примере ћемо узимати из Златковићевих колекција, где он даје и скраћенице села у којима је који пример забележен, као и страницу извора из литературе. Кад из исте колекције дајемо примере, ако их је три и више, скраћеница извора даје се иза последњег примера.

а)

Изражавање пастирског искуства, бележи се низом констатација које су се записивачу наметнуле као вербална категорија пословица па он од њих гради колекцију, сврстава их и публикује.

1. Овца по себи показује нека својства која се тичу њене природе: *Бије ли овцу време, нема да је овца*. Гос 350; – Значи, овца не подноси ветар и кишу, о чему говори и следећа изрека: *Овца да ђу не мокри ћиша и не дува већар, а ладно ђу не смићта*. ПРж 98 (Златковић 1989). Поучно делује и констатација о правој (бравима омиљеној) храни: *За овцу сено, за козу брсџине, за магаре осџи*.³ Кр 372 (Златковић 1988).

³ Чули смо народну анегдоту о магарету које је у јаслама за оброк имало бобову сламу [то је суво, масивно и кораво стручје боба, нимало прикладно исхрани]: „Има ли нешто горе од тога?“ „Има“, каже магаре, „празна јасла“.

2. Овца као јединка једне врсте домаћих животиња показује и нека карактерна својства, која не остају незапажена од пастира. У изреци: *Овца од овцу разлика има*. ТД 98 (Златковић 1989), садржано је сазнање о индивидуалности јединке, било у квантитативном (узраст, изглед, мршаво, дебело), било у квалитативном смислу (мирно, кротко, баксуз, лијар). Карактеризацију показује и изрека: *Овца с нође не йасе, него с устѿа*. Бц 423 (Златковић 1988), чији је смисао да се исхрана на пашњаку не остварује трчањем и јурњавом кроз траву, него устима, тј. пашом. Пример: *Лијар овца, ако се остѿави јагње* (од њу), *и оно лијар*.⁴ ПРж 95 казује да су неке особине брва и наследне. О овоме ће ниже бити још речи.

3. У нека колективна својства спадају тврдоглавост и упорност које стоје у изрекама: *Кад се овце смрѿу*,⁵ *мож и йобијеш, нишѿа, не мрдају*. Пок 93 (Златковић 1989); *Овце ко овце: врѿиш ли једну у воду, свеѿе нариѿају*. Ск 423; *Овце и йчеле калабѿљи не обичају*. Пк 423 (Златковић 1988), тј. не воле измотације, већ представљају озбиљан посао.

4. Томислав Панајотовић, обрађујући карактерологију Пироћанаца, утврђује: „У настојањима да се појединац [Пироћанац – Н. Б.] ’профилише’, још од најстаријих времена било је покушаја да се то постигне уочавањем човекове сличности са животињама“ (Богдановић 2020: 153 према Панајотовић 2007). Дакле, уочава се сличност карактера животиње и људи, и ту, разуме се, има места и овци, иако су њене карактерне особине мање изражене него код неких екстрема (вук : пас; говедо : коњ...). И даље: „У даноноћној борби за голи опстанак, поједини старопланински горштаци – овчари, који су на пространим саватима некад чували и по 100–200 оваца, свакој овци из стада знали су не само ’лично име’ [...], већ и ’ћуд’ и ’нарав’. Другим речима ’у душу’ су их познавали, па су детаљно и убедљиво могли да говоре о њиховом ’карактеру’ – једна је кротка, друга ’лијар’, трећа ’дрчна’, па даље ’чапарљива’, ’трклета’, ’баксуз’, ’чепата’⁶“ (Богдановић 2020: 155 према Панајотовић 2007). Овакве се особине преносе као надимци кад се жели истаћи нечија непожељна особина, односно кад се жели „спустити на анимални ниво“ (Исто).

5. Искуство пастирења подразумева и манипулацију стоком, њено искоришћавање, продају, располагање стадом: *Овца се йродава ка се йрва зельћа завије*. ВЦ 423; *Док шума не излезне, овде од-йролей не може да се наједу*. Зав 366; – Ово је опис једног пашњака на коме ничег од пролећа

⁴ *Лијар* = непослушно бравче, које не иде са стадом него се издваја, иде у штету и измиче пажњи пастира.

⁵ *Смрѿу се* = у подне, на врућини, овце се збију у стадо, замрте се, или: смрте се, здуще, тј. збоду главе, и не померају се. Тек кад се захлади, предвече, оне се разиђу и раскроте по пашњаку.

⁶ *Дрчна* = са јаким апетитом, *чапарљива* = својеглава, *трклета* = немирна кад се музе и кад доји јагње, *чейѿа* = издваја се из стада.

неће бити све док гора не озелени, док „шума не излезне“. Искуство казује да: *Овца знаје и много да ушћара, и много да уара, како њој даваш*. Гос 423 (Златковић 1988). Таква је и констатација: *Овца њражи да му настјовујеи сваћи дѣн*. РС 99; – Тј. то је непрекидни посао, пажљив и одговоран. *Кој обича* (стоку), *боље овцу, а не краву да чува*. НМл 94 (Златковић 1989).

6. Локално искуство ставља овцу у први план: *Изворац је без лозје ко Росомачанин без овце*. РС 378; *Кој у Дојћинци⁷ овце неје имал, увек је бил сиромач*. Дој 395 (Златковић 1988). Има прилика, вероватно у временима прогона, бежаније, пресељења, које оправдавају и овакву изреку: *Њиве не мож њод мишику да се носе, али се овце мож њрекарују*. Рос / ВРж 423; – Што би значило да је, у неку руку овца као покретно богатство вреднија од њиве.

7. Висока имовна вредност поседовања овце не укида тежину пастирског живота: *Сво село да гори, овце у њашу мора да иду* [тј. морају у пашу – нап. наша, Н. Б.]. Бас 447; *Да клнеш човек да се честіо сели, жени, да мења волове и да му деца овце чувају*. Вој 359 (Златковић 1988); – Тј. ако хоћеш намирење неке имагинарне правде, за неко учињено зло, онда кривцу пожели, поред осталих непогодности, и то да му деца буду њастјири!, да се муче!; *Овца је ко њчела, али* (окоп њу) *њрчање њребе*. МСв 98; – Овца је корисна као пчела, али и као пчела тражи пажње, трчања, труда! Види горе, да овца тражи да јој се „сваћи дѣн настовује“; *Овца, њој се не врзује, овца се не врзује*. Осм 98; – Не може се стадо извезати на пашњаку, па да пастир ужива у хладу, но шета пашњаком, бирајући траву! *И овце, и козе, и краве, све си њој њоида главу, ња га њабе чуваш*. Тм 91; – Смисао је у томе да је чување стоке само по себи скуп, не исплати се, поида само своју вредност!; *Овца, њој-е арам* [проклет!] *леб, црн*. Црн 99; (Златковић 1989). Илустративна је у том (клетве достојном) смислу и песма (у више блиских варијанти) у којој се тежак живот пастира преноси и на његову девојку (аналогну – супругу):

„Проклета да је девојћа
која се вара с овчара,⁸
овчар је туга голема,
не знаје делник⁹ ни празник,
не знаје лето ни зиму,
црна му земља простирка,
ведро му небо завивка,
становит камен под главу“ (Живковић 1998: 12).

⁷ Извор, Росомач, Дојћинци – села у пиротском крају, позната управо по ономе што песма каже.

⁸ Овако се ова песма наводи у предговору књиге, док касније, на стр. 75, овај почетак гласи: *Проклетја да је девојћа / која узима овчара*. Додат је и завршни стих, в. на стр. 232.

⁹ Делник = радни дан, дан кад се дела, ради.

б)

Најбројнију групу изрека сврстали бисмо у пословице, јер оне то јесу својим значењем, а најчешће су прерада пословица познатих у народу уопште. Модификације су углавном на дијалекатском плану, у динамици исказа, док је значење препознатљиво. На неке ћемо ипак указати, додајући тумачења која се срећу на ширем подручју с кога су и сами записи.

Од једну овцу [шугаву], све шугаве остіану. Јал 424; *Оно, на овцу јагне ка цркне, она њоблаји, ња се ођуџи – ама човек не може.* Вој 429; *Свака овца на свој крак виси.* Држ 443; *Како блаји, кад би ѡека и дојила.* Рс 387; *Кој си ѡродаде своје овце, чужде че чува.* Гос 395; *Која овца не може руно да носи, неје овца.* Рос 396; *Јака жена и овца не ѡиѡају се ѡ грбину, од-око се ѡзнавају.* ВЛк 380; *Куде иде овца, ѡам иде и руно.* ДД / Трњ 399; *Куде има овце, ѡам има и коже.* Сук / ВЛк 400; *Куде има овце, ѡам има и мрша.* Км 400;¹⁰ *На цраву овцу руно смиѡа.* Гњ 410; *На убаву овцу руно не ѡежи.* Гос / Влк 412; *Праји се на овчу кожу, да мож да издржиш на ѡуѡан.* ДД 437; *Родиѡељ је ко овча кожа, ѡа ђу само надувују док не ѡрсне.* Км 440; *Оди овчарсѡи: ѡмози бог голема вајда нема: овцеѡе ѡи шѡеѡу најраве, кучеѡи ѡи лебаѡи изеде.* Изв 427; *Ако очеш сѡарога човека да остіавиш без-руће, дај му да ѡасе говеда; ако очеш да га остіавиш без-нође, дај му да ѡасе овце.* Гњ 347; *Добро јагне ѡрво ѡод нож ѡадне.* Кр 364; *Добро јагне две мајђе сиса, а злоѡи не може ни својуѡу да исиса.* Дој 364; *И јагне је бело, ама добро.* Пет 376; *Куче ѡомијар и овца лијар, Chesѡи иду на ѡри нође.* ВЦ 402 (Златковић 1988). *Једна овца бачију не ѡрави.* ПС 92; *Ирава овца – и руноѡи-у смиѡа.* Дој 92; *Једна овца, једна сѡрижа.* ПРж 92 (Златковић 1989).

в)

Неколико изрека тиче се ширег пастирског живота, управо где пастир није сам наспрам овце, него се огледа и неки облик суодноса. Да би се истакла људска туга због неког ненадокнадивог губитка, узима се пример овце, која – иако је стока – зна за жал, и осећа тугу: *Овца шѡо-је ѡа си и она за јагне ѡугује и блаји.* ПРж 423; – Што значи: кад овца тугује, како ли је тек човеку? У другој се саопштава потреба постојања вође, пастира (чобанина, бачијара, ђаје (< ђеѡаје): *Овце ѡа и оне не можеју без ѡасѡира.* Вој 400. У следећој се констатује да младост неће само број оваца него тражи и друговање с пастиром који има своје личне врлине без обзира на богатство: *Не гледају девојђе (у онога) кој има ѡрисѡа (овце), него који коло води.* Бр 414;

¹⁰ У вези с овим спомињемо и једну симпатичну причицу коју смо чули у детињству. Разумљиво је да ће се у стаду појавити и штета (мрша, липсавање), и то је нормално очекивање. Али није примерено ако мрше има, а стоке нема. Тако неком Циги цркло магаре, а мештани га тешили: нека је он жив и здрав, па ће бити магарца, на што им је он одговорио: – *Божја воља, где сѡока, ѡуј и мрша.*

Овце чува ордија. Кр 423 (Златковић 1988); – Овчарством се бави јака кућна задруга, са доста чељади, да је има за сваки посао.¹¹

Овде би се могло очекивати да има и веселијих изрека, с извесним хумором, али, нажалост, једва да смо нашли две које би се тако могле назвати. У једној је блага шала: *Бог да њоможе од овче коже, ња и ни ђурчије да њрогледамо*. Пир 350; (Златковић 1988), док би друга била скоро кочоперан одговор старог пастира на тврдњу да је стар, да је већ побелео: *На бело јагне се највише радују*. Влк 409 (Златковић 1988); – Као: ево, и јагње је бело, па шта му фали, сви га воле! Скоро злобно, црнохуморно, звуче изреке: *Од јагнињи ња њовише коже има*. Влк / Кр 424; *Добро јагне њрво њод нож њадне*. Кр 364 (Златковић 1988); – Где прва асоцира да млади најпре пострадају, најпре буду жртвовани, а друга да онај ко је добар (и наиван) први постане жртва. Горштаци, колико благи и душевни према стаду, нису баш нежни према сопственом људском окружењу. Изрека *Кад сѡарци мру, овце се ѡру*. Ш 93 (Златковић 1989) казује да се скоро више жали што се обред над покојником обавља, ни кривом ни дужном, овчијом жртвом (стадо се тре, односно затире, при свакој смрти старог домаћина: *Умрел је домаћин, бог му рекал, ал њио да си закољемо најбољега овна?!*). Као да чујем неке од својих некадашњих комшија, који смрт прихватају као неминовност, а тамањење бржава као неку неоправданост коју су људи измислили да се као и увек почасте на крају значајног посла. Смисао је, међутим, далеко дубљи – и човек и брав иста су жртва, чији се смисао у времену нешто померио. Нема сумње да је изрека: *Ако очеш сѡарога човека да осѡавиш без-руђе, дај му да ѡасе говеда; ако очеш да га осѡавиш без-нође, дај му да ѡасе овце*. Гњ 347 дакако животна истина коју је спознао и коју саопштава онај ко је управо у пастирењу сатро свој век на посао који му је, на крају, узео и ноге и руке.

О суровости младих према старијима говори и изрека у којој се њихов крај ставља испод заслуга пса: *Човека ка осѡареје, ѡрачају на ѡјајѡу, а сѡаро куче свове дома*. Дој 464 (Златковић 1989).

г)

Овца није само чињеница по себи, већ и чињеница с обзиром на пастира, и чињеница пастирског живота с обзиром на стадо и пастирење. Тај се однос некад рефлектује тако да наратив има слику овце и њених атрибута, али та се слика појављује као неки одраз пастира и његовог живота (схватања, веровања) у неком животном огледалу. Изрека каже: *Јагње ако нема да сиса, оно ѡроида рано*. ВЛк 92; али да ли је овде само реч о јагњету, или можда у сазнању да тегобе живота (и глад) рано човека натерају да се сналази (да од мајчиног млека прелази на суву и опору храну, тј. на нове, теже услове живота). Тако је и с пословицом која једну истину (да је шуга преносна болест) преноси на општу раван: зло никад није усамљен случај, већ мо-

¹¹ *Ордија* = многочлана породична задруга; бројна породица (Златковић 2014 II).

гућност ширења на све себи подложне условности. Већина пословица има поруку пастиру, тј. људима уопште. Неке долазе као једна од могућих солуција, а неке као једино или најбоље решење да се искаже жељени смисао.

Једна овца бачију не йрави. ПС 92 само је преображена пословица: „Једна ласта не чини пролеће“; док изрека: *Једна овца, једна сйрижса.* ПРж 92; (Златковић 1989) даје могућност двојаког разумевања: – Лако је теби, једна овца и брзо си свршио тегобни посао стриже стада, које је некад трајало данима, истина уз помоћ и домаћица, па и неког веселја с вечери, кад се чобани и шишачи окупе и засвирају на својим дудучкама, двојницама, гајденицама. Али, могуће је ово разумети и као: – Ништа нема од једне овце – један брав, једна стрижба, тек – једно руно, односно, једно ко ниједно.

Делови говора овде дати као пословице и изреке, имају свој језички израз, чија се локална боја може осетити у динамици говора, у структури исказа, тј. у композицији реченице, нужно сведене на најнужнији инвентар лексема. То се види и на фонетском и на обличком инвентару. Неке смо речи објаснили у фуснотама, а овде, разумљивости ради цитираног, да објаснимо још неку реч или још неку појаву локалног говора.

бачија – сточарско станиште на планини, са оборима за стоку, колибама за пастире с могућношћу да имају услова за прављење и чување сира.

блаји – блеји.

ведро оковано – ведро као сваки суд карактера чабра (дно и стране од дуга) било је опасно дрвеним обручима, од неког витког а чврстог дрвета, обично граба. Међутим, с временом се унапредио изглед и квалитет ведра тиме што је добило обруче од шина. То већ није могао имати свако, па му је и вредност тим већа, не само у цени израде, но и у поносу власника. У песмама се спомиње и окован кривак, а то је пастирски штап, с мочугом на доњем делу, окован лимом да не пуца од ударања по камену, а на горњем делу жутим лимом (обично од пушчаних чаура) ради естетике. Има казивања да постоји и такав кривак да је на горњем делу насађена фрула, па док је доњим делом на тлу, горњим се може свирати (ово лично нисмо видели, али верујемо, будући да се и данас на сврљишкој Белмужијади појављује пастир који је направио свиралу од зовине гране неокресане и с њом се појављује свирајући сврљишку руменку).

ђу – гу, са значењем: јој.

излезне – излегне, изађе.

куде – око (куде Велигден = око Ускрса).

мома йисана – насликана девојка, пастирова миљеница, нацртана на цевари.

немљжено – немужено, са чувањем вокалног л.

нође – г + е, и > ђе, ђи.

оди – од.

осьйй – врста боце, корова, са дугачким и оштрим бодљама.

йомијар – пас који воли да упада у кућу и да лиже неопране лонце.

ѿњнће цеваре, Дојћинци – к + е, и > ће, ћи.

ћаја, ѿћеник – пастири по статусу на бачији. Ћаја < ћехаја је главни пастир, а поћеник помоћник који надгледа стадо на испашаи.

цевара – дугачка свирала од цеви, између фруле и кавала.

*

Све што је у језику, пратило је човеково искуство и појавило се у тренутку кад је то искуство требало именовати или о њему нешто саопштити саговорнику. Богатио се појмовни систем, али се богатио и лексички фонд. То је на примеру сточарства трајало вековима. Наша забринутост иде у правцу да верујемо да се несразмерно брзо предаје забораву. Друштвене промене, које су водиле напуштању ранијих облика живота и рада, потискивале су и лексику, па и читаве усмене творевине (пословицу, песму, причу, мелодију, коло...) и замењивале их нечим другим, савременијим, мање или више упрошћеним, мање или више неаутентичним изразима и садржајима. Тако је и наша пастирска лексика добрим делом само споменик наше пастирске прошлости. Већ унучад наших горштака и пастира са Старе планине, или Власине, Шар планине или Кукавице, тешко да може ову лексику, ово језичко богатство сматрати својим. Због њих и оних који долазе, ваљало би нешто и поновити. Пројекат какав настојимо да остваримо има и тај значај – омогућити људима у будућности да разумеју векове своје материјалне и духовне историје. Дучић је певао како је у једну строфу „легло срце цело“. Усуђујемо се рећи, у једну је пословницу легао макар један случај стварног (пракса) и духовног (појам и реч) нечијег живота, а ако схватимо да је то још неко сазнао, сачувао, пренео другоме, па се нашао и неко ко је то записао, па претпоставимо да има некога ко ће то и прочитати, онда наше задовољство расте, иако нам се дуг према прецима, као ни према потомцима, не смањује.

У Бучуму, на други дан Васкрса 2023.

2. Две тобожње клетве у овчарским песмама

Новици Живковићу¹²

Свакодневно друговање младежи на послу, светковини или сокаку, често води симпатијама које се у различитим временима, и у различитим социјалним срединама и различито остварују и различито именују.

Патријархално друштво није било најсрећније време за заљубљене, али ако је истина да љубав јача са дистанцом, онда ни то није сасвим нехумано. Тако је и у животу пастира и пастирица, који своја осећања често транспонују у облике усмене народне уметности, који онда бивају поруке оних који нешто морају да кажу онима који то треба да чују. Разуме се, и ти

¹² Заслужнику који је међу првима у својој књизи *Гора бршљанова* овчарске песме представио као засебну групу посленичких песама.

облици (песме и сл.) у складу су са схватањима времена и средине, најчешће обликовани језиком у коме се те средине препознају.

У народној љубавној поезији патријархалне провинијенције скоро да нема додира, поглед је врхунац доживљаја, а он као да је са дистанцом од најмање двадесетак корака. То је раздаљина коју момак осећа, али не може да у једном скоку прелети, а девојка има довољно времена да му измакне, и умакне. *Очи смеђе, гајиан веђе, лице бело, бело грло, виђено или одсањано, и – толико!*, па Радичевићево *А ње речи хладне сипреле, минуше ми груди беле* (Девојка на студенцу) делује одвећ слободно, но ипак с разумевањем, јер се ове речи приписују ономе чије су и груди. Обратно би било недопустиво. Суздржаност и одмереност важи и за народну песму која се приписује пастирима и пастирицама, па утолико неочекивано и готово нестварно изгледа запис Радослава Раденковића о тегобности усамљене чобанице, саме међу стадом, у горама где ни вука ни хајдука нема, и где њене појудне потребе остају пуста мука и патња: *Појала Мара овчарка: / зашћо сам, боже, зашћо сам, / у овуј гору ас сама; / шрава мека, шврда ладовина, / ноћи суве, моје груди влажне, / млеко варно, воде ѡресћудене, / нигде вука, а нигде ајдука – / очи горе, гору ће ѡрогоре, / ѡрейрсе ми јелек и учкури* (Раденковић 1982).

Но, ако душа увек измиче телу, иако не увек срећно, младост, радост, љубав и туга наћи ће своје путеве да се изјаве и дојаве ономе коме су намењене или од кога долазе.

Живот познаје телесну дистанцу и духовну близину, а у случају младеначке и младалачке (момачко-девојачке) осећајности, нашло се речи и за именовање тога односа. Двоје младих, разуме се, могу да се не познају, могу да се познају и уважавају, да маре једно за друго, могу да се мрзе, могу и да се воле, и да та стања језиком искажу, ако то, што се села тиче (а у виду имамо управо то, сеоско, пастирско друговање), не учине песмом, кроз вез, кроз смех или сузе, чешће потајно него јавно.

Говоримо о оној појави коју данашњи младићи описују као *забављање*, а девојке, као слободнији сој, *зезање*.

То, додуше, није адекватно некадашњем *ашиковању*, чију тананост, прозирност и чедност препоручује једна народна песма која долази са босанске стране: *Ајде, душо, да ашикујемо! / Како ћемо кад не умијемо? / Ја ћу ѡбебе, научићи, душо: / сјед ѡреда ме, ѡа намигуј на ме, / а ја ћу се насмијеваћи на ѡе!* И толико. Колико је лепо, и доста је.

У народу постоје изрази за то. Двоје младих: *загледали се једно у друго; ѡазе се; гледају се*; па кад пређу на вербални ниво, онда: *шале се, варају се* (о овоме баш има доста песама), *лажу се* (ко ће кога!?), *шале* (то је много озбиљније него *шале се*, јер у селу, ако двоје младих *шале*, то значи да су већ „у вези“. Идући тако, „двоје су се *замилели* млади (Омер момче и Мерима девојка!)“. То је већ озбиљан стадијум међусобне пажње и саосећајности, који се у случају Омера и Мериме, кад им се није дало, завршио трагично. Песма каже да су се *замилели*, дакле обострано, зато је све још теже што

тражи право на живот, а неко то не одобрава (у случају Омера и Мериме једној искреној љубави супротставља се 1. лепша, и 2. богатија Фата, кћи новогa сердара!, па не ни она, него њу супротстављају, не водећи рачуна да ли сирота уопште нешто о томе зна!).

Љубав и иначе није ствар за игру, па „шалити (се)“, а нарочито „варати (се)“ мора да буду добро одмерене речи, а нарочито оно што оне подразумевају. Девојке лако могу бити *одигране*, може за њима да *иође лаф*, а момци *изиграни*, а они увреде не умеју да ођуте. Неспоразуми, вољни или невољни, такође могу бити трагични (Лојко Зобар из приче *Макар Чудра* неће никако поднети да се његовој дубокој искренности супротстави пличина лакомислености (шарај, варај... па се на крају насмеј!, односно подсмехни!). Његов повређени егo претвара се у енергију која поништава физичко постојање узрока и последице).¹³

И овај је мотив (можеш ме не волети, али ме не смеш лагати да ме волиш!) прошао пословице, приче, песме и стигао до филма, до серија. Има и обрнутих ситуација, и мотива, којима није довољно ни небо хартије, ни море мастила да би се сав јад раздвојености заљубљених исписао.¹⁴ Соломонова *Пјесма над њјесмама* и *Слово љубве Десјоџа Сјефана* савремена су сведочанства ове истине.

И кад дајеш повода, и кад уживаш у освајању, плешеш на ивици сечива које се зове искреност а презива одговорност. Такво нас сазнање учи једном могућем тумачењу шкрте и болне пастирске песме записане у источној Србији.¹⁵ Та песма гласи:

¹³ „Макар Чудра“ приповетка је руског књижевника Максима Горког. Први пут је објављена у листу „Кавказ“ 12/24. септембра 1892. Горки је приповетку написао док је био запослен у транскавкаској железничкој радионици у Тбилисију. Сматра се првим књижевним остварењем које је аутор потписао псеудонимом Горки. Приповетка је екранизована као совјетски филмски мјузикл „Цигани лете у небо“ 1975, а потом и као успешни позоришни мјузикл.

Следе детаљи зајлетиа

Неименовани приповедач сусреће старог Циганина Макара Чудру, са којим започиње разговор. Чудра почиње да приповеда о трагичној љубави између коњокрадице Лојка Зобара и лепотице Раде. Иако су провели страсне ноћи у идили, за њих љубав постаје оков, који им спутава тежњу ка слободи и независности, али и полигон за доказивање надмоћи. Након што је схватио да никад неће укротити младу девојку, Лојко пристаје да пред целом чегром клекне пред Раду и да на тај начин пристане на подређени положај. Лојко изненада вади нож и убија девојку пред очима њеног оца и целе черге. Радин отац убија Лојка ножем. sr.wikipedia.org/rs-es/Макар_Чудра < 11. 4. 2023.

¹⁴ *Штјо је небо – да је лист ариџије, / штјо је гора – да су калемови, / штјо је море – да је црн мурећей, / иак да њишем три године дана, / не би моји исписала јада!* (Карацић 1953: 422).

¹⁵ Кад су у питању записи усменог народног стваралаштва, нарочито у веку који је мало одмакао од златног времена ове уметности, какав је 21. век, сигурно је да је нека творевина ту и тада записана, док је место и време настанка, те околности које су је створиле и обликовале, већ мање сигурно. Тако је и са песмом коју ћемо цитирати, која показује чврсте језичке темеље у дијалекатским и регионалним облицима речи: *девојђа, с овчара, кривак, завивка, камик*.

„Проклета да је девојћа
 која *се вара* с овчара,
 овчар је туга голема,
 не знаје делник ни празник,
 не знаје лето ни зиму,
 црна му земља простирка,¹⁶
 ведро му небо завивка,
 становит камен под главу“ (Живковић 1998: 75).

Ова већ навођена песма овако је дата у предговору *Горе бриљанове* Новице Живковића, док на стр. 75 други стих гласи: *која узима овчара*. У једној верзији *девојћа узима овчара*, у другој *девојћа вара овчара*. Разлика довољна за једну недоумицу, и два могућа тумачења.

Тамо где девојка *узима* овчара, чији живот није баш идиличан, јер живи на пашњаку (са стадом), где му је *тврда земља* – **простирка**, *ведро небо* – **завивка**, а становит (столован, непокретан!) камен – под главу, а уз то не зна ни кад је **делник**, ни кад је празник, јер су његове обавезе овчарске свакодневне, девојка ту, у ствари, прекорева себе, јер ако овако живи њен изабраник, ни њу не очекује ништа боље. Чак ни она синтагма, *ведро небо*, која би могла да именује нешто лепо и звездано, обично значи „ведрину“ изложеност роси, слани, студени, ветру (Бије га ведрина!). Али нама је баш то било сумњиво, та њена позиција. Зашто би га „узимала“ ако зна шта је чека, а не чека је ништа романтично, сем ако није „љубав изнад свега (од земље до неба!)“. Још један моменат – девојка узима! То није као оно већ споменуто *морање* удаје и женидбе силом других околности осим љубави, већ је она ту субјекат, нешто се дешава њеном вољом. Њена је одговорност за последице. Ако нису пријатне, онда субјекат заслужује да буде проклет („Нека сам проклет!“) и да те последице (овде пастирски живот на ноћној ведрини и тегобама пастирења преко дана и лети и зими...) подноси без кајања и без проклињања. Укратко – ту девојка куне себе јер *узима* нешто што је тешко и неког ко то тешко има као своју судбину.

Изазовнија нам је варијанта са стихом који говори да девојка „вара“ овчара, да га она у ствари *лаже*, *изиграва*, у најбољем случају „шали се“ с њим, и да га, у ствари *неће*, ствара му лажну наду, а у ствари она га „вара“. Зато нека је проклета! Таквих случајева, дакако има, и са мушке и са женске стране, реалних и поетизованих, а једну смо песму управо о томе чули од своје мајке, у временима кад се пастири уче животу и кад је мајка, као искуснија, и одговорна за срећу свога чеда, дужна да сину скрене пажњу на могућа непријатна изненађења која би сина могла ојадити: *Сѣојане, сине Сѣојане, / не лудуј, сине, не сѣиѣј / нече ѿе, сине, Сѣамена. / Сѣамена ћерка богѣа, / носи ѿри низе дукаѣа, / а ми смо, сине мој, лѣћи, / ѿњко је*

¹⁶ *Просѣирка* = чаршав, *завивка* = покривач.

наше имање, / илйїко је наше орање, / країко је наше коїање, / їврдо је наше немање (Богдановић 2007: 16).

Нама се, дакле, чини да песма о проклетој, односно прокунутој, девојци која има посла с овчаром, није јадиковка над својом судбином, већ сажалење над његовом, па је грех ако се то још и повреди варањем, макар и љубавним.

Клетва (и заклетва – сетимо се Кнежеве *клеїїве*, приликом *заклеїїве* српске војске пред полазак на Косово!) јесте иначе средство које у народном животу, па и у народној уметности има своје високо место. Ради комплетнијег утиска о пастирској песми указаћемо на још једну песму, чија клетва – девојачка производи благослов мајке – момачке. Клетва и благослов, у фразеологији народног свакодневља корелирају по томе што су молба вишим силама да се оствари имагинарна правда кажњавањем виновника, учиниоца лошег дела, тако што ће му се нешто пореметити у природном реду ствари, или награда да се оствари срећа за онога ко је то добрим делом заслужио. Дакле,

обраћају се вишим силама – корелирају (Боже, Божја мајко...);
једно тражи казну (убиј га! – клетва), једно тражи награду (помилуј га! – благослов) – дивергирају.

Видећемо то из једне песме коју смо записали од Мирославе Ранђеловић¹⁷:

Бањала се Дреновка девојка,
бањала се у воде дренове,
па стурила сукњу и кошуљу.¹⁸
Прикраде се овчар из планину,
украде јо сукњу и кошуљу.
Љуто клне Дреновка девојка:
„Кој украде сукњу и кошуљу
їїріїїїї му се сїїадо иљадило,
ројеви му слнце заїїїїїїили,
сиве краве село размириле!“
Тој дочује овчарова мајка:

¹⁷ Мирослава Ранђеловић била је неписмена овчарка из села Бучума, од које смо записали доста песама, јер је она идући за овцама често певала. Кад су песме записиване, око 1970. године, имала је око 60 година. Не знам где је песме учила, али многе су варијанте које налазимо и код других записивача. Њено певање било је дар природе, а њена судбина да буде пастирка је наметнута тиме што није имала једну ногу, носила је штаку сличну Вуковој (пресавијена лева нога с коленом у штули!). Иначе, ова је песма нашироко позната, па је не везујемо баш за завичај наше пастирице.

¹⁸ У варијанти коју објављује Радослав Раденковић, овде имамо леп опис распореда скинуте одеће: *Висїїан баци на зелену їїраву, / а кошуљу јаглику на грану – / и їїрсїїење редом їїо камење. Јаглика*, мислимо да је омашка, да се ради о јели, јелики, јер је јаглика ситан, приземни цвет у трави раног пролећа.

**„Кој ми клне мојега овчара,
до године у мој двор шетала,
а до другу и чедо водила!“** (Богдановић 1970).

Дреновкина клетва (види италики), у ствари је благослов овчара који јој је одећу „украо“, а чија ће мајка, чувши то, на исти начин „проклети“ купачицу (види болд) да догодине њеним двором¹⁹ шета, а до друге и чедо поведе. Једном речи – да јој буде снаха. Клетва на клетву, као кад у математици минус пута минус даје плус!

Тобожња клетва овде је поетско средство да се необична загонетка пастирског живота (купање пастирице, крађа одеће од стране пастира?!) претвори у допадљиву лепоту садашњости у име будућности.

Кад смо код тобожње клетве, не можемо се отети потреби да, читалаца ради, и то оних који су све ређе над народним лирским песмама, додамо још једну „клетву“ упућену мајци која рађа лепотане и задаје муку лепотицама:

*Млаго момче, њроклеџа њи мајђа, / кад ње роди, шџо ње не њороди,
/ ел сас браџа, ели сас сесџирицу, / да њоделиш њвоје убавило, / да не чиниш
кавгу међу друшџе, / међу друшџе, међу миле сесџири* (Богдановић 2007: 16).

Литература

- Богдановић 2020: Богдановић, Недељко. „Пастирско искуство као допринос карактерологији (Из *Каракџерологије Пирођанаца* Томислава Т. Панајотовића)“. *Пастџирска лексика југоистџочне Србије* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Огранак САНУ у Нишу, 2020, 153–158.
- Богдановић 2020а: Богдановић, Недељко. „Упитник за прикупљање сточарске лексике“. *Пастџирска лексика југоистџочне Србије* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Огранак САНУ у Нишу, 2020, 187–216.
- Карацић 1953: Карацић, Вук Стеф. *Срџске народне њјесме* I. Београд: Просвета, 1953.
- Раденковић 1992: Раденковић, Радослав. „Народна књижевност“. *Кулџурна истџорија Срвџига II: Језик, кулџура, цивилизација* (ур. Сретен Петровић). Ниш: Просвета – Срвџиг: Народни универзитет, 1992, 367–425.

Извори

- Богдановић 1970: Богдановић, Недељко. *Рукоџсна збирка заџиса народних њесамџ њо казивању Мирославе Ранђеловић*.
- Богдановић 2007: Богдановић, Недељко. *Ајд лако, ајд лагано*. Ниш, 2007.

¹⁹ Двор који се спомиње у народним песмама источне Србије није никакав дворац (какве, стварне или имагинарне, налазимо у песмама о властели), већ је то део дворишта непосредно пред кућом, за разлику од оног економског дела дворишта који се назива обор (окућница је, дакле, двор и обор!).

- Живковић 1998: Живковић, Новица. *Гора бршљанова*. Пирот: Музеј Понишавља, 1998.
- Златковић 1988: Златковић, Драгољуб. „Пословице и поређења у пиротском говору“. *Српски дијалектолошки зборник* 34. Београд, 1988, 345–463.
- Златковић 1989: Златковић, Драгољуб. „Пословице – друга колекција“. *Развијак* 3. Зајечар, 1988.

Nedeljko R. Bogdanović
University of Niš
Faculty of Philosophy
Department of the Serbian Language and Literature

FROM PASTORAL LINGUISTIC FOLKLORE OF SOUTHEASTERN SERBIA

S u m m a r y

Sheep husbandry as a part of shepherding, that is to say, animal husbandry, in southeastern Serbia, in the area of Prizren-Timok vernaculars, apart from having an extensive lexicon, also has a diversified linguistic folklore, which has only partially been investigated to date. The first part of the paper points to the existence and meaning of proverbs and other “accustomed words“, according to the terminology of Vuk Karadžić, citing only the ones taken from the writings of Dragoljub Zlatković. The second part of the paper provides an account of the existence of curse and fake curse in the pastoral folklore of southeastern Serbia. Noted are two examples of putting “a curse on a curse“, along with pointing out their function in folk love poetry of pastoral lifestyle.

Keywords: proverbs and sayings, pastoral linguistic folklore, southeastern Serbia, pastoral lifestyle, sheep, folk song, blessing.

Нина В. Аксић*
Етнографски институт САНУ, Београд

ПАСТИРСКЕ ИГРЕ И ЧОБАНСКА НАДМЕТАЊА НА ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКОМ ГОВОРНОМ ПОДРУЧЈУ**

*Манеће шеја залуднице, деца, ајде на
рабоју* (Златковић 2017 s.v. **залудница**)

У раду ћемо уз помоћ дијалекатских речника као извора представити игре уз које стоји карактеризација *пастирске* или *чобанске*. Поред терминологије, биће дат и целокупан опис игре, играча, реквизита и свега осталог што се уз дату игру могло пронаћи у поменутим речницима. Циљ рада је да се истакне богатство пастирских игара и чобанских надметања, њихов значај за пастирење, као и допринос пастирској лексици на простору призренско-тимочких говора. Поред текстуалног дела, корист од овог рада огледа се и у табеларном приказу лексике игара, који у будућности може послужити као корисна предрадна за исцртавање карата.

Кључне речи: пастирске игре, пастирске играчке, чобанска надметања, призренско-тимочко говорно подручје.

Живот у селима југоисточне Србије подразумевао је у ближој и даљој прошлости бригу о домаћинству, о читавом домазлуку, с посебним усмерењем на бригу о стоци. Бројне породице живеле су од стоке, тако да је ова област Србије била махом сточарска. Како сваки предео наше земље има своје посебности, тако се у овим крајевима, са развојем сточарства, развијају његове особености по којим ће бити препознатљив. Између осталог, једна од особености сточарења јесте и та да стоку чувају деца и момци или девојчице

* nina.aksic@ei.sanu.ac.rs

** Текст је резултат рада у Етнографском институту САНУ, који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години број: 451-03-47/2023-01/200173, од 03.02.2023. Прилог је сачињен за потребе пројекта *Пастирска лексика призренско-тимочких говора*, који заједнички реализују Огранак САНУ у Нишу и Институт за српски језик САНУ.

који се називају општим називом *ѡасѡири*, *чобани* или *сѡочари* – „**стокар** м рет. *сѡочар*, *ѡасѡир*. – Стокари су све с криваси ишли, и с њи играли свињћу“ (Ћирић 2018). У вези са темом рада су синоними *ѡасѡир* и *чобан(ин)*,¹ а на плану наше теме биће изабрана она лексема која је релативно заступљенија као одредница у литератури и дијалекатским речницима, па ће тако бити коришћена синтагма *ѡасѡирске игре*. У зависности од тога које животиње чувају, пастири, чобани и сточари имали су и посебне називе. Када су у питању ови називи „у говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне фреквентнију употребу [у односу на опште називе] имају лексеме *овчар* / *овчарин* и *козар*, које се односе на чување конкретнoг стада (оваца или коза)“ (Савић-Грујић 2019: 221). И према Т. Милосављевић, „јединицу *ч'обан* и њену деривациону варијанту дефинише синонимом из стандарда 'пастир'. Семантички смер 'пастир → чобанин → овчар' сужава перспективизацију лексема, које се на другостепеном значењском нивоу свode на заједничку компоненту 'пастир' ('пастир који чува овце' → 'пастир који чува стадо домаћих животиња')“ (Милосављевић 2017: 385). Особито су занимљива објашњења ових назива, уз која у дијалекатским речницима готово обавезно стоји и да су њихови носиоци играли неку од пастирских игара, што је током чувања стоке на испаши био скоро па једини вид забаве и прекраћивања времена: „**овчарче** мн. овчарчетија уз бр. овчарчета с *дечак који чува овце, чобанче*. – Ја сам постао овчарче још ко дете, деда ми је бил овчар, па ме водио с њег. Овчарчетија су се надмочувала да виде које може подолоко да мочне. Зберемо се неколко овчарчета, па играмо свињћу, или се ципкамо“ (Ћирић 2018); „**свињар** м 1. *ѡасѡир који чува свиње*; уп. свинар. – Чувал сам селсће свиње, свињар сам бил (Пк)“ (Златковић 2014); „**говедар** м вок. говедарко *ѡасѡир који чува говеда*. – Говедар сам била и сас говеду сам радела (ТД.Ос. Орљ). Зберемо се говедаре, играмо клису (Вој). Еј, говедарко, искарај из морузете! (Вој)“ (Златковић 2014); „**козарче** с дем. и хип. од козарко *деѡе козар*. – Зберу се козарчета па се играју да не осебну (Бер)“ (Златковић 2014).

Пастири или чобани, дакле, могу бити и најчешће јесу деца која чувају стоку у сеоској заједници. Они се, као и сва друга деца, играју различитих игара, али ћемо овом приликом скренути пажњу на оне игре које играју искључиво пастири / чобани, што ћемо именовати *ѡасѡирским играма*, док ћемо у посебну групу сврстати игре које играју готово искључиво момци-чобани, у њима показујући своју снагу, и њих ћемо именовати *чобанским надмећанјима*.² Као неизоставни део играња поменућемо и играчке које су

¹ Дакле, „на целом српском говорном подручју се напоредо са словенском речи *ѡасѡир* употребљава и турцизам *чобанин*“ (Савић-Грујић 2019: 221).

² У овом раду биће коришћена синтагма *чобанска надмећанја* као устаљен назив за ту врсту игара у радовима етнолога, етномузиколога и кореолога. Више видети у: Васић 1990, Аксић 2019 и др. Поред ове синтагме, такве игре се код Тихомира Ђорђевића називају и *вићешким играма*, јер се у њима „тежња за игром испољава тако, да су телесни покрети намењени јачању или вежбању окретности тела или надметању у снази“ (Ђорђевић 1907: 7).

пастири-деца сами правили од различитих материјала из околне природе, те их такође користили за забаву и прекраћивање времена. Грађа ће бити ексерцирана пре свега из дијалекатских речника, а биће консултоване и ретке студије и радови у којима се може пронаћи понешто о пастирским играма и чобанским надметањима на територији призренско-тимочких (П-Т) говора. Када смо поменули да су ретки радови који дотичу тему пастирских игара, морамо посебно истаћи у том смислу значај „научноистраживачког пројекта Лексиколошка истраживања југоисточне Србије, који се остварује по програму Огранка САНУ у Нишу. Координатор пројекта је академик Александар Лома, а руководилац проф. др Недељко Богдановић“ (Богдановић 2019: 639). Овај пројекат већ је допринео да се грађа сакупљена током његовог трајања изложи у виду *Пастирског речника југоисточне Србије*,³ а даље да се употреби у сврху писања научних и стручних радова. Овде истичемо једну старију студију о пастирској лексици Кривовирског Тимока, аутора С. Ракић-Милојковић, која се, додуше, тиче терена косовско-ресавских говора, али на пограничју с призренско-тимочком облашћу, зато што је једина у којој су описане пастирске игре (Ракић-Милојковић 1993).

Игре којима ћемо се бавити у овом раду углавном су такмичарског типа,⁴ индивидуалног или колективног. Играју се на отвореном простору – ливада, поље и ређе њива, тј. на оним местима где пастири изводе стоку на испашу, те се ту окупљају док стока пасе и пландује, и на овај начин прекраћују време и друже се кроз игру (модерно речено – социјализују се). О томе да се пастири играју када се стока одмара, тј. пландује, сведочи и следећи кратки дијалекатски транскрипт: „**откара на пладне** изр. *йочетѝи йодневни одмор сѝоке на изабраном месѝу*. – Откарамо овцете на пладне, па се саберемо и играмо се (ТД)“ (Златковић 2020). О теренима на којима се пастири играју сведоче бројни описи тих места из дијалекатских речника: „**бачиште** с *месѝо где је била бачија*. – У стрижевачѝи атар има места која се зову бачиште и појатиште. Свињћу смо играли куде Мачино бачиште“ (Ћирић 2018); „**било** геогр. с *заобљено узвишење*. – Овце кротују по било, а није играмо свињћу“ (Ћирић 2018); „**валтина** ж геогр. 1. *дуго и уско улегнуће на земљишћу, увала*. – Овце пландују у валтину, а овчари играју свињћу“ (Ћирић 2018); „**валуга** ж в. валогa (1). – У валугу најдете, пониско место, да се скријете (Зс). Играмо свињћу куде је валуга, да ни не бега (ТД)“ (Златковић 2014); „**вршина** 1. *заравњенији врх брда, йлаѝо*. – Искарамо овце на вршину, после си оне пасу, а ми се играмо прекај њи“ (Ћирић 2018); „**вуче** не-свр. 3. *йоказује инѝересовање за чим, йривлачи га неиѝо*. – Вуче ме да још једнуш видим онај места по Рудину, где смо ко момчурљаци овце чували, и свињћу играли“ (Ћирић 2018); „**гувно** с 2. *заравњена и уѝабана йовршина са униѝиѝеном вегетѝацијом*. – Децата се играла у житото и гувно направила (Пет)“ (Златковић 2014); „**Игралина** ж мтн ливада, *йаиѝњак*“ (Стојановић

³ Више видети у: Богдановић 2019.

⁴ Више видети у: Крел 2005.

2010); „**клисурка** ж *шеснац кроз који проишче река*. — Увек проодимо изнад клисурку, куде прокарујемо стоку. — Нат клисурку-е штетина, куде се некад играли чобани“ (Стојановић 2010); „**лединка** ж *дем. од ледина, мала заправљена њовришина*. — Овце пасу, а ми играмо на лединку свињћу“ (Ћирић 2018); „**рид** м *дугачка коса на њланини, издужени бедем, гребен, хрид*. — Излезосе деца на рид да играју лопту. — Откарај овце на рид, нека там пасу“ (Стојановић 2010); „**чаир** м *турц. рет. ливада*. — Децата излезну на чаират да се играју клису (Пир)“ (Златковић 2017) и др., као и називи места добијени по именовању игре: „**куларњак** м *месћо на коме се одвија игра куле*. — Место на које смо гацали куле звали смо куларњак“ (Ћирић 2018). О значају игре, али и о томе да је она била саставни део свакодневице, сведоче у дијалекатским речницима дати описи сеоских атара и околних предела који су илустровани помињањем пастирских игара.

„Када је реч о временском периоду у коме су се играле игре, једну временску линију чини тзв. животно време, тј. игре су се играле до тренутка удаје или женидбе (...). Друга временска линија везана је за годишње доба извођења игара“ (Аксић 2020, 63). Дакле, пастирске игре играју се највише у пролеће и лето: „**озеленеје** се *свр. озелени се*. — Дојде пролет, млада травица појде, све се озеленеје, ми деца искарамо јаганци на пашу, па се по въздњ играмо“ (Ћирић 2018).

ПАСТИРСКЕ ИГРЕ

*Кве смо се игре играли ја
сам шачно у заборавил, али
биле су: нека бије – нека бије;
чуља; књици; байће; свињћа;
кућкање. Док смо чували
овце играли смо свакакве
игре, али највише свињћу
(Ћирић 2018 s.v. игра)*

Становници призренско-тимочке области, у већој мери мушкарци, до средине XX века углавном су се „бавили сточарством, што је свакако било условљено конфигурацијом терена на коме се живело“, а важно је истаћи и то да „је то било сезонско сточарење (тзв. полуномадски тип) – лети је стока пасла на планинским испашама, а зими се прехрањивала у сеоским шталама“ (Аксић 2016: 52).⁵ Младићи који нису одлазили даље из села на занат, а што се посебно односи на крај Лужнице и Нишаве, проводили су „време или код своје стоке по планини или на бачији као бачијски пастир“ (Николић 1910: 390). Како Николић примећује, у овим крајевима се заправо ретко могло видети да се пастири играју, јер су се или одмарали или напасали

⁵ Више видети у: Антонијевић 1982.

„стоку једнако лебдећи над њом“ (Николић 1910: 390), док се „само изузетно у неким нишавским селима пред јесен по стрништима и ливадама може (се) видети понегде да се играју чобани и чобанчићи, који чувају крупну стоку“ (Николић 1910: 390). Ипак, у другим крајевима, о учесталости играња и значају игре током чувања стоке непобитно сведочи бројност примера игара у дијалекатским речницима П-Т говора.

Пастирске игре играју пастири / чобани / чобанчићи, махом дечаци или млађи момци, док девојчице, које су се због поделе послова у домаћинству ређе бавиле пастирењем, имају посебне, углавном дечје игре.

Дакле, пастирске или „чобанске игре су колективне игре, оне које играју момци, млади чобани током пуштања стоке на испашу. Ове игре се играју уз помоћ реквизита који су направљени од природних материјала, као што су нпр. дрво или камен“ (Аксић 2016: 54). О томе колико је значајна игра била за младе и колико су деца волела да се играју напољу говори и следећи пример из дијалекатског речника: „**грвељање** с гл. им. од грвеља 1. *игра рвања и дављења (мачака, љаса, деце)*; *ћуча на земљи*. – Цел дѣн грвељање, трчање по лопту, а говедата деда чува (Брл)“ (Златковић 2014).

У даљем тексту биће побројане све игре уз које у дијалекатским речницима коришћеним за ову прилику превасходно стоји ознака да су *ѡасѡирске* или *чобанске игре*. Друге игре – дечје, поред којих ове ознаке не стоје, али су се играле у пољу, на ливади и другде, и које су могли играти и пастири, биће само поменуте по називу, а њихови описи и класификација биће остављени за другу прилику. Поред терминологије, биће дат и целокупан опис игре, играча, реквизита и свега осталог што се уз њу могло пронаћи у поменутим речницима. „Занимљив је податак да се у речницима Ј. Динића и Љ. Рајковића у мањем броју срећу називи чобанских игара и чобанских надметања, и поред сточарења као изузетно важне привредне гране у тимочкој области, а да су у већој мери заступљени називи дечјих игара“ (Аксић 2016: 52), док се у осталим речницима јављају скоро подједнако пастирске / чобанске и дечје игре, а чобанских надметања је знатно мање него игара.

*

1. Именовања игре: „**бебљац** м *врѡѡа дечје чобанске игре гађања*. – Играмо се бибљац, деца овчаре, да не осебнемо (Ор)“ (Златковић 2014)⁶ / „**бебљац** м *дечја и ѡасѡирска игра гађања меѡе која је мали дугуљаѡѡи каменчић ѡбоден у земљу, и зове се бибљац*. – Једѣн камен наместимо, па га гацамо на ред јел с три, јел с пет камена, ред се знаје, који га први обори, он је победник, каменѣт који гацамо се зове бибљац, требе да је малечѣк, пови-сочѣк, а тѣнак“ (Ћирић 2018) / „**куле** ж мн. *дечја и ѡасѡирска игра гађања меѡе у виду усѡрављеног ѡлочасѡѡог камена 'куле'*. – Гацали смо с по три ка-

⁶ За детаљнији опис начина играња игре **бебљац** у Лужници и Нишави више видети у: Николић 1910.

мена три куле, кула је усправен дљгњовес камен, и који не погоди ни једну кулу, он је изгубил, и мора да намешта куле за ново гацање“ (Ћирић 2018).

2. Именовање игре: „**врије** с *ѡасѣирска игра са кайама*. – Зберемо се говедари у Кочине, па ако се не ципкамо, играмо 'врије'. Тај игра се игра сас капе: једн врљи њигову капу увис, и окне 'врије', а ми друђи трчимо сас тојађе да ју доватимо док не падне назем, који ју први довати, он је победник“ (Ћирић 2018).

3. Именовање игре: „**дићање** с. чобанска игра попут 'свинице' (игра се дугмићима, а уместо јаме служи линија)“ (Рајковић 2014).

4. Именовања игре: „**драње** с в. драњеш. – Играмо се драње с тојађе, чија че повише одрипи (Вој)“ (Златковић 2014)⁷ / „**драњеш** м *ѡасѣирска игра са ѡољагама*; уп. драње, дрњешка, дрњеш, дрњешка. – Ја сам, ако сам женско, у драњеш била најбоља (Гос)“ (Златковић 2014) / „**драњешка** ж в. драњеш. – Драњешка или драњеш се игра с тојађе (Гос)“ (Златковић 2014) / „**дрњеш** м в. драњеш. – Играмо се с тојађе дрњеш, или се прерипујемо, или играмо клису, свашта се играмо да не осебнемо (ВЛк)“ (Златковић 2014) / „**дрњешка** ж в. драњеш. – Цапкамо се с тојађе, драње, дрњешка га кажемо (Бе). Овчаре се играју дрњешку и чулку (Гос)“ (Златковић 2014) / „**педаш** м *ѡасѣирска игра са ѡољагама*. – Када се играмо педаш, кому тојагата најмалко отиде, он доноси воду или че чува стокуту (Кп, Гос)“ (Златковић 2022) / „**педање** с *ѡакмичење чобана у игри са ѡољагама, ѡри чему ѡољага одскочи и обрне се више ѡуѡа у ваздуху*. – Бил сам први у педање (Кп. Соп). Тојага од леску, педање смо се играли (Зс)“ (Златковић 2014) / „**педање** с. чобанска игра дреновим прutowима (савијају се да би, кад се пусте, одскочили: победник је онај чији се прут најдаље 'педне', а онај чији се најмање педнуо иде да, по казни, донесе прutowе)“ (Рајковић 2014) / „**педа** се несвр. *играѡи се ѡедања, чобанске игре са ѡољагама*. – Овчаре, педамо се по цел дн (Пк)“ (Златковић 2014) / „**цапкаш** м *ѡасѣирска игра са ѡољагама*. – Када се играмо с тојађе колко че чија да одрипи, кажемо цапкаш, а Гостушање га кажу драњеш (ВЛк)“ (Златковић 2022) / „**цапкаш** м в. цапкање (2). – Понекоји кажу туја игру цапкаш, а понекоји кажу цапкање (ВЛк. Пк)“ (Златковић 2014) / „**цапавица** ж *дечја игра ѡољагама*. – Играмо се цапавицу, цапкамо се с тојађе“ (Гос) (Златковић 2014) / „**цапкање** с гл. им. од цапа се 2. *ѡасѣирска игра шѡѡаѡовима, када шѡѡаѡ више ѡуѡа одскочи ѡо дужини*; уп. цапкаш. – Цапкање или драње, исто је: тојагуту ударам с дебелити крај да може да одрипи (ВЛк. Рс)“ (Златковић 2014) / „**цапање** с. пастирска игра штаповима (гађа се штапом штап). – Къд сам бил овчар, волел сам да играм с друство *цапање*“ (Рајковић 2014) / „**чилкање** с *тојагу* изр. *дечја игра ѡољагама*. – Чилкамо се с тојађе или се прерипујемо да не осебнемо (ВЛк. Пк)“ (Златковић 2017) / „**ципкање** с *ѡасѣирска игра шѡѡаѡовима*. *Цѡикање је ѡглавиѡо ѡасѣирска игра јачим, дужим и савиѡљивим шѡѡаѡо-*

⁷ За детаљнији опис начина играња игре **драње** у Лужници и Нишави више видети у: Николић 1910.

вима. Ципкање може да буде или „седечћи“, када се седи, а шањим крајем шипаја удара о тле да се извије и шипо даље одлети, или „шикање“, када се шипај изајирке баца руком појуи којља. Онај чији је шипај одлетио најкраће у обе врсте игре „подлага“, шпј. положи свој шипај на даљини на којој је пао, а остали учесници га „деру“, шпј. погађају својим шипајовима његов шипај. Губијник је онај који подлага, јер мора да доноси шипајове осталим учесницима у игри, а победник онај који никада, или шипо ређе, подлага. Понекад губијник буде јахан, носи на леђима победнике на ону даљину докле је најдуже одлетио шипај приликом ципкања. – Ципкали смо се већином кат се окосе ливаде. Шикање је стојечћи, а ципкање седечћи. За ципкање требе потњачак прут, тојашчица која се нарочито за тој направи“ (Ћирић 2018) / „**ципкање** с гл. им. од *ципка* (се), 1. игра. — Пастирска игра шојагом која се баци шако да се окреће додирујући земљу само крајевима. Онда се шипом шом шојагом мери ко је колико у даљини највише усјео да је баци. — Најбољи-е бил у ципкање тојагу Светомир из Боровик“ (Стојановић 2010) / „**ципкање** с гл. им. од *ципка* *пастирска игра са савишљивим шољагама, при чему шољага одскочи и више јуша се преврне по дужини*. — Када је убаво и суво време играмо се на некоју низбрдицу ципкање с тојађе (Пн)“ (Златковић 2017) / „**ципкаља** (у Кожељу: **ципкаља**) ж. чобанска игра штаповима“ (Рајковић 2014) / „**цилит** м чобанска игра, клис. — По цел ден деца се играју цилит на Рид“ (Стојановић 2010) „**Цилит** м надимак“ (Стојановић 2010) / „**чепилка** ж. 1. стара чобанска игра тојагама. — Док имало овчари, имало и *чепилка*“ (Рајковић 2014) / „**сипање** с гл. им. од *сипа* се *пастирска игра са савишљивим шољагама, при чему шољага одскочи и више јуша се преврне по дужини*“ (Златковић 2014) / „**сипка** ж 2. в. *сипање*. — Играмо се с тојађе сипку, сипкамо се (НМл)“ (Златковић 2014) / „**сипка** ж. 1. чобанска игра бацања еластичног прута у тежњи да он од подлоге што даље одскочи. — Ајде да играмо *сипку*“ (Рајковић 2014) / „**нишкање** с *деча игра бацања шипаја појуи којља* (упор. и ципкање). — Деца су играла највише клису, шорку, нишкање и ципкање“ (Ћирић 2018) / „**шика се** несвр. *врста пастирске игре бацања шољаге удаљ* (упор. и ципкање). — Направимо тојађе, па ји измазнимо са срчу де се добро пугају, и док овце пландују ми се шикамо да видимо чија тојага че најдолеко да одлети. „**шикање** гл. им. — Шикање почињемо кат се ливаде окосе. ↔ *нашика се*“ (Ћирић 2018).

Под овом игром заправо се налази неколико веома сличних пастирских игара које се играју тојагама. „Игре из ове групе веома су налик једна другој, а оно што им је сасвим заједничко јесте основни реквизит – тојага, мотка, мочуга“ (Аксић 2016: 56), које се бацају што даље, те су из овог разлога и због недостатка прецизнијих описа сврстане под једну игру. Оно што можемо закључити из углавном невеликих и непрецизних описа јесте то да се у већини ових игара тојаге бацају тако да се обрћу у ваздуху и одскачу што даље, док се у играма **нишкање** и **шикање** тојаге бацају као копља, у даљ, а у једном опису се овим начином играња описује и игра **цилкање**.

Такође, једна од могућих разлика, коју проналазимо само у једном примеру, јесте у томе да се **шикање** игра стојећи, а **џипкање** – седећи.

У дијалекатским речницима наилазимо и на назив за начин играња ове игре (глаголи или глаголске именице): „**џипка се** несвр. игра се **џипкања** (в.)“ (Рајковић 2014) / „**џипка се** несвр. 1. *игра се игре џипкања*. – У пладне овчари овце пландују у пландиште, а они се џипкају“ (Ћирић 2018) / „**џипка се** несвр. *играју џасџирску игру џипкање*. – Џипкамо се с тојагу (СГл)“ (Златковић 2017) / „**џилка се** несвр. в. џитка се (1). – Џилкају се с тојађе, играју се на ливадуту (Гра)“ (Златковић 2014) / „**џилкање** с гл. им. од џилка се *игра џољагама када се џољага баца као коље*. – Џилкање: врљамо тојагу као копље с дебелити крај напред (Соп). Џилкање смо се играли када чувамо овце, да не осебнемо (Рас)“ (Златковић 2014) / „**џипа се** несвр. уп. џипка се 2. *играју се џољагама, које џри игри одскачу*. – Играмо се с тојађе, џипамо се (Вој) / „**џипкање** с гл. им. од џипка се *џасџирска игра џољагама*. – Нај сам волела џипкање, играм се заједно с мушћити (ЦД)“ (Златковић 2014) / „**џитка се** несвр. 1. *бацају се џољагом као кољем или сџирелом*; уп. џилка се. – Џитка се с тојагу, игра се сам (Вој). И ја сам се џиткала, иако сам женско (Соп)“ (Златковић 2014); „**џапка се** несвр. *играју се џољагама*. – Џапкамо се, и све победим (Гос)“ (Златковић 2014); „**педне се** свр. 1. *одскочију шџо више и окренују се око себе у ваздуху шџо више џуџа џре џада* (о џољази у игри џедања). – Мојта се тојага највише педну (Зс. Соп)“ (Златковић 2014). „**отпедне** свр. *бацају џољагу као коље (игра)*. – Кад отпедне тојагу, да се џилне (Соп)“ (Златковић 2014).

Именовање играча: „**џилитање** с. 1. бацање“ (Рајковић 2014) и „**џилиџија** м. играч у игри бацања (џилитања). – Ивко Тимин бил је добар *џилиџија*“ (Рајковић 2014).

Називи за реквизите: „**џилит** Δ м 1. *коље које се баца у истџоименој игри*. – Брз је ко џилит“ (Ћирић 2021).

У дијалектолошкој студији С. Ракић-Милојковић, игру *џедаш* налазимо под називом **педање сас тојагу** и она је описана на следећи начин: „играч седи или клечи, а тојагом (коју држи по средини) удари неколико пута у земљу, да тојага одскочи и одлети у ваздух. Тојага лети напред и притом се окреће *’џеда се’*, а победник је онај који је најдаље одбаци“ (Ракић-Милојковић 1993: 67), али и овако: „А има још једна игра, зове се педање. Седнеш, а можеш и да клекнеш на колена, и онда удараш од земљу тојагом, а онда кад је удариш, она се педа. Чија оде најдаље, тај си седи, а чија најближе, он стално иде, покупља оне тојаге и доноси, и те значи игре тако се завршавају“ (Ракић-Милојковић 1993: 85).

5. Игра на коју наилазимо у дијалекатској студији С. Ракић-Милојковић из 1993. године, али је нема у дијалекатским речницима које смо консултовали, јесте **калишоп**: „са одређене удаљености гађа се каменом даска пободена у земљу и победник је онај играч који најдаље одбаци даску од линије на којој стоје играчи“ (Ракић-Милојковић 1993: 66).

6. Именована игре: „**клис** м 2. *дечја игра клиса*. — Играл 3-деца клис, замалко нее оћоравел“ (Стојановић 2010) / „**клис** м в. *клина*. — Највише смо играли клис, свинћу и педање (Ор)“ (Златковић 2014) / „**клина** ж 2. *дечја игра у којој је главни реквизит клиса*. — Клиса се игра овак: ја врљим клису с тојагу из рупу, а онам једни ју ватају, ако ју увате, ја сам изгубил, ако ју не увате, с њу гацају мојуту тојагу, коју сам турил на рупуту“ (Ћирић 2018) / „**клина** ж *дечја игра клис*; уп. клис. — Играмо клису да не посебнемо (Вој)“ (Златковић 2014) / „**клинска** ж 2. *дечја игра клисом*. — Ајде да играмо клиску“ (Динић 2008)⁸ / „**даваш/надаваш** м *врсѣа игре клиса*. — Клиса се игра (на) даваш и на машку (Гњ)“ (Златковић 2014) / „**sepsе** *пиле изр. игра клиса*. — Овака се игра sepsе пиле (Рс. Пк)“ (Златковић 2014).

У дијалекатским речницима могу се пронаћи и називи за начин играња: „**чалдише** свр. *жесѣоко ударѣи клис у ваздуху у игри клиса*. — Удариш клисат и он отскочи, па га сустигнеш с моткуту, погодиш га и чалдишеш га да одлети колко може подалеко (Пир)“ (Златковић 2017); „**пиле** с мн. 6. *фиг. неѣар у игри клиса ѣри мерењу расѣојања ѣољагом између рује и клиса*. — Када се мери непар, каже се пиле, а када се мери пар каже се sepsа, и тека се понавља све до место куде је одлетел клис (Цер)“ (Златковић 2014); „**баба** ж 4. *у игри клиса расѣојање од 5 до 10 машки*“ (Динић 2008).

Такође, посебно су истакнути и називи за реквизите са којима се игра: „**клина** ж 1. *краѣи чеѣврѣасѣи комад дрвѣи на оба краја укусо ѣресечен да одскочи када се удари клисарником*. — Овчари и козари су се највише играли сас клису“ (Ћирић 2018) / „**клис** м 1. *краѣе дрво, зашиљено на оба краја, које се ѣомоћу машке баца у даљ*. — Да одељам клис и машке, па да се играмо“ (Стојановић 2010); „**машка** ж *иѣѣај за игру клиса*. — Ма, ћу напрајим бољу машку од овуј. — Да га бео закачил с машку, довед би ме пантил“ (Стојановић 2010) / „**мачка** ж 4. *дрво којим се удара клис у игри клиса*; уп. машка (1). — Мачка је дрво с које ударамо клиситу (ТД)“ (Златковић 2014); „**ћумуга** ж в. *ћомуга*. — Тојађе с ћумугу, ка играмо клису (Кс)“ (Златковић 2014); „**баба** ж 3. *у игри клиса водоравно ѣосѣављена ѣалица уз колац*“ (Динић 2008).

Уз речничке описе игре **клис**, у једној од малобројних студија који се тичу пастирске лексике, па и пастирских игара, детаљније се објашњавају правила и процес играња ове игре. Клис се игра тако што се „на једну тојагу пободену у земљу поставља (...) четвртасто парче дрвета дужине тридесетак сантимера (клис), чији су крајеви одсечени накосо 'на отклис'. Другом тојагом један играч удари по клису, а други играч је дужан да клис ухвати у лету“ (Ракић-Милојковић 1993: 66–67). У истом тексту опис игре представљен је и дијалекатским транскриптом: „Направи се, побије се тојага у земљу и онда се направи једно тридесет сантима мало четвртасто дрво, зареже се с једне и с друге, зареже се с једне и с друге стране на отклис и

⁸ Више о начину играња ове игре у селу Нишевац видети у: Љубеновић 1997.

онда стави се на ону тојагу и сас другу тојагу се гађа, онај тамо треба да увати, ако не увати, онда он мора да, да носи код куће..." (Ракић-Милојковић 1993: 85).

7. Именовања игре: „**свињћа** ж *дечја игра слична хокеју на тправи, махом су је играли ђасџири* (упор. свињица). – Свињћа се игра већином јесе-ни, највише смо ју играли по ливаде у Мачино бачиште, па куде Манинску појату, па у Равниште, па при појату на Душана Ћиринскога. Кат почнемо да играмо свињћуту све ни се кокалице на нође надују и поцрвенеју од уда-рање“ (Ћирић 2018)⁹ / „**свињћа** ж 1. *ђасџирска игра у којој играчи насџоје да шџајовима уџерају један џањић у мало удубљење у земљи*. – Къд лети замрктимо овце на Церје, највише смо волели да играмо свињћу“ (Динић 2008) / „**свињћа** ж *ђасџирска игра, најчешће мушка, када се џољагама на-џерује у рују џарче дрвеџа или камена*; уп. свинћа. – Заиграмо се свињћу па заборавимо на стокуту (Вој)“ (Златковић 2014) / „**свинћа** ж. *врста па-стирске игре (у њој се парче дрвета, тзв. свинћа, штаповима утерује у мало удубљење у земљи)*“ (Рајковић 2014) / „**свињка** ж 1. *чобанска игра, в гуца*. — Одавно овчари не играју свињку“ (Стојановић 2010)¹⁰ / „**свињица**² ж *деч-ја игра слична хокеју на тправи, махом су је играли ђасџири*. – Мушка деца су играла свињицу, напраје рупу у зевњу, па имају големе тојађе, кривак га зову, па врље пањушку, и с кривото доле ју укарују у рупуту, а једно пази ру-путу. → *свињћа*“ (Ћирић 2018) / „**свињица** ж. 1.в. **свинћа**“ (Рајковић 2014) / „**гуца**² ж (углавном у мн: гуце) *ђасџирска игра, свињка, у којој се комад облог дрвеџа, зајраво кверга, гони џалицама (машкама)*. – Зберу се овчари, запланду стада, па играју гуцу“ (Стојановић 2010) / „**гуца** ж. 2. в. **гучка**. – *Гуцу су играли овчари*“ (Рајковић 2014) / „**гучка** ж. свињица (пастирска игра), клис“ (Рајковић 2014)¹¹ / „**долка** ж. в. **свинћа**“ (Рајковић 2014). Поред назива у дијалекатским речницима, на ову игру, али под називима **човињка** или **швинџка**, наилазимо и у студији С. Ракић-Милојковић о пастирској лек-сици у Кривовирском Тимоку.

Место на коме се ова игра одвија носи назив мотивисан именом саме игре: „**џолиџиште** (у Кожељу: џолкиште) с. игралиште за **џолку** (в.)“ (Рај-ковић 2014).

Назив за играча ове игре је „**свињар** м 2. *играч у игри свињћа који уџе-рује у рују џарче дрвеџа (свињћу)*. – Свињар укарује свињћу у рупу (ДД)“ (Златковић 2014) / „**гуцар** м. онај ко чува гуцу (тј. камену плочицу) у дечјој игри зв. **гучка** или **гуца** (клис). – Сџ си ти *гуцар*“ (Рајковић 2014).

О развијености играчког система, учесталости играња и значају ове игре у оквиру пастирских игара сведочи и бројност назива за реквизите ко-

⁹ За детаљнији опис начина играња игре **свињћа** у Лужници и Нишави више видети у: Николић 1910.

¹⁰ Више о начину играња ове игре у селу Нишевац видети у: Љубеновић 1997.

¹¹ Према опису игре, **гуца** или **гучка** је истоветна са игром **свињћа**, а не са игром **клис**, са којом је у неколико описа у оквиру дијалекатских речника наведена као синонимна.

јима се игра: „**свињка** ж 2. дрвена кугла која се у игри 'свињке' удара машикама. — С машке се удара свињка, па кџд одлети у цволику, премалејеш одболеж“ (Стојановић 2010) / „**свињћа** ж 2. љањћ који играчи ударају шићайовима док играју 'свињћу'. — За свињћу обично најдемо нећи поманечџк чепар“ (Динић 2008) / „**туз** м комад дрвеша који се шиљагама ућерује у рућу у игри свињће. — Туз или свићћу утерујемо у рупу с тојаће, загревамо се да не осебнемо када пасемо стоку (Вој)“ (Златковић 2022) / „**пањушка** мн. пањушће ж 2. обао комад дрвеша сличан лойћи којим се играла игра свињнице (или свињће). — Мушка деца су играла свињницу, напраје рупу у зевњу, па имају големе тојаће, кривак га зову, па врље пањушку, и с кривото доле га укарују у рупуту, а једно пази рупуту. ⇒ љњушка. → чућушка“ (Ћирић 2018) / „**ћулумица** ж 2. лойћица, кверга. — Турил на штап ћулумицу. — Играју свићћу, па ударају неку ћулумицу са[с]-штапови“ (Стојановић 2010); „**кукаља** за свићћу изр. шиљага са благо подвијеним дебљим крајем, шогодна за игру свићћа. — Има си посебна тојага за туја игру, кажемо у кукаља за свићћу (Гос)“ (Златковић 2017) / „**чебрњак** м 3. крива шиљага за игру свињће. — Чебрњак је крива тојага за играње свићћу (Б – Лс)“ (Златковић 2017) / „**чучуљ** м 4. изр. **тојага с чучуљ** шиљага са благо шовијеним дебљим крајем. — Тојага с чучуљ прави се, крива доле, напрајено, да играмо свићћу (Зс)“ (Златковић 2017) / „**криваг** мн. кривази / криваси м 1. овчарска баћина, мало шовијена на дебљем крају, за разлику од шијаге која је шрава. — Криваг се прави од иземак, и требе да буде окол метар, метар и пол дљг. С кривази смо играли свићћу. Стокари су све с криваси ишли, и с ћи играли свићћу“ (Ћирић 2018) / „**кривачка** ж. тојага којом се игра тзв. **свињница** (в.)“ (Рајковић 2014) / „**свињница** ж. 2. сам 'пак' у пастирској игри зв. **свињница**“ (Рајковић 2014) / „**плик**, мн. **пликове** м. 2. мало удубљење испред учесника у пастирској игри 'свињница' или 'свињћа'. — Сваћи од нас чува с товагу свој шлик да не улезне свињћа у кош м. средишња рупа у игри зв. 'свињћа'“ (Рајковић 2014) / „**чучуљ** м 3. фиг. закривљено задебљање на дебљем крају (храсшове) шиљаге. — Нашарана тојага и саш-чучуљ, да играмо свићћу (Зс)“ (Златковић 2014); „**кош** м 4. фиг. рућа у ценћру круга у игри 'свињће'. — Свињар укарује свићћуту, а остали варде кошат (ТД)“ (Златковић 2014).

О начину, али и тежини ове игре сведочи следећи дијалекатски пример: „**кокалица**² ж анат. зглавак, зглоб, чланак на нози (упор. глецањ). — Кат почну да играју свићћу, све им се кокалице на ноје надују и поцрвенеју от свићћуту“ (Ћирић 2018).

Поред поменутих именовања игре која се срећу у речницима, у студији о пастирској терминологији Кривовирског Тимока наилазимо и на именовање ове игре као **човињка** или **швињка**: „игра се тојагама које на доњем крају имају задебљање 'бућу', а којима се удара лопта направљена од мусе (посебна врста печурке која се ствара на трулом дрвету). Циљ је утерати лопту од мусе у рупу направљену у земљи (игра је налик данашњем хокеју на трави)“ (Ракић-Милојковић 1993: 67).

8. Именовање игре: „**стоелџа** (Стубал) ж. пастирска игра налик клису“ (Рајковић 2014). И у Кривовирском Тимоку среће се ова игра под називом **стојељка**: „Игра је налик клису, мери се *’колко ђеда’* играч одбаци дашчицу. Других детаља мештани се не сећају“ (Ракић-Милојковић 1993: 67).

9. Именовање игре: „**титра** ж *дечја игра каменчићима или куглицама од ђечене земље* (упор. бапка²). – Док овце пладњују, ни играмо титру, на-беремо ситни камењице, па простремо дреју, па тџа једн врљимо увис, и док он лети ни гребнемо од онија доле, и претуримо на друго место, и кој има више камичичи на тој место, он је надиграл“ (Ћирић 2018) / „**титра се** несвр. *играјџи се џијџре*. – Титрамо се с пет кашка или с пет титре (Пир)“ (Златковић 2014) / „**титрање** с гл. им. од титра се *дечја игра бацања увис и дочекивања у руку лојџица од ђечене земље, каменчића или кошчица*; уп. титре. – Кашци или титрање се играмо (Пок. Ор)“ (Златковић 2014) / „**титре** ж мн. в. титрање. – У титре смо се играли (Мр)“ (Златковић 2014).

Реквизити за игру: „**титрач** м в. титрушка. – Од камење ситни титрачи, пет, па смо се титрали (Бз)“ (Златковић 2014); „**титрушка** ж *лојџица ђечене земље, каменчић или кошчица из скочног зглоба јагњџа или јарџа, у игри џијџре*; уп. титра, титрач. – Титрамо се, титрушџе од кашк (Цер)“ (Златковић 2014).

10. Именовање игре: „**топ** м 1. *џасџирска игра*. – Играмо се топ да не озебнемо кад чувамо стоку (Тм)“ (Златковић 2022) / „**топ у стену** изр. *дечја џасџирска игра*. – Играли смо се топ у стену (Тм). Играмо се топ (у стену) (Соп)“ (Златковић 2014).

11. Именовање игре: „**чула** ж уп. чуља, чуљџа (1) 2. *врџа џасџирске игре џољагама*; уп. чулка (2). – Игру се чулу да не осебну (Вој)“ (Златковић 2014) / „**чулка** ж 2. в. чула (2). – Играмо се чулку (Гос)“ (Златковић 2014) / „**чуља** ж 2. в. чула (2). – С тојаџе играмо чуљу, педање, цилкање, свињћу (Ор. Соп). Бијемо чуљу, врљамо се с товаџе да у оборимо (ТД)“ (Златковић 2014) / „**чуља** ж. врста дечје старинске игре (играли су је и чобанчићџи)“ (Рајковић 2014).

Именовање играча: „**чуљар** м *играч чуље који чува чуљу у џџоименој игри*; уп. чулација. – Играмо чуљу и ја сам чуљар (Пир)“ (Златковић 2022) / „**чуљар** м *играч чуље који чува чуљу у џџоименој игри*; уп. чулкар. – Ме-њујџш чуљаратога кад погрџиш (Ор). Чуљар чува чуљу (Зав)“ (Златковић 2014); „**замитач** м *џоследњи играч у игри чуље*. – На крај замитач све сабере (Зав)“ (Златковић 2014).

Називи реквизита: „**чула** ж *дрвени џредмеј у игри чуле који се најџада или брани*. – Чуларат брани чулуту с тојагу, а ми у с наше тојаџе нападамо, да му у узнемо (Пк)“ (Златковић 2022); „**чуљ** м *џрокраки џредмеј од дрвејџа који се удара џољагом џри игри чуле*. – Тој што ударамо с тојаџе када се играмо чуљу, зовемо чуљ (При)“ и „**чуљџа** се несвр. *играјџи се чуле, џасџирске игре џољагама*. – Ајде да идемо да се чуљџамо, да не осебнемо (При)“ (Златковић 2017) / „**чуљџа** ж. трокрако дрво које чобанчад у игри

гађа, као и назив те игре. – *Чуљћа* се постаи на мегдан, па ју тегај гацамо с товађе, а туј игру зовемо и **чуља**“ (Рајковић 2014) / „**чулка** ж 3. *ракља са тѝри крака за играње игре чулка*. – Чулка је од лъко дрво и има три-рога (ДД). Чулка се помешта како тојага у драњешку (Гос)“ (Златковић 2014).

*

Поред игара уз које стоје ознаке *ѝастѝирска* или *чобанска* и томе слично, овде ћемо побројати именовања (и синонине) за бројне дечје игре које се играју напољу, на ливади, пољу, гувну и другде, а могли су их играти и пастири / чобани, јер су они неретко заправо у дечјем узрасту. Иако су неке од њих игре које се могу играти и у затвореном простору и у оквиру окућнице, ми ћемо овом приликом дати примере који се тичу њиховог играња на местима где се чува стока.

1. Једноставне игре, без реквизита, у којима се показују брзина, спретност, координација и оријентација: **претич** (претицање) (Златковић 2017); **гоњеш** (Златковић 2014) / „**ломчичи** (...) девојчетија наклекају, а једно около овива и трчи (Соп)“ (Златковић 2014); **клеца** (ходање на једној нози) (Златковић 2014); **наназадачѝи** (Ћирић 2018); „**орјачѝина барјачѝи** изр. *игра у којој деца сѝоје у две насѝрамне врсѝе*“ (Златковић 2014); „**столичка** (...) 2. *дечија игра носања*“ (Ћирић 2021); „**цапкање** (...) 1. *ѝребацивање ѝреко главе*“ (Златковић 2014); „**тркаљање с коѝрљање**“ (Ћирић 2021); „**чауш** (...) 2. *игра ћорава бака; играч везаних очију у игри ћорава бака*“ (Златковић 2014) / „**чучумига** ж 1. *ћорава бака, врсѝа дечје игре завезаних очију*“ (Златковић 2014) / **чучумигало** (Златковић 2014) / „**шушумига** ж 1. *дечја игра ћорава кока, у којој шушумига, онај коме су везане очи, ѝѝѝањем ѝреѝознаје кога је ухваѝио*“ (Пет и Вој) (Златковић 2014); **шуга** (Ћирић 2018); **кашк** (титрање) (Златковић 2018); **жмурке** (*жмурка, куѝеж, куѝашка, укуѝаш*) / „**кутачка** ж в. *куташка*. – Игро се кутачку, жмимо, кријемо се, запљувујемо се (При)“ (Златковић 2014) и др.

2. Дечје игре прескакања: „**прерипување** (...) 1. *игра ѝрескакања*“ (Златковић 2014) / **длго магаре** (међусобно прескакање) (Златковић 2014)¹² / **труло магаре** (игра заскакања) (Златковић 2017) / **труло магаре** (игра прескакања) (Златковић 2014) / **труле кобиле** (Стојановић 2010) / **трула кобила** (Златковић 2014) / **магаре** (међусобно прескакање) (Златковић 2014) / **магарица** (наизменично прескакање) (Ћирић 2018) / **муле** (међусобно прескакање) (Златковић 2014) / **чучање** (међусобно прескакање) (Златковић 2014) и др.

3. Игре са каменчићима или зглобним костима јагњета: **бапка** (игра каменчићима) (Златковић 2014) / **кѝшѝци** (Ћирић 2018) **пиљке** (игра каменчи-

¹² За детаљнији опис начина играња игре **длго магаре** у Лужници и Нишави више видети у: Николић 1910.

ћима) (Стојановић 2010)¹³; **титура** (игра шареним каменчићима) (Стојановић 2010) / **плочће** (игра каменним плочицама) (Ћирић 2018) / **пулове** (титрање, игра дугмићима или каменчићима) (Златковић 2014) / **тирке** (игра каменчићима) (Стојановић 2010) / **тупица** „игра са њеј лойијасијих комадића (џарче цигле, каменчићи, кости из скочног зглоба јагњећа или јарећа)“ (Златковић 2014) / **тупице** (Златковић 2014) / **шарица** (набацивање камена на линију) (Ћирић 2018) / **шупа-грба** (игра јагњећим костима) (Златковић 2014) / **од роб за роб** (сложенија игра камењем) (Николић 1910)¹⁴ и др.

4. Различите дечје игре прстима и шакама: **гиле-гусе** (Стојановић 2010); **гуса-гуса** (Златковић 2014) / **зу** „игра (одраслих) мушкараца ударањем у испружени длан и погађањем ко је ударио, зуца“ (Златковић 2014) / **игра назу** (Рајковић 2014) / **назу** (Рајковић 2014) / **зујке** (Стојановић 2010) / **зуј-капа** (Стојановић 2010) / **суј капа** (Стојановић 2010) / **бъз** (зу) (Златковић 2014) / **сьр** (зу) (Златковић 2014) / **пију-квак** „дечја игра њри којој се деца држе обема рукама једно за друго и говоре њију-квак, њодражавајући њилиће и квочку“ (Златковић 2014) / **пију-квац** (Златковић 2014) / **чив или тек** (пар-непар) (Златковић 2014) / **чив-тек** (погађање) (Ћирић 2018) и др.

5. Дечје игре уз помоћ различитих реквизита: **куткут-анђел** „дечја игра са њијирама (њиљцима)“ (Златковић 2014) / **стругара** „игра канайом који се њокреће њрсњима“ (Стојановић 2010) / **тиквиче** (Златковић 2014) / **ђуш-капе** (игра шутирања капе на рупу) (Стојановић 2010) / **шорка** (шорање капе) (Ћирић 2018) / **вузбал** (игра шутирања лопте, ногомет) (Ћирић 2018) / **одузимачка** (игра у којој се губи један по један реквизит) (Ћирић 2018) / **наковањ** (игра лоптом која се зове њој) (Николић 1910)¹⁵; **ђуле** (игра са лоптом или гвозденим ђулетом и каменом) (Николић 1910)¹⁶ и др.

Игре и/или њихове варијанте које су овде представљене играле су се у скоро свим крајевима призренско-тимочке дијалекатске области, а ми смо се потрудили да прикажемо оне са најкарактеристичнијим именовањима и описима.

*

Додајемо овде још неколико детаља од значаја за нашу тему и богатство лексике посредно везане за пастирење. Неретко се пастири у летњим месецима купају у реци, али и играју различитих игара у води: „**брбењика** ж дечја игра у води и око ње. – Играмо се с воду, газимо, прскамо се, и туја игру смо звали брбењика (Рс)“ (Златковић 2022); „**одбрбењикаше** м рет. игра на води. – Играмо се поред рекуту одбрбењикаше (Рс)“ (Златковић 2022); „**пуњоглавац** м зоол. њуноглавац. – Ватамо пуњоглавци, пуштамо ђи у воду, играмо се (Рс)“ (Златковић 2022); „**брзгало од цволику** изр. дечја

¹³ Више о начину играња ове игре у селу Нишевац видети у: Љубеновић 1997.

¹⁴ Више о игри **од роб за роб** видети у: Николић 1910.

¹⁵ Више о игри **наковањ** видети у: Николић 1910.

¹⁶ Више о игри **ђуле** видети у: Николић 1910.

играчка којом се њрсају међусобно. – Брзгало од цволику правимо па се прскамо (Јел)“ (Златковић 2017) / „**бъзгало** с *шиџраљка од зове коју деца сама њправе и користиџе.* – Правимо бџзгала. Бџзгало штрца воду, играмо се, прскамо се (Брл)“ (Златковић 2017); „**чамба** се несвр. *куџаџи се у реци са уживањем.* – Отидемо на рекуту и чамбамо се и играмо по цел дџн (Рс. НМл)“ (Златковић 2017).

*

Иако је у овом раду фокус на пастирским / чобанским играма и надметањима, не можемо а да, макар у најкраћем, не поменемо и понеке играчке којима су се, као и већина деце, играла и она деца која су чувала стоку. Овде напомињемо и то да су – за разлику од игара – играчке, поготово оне које су прављене самостално и током боравка у природи, углавном бивале универзалне – служиле су за игру једнако и девојчицама и дечацима.

При игрању, пастири су, поред реквизита за одређене игре који су били од природних материјала, користили за играње и разне врсте тзв. играчака, као што су:

1. прскалице – **брзгало** (Златковић 2014);

2. звучне играчке – **врждало** (Ћирић 2018) / **вуждало** (Ћирић 2018 и Динић 2008) / **вудало** (Динић 2008) / **врждаљћа** (Рајковић 2014) / **свечка** (Динић 2008) / **свекаљћа** (Рајковић 2014) / **дрњћало** (Рајковић 2014) / **тропка** (Рајковић 2014) / **траскалче** (звечка) (Стојановић 2010) / **цунцало** (чекетало или чекеталка) (Рајковић 2014) / **удило** (дечје гусле) (Рајковић 2014) / **ладеж** (Златковић 2014) / **пуканче** (Златковић 2017) / **пуцало** (Златковић 2014) / **пуцаљћа** (Златковић 2014);

3. играчке за самосталне игре – **гигаља** (штуле) (Стојановић 2010) / **котловарка** (за ношење воде) (Златковић 2017) / **тиквиченце** (налик лопти) (Златковић 2022) / **титрица** (каменчић који служи као лопта) (Златковић 2022) / **тркало** (обруч) (Стојановић 2010) / **тумбас** (од тикве за котрљање) (Златковић 2022) / **цацурка** (шишарка) (Златковић 2014); **цар** (кост из скочног зглоба јагњета или јарета) (Златковић 2017) / **чакало** (играчка од суве кукурузне стабљике) (Златковић 2022) / **шупљикас** (шупљина у стаблу зеластих биљки од које се прави прстење) (Златковић 2017);

4. играчке за дечаке – **пушкало** (Златковић 2014) / **цедилце** (део праћке) (Златковић 2017) и др.

ЧОБАНСКА НАДМЕТАЊА

Чобанска надметања су посебне такмичарске, индивидуалне игре које су поред забавног карактера имале и социјалну функцију. Иако је у литератури већ устаљен назив *чобанска надметања*, у речницима се у смислу описа наилази и на формулацију *борилачке игре*, јер се њима посебно исказује снага играча. Наиме, ове игре су у већој мери играли старији момци и

на тај начин одмеравали снагу, показивали спретност и практично зрелост и спремност за женидбу. Неретко су ова надметања била измештана из природне околине, инкорпорирана у програме „сусрета села“ и представљала су вид неке врсте изнуђених и кореографисаних чобанских надметања.

1. Именовање игре: „**метка се** несвр. 1. *бацајџи камен с рамена у игри*. – Меткамо се, овчаре, да не осебнемо (Дој)“ (Златковић 2014); „**меткање** с гл. им. од метка се *бацање; игра бацања камена с рамена*. – Овај стара вила је за меткање? (Дој). Че се играмо меткање (Дој)“ (Златковић 2014) / „**мећање** с. 2. *бацање камена с рамена*. – Сабрали се момци на мећање“ (Рајковић 2014). „Ову игру играју момци тако што бацају камен што даље могу, а чине то преко главе, изаврље, из залета (изатрке), или из окрета. Камен се могао бацати са рамена или целим телом“ (Аксић 2020: 59). Николић у селима Стрелац и Сопот примећује да се момци такмиче у дизању, ношењу и бацању „неког великог камена (...) као утакмица у јачини“ (Николић 1910: 392).

„Поред назива за игру, наилазимо и на назив за победу при бацању“ (Аксић 2016: 54): „**надврљен**, -а, -о надмашен у бацању. – Нећи мора да буде и *надврљен*, ако му нее мило“ (Рајковић 2014).

2. Именовање игре: „**претрзање** с *једна од ђасџирских борилачких игара*. – Седнемо назем, па саставимо нође у нође, и уватимо се за тојагу, и сваћи сеца комто себе, ако га претргнем, или га макар дигнем одзем, ја сам победио, тај игра се зове претрзање“ (Ћирић 2018).

3. Именовање игре: „**надрипушка** ж. такмичење у скакању. – Доста с туј вашу *надрипушку*, бре, чека ни работа“ (Рајковић 2014). „Скаче се из места и из залета, а победник је ко скочи најдаље“ (Аксић 2020: 59).

„Неколико глаголских и именских речи из Динићевог и Рајковићевог речника јасно указује на постојање различитих игара везаних за скакање и на њихову фреквентност“ (Аксић 2016: 53): „**надрипа** несвр. *скаче даље од осталих*; упор. надрипуе. – Къд се надрипамо, ја га обовезно надрипим“ (Динић 2008) / „**надрипа се** несвр. *џакмичи се у скоку у даљ*. – Надрипимо се куј че подолек да рипне“ (Динић 2008) / „**надрипање** с гл. им. од *надрипа*“ (Динић 2008) / „**надрипи** свр. *скочи даље од некога*. – Мог те надрипим къд год рекнеш“ (Динић 2008) / „**надрипување** с гл. им. од *надрипуе (се)*“ (Динић 2008) / „**надрипуе** несвр. *в. надрипа (несвр.)*. – Надрипуем и, наравсћи да и надрипуем, кво су они за мен“ (Динић 2008) / „**надрипуе се** несвр. *в. надрипа се*“ (Динић 2008) / „**надрипен**, -а, -о надскочен, побеђен у скоку. – Само сам тъг *надрипен*, никад више“ (Рајковић 2014) / „**надрипнут**, -а, -о *в. надрипен*“ (Рајковић 2014) / „**надрипуван**, -а, -о надскакиван, надмашиван у скакању“ (Рајковић 2014). Ова игра се играла и као обична, чобанска игра, али је због учесталости играња и међу старијим чобанима, као и због њеног карактера, сврставамо и у чобанска надметања.

4. Именовање игре: „**грвљење** с гл. им. од грвље 1. *игра рвања и дављења (мачака, ђаса, деце); џуча на земљи*. – Цел дън грвљење, трчање по лопту, а говедата деда чува (Брл)“ (Златковић 2014, уп. горе стр. 239).

Поред именовања игре, у дијалекатским речницима наилазимо и на глаголе „којима се именује начин побеђивања у рвању“ (Аксић 2016, 53): „**оваља** несвр. 1. *йобеђује у рвању и сл.* – Мој унук Вукашин оваља сву децу у школу“ (Динић 2008) / „**отрти** свр. *избаци гузицу у игри борења* (упор. борење). – Он мене увати за каиш, и ја њега, мало отртимо дупе и ја и он, и боримо се док једн другог не пребори“ (Ћирић 2018). А поред поменутих глагола, бележе се и лексеме којима се описују поражени играч или онај који побеђује: „**надборен**, -а, -о побеђен у рвању. – *Надборен* сам затој што сам у то време гладувао“ (Рајковић 2014); „**надбори** свр. надјача у рвању, победи рвајући се. – Јучер Дача на Крс *надборил* сви момци“ (Рајковић 2014).

Такође, срећу се и именовања за сегменте ове игре и начине њеног играња: „**перде** с. 2. ритуална игра рвача пред саму борбу. – Без *йерде* се никад несу обарали“ (Рајковић 2014); „**покошће** с. положај у рвању кад оба рвача у борби падну насатице (’на сџ’), што се оцењује као да нема победника (нерешено), те се рвачи изнова хватају у коштац. – Пошто је овој *йокошће*, че морају пак да се обарају“ (Рајковић 2014).

5. Код Николића у студији се, у селима Стрелац и Сопот, среће и игра „**вучење прстима** (великим прстом) као оглед, да се види јачина“ (Николић 1910: 392).

Закључне напомене

Бројност пастирских игара и надметања, њихова комплексност, простраћеност и шароликост назива већ на први поглед доводе до закључка о важности и учесталости игара које представљају свакодневну активност пастира. Пастирске игре имале су различите функције: забавну – да се прекине време током чувања стоке, социјално-педагошку – да се развије социјална комуникација, ојача дружење, да се развије такмичарски дух, научи се прихватање пораза и сл. Чобанска надметања су, поред поменутих функција које деле са пастирским играма, имала и додатну социјалну функцију, ону која се огледала у спремности мушкарца за женидбу, тј. имала су улогу у „обреду“ прелаза из дечјег у момачки узраст.

Неке пастирске игре и чобанска надметања „данас су се претворили у дечје игре и задржали се у форми налик некадашњој“, или су промениле материјал реквизита (**жмурке**, **бапће** – данас кликерање и др.), док има и оних које „су прерасле у педагошке дечје игре“ (**претезање** – једна од такмичарских игара у оквиру физичког васпитања и др.). Такође, има и оних које су „промениле назив и модернизовале своје реквизите, па су неке од њих прерасле чак у спорт“ (**гуцање** – хокеј на трави, **меткање** – бацање кугле у атлетици и др.) (Аксић 2019: 37).

Реквизити су важан елемент већине пастирских игара и чобанских надметања. С обзиром на то да су се ове игре играле у природи, и сами реквизити били су прављени од природних и лако доступних материјала, најчешће од дрвета (тољаге), камена (каменчићи), кости – **кашк** (јагњећа или

јарећа кост скочног зглоба) и свињске бешике – **дувало**, **дијо**, **меј**, **мејур**, **пендул** и др. (за лопту), и тако даље. Богатство и значај реквизита огледа се и у бројности назива за њих, за њихове различитости по изгледу, па чак и за делове реквизита. Посебност се огледа и у некој врсти микроназива за реквизите мотивисаних именовањем игре: *каменчић* или *кост* у игри **титра** – **титрушка** ж *лојџица ђечене земље, каменчић или кошчица из скочног зглоба јажњетиа или јареџиа, у игри џиџије* (Златковић 2014), *дрво* у игри **клис–кписа** ж 1. *краћи чеџврџасџи комад дрвеџи на оба краја укусо џресечен да одскочи када се удари клисарником* (Ћирић 2018) и др.

Женске и мушке игре биле су одвојене, а до мешања полова током игре долазило је ретко, углавном у појединачним случајевима, па смо тако у дијалекатским описима игре **џипкање** наишли на следеће коментаре: „**џипкање** (...) џасџирска игра џољагама. – Нај сам волела џиџкање, играм се заједно с муџиџи (ЦД)“ (Златковић 2014) / „**џитка** се несвр. 1. *баџаџи се џољагом као коџљем или сџрелом* (...) *И ја сам се џиџкала, иако сам женско* (Соп)“ (Златковић 2014). Природно, због поделе послова у домаћинству, чобанских игара углавном су се играли дечаци и млади момци, ређе девојчице, док су чобанска надметања била намењена искључиво особама мушког пола. Због малобројности женских пастирских игара, овде ћемо посебно истаћи оне до којих смо дошли уз помоћ ексцерпирања грађе из дијалекатских речника. Једна од игара у којима се јасно назначава да се играла током пастирења јесте **плетене венаца**, а на податак смо наишли у примеру којим се шире описује лексема „**друшка** ж *другарица, џријаџеџица. – Под овуј џреџиу се до џолани играла, с друџије венци џлела и овце чувала, а са девоџа џосџила*“ (Ћирић 2018). Посебност се свакако огледа и у начинима игре дечака и девојчица, где се јасно може уочити да су се девојчице играле физички мање захтевних игара. Остале игре, за које је посебно назначено да их играју девојчице, припадају дечјим играма, али су се могле играти и током пастирења: „**орјачџина барјачџи** изр. *игра у којој деца сџоје у две насџрамне врџије. – Највише смо се играле орјачџи на барјачџи*“ (Златковић 2014); „**бапка** ж *округао каменчић (са пет оваквих каменчића деца су играла игру „бапће“, пиљци).* – *Свако девојче си је имало његове байџе, и куџало ји је џо џеџови, џорбичеџија, џрекај басамаци, џрекај кайџу, да су негде на згону, ал да несу бџи сваком на очи. ♠ титра*“ (Златковић 2014); „**кџьџи** мн. м *назив дечје игре. – Овај игра се игра исџо ко байџе, саде сас кџьџи. Байџе и кџьџи су играла саде девојчеџија*“ (Ћирић 2018); **пиљке** „игра група девојчица, најмање две, а обично више њих, које се ’триџкају’ пиљцима“ (Љубеновић 1997: 316) и др.

Табела

број игре	назив игара	Тимок	Пирот	Кривовирски Тимок	Црна Трава	Лужница
1	бебљак		да			
	бебњак, куле					да
2	врије		да			
3	дићање	да				
4	драње, драњеш, драњешка, дрњеш, дрњешка, педаш, педа се		да			
	цапкаш, цапавица, цапкање, чилкање с тојагу, зипање, зипка		да			
	педање (с тојагу), сипка, цапање	да		да		
	џипкање, џипкалђа	да	да		да	да
	нишкање, шика се					да
5	калишопа			да		
6	клис				да	
	клис, клиса, даваш/надаваш, серсе пиле		да			
	клиса					да
	клиска	да				
	клис			да		
7	свињћа		да			
	свињћа, свинћа, свињица, гучка, џолка	да				
	свињћа, свињица					да
	свињка, гуџа				да	
	човињка, швињка	да	да	да	да	да
8	стоелђа	да				
	стоелка			да		
9	титра					да
	титра се, титрање, титре		да			
10	топ, топ у стену		да			
11	чула, чулка, чуља		да			
	чуља	да				

Када се говори о пастирским играма, уз помоћ развијености лексике, може се закључити које су се игре најрађе и најчешће играле. Те игре биле

су: **свињћа** (свинћа, свињка, свињица, гуца, гучка, цолка и др.),¹⁷ **драње** (драњеш, педаш, педање, цапкаш, чилкање, ципкање и др.) и **клис** (клина, клиска, *serpe* пиле и др.).

Циљ овога рада, дакле, био је да истакнемо богатство пастирских игара и чобанских надметања, њихов значај за пастирење, па самим тим и да дамо извештај допринос истраживању пастирске лексике на простору П-Т говора, која је у овоме случају веома разнолика. Тако се за већину игара јавља више назива, који означавају исту или веома сличну игру, о чему је већ било речи. Овде ћемо табеларно (в. Табелу) представити систематизацију тих назива, која би – чини нам се – могла послужити као корисна „алатка“ за нека будућа исцртавања карата. Ипак, мора се имати у виду да се уз помоћ примера из дијалекатских речника не може стећи потпуна слика распрострањености одређеног термина, те би подаци прикупљени током теренских истраживања морали бити укључени ради прецизније систематизације, будући да и поред изузетног значаја дијалекатских речника, који су права ризница лексике народних говора, у њима не могу бити прибележени сви термини који се налазе на датом подручју.

Такође, скрећемо пажњу и на пастирске игре забележене у Кривовирском Тимоку, у помињаној студији С. Ракић-Милојковић, које смо уврстили у табелу управо зато што се на основу њих јасно увиђа ширина истоветних културолошких црта, које се у понеким случајевима не морају поклапати са ареалима језичких особености, при чему разлике које се појављују на акценатском плану или у неком другом фонетском детаљу свакако не потиру закључак о одређеној компактности ученог културолошког ареала.

*

На крају бисмо додали неке смернице за будућа истраживања на ову тему. Први задатак за даља истраживања био би да се уочи очуваност ових игара на територији П-Т говора данас, као и да се забележе начини њихове трансформације у смислу промене правила играња, материјала за реквизите, могућег чешћег мешања полова учесника, па чак и самог назива игре и формирања нових игара и спортова на старој основи, или сасвим извесног потпуног губљења појединих игара и др. Овим могућим променама недвосмислено су допринеле бројне социјалне промене до којих је дошло након Другог светског рата, „уз продор нових технологија и захтеве модерног друштва“ (Аксић 2016: 64).

Други задатак истраживача био би да се ова лексика допуни, да се направе, уколико је могуће, прецизнији описи представљених игара, те да се

¹⁷ Да је *свињћа* била најпопуларнија игра сведочи и следећи закључак М. В. Николића произишао из теренских истраживања: „Но свуда у целом овом крају може се рећи најомиљенија је игра код дечака, па и код одраслих момака: *свињћа*. То је и чобанска прва игра. После ове игре долази игра: *мачке*“ (Николић 1910: 392).

тако уобличена истраживачка тема инкорпорира у целокупни корпус игара ове врсте на територији Србије. Уз помоћ бројних аспеката играчког корпуса, као што су: називи игара, начини играња, временски период играња, место на коме се игра, учесници у игри, реквизити, материјали и др., може се доћи до још опсежнијих закључака о значају пастирења, начинима и врстама пастирења, географском распореду, друштвеном односу међу пастирима итд. Дакле, овај би рад могао послужити и као основа за даља истраживања и као допуна постојећим истраживањима пастирских игара и чобанских надметања, која би обједињена могла чинити једну обимну и релевантну студију, дајући сада већ прецизнији и потпунији преглед пастирских игара и чобанских надметања на територији Србије.

Литература

- Аксић 2016: Аксић, Нина. „Традиционалне друштвене игре и деље играчке Тимока“. *Етнокултуролошки зборник XX* (ур. Недељко Богдановић). Сврљиг: Етно-културолошка радионица – Сврљиг, 2016, 51–65.
- Аксић 2019: Аксић, Нина. „Традиционалне друштвене игре у Србији“. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини XLIX(2)*, Косовска Митровица, 2019, 25–42.
- Аксић 2020: Аксић, Нина. „Лексика традиционалних друштвених игара у Ваљевској Подгорини“. *Из лексике сџановања у Ваљевској Подгорини: Етнолингвистички огледи* (прир. Драгана Радовановић и Милина Ивановић Баришић). Нови Сад: Матица српска, 2020, 57–66.
- Антонијевић 1982: Антонијевић, Драгослав. *Обреди и обичаји балканских сџочара*. Београд: Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт, 1982.
- Богдановић 2019: Богдановић, Недељко. „Пастирски речник југоисточне Србије“. *Српски дијалектолошки зборник LXVI/2*, Београд, 2019, 637–739.
- Васић 1990: Васић, Оливера. „Народне игре Ваљевске Колубаре“. *Истраживања VI Ваљевска Колубара* (ур. Синиша Бранковић). Ваљево: Народни музеј Ваљево, „Милић Ракић“ Ваљево, Самоуправна интересна заједница друштвених делатности Ваљево, 1990, 343–387.
- Ђорђевић 1907: Ђорђевић, Тихомир (ур.). „Српске народне игре“, Књига I. *Српски етнографски зборник 9*, Београд, 1907.
- Крел 2005: Крел, Александар. *Деље игре, Традиционалне српске шакарске деље игре у Товаришеву (Бачка)*. Београд: Српски генеалогски центар, 2005.
- Љубеновић 1997: Љубеновић, Света. „Деље игре на смотри материјалне и духовне културе становника села Нишевца“. *Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области III* (ур. Недељко Богдановић). Сврљиг: Етно-културолошка радионица – Сврљиг, 1997, 316–318.
- Милосављевић 2017: Милосављевић, Тања. „Лексика српског призренског говора“. *Српски дијалектолошки зборник LXIV*, Београд, 2017, 1–601.
- Николић 1910: Николић, М. В. „Етнолошка грађа и расправе из Лужнице и Нишавце“. *Српски етнографски зборник 16*, Београд, 1910, 481–563.

- Ракић-Милојковић 1993: Ракић-Милојковић, Софија. „Пастирска терминологија Кривовирског Тимока“. *Српски дијалектолошки зборник XXXVIII*, Београд, 1993, 11–148.
- Савић-Грујић 2019: Савић-Грујић, Ана. „Лексички синоними у Речнику пастирства југоисточне Србије“. *Животи посвећен прагању за етничким идентитетом* (ур. Маца Царан Андрејић и Миљана-Радмила Ускату). Темишвар: Западни универзитет у Темишвару, 2019, 219–227.

Извори

- Динић 2008: Динић, Јакша. *Тимочки дијалекатски речник*. Монографије 4. Београд: Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, 2008.
- Златковић 2014: Златковић, Драгољуб. *Речник широкског говора*, Том I, А–Њ, Том II, О–Ш. Београд: Службени гласник, 2014.
- Златковић 2017: Златковић, Драгољуб. „Допуна речнику пиротског говора“. *Српски дијалектолошки зборник LXIV*, Расправе и грађа, Београд, 2017, 603–993.
- Златковић 2020: Златковић, Драгољуб. „Друга допуна пиротском речнику“. *Српски дијалектолошки зборник LXVII*, Расправе и грађа, Београд, 2020, 123–297.
- Златковић 2022: Златковић, Драгољуб. „Трећа допуна речнику пиротског говора“. *Српски дијалектолошки зборник LXIX*, Београд, 2022, 103–280.
- Рајковић 2014: Рајковић, Љубиша Кожељац. *Речник тимочког говора*. Неготин: Књижевно-издавачко друштво Лексика (Зајечар: Деркс), 2014.
- Стојановић 2010: Стојановић, Радосав. „Црнотравски речник“. *Српски дијалектолошки зборник LVII*, Београд, 2010, 23–1060.
- Ћирић 2018: Ћирић, Љубисав. „Речник говора Лужнице“. *Српски дијалектолошки зборник LXV/2*, Београд, 2018, 1–1166.
- Ћирић 2021: Ћирић, Љубисав. „Допуна речнику говора Лужнице“. *Српски дијалектолошки зборник LXVIII*, Београд, 2021, 605–771.

Nina V. Aksić
Institute of Ethnography SASA, Belgrade

PASTORAL GAMES AND SHEPHERD COMPETITIONS IN THE PRIZREN-TIMOK SPEAKING AREA

S u m m a r y

In this paper, with the help of sources from dialect dictionaries, we have presented games accompanied by a description of *pastoral* or *shepherd* games. In addition to the terminology, a complete description of the game, players, props and everything else that could be found in the aforementioned dictionaries is given. With this paper, we highlighted the wealth of shepherd games and shepherd competitions, their importance for shepherding, as well as their contribution to the pastoral lexicon in the area of the Prizren-Timok dialects. In addition to the textual part, the importance of this work also lies in the tabular presentation of the lexicon of the games, which may be a useful “tool” for some future map drawing.

Keywords: pastoral games, pastoral toys, shepherd competitions, Prizren-Timok speaking area.

ПАРАЛЕЛЕ – ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИ ГОВОРИ
И ДРУГА ПОДРУЧЈА

Јована Д. Бојовић Јоксимовић*
Институт за српски језик САНУ, Београд

ПАСТИРСКА ЛЕКСИКА ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИХ ГОВОРА У ШИРЕМ КОНТЕКСТУ

Циљ рада биће успостављање одређених паралела одабраног лексичког фонда призренско-тимочке дијалекатске области, ексцерпираних из *Пастирског речника југоисточне Србије*, а допуњеног подацима из пунктова Косова и Метохије добијених на основу *Уједињеника*, са једне стране, и лексичког фонда истражених области Срема, Кривовирског Тимока и Пећког Подгора, од којих последње две непосредно суседују са истраженом дијалекатском облашћу. Даљом компарацијом резултата истраживања и поређењем издвојених семантичких поља представиће се и реконструисати сегменти пастирења у ширем контексту. Будући да смо истакли да су у средишту истраживања појмови овчарства, издвојићемо и анализирати лексичке јединице које се односе на особе које чувају стоку и неке радње у вези са чувањем стоке (оваца) и лексичке јединице које се односе на сезонско сточарење, док ће анализом бити обухваћена и лексика смештајних објеката у сточарству, као лексика која је у природној корелацији са претходним двама лексичким групама.

Кључне речи: лексика пастирства, лексика овчарства, дијалекатска лексика, призренско-тимочки говори, Срем, Кривовирски Тимок, Пећки Подгор.

Многобројна лексиколошка, лексикографска и дијалектолошка истраживања показала су да је могуће реконструисати токове традиције, материјалну и духовну културу, начин живота, језичку слику света путем народних говора и њиховог лексичког система. Дијалекатско лексичко богатство „одликује (се) и већом варијантношћу језичких средстава у односу на књижевни језик, већом заступљеношћу архаичних слојева лексике (како оне што потиче из древне прајезичке прошлости тако и оне иновативне, настале у доцнијим историјским периодима формирања посебних словенских језика), својеврсним антропоцентризмом и другачијом, умногоме субјективистичком концептуализацијом слике света (одраженом у језику његових го-

* jovana.bojovic@isj.sanu.ac.rs

ворника) – што га све чини незаменљивим и драгоценим ресурсом за бројна историјски усмерена лексиколошка истраживања“ (Вучковић 2020: 38).

Подручје призренско-тимочке дијалекатске области одликује се таквом конфигурацијом терена¹ која условљава развој лексике сточарства и пастирства². „Ми разликујемо *сточарсџиво* од *пастирсџива* по томе што је сточарство привредна грана узгоја стоке и коришћење сточарских производа до прве прераде (када настаје кулинарство, технологија више заната, индустрија прераде и сл.), а пастирство вид сточарства који обухвата узгој стоке на отвореном простору, на испаши“ (Богдановић 2020: 10). Наиме, у планинским пределима ове области стварају се погодни услови за развој одређених делатности као главног занимања становника које самим тим заузима централно место у њиховим животима. Поред ратарства, основна привредна делатност присутна у планинским деловима Србије, као што су истраживани јужни и источни делови, јесте управо сточарство. Тако је природно проистекла потреба проучавања пастирске лексике, као доминантног и значајног лексичког слоја који поседују говорници ових области.

Пастирска лексика којом ћемо се у овом раду бавити односи се на традиционалан начин пастирења у пределима истраживаног ареала, а који укључује и онај део изван пастирења у ужем смислу – узгој стоке, те лексике која се односи на сточаре, пастире, сточарске објекте. Циљ рада биће успостављање одређених паралела одабраног лексичког фонда призренско-тимочке дијалекатске области, са једне стране, и лексичког фонда истражених области Срема, Кривовирског Тимока и Пећког Подгора, од којих су последње две у непосредном суседском контакту са П-Т дијалекатском облашћу. Наиме, на крајњем североистоку и на крајњем северозападу, ареал призренско-тимочке области додирује се са истраживаним областима Кривовирског Тимока и Пећког Подгора (Богдановић, Милорадовић 2023). Узимајући у обзир међујезичку интерференцију, јавља се потреба да се ова лексика проучава у односима са лексиком других ареала, притом ослањајући се на компаративне методе, методе типолошке и ареалне лингвистике (Бедрединовна 2008), како би се добила шира слика општег фонда поменуте дијалекатске лексике на српском говорном подручју. Дијалекатска лексичка грађа из *Пастирског речника југоисточне Србије* (Богдановић 2019), допуњена подацима из пунктова Косова и Метохије³ добијеним *Уишњиком*, биће упоређивана са грађом из монографија *Пастирска терминологија Срема* (Бошњаковић 1985), *Пастирска терминологија Кривовирског Тимока* (Ракић-Милојевић 1993) и *Пастирска терминологија Пећког Подгора* (Ја-

¹ Т. И. Вендина долази до закључка да „конфигурација свакога ареала учествује у одређивању његовога статуса на језичкој мапи“ (Милорадовић 2016: 190).

² О терминолошким недоумицама и одређењима типа лексика : *терминологија; сточарсџиво ; пастирсџиво*, видети: Богдановић 2020: 9.

³ У овом тренутку, грађа сточарске лексике прикупљена је у следећим пунктовима Косова и Метохије: Ново Брдо (Бостане), Сиринић (Јажинце) и Штрпце.

шовић 1997)⁴. Лексичка грађа, ексцерпирана из говора призренско-тимочке дијалекатске области, прикупљана је током вишедценијских истраживања лексике овог ареала, што на основу *Уйиїника за йрикуїљање сїочарске лексике* или из појединачних лексикографских остварења (Богдановић 2019: 5–6). Лексикографски корпус представља право лексичко богатство, а поред тога, велики број сакупљених умотворина, које садрже поменуту лексику, сведочи о великој улози и дугој историји сточарства на овим просторима.

У фокусу нашег проучавања налази се лексика која се превасходно односи на овчарство – доминантно и најпродуктивније занимање планинских предела ове области. Концепт овчарства у средишту је концептосфере сточарства према *Уйиїнику*, односно његово је језгро, те тако и у *Пасїирском речнику* лексика овчарства⁵ преовладава у односу на другу (Милосављевић 2020: 64–65). Некада је свако сеоско домаћинство чувало овце, од овчијих производа се прехрањивало и зарађивало. Иако је поменута делатност у садашњем тренутку реткост, лексика народних говора из прошлих времена још увек представља живу реч – живу слику пастирења на руралним планинским обронцима. Већ деценијама уназад упознати смо са чињеницом да се села услед друштвено-економских промена празне, те тако нестају поједине делатности и занимања. Лексика којом се у овом раду бавимо сакупљена је у протеклом периоду у последњем моменту, када су стада са својим пастирима донекле била уобичајена слика на српским пашњацима, а број оваца говорио је о богатству једног сеоског домаћинства. Поред тога што се ради о делатности које нестаје, заједно са аутохтоним расама оваца, у овом тренутку XXI века најављују се и представљају тзв. „сајбер пастири“ – роботи пројектовани за чување оваца⁶, с којима ће тек отићи у заборав исконска дијалекатска лексика (*бачија*, *бачијање*, *каїун*, *їојайар*, *јегречар* и сл.).

Интересовање истраживача за пастирску лексику, иако не јењава, поново је актуализовано залагањем проф. др Недељка Богдановића и оснивањем, под његовим руководством, пројекта *Лексиколошка йроучавања југои-сїочне Србије*, а потом и *Народна и йоеїска лексика југои-сїочне Србије*, који се реализовао у Огранку САНУ у Нишу (2018–2022). Терминолошки систем сточарења призренско-тимочке дијалекатске области постављен је као главна тема новог пројекта – *Пасїирска лексика йризренско-їимочких говора*, који се реализује од 2023. године, под руководством проф. др Софи-

⁴ М. Илић је у раду *Пасїирска лексика Сїаре їланине и Пећког Подгора* дала „кратак паралелни осврт“ на лексику поменутих области која почиње словом М (2019: 37).

⁵ У *Пасїирској їтерминологији Кривовирског Тимока* највише забележених лексема односи се на овце и говеда (Ракић-Милојковић 1993: 83), као и у *Пасїирској їтерминологији Пећког Подгора* (Јашовић 1997: 110). У *Пасїирској їтерминологији Срема* највећи је број лексема које се односе на коње, говеда и свиње (Бошњаковић 1985: 87).

⁶ „Stručnjaci iz Niša napravili su i predstavili prototip robota pastira koji omogućava da se pomoću aplikacije za pametne telefone i GPS sistema svima koji gaje stoku značajno olakša posao i bezbedno čuva stado od nekoliko stotina grla.“ (извор: <https://www.politika.rs/sr/clanak/467520/Robot-za-cuvanje-ovaca-zamenio-pastira>, приступљено 3. августа 2023.)

је Милорадовић, док је за координатора постављен академик Александар Лома, за консултанта проф. др Недељко Богдановић, а за организатора пројектних активности др Ана Савић-Грујић. Поменути пројекат наслања се на истраживања претходног пројекта и произашле научне резултате који су публиковани 2019. и 2020. године – *Пастирски речник југоисточне Србије* Н. Богдановића и *Пастирска лексика југоисточне Србије*, колективна монографија Н. Богдановића, А. Савић-Грујић, Т. Милосављевић, М. Илић, Н. Јовић, С. Ђорђевић и Т. Панајотовића. И ако се изузму ове чињенице, подручје југоисточне Србије предњачило би у лексиколошким истраживањима, с обзиром на објављене дијалектолошке монографије о призренско-тимочким говорима, као и на многобројна лексикографска дела⁷, која, између остале, садрже и лексику која се односи на сточарење.

Како је континуитет лексичких проучавања сточарства и пастирства представљен у радовима колективне монографије *Пастирска лексика југоисточне Србије* (2020), ми се таквим прегледима нећемо бавити, већ ћемо само упутити и позивати се на најзначајније појединости. Са досадашњим лексичким истраживањима ове области можемо се упознати у раду *Пастирска лексика југоисточне Србије у науци о језику*. Аутор Ана Савић-Грујић (2020: 19–36) свеобухватно и врло детаљно је представила лингвистичка истраживања о лексичком фонду који се односи на номинацију реалија из области сточарства и пастирства југоисточне Србије. Пре свега, упућује на рад Н. Богдановића, *Називи ситне стоке (коза и оваца) у говору села Бучума*, на састављање *Ујилишника за прикуљање ситочарске лексике југоисточне Србије* и на покретање пројекта *Лексиколошка истраживања југоисточне Србије (Лексика пастирства)* при Центру за научна истраживања САНУ (касније Огранка САНУ у Нишу), као и на рад *Ситочарска лексика села Лозана* Д. Јоцића. Поред тога, представљени су радови чији се предмет истраживања не односи конкретно на сточарску лексику, али је она обухваћена и обрађена у оквирима ономастичких истраживања југоисточне Србије (Савић-Грујић 2020: 25–27). Ради се о следећим студијама: *Тойоними зоонимског јорекла* В. Вукадиновића и *Микројойонимија Сврљига* Н. Богдановића (в. и Милосављевић 2020: 60–62). Такође, упућује се на појединачне радове у зборницима радова као што су *Дијалектолошка истраживања* (2007), *Пастирски именслов* (2016) (стр. 27–31), али и на монографију *Антропоеографска лексика у говорима сврљишког краја – лингвогеографски приписи* А. Савић-Грујић, у којој су називи животињских врста сагледани кроз процес метафоризације (стр. 31–32). Са аспекта језичке интерференције, издвојени су друга свеска *Балканолошких студија* С. Георгијевића, магистарски рад Н. Петровић *Сирани елементи у ситочарској терминологији југоисточне Србије* и касније студије Н. Јовић *Речи сираног јорекла у ситочарској терминологији југоисточне Србије* и *Сирани елементи у лексици прераде при-*

⁷ Списак објављених дијалекатских речника видети у: Богдановић 2020: 7–8.

марних сточарских производа у говорима југоисточне Србије (стр. 32–35). Поред свих наведених целовитих истраживања, Савић-Грујић на крају истиче да се мноштво лексичке грађе из области пастирства и сточарства може пронаћи у прикупљеном материјалу за *Српски дијалектолошки атлас* и у *Општем карпатском дијалектолошком атласу* (стр. 35). Подробни преглед досадашњих истраживања пастирске лексике југоисточне Србије створио је ширу слику пастирске делатности на овим просторима кроз забележене и анализирани речи овог лексичког фонда. У раду *Фрагменти сточарства на језичкој слици света југоисточних српских говора*, аутор Т. Милосављевић (2020: 49–86) врло успешно је представила систематизацију терминологије овчарства и расветлила лингвокултурне карактеристике концепта овчарства на српској дијалекатској језичкој слици света. Резултати њеног истраживачког рада умногоме ће представљати базу нашег осврта на шири контекст сагледавања пастирске лексике призренско-тимочких говора.

Када упоредимо објављена истраживања и анализу пастирске лексике других делова Србије – Срема, Кривовирског Тимока и Пећког Подгора, превасходно се издваја чињеница да се све заснивају на поставкама теорије семантичких микропоља Н. И. Толстоја⁸ (Бошњаковић 1985: 4; Ракић-Милојковић 1993: 15; Јашовић 1997: 15), с одређеним прилагођавањима корпусу а с обзиром на типове сточарства – равничарско и планинско. Аутори ових монографских публикација сагласни су у чињеници да анализирана лексика представља општи фонд дијалекатске лексике (Бошњаковић 1985: 2; Ракић-Милојковић 1993: 12; Јашовић 1997: 9) – „овај се лексички домен не може сматрати уско специјализовано термилошким, пошто већина назива припада општем фонду речи свакодневне комуникације у сеоској средини“ (Ракић-Милојковић 1993: 12), те да се у корпус пастирске лексике убраја и она специјална, која се односи на прераду вуне, млека, на сточне болести и сл. (Исто). Основни лексички фонд свуда је словенски, док су позајмљенице из других говора у мањем броју. У Срему се мањи број позајмљеница из карпатско-балканског језичког ареала углавном односи на овце, прераду млека, смештајне објекте за стоку, док се оне из немачког језика најчешће срећу у тематским групама које се односе на коње, на гајење животиња које није било карактеристично за Словене (Бошњаковић 1985: 88–89). У Кривовирском Тимоку, поред основног словенског фонда, приметан је мањи број карпатизама и турцизама, док је необично да скоро изостаје лексика румунског порекла с обзиром на блиски контакт Срба и Влаха (Ракић-Милојковић 1993: 13, 85). Позајмљенице из арбанашког и турског језика, у означавању одређених семантичких поља, јављају се у Пећком

⁸ О примењеним принципима структурне организације и хијерархијској структури семантичког поља у трима монографијама, видети: Милосављевић 2020: 52–56.

Подгору најчешће у функцији синонима⁹, што је природна појава међујезичке интерференције (Јашовић 1997: 109–110).

„Успостављање корелације пастирских терминологија из три различита српска предела и међусобно упоређивање говорних зона у овој категорији језичког сазнања значајно је из перспективе ареалног испитивања језичких појава, како на српском језичком простору, тако и у општесловенском и општекарпатском контексту“ (Милосављевић 2020: 59). Поред објављених монографских публикација о терминосистемама Срема, Кривовирског Тимока и Пећког Подгора, у поменутом контексту биће инкорпорирана и богата грађа са простора призренско-тимочких говора¹⁰. Даљом компарацијом резултата истраживања и поређењем издвојених семантичких поља представиће се и реконструисати¹¹ сегменти пастирења у ширем контексту. У објављеним публикацијама о истраживањима пастирске лексике представљена је класификација многобројних тематских група / раздела / целина и семантичких поља¹², а ми ћемо нашу анализу ограничити само на поједина поља као на репрезентативни материјал. Како смо истакли да су у средишту истраживања појмови овчарства¹³, издвојићемо и анализирати лексичке јединице које се односе на *особе које чувају сѝоку и неке радње у вези са чувањем сѝоке (оваца)* и лексичке јединице које се односе на *сезонско сѝочарење*, док ће се анализом обухватити и лексика *смешѝајних објеката* у *сѝочарсѝву*¹⁴ као лексика која је у природној корелацији са претходним двама лексичким групама.

О значају овчарства код становника југоисточне Србије говори и чињеница о постојању лексеме *овчарѝѝина* за разлику од непостојања сличних појмова из других грана сточарства – „Вишевековно искуство у области узгајања оваца и његов архетипски значај језички се манифестују дијалекатском лексикализацијом основног појма – *овчарѝѝина*“ (Милосављевић 2020: 65). Забележен је и синоним *овчарљк* (овчарлук), који заједно са лексемом *овчарѝѝина* представља особеност говора призренско-тимочке дијалекатске зоне. Сличну семантичку конотацију, али општијег значења

⁹ „У тематском домену пастирске терминологије синонимија је редовна лингвистичка појава, при чему је позајмљивање само један од механизма усложњавања синонимских редова, а самим тим и богаћења термилошког корпуса“ (Милосављевић 2020: 57).

¹⁰ Сви примери са ових простора углавном су дати из *Пасѝирског речника југосѝѝочне Србије* (Богдановић 2019), док ће бити наглашено који су нови подаци добијени из пунктова Косова и Метохије.

¹¹ „Конзервативност лексике дијалеката опстојава у условима једне стабилне и унеколико затворене културне традиције те омогућава и да се трагом лексичких значења реконструишу не само неки важни појмови старе српске материјалне и духовне културе, него и свакодневне преокупације из живота њихових носилаца“ (Вучковић 2020: 48).

¹² Детаљније у: Милосављевић 2020: 52–56.

¹³ Т. Милосављевић такође констатује да је „лексема *ѝвца / ѝвца* кључни елемент лексичко-семантичког поља *’сточарство’*“ (2020: 72).

¹⁴ О лексичким јединицама за означавање простора и просторија у пастирству, видети: Савић-Грујић, Бојовић 2022: 227–263.

„бављења сточарским послом“, проналазимо једино у Пећком Подгору, у лексичкој јединици *чобанлук* (Јашовић 1997: 58). Истражене говоре југо-источне Србије карактерише и постојање глагола *овчарује / овчари*, ’бави се овчарством, обавља овчарски посао’ и глаголске именице *овчарување*, ’бављење овчарством’.

Општи називи за чувара стада које проналазимо у *Пасићирском речнику југоисточне Србије* јесу: *џасићѝр*, *овча̀р*, *овча̀рин*, *чоба̀нин*; *џасићѝрица*, *џасићѝрка*, *овчарица*, *овчачарица*, *овча̀рка*, *чоба̀нка*, *овчаруша* и *џасићѝрче*, *овча̀рче*, *овчаре*, *чоба̀нче* – у зависности од рода. У Кривовирском Тимоку јављају се лексеме *чоба̀нин* и *овча̀р*, као и *чоба̀нка* а ретко *овчарѝца* (Ракић-Милојковић 1993: 42), у Пећком Подгору – *чоба̀нин* и *овча̀р*, с тим што аутор напомиње да нема назива за жену, јер су оне биле задужене пословима муже и прераде млека (Јашовић 1997: 57). У Срему су присутне лексичке јединице *џасићѝр*, *чобан* и *овча̀р*, али и општи назив за особу која поседује стоку (без дистинкције да ли је ситна или крупна) и сама је чува у већим чопорима – *чойѝраиш* (Бошњаковић 1985: 57–58).

Пасѿирски речник југоисточне Србије бележи и посебну групу у оквирима пастирства, а која се односи на чување јагњади, док се у истраженим ареалима Кривовирског Тимока, Пећког Подгора и Срема она не проналази. Особе које су задужене да чувају јагњад и брину о јагњењу оваца номиноване су лексемама *јаганчър*¹⁵, *јагничър*, *јагнишиър*, жена задужена да борави на појати у време јагњења оваца је *јагничърка*, *јагнишиърка*, а она жена којој посао јагњења иде лако јесте *јагњалка*. Терминолошки систем Кривовирског Тимока садржи једино лексичку ознаку *шиљежър* / *шиљегър* за номиновање „чуvara шиљежади и јаловиње“ (Ракић-Милојковић 1993: 43). Иако је у *Пасѿирском речнику југоисточне Србије* забележена именица *шиљежѐ* / *шиљѐже*, овај лексички фонд не садржи лексему којом би се означавао поменути чувар.

У концепту овчарства одређених делова југоисточне Србије, расветљава се слика стада које има главног пастира, али и помоћника. Лексичке ознаке за главног пастира на бачији су *hàja* / *heàja*, док су помоћници маркирани лексемама *ȳoĥenik* / *ȳochenik*, *ȳoganich*, *chirák*. У попуњеном Упитнику из Новог Брда јављају се *главни чобан* и *ȳomagáč*. У Кривовирском Тимоку, Пећком Подгору и Срему проналазимо називе за особе које помажу пастирима у чувању стоке, а то је *слуга*, али и *ȳol'ák* „особа која чува задружну стоку“ (Ракић-Милојковић 1993: 43), *ȳrísčav*, ређе *слуга* (Јашовић 1997: 58) и *bòjšār* (Бошњаковић 1985: 58). У Пећком Подгору *ȳol'ák*, односно

¹⁵ Иако се ове лексеме у југоисточној Србији односе на особе које чувају стоку, у другим истраженим ареалима проналазимо њихово другачије значење које упућује на номинавање просторија, мотивисано називом стоке. У Срему је *jaǵančār* затворена и покривена просторија само за јагањце (Бошњаковић 1985: 56), у Кривовирском Тимоку *jaǵančār* и *jaǵančārnik* односе се на посебно ограђен простор у штали у коме се држе јагањци (Ракић-Милојевић 1993: 44), а у Пећком Подгору *jaǵančār* јесте тор за јагњад (Јашовић 1997: 59).

йудър је „особа плаћена да чува сеоска имања или државно земљиште од сеоске стоке“, док је *колибър* „особа која лоше храни и негује стоку“ (Јашовић 1997: 57–58), што је другачије значење истих морфолошких облика лексема које се јављају у Кривовирском Тимоку и југоисточној Србији.

Бачија је сточарско станиште на пашњаку изван насеља на коме, поред стада, бораве и пастири, где се напаса стока и прерађује млеко (Богдановић 2019: 650; Ракић-Милојковић 1993: 47). У прикупљеном материјалу са Косова и Метохије јављају се следеће лексеме: *бачења* (Штрпце), *бачење* (Сиринић), *бачевина* (Ново Брдо). „Бачија има свога старешину (бач), као што и стадо има главног пастира и помоћника (ћаја и поћеник итд.)“ (Богдановић 2019: 650). Тако се многобројним лексичким ознакама *бач*, *бачар*, *бачијар*, *бачеож* номинују пастири на бачији у југоисточној Србији, док у истом значењу на терену Кривовирског Тимока постоје варијанте *бачијар*, *бачијарка*, *бачар*, *бачарџица*, али и дистинкција међу домаћинима чије овце дају више млека – *йрви бач*, *дрџи бач* (Ракић-Милојковић 1993: 47). Боравак, односно чување стада на бачији у југоисточној Србији обележава се глаголима *бачева* / *бачија*. Једино се још на просторима Кривовирског Тимока могло чути да неко *бачијари* / *бачари* или у истом значењу – глаголске конструкције *борави код колибе*, *борави на колибу*, *борави код йојаше*, *борави на йојашу* (Ракић-Милојковић 1993: 47). Лексичком јединицом *бачија* мотивисани су и глаголи забележени у *Пастирском речнику* – *бачијарење* / *бачијање*, ’чување већег стада на пашњаку с привременим стаништем и посебном организацијом – са ћејом, поганичима, а можда и особом за бављење млеком’. За особе које чувају стоку постоје још и називи *йојашар* / *йовашар*, ’укућанин који је одређен да живи на појати, на бачији и задужен да брине о пашитној стоци’, *колибар*¹⁶, ’човек који живи „на колибу“ и бави се сточарењем за време сезоне испаше’ и *јегречар*, ’пастир који борави на трлу, на јегреку, који ноћива код стада’.

Номиновање особе која пушта стоку у штету забележено је у испитиваним ареалима, али потврду нисмо пронашли у *Пастирском речнику југоисточне Србије*. У Кривовирском Тимоку та особа би била *чиношйећник* (Ракић-Милојковић 1993: 43), у Пећком Подгору *џрација* / *зарџијја* (Јашовић 1997: 58), а у Срему *йџиричар* (Бошњаковић 1985: 58). С друге стране, у југоисточној Србији је забележено номиновање пастира који је вешт у мужи оваца – *музач*, а и пастира који брине о немужним грлима, која посебно пасу и спремају се за продају – *јаловар*.

У Кривовирском Тимоку за чување стоке каже се *чува* и *йџи*, али се употребљавају и конструкције од предлога *код* и *генијива* имена стоке – *код сйџку*, *код бвце* или *за + инструменџал* – *за сйџком*, *за овџама* (Ракић-Милојковић 1993: 43). Глагол *варди* значи пазити стоку да не иде у штету, те исто значење проналазимо и у говорима југоисточне Србије – *варди* (чува

¹⁶ У Пећком Подгору, *колибар* је особа која лоше храни и негује стоку (Јашовић 1997: 57–58).

стадо на паши, да се не загуби, да не падне у усев, од звери), док је у неким деловима чешћа употреба глагола *йасе* у значењу 'чува на паши („пашитну стоку“ – говеда, овце, козе, јагњад)'. У грађи из Штрпца јавља се *варди*, у Сиринићу – *варди* и *чува*, а у Новом Брду само *чува*.

Исплаћивање пастира натуром у Кривовирском Тимоку номинује се турцизмом *ајлук* (Ракић-Милојковић 1993: 44), а у Пећком Подгору употребљава се лексема *мл'екарѝна* за „давање стоке, нарочито оваца и коза, на чување преко лета уз накнаду власнику у млеку и млечним производима“ (Јашовић 1997: 58), док се у југоисточној Србији лексемом *ак* означава 'награда у натури коју добија радник на бачији (најчешће пастир)'.¹⁷

Како се семантичка поља о којима пишемо својим садржајем међусобно преклапају, немогуће је успоставити прецизне границе јер ће се многе лексичке јединице јављати у више група (нпр. *бачија* је део семантичког поља смештајних објеката у сточарству, али и семантичког поља сезонског сточарења). Таква преклапања видљива су и кроз нашу компаративну анализу која је претходила, те ћемо се у наставку осврнути још на преостале елементе сезонског сточарења присутног на просторима југоисточне Србије, Кривовирског Тимока и Пећког Подгора, с обзиром на то да овакав тип (сезонског, планинског) сточарења није карактеристичан за равничарске просторе Срема. Поред *бачије* као сточарског станишта изван насеља, у југоисточној Србији јављају се синоними *кайѝн*, *йашња*, *йоваѝа* / *йојаѝа*, *йрло*, *йрљак*. Поменуте лексеме (поред означавања сточарског станишта изван насеља) користе се и за нека друга, сродна именовања. Тако се *кайѝн* односи још на 'покретно привремено станиште стада и пастира на пашњаку', као и *йрло*¹⁷, лексемама *йоваѝа* / *йојаѝа* превасходно се именује 'стаја за чување стоке', а *йрљак*¹⁸ (као и *обор*) односи се и на 'ограђен простор испред стаје у којем овце бораве преко дана'. *Пастѝирски речник југоистѝочне Србије* бележи и смештајни објекат, појату, мотивисану називом стоке – *овчѝрник*¹⁹ / *овчарњак*. Говори југоисточне Србије поседују и лексему *йрла* у означавању кошаре за смештај стада на пашњаку, као и станишта за стадо на пашњаку (са настрешницом, оградом, кошаром за овчара), а *јегрѝк* / *јагрѝк* односи се на трло (на њиви). Такође, постоји и *колиба*²⁰, 'зграда (са четири дуvara) или просторија на бачији (на појати) за боравак пастира'. Оно што чини део сезонског сточарења југоисточне Србије јесте *йрѝмлаз* / *йрѝмуз*, 'уобичајена мужа при здруживању стада (при формирању буљука на бачији), ради утврђивања млечности брава који припадају једном власнику'. Нај-

¹⁷ У Новом Брду, за привремено овчарско станиште на пашњаку током лета користи се такође *йрло*, као и назив за стају за чување оваца и коза. У Штрпцу је забележена лексема *бачѝња* за привремено станиште на пашњаку током лета.

¹⁸ За ограђен простор испред стаје у којем овце бораве преко дана у Штрпцу се користи лексема *йор*, у Сиринићу *обор*, а у Новом Брду *омѝина*, *йор*.

¹⁹ Исту лексему проналазимо још у Срему. *Овчѝрник*, *овчѝр* и *овчара* означавају затворену и покривену просторију само за овце (Бошњаковић 1985: 56).

²⁰ *Колиба* и *кошѝра* је и у Новом Брду.

већа подударност поменутих елемената овог семантичког поља јавља се у лексичком систему Кривовирског Тимока, те се у номиновању привремених смештајних објеката за људе и стоку у планини током лета (за боравак пастира, напасање стоке и прераде млека) користе лексичке јединице *колиба*, *йојџија* и *бачија* (Ракић-Милојковић 1993: 47). Лексемом *џрља̋к* означава се колиба, па тако у Кривовирском Тимоку постоје *лџи̋ни џрља̋к* и *зимски џрља̋к*, с тим што за зимску колибу постоји и синоним *зимовник* (Исто). О појединим лексичким јединицама мотивисаним смештајним објектом бачијом било је речи у једном од претходних делова анализе, а ово семантичко поље сезонског сточарења садржи још лексеме за означавање „места где је била бачија/колиба/појата“, *колибиши̋је*, *йојџи̋ши̋је* и *бачи̋ји̋ши̋је* (Исто). У овом делу Србије јавља се варијанта лексеме *џремуз* из југоисточних делова, *џро̋муз* (*џрдо̋муз*) / *џрдо̋муза*, међутим, њено значење се односи на пробну мужу оваца на бачији (Ракић-Милојковић 1993: 48). У Пећком Подгору се за место на планини где бораве пастири и стока употребљавају лексичке јединице *си̋џан* и *џлан̋и̋на* (Јашовић 1997: 60). *Кол'џба* је „објекат за смештај пастира од слабијег материјала“ (Исто), док се лексема *бачија* не употребљава у истом значењу које има у осталим истраженим деловима јужне и источне Србије. Наиме, *бачија*²¹ би у Пећком Подгору означавала зграду у којој се чувају млеко и млечни производи (Јашовић 1997: 61). За место на коме се налазило сезонско сточарско насеље употребљава се лексема *џор̋и̋ши̋је* / *џор̋и̋ши̋је*²² (Исто). Ово семантичко поље садржи још и лексеме *џлан̋и̋нка* и *бачи̋ца* које се односе на домаћицу „која се на планини бави пословима око муже и прераде млека“ (Јашовић 1997: 62).

Системским ексцерпирanjem лексикографске грађе из призренско-тимочке, шумадијско-војвођанске и косовско-ресавске дијалекатске области и њеним систематизовањем, покушали смо да утврдимо извесне паралеле између издвојених лексичко-семантичких група, а с обзиром на припадност одређеном семантичком пољу.

На основу досадашње анализе, још једном је постало евидентно да овчарство, као један вид пастирства, заузима централно место у животима сеоског становништва, пре свега планинских делова Србије. Такође, потврђено је да конфигурација самог ареала има водећу улогу у начину гајења стоке, те у великој мери утиче на разноврсност и развијеност лексичког слоја пастирства. Од планинског или равничарског сточарења зависиће обим²³, структура и садржај терминосистема.

²¹ У Ибарском Колашину (село Бање), као и у Пећком Подгору, *бачија* је просторија / зграда изван куће у којој се чувао *смо̋к* (млечни производи – сир и кајмак).

²² У југоисточној Србији *џор̋и̋ши̋је* је 'место где је стадо одмарало и оставило торину (балегу)' (Богдановић 2019: 725).

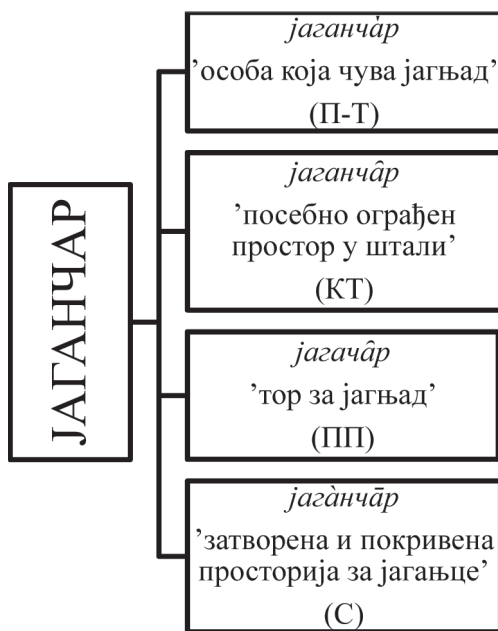
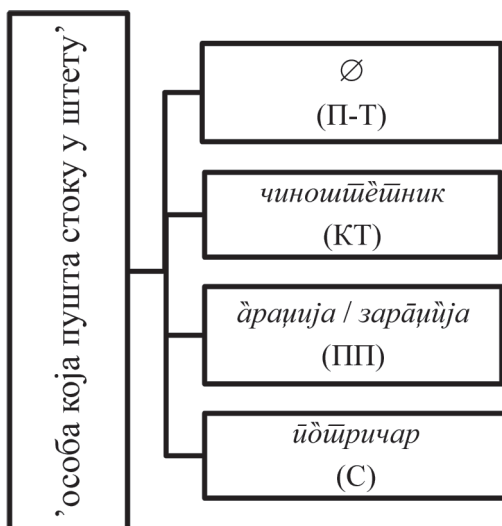
²³ „Бројност лексема у тематским групама поуздан је аксиолошки параметар за процену важности појединих категорија у свести сељака (...)“ (Милосављевић 2020: 65).

Компаративним приступом истраженој грађи на српском језичком подручју могу се уочити неке сличности и разлике у лексичким системима различитих говора, у њиховој структури, на семантичком, фонетско-фонолошком и морфолошком плану. Са друге стране, оваква истраживања лексике која се односи на есенцијални аспект живота људи у руралним срединама врло су значајна у реконструисању њиховог начина живота, многобројних обавеза и активности на селу, као и света који их окружује, а који као ванјезички елементи условљавају развој и богаћење различитих лексичких слојева²⁴.

У овом и сличним истраживањима увек треба имати у виду несразмеру проучавање лексике – пастирску лексику призренско-тимочких говора прикупљали су многобројни информатори у великом броју пунктова овог дијалекта, док су друге поменуте ареале истраживали појединци у неколико пунктова те области. Иако је истраживање рађено на микроплану једне тематске целине, наша анализа је показала одређене специфичности дијалекатске номенклатуре и структуре лексичког слоја пастирства: присуство истих морфолошких ликова лексема у различитим семантичким пољима (*бачија* у семантичком пољу смештајних објеката у сточарству и у семантичком пољу сезонског сточарења), присуство истог типа мотивације у различитим семантичким пољима (*овчър* / *овчарин* у семантичком пољу особа које чувају стоку и *овчарник* / *овчарњак* у семантичком пољу смештајних објеката), разноврсност синонима (*бачија*, *кайџун*, *йашиња*, *йоватиа* / *йојаџиа*, *џирло*, *џирљак*) и морфолошки различитих варијанти лексема у означавању основних и битних реалија сточарства (*шиљезжър* / *шиљезжър*, *йојаџиър* / *йоватиър*, *језгрѣк* / *јазгрѣк*), присуство идентичних лексичких ознака као резултата међујезичке интерференције и последице миграција (највише је подударности у пастирском лексичком систему југоисточне Србије и Кривовирског Тимока), присуство истих морфолошких ликова лексема у означавању различитих реалија (*јаганчар*, *колибар*, *бачија*, *џориџиџе* имају различита значења у различитим пунктовима, в. Шема 1), али и присуство различитих морфолошких ликова лексема у обележавању једног појма (*чиноџиџиџиник*, *џраџија/зарџиџија*, *йџиричар*, в. Шема 2).

Велики је потенцијал дијалекатске лексике и у томе се огледа њен вишеструки значај. Оваквим и сличним истраживањима допуњава се лексиколошки и лексикографски, дијалектолошки и упоредно-историјски лингвистички план, али и (етно)културолошки план у осветљавању одлика традиционалног живота, материјалне и духовне културе.

²⁴ „Иновативни елементи система, они који су се појавили током дуге језичке историје, пребивају истовремено са старим, исконским, што чини лексику дијалекта, поготово у погледу њених морфемских и творбених образаца изразито варијантном, а сам систем постојан у израстању његових врло разгранатих деривационо-семантичких стабала“ (Вучковић 2020: 51).

Шема 1.²⁵

Шема 2.

²⁵ П-Т користимо за призренско-тимочке говоре, КТ за област Кривовирског Тимока, ПП за Пећки Подгор и С за Срем.

Литература

- Богдановић 2020: Богдановић, Недељко. „Од приређивача: пастирска лексика југоисточне Србије“. *Пастирска лексика југоисточне Србије* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Огранак САНУ, 2020, 7–18.
- Богдановић, Милорадовић 2023: Богдановић, Недељко и Милорадовић, Софија. „Основне поставке научноистраживачког пројекта Пастирска лексика призренско-тимочких говора“. *Пастирска лексика призренско-тимочких говора*, зборник радова. [у штампи].
- Вучковић 2020: Вучковић, Снежана. „Из дијалекатских лексичких ресурса (лексика Драгачева у дијахроној перспективи)“. *Научни састај слависта у Вукове дане*, 49/3, Београд, 2020, 37–53.
- Илић 2019: Илић, Мирјана. „Пастирска лексика Старе планине и Пећког Подгора“. *Вуковим путем на Косову и Мейхохију* (ур. Голуб Јашовић). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Градска библиотека „Вук Караџић“, 2019, 37–45.
- Милорадовић 2016: Милорадовић, Софија. „Т. И. ВЕНДИНА: ТИПОЛОГИЈА ЛЕКСИЧЕСКИХ АРЕАЛОВ СЛАВИИ, Москва – Санкт-Петербург: РАН, Институт славяноведения, 2014. – 692 стр.“. *Јужнословенски филолог LXXII*, св. 3–4, Београд, 2016, 188–193.
- Милосављевић 2020: Милосављевић, Тања. „Фрагмент сточарства на језичкој слици света југоисточних српских говора (Први део)“. *Пастирска лексика југоисточне Србије* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Огранак САНУ, 2020, 49–86.
- Савић-Грујић 2020: Савић-Грујић, Ана. „Пастирска лексика југоисточне Србије у науци о језику“. *Пастирска лексика југоисточне Србије* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Огранак САНУ, 2020, 19–36.
- Савић-Грујић, Бојовић 2022: Савић-Грујић, Ана и Бојовић, Јована. „Из пастирске лексике југоисточне Србије“. *Језици и културе у времену и простору X/1* (ур. Снежана Гудурић, Јасмина Дражић, Марија Стефановић). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 2022, 227–235.

**

- Бедрединовна 2008: Бедрединовна, Кулиева Роза. *Животноводческая лексика хновског говора рутульского языка* : дисертация ... кандидата филологических наук. Москва, 2008.
- <http://www.dslib.net/jazyki-rosii/zhivotnovodcheskaja-leksika-hnovskogo-govora-rutulskogo-jazyka.html> 4.8.2023
- <https://www.politika.rs/sr/clanak/467520/Robot-za-cuvanje-ovaca-zamenio-pastira>, приступљено 3. августа 2023.

Извори

- Богдановић 2019: Богдановић, Недељко. *Пастирски речник југоисточне Србије*. Ниш: Огранак САНУ у Нишу, 2019.
- Бошњаковић 1985: Бошњаковић, Жарко. *Пастирска терминологија Срема*. Нови Сад: Филозофски факултет, 1985.

- Јашовић 1997: Јашовић, Голуб. *Пастирска терминологија Пећког Подгора*. Исток: Дом културе „Свети Сава“; Зубин Поток: ЈП „Стари Колашин“; Приштина: Народна и универзитетска библиотека, 1997.
- Ракић-Милојковић 1993: Ракић-Милојковић, Софија. „Пастирска терминологија Кривовирског Тимока“. *Српски дијалектолошки зборник XXXIX*, Београд, 1993, 11–148.
- Дијалекатски материјал сакупљен помоћу *Уџбеника за истраживање сџочарске лексике југоисточне Србије* (Ново Брдо (Бостане), Сиринић (Јажинце) и Штрпце).

Jovana D. Bojović Joksimović
Institute for the Serbian Language of SASA, Belgrade

PASTORAL LEXICON OF PRIZREN-TIMOK VERNACULARS IN A BROADER CONTEXT

S u m m a r y

The aim of this paper is to establish parallels between the selected lexical stock of the Prizren-Timok dialect area excerpted from the *Pastoral Dictionary of Southeastern Serbia*, expanded by the survey data from the sites in Kosovo and Metohija gathered from the *Questionnaire*, on the one hand, and the lexical stock of the investigated areas of Srem, Krivovirski Timok and Pećki Podgor, the last two of which are in direct neighbouring contact. By systematic excerpting of the lexicographic material from the Prizren-Timok, Šumadija-Vojvodina and Kosovo-Resava dialect area and its systematization, we endeavoured to find similarities and differences between the defined lexico-semantic groups, with regard to the semantic field to which each of them belongs. By further comparison of research findings and comparing the defined semantic fields, we presented and reconstructed segments of shepherding in a broader context. As we pointed out that the research focuses on sheep husbandry terms, we selected and analyzed lexical items related to *people who herd cattle and actions to do with herding cattle (sheep)* and lexical items related to *seasonal cattle herding*, with an occasional appearance of vocabulary of *housing facilities for livestock*, as a lexicon that is naturally correlated to the two former lexical groups. Semantic fields mentioned earlier mutually overlap in content, preventing the setting of clear boundaries, but it is confirmed that the configuration of the area itself is the decisive factor in the method of raising cattle, and thereby has a great impact on the variety and scope of the lexical layer of shepherding. The mountainous and flatland type of cattle breeding respectively condition the scope, structure and content of the terminological system. Even though the research is conducted on the microplane of one thematic whole, our analysis showed certain particularities of dialect nomenclature and the structure of the lexical layer of shepherding.

Keywords: pastoral lexicon, sheep husbandry terms, dialect lexicon, Prizren-Timok vernaculars, Srem, Krivovirski Timok, Pećki Podgor.

Голуб М. Јашовић*
Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за српски језик и књижевност

Душан Р. Стефановић**
Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет

ИЗАЗОВИ И ОГРАНИЧЕЊА ЈЕДНЕ ЛЕКСИКОГРАФСKE ПАРАЛЕЛЕ – НАЗИВИ ЗА МЛЕКО И МЛЕЧНЕ ПРОИЗВОДЕ У СЕЛИМА АЛЕКСИНАЧКОГ ПОМОРАВЉА И ПЕЋКОГ ПОДГОРА

Предмет овог рада јесте покушај упоређивања лексичког фонда у вези са млеком и млечним производима у Алексиначком Поморављу (села Трњане и Катун) и Пећком Подгору (Косово и Метохија). Том приликом установљено је постојање а) заједничке именске лексике; б) именске лексике познате само алексиначком крају; в) именске лексике која припада само пећком крају. Указано је на могућности и ограничења овакве компарације, као поступка у проучавању пастирске лексике на ширем дијалекатском подручју, с тим да је представљен и културолошки моменат прераде млека у селима Алексиначког Поморавља.

Кључне речи: српски језик, пастирска лексика, називи за млеко, млечни производи, Алексиначко Поморавље, Пећки Подгор.

Увод

У току је реализација научноистраживачког пројекта „Пастирска лексика призренско-тимочких говора“, чији су носиоци Институт за српски језик САНУ и Огранак САНУ у Нишу. Нама је припао задатак да за потребе Пројекта обавимо теренска истраживања у селима Трњану и Катуну

* jasovicgolub@gmail.com

** dusan.stefanovic@pr.ac.rs, dusan93esn@gmail.com

у општини Алексинац, према *Уџићнику за прикупљање сточарске лексике* др Недељка Богдановића. Једна од активности рада на Пројекту јесте и покушај компарације забележене лексике са лексиком исте тематске групе на ширем терену, а наш избор је да у овом раду лексиком млека и млечних производа добијену у алексиначким селима упоредимо са лексиком исте тематске групе у Пећком Подгору, објављеном у монографији *Пастирска терминологија Пећког Подгора* (Јашовић 1997).

Већ при самом приступу овоме задатку испољили су се моменти које смо назвали изазовима, те су се појавила и извесна ограничења, од којих ћемо нека овде саопштити, свесни тога да је свака компарација у функцији Пројекта у целини, ако је заснована на веродостојној грађи и ако је извршена у коректној истраживачкој процедури.

Имајући у виду да је сточарство стара привредна делатност, природно, цивилизацијски и културно добро утемељена код многих народа, па и код нашег, интересантно је колико је језик који ту делатност одражава и изражава јединствен или разуђен на ширем простору, какав је наш, који подразумева целину призренско-тимочке дијалекатске области, ако се упореди макар са неким делом националног и језичког простора из окружења. Ако су речи слика смисла неке реалности, да ли се упоређивањем два фонда речи исте значењске групе јављају у оба ентитета који се упоређују? Још је занимљивије то да ако се уоче неке разлике, оне траже своја објашњења, а разлози им нису увек на видiku, него леже у дубинама векова, и у историји која је по правилу интернационална (са сукобима и сарадњом међу различитим народима, што оставља траг и на језичком плану).

Могуће је очекивати и нека ограничења, која ми нисмо могли избећи. Супротстављајући говор Алексиначког Поморавља говору Пећког Подгора, имамо у виду да је један крај типично равничарски, у поречју, а други брдовит, што је од значаја за сточарску делатност. Супротставићемо говор двају села према говору више села која чине Пећки Подгор. Грађа из села Алексиначког Поморавља прикупљана је према *Уџићнику*, док је извор из села Пећког Подгора у ствари слободни захват лексике из редовне комуникације. Истина је да оба одредишта узета за компарацију припадају српском народу и језику, али двама различитим дијалектима, јер говор Алексиначког Поморавља је типичан призренско-тимочки, а Пећког Подгора севернометохијски варијетет косовско-ресавског дијалекта, са својим посебним језичким окружењем (близина зетско-јужносанџачког дијалекта, утицај турског и албанског језика). Због свега тога, наша компарација, надамо се, може бити занимљива и корисна за даље проучавање пастирске лексике призренско-тимочких говора, али од ње не можемо очекивати резултате који се у некој мери већ на почетку нису могли предвидети. Поред свега наведеног, а какво је и стање на терену данас, може се рећи да је „крајње време да се опише овај древни начин привређивања и лексика која прати пословање у вези са негом и гајењем *ovis aries*“ (Јашовић, Стефановић 2023: 35).

Пастирство у Алексиначком Поморављу

Грађа изнесена у овом раду прикупљана је у јулу 2023. године од најстаријих информатора који се баве или који су се током живота бавили пастирством. Пастирство није примарна делатност мештана села у којима је прикупљана грађа, што није био случај кроз историју. На развој пастирства у селима Алексиначког Поморавља утицале су друштвено-историјске прилике, будући да је лична и имовинска несигурност, која се огледала кроз феудалне обавезе према спахији и држави, условљавала алексиначког сељака да почне да се бави и сточарењем.¹ Олга Савић наводи да су постојале извесне разлике у сточарењу „између села у долини Мораве и оних на заравни и у подножју планинских обода. Ова друга села имају своје испаше на Јастрепцу и Буковику, те је овде екстензивност изразитија него у равници, где је више заступљен шталски начин гајења“ (Савић 1958: 42–43). Након Другог светског рата људи су у селима вредно радили и ископавали бунаре близу својих кућа како би себи олакшали чување крупне и ситне стоке. Тако се пастирење селило са савата на окућницу. Стоку су пре рата водили на појила, изворишта или на Мораву. Правили су бетонска појила, која су пунили чистом и хладном водом за своју стоку. Воду су вадили из бунара помоћу чекрка, што им је било лакше него ли водити стоку на појила или је са извора доносити кући. Наравно, богатство домаћина огледало се по броју крупне и ситне стоке. У селима готово да није било куће која није имала по две, три или четири краве, стадо оваца и неколико свиња. Говеда су користили за превоз терета и људи, за млеко и приплод, који су продавали. Нико никада своје теле није заклао за храну. Најчешће су се за то користиле свиње. Од оваца су користили вуну, кожу, месо и млеко. Наравно, младу јагњад клали су за посебне, свечане прилике. Богатији људи из села имали су коње. Развојем индустрије у Алексинцу и Нишу, па и железнице, мушкарци су се запошљавали, а жене, деца и старији људи бавили су се пољопривредом и сточарством. Данас је у селима све мање људи који се баве пастирством и прерадом млека. Своје њиве обрађују тракторима, а људи који се данас баве сточарством чувају око двадесетак крава музара или бикова. Краве не музу ручно већ музилицама и оне не излазе из штала, тако да деца која живе на селу ретко где могу видети краву. У Трњану постоје четири таква домаћинства, која млеко продају оближњој млекари. Неколико домаћинстава бави се узгојем свиња, а, иако је Трњане велико моравско село, мештани села се све више запошљавају у различитим фабрикама у Алексинцу. Како наводе информатори, данас се богатство сељака огледа „у томе ко има бољи и скупљи ауто а не ко има више крава“.

¹ Драгослав Антонијевић наводи четири фазе у развоју сточарства у селима Алексиначког Поморавља, и то: 1) период турске владавине и период после ослобођења од Турака до четрдесетих година XIX века; 2) период од четрдесетих до осамдесетих година XIX века; 3) период од осамдесетих година до Првог светског рата; 4) период после Првог светског рата (Антонијевић 1971: 53–56).

Лексичко-семантичка анализа

Под одредницом *млеко* у Речнику САНУ налазимо неколико значења, а нама је довољно само основно. То је 'бела хранљива течност која се лучи из млечних жлезда жене (из дојке) одн. женке сисара (из вимена), а служи као основна храна за дојенчад одн. младунчад или се музе из неких животиња (краве, козе, овце) за људску исхрану и израду разних млечних производа (сира, кајмака, маслаца и др)' (РСАНУ 1984: 714). Уосталом, у људској исхрани користи се млеко од више домаћих животиња (овца, коза, крава), које може бити различитог квалитета, развијене прераде, користи се и као готова храна али и као намирница која је саставни део друге хране (Илић 2019: 40). Уједно, „млеко је можда најважнија чињеница пастирења [...], зато млеко остаје посебна и захвална тема за проучавање, нарочито стого што многа сазнања вековима стицана и усмено преношена могу бити корисна и у савременом па и будућем сточарству“ (Богдановић 2020: 44). Лексика која припада тематском пољу „Називи за млеко и млечне производе“ подељена је, прегледности ради, у две групе, и то: 1. „Називи за млеко“; 2. „Називи за млечне производе“.

Називи за млеко

Лексемом *млѐко* означава се 'хранљива течност која се лучи из млечних жлезда сисара'. У зависности од врсте сисара, познате врсте млека су *òвче млѐко*, *кравље млѐко* и *кòзје млѐко*. Семемии 'тек помужено млеко' одговара двосложна лексема *ӣа́зе млѐко*. Вредност једне краве мерила се колицином млека које она даје. Људи су имали плехане кофе у које су музли краве или овце. Непрерађено, свеже помужено млеко је топло, и приликом муже оно запени. Деца су најчешће чекала да се крава помуже и одмах су гурала своје главице у кофе како би сркала млеко.² Када се млеко довољно охлади, оно је цеђено кроз цедњак како би се скувало. *Ку́вано млѐко* је 'млеко које је загревано на ватри до кључања'. Млеко се кувало у испареној шерпи до кључања док не направи *иу́бару*. Ако се кувало у неиспареној шерпи, оно се кварило. Свако домаћинство имало је посебну шерпу у којој се кувало млеко. Дешавало се да се млеко прекува/згрушава, што није добро. Када се млеко приликом кувања залепи за дно суда каже се да је *загорѐло*. *Преку́вано млѐко* је 'млеко које се толико кувало да се почело згрушавати'. Приликом кувања, млеко може и да загори, што зависи од јачине и густине млека, па је у такво млеко долевана вода, што га је чинило разблаженијим. Тако кувано млеко пило се или са шећером или без њега. У сиромашнијим домаћинствима, како се не би бацао хлеб, он је комадан на ситно и у њега

² С обзиром на то да се тада живело у заједници, најчешће су деца била та која су са бабама и дедама водила стоку на испашу на Калди или поред Мораве. Према казивању информатора, Калда је ливада у Трњану на којој се одлагао отпад – камен из угља који се у близини прао и пречишћавао, па се слао железницом на стоваришта за продају.

је доливано млеко. Такво млеко назива се *дробено млеко*. Најчешће током лета, у периоду великих врућина, како се млеко не би покварило, коришћено је сириште и у млеко које се дуго кува до згрушавања додавана је *маја*, од које је прављено *кисело млеко*. Млеко у које је стављено сириште је *йодсирено млеко*. *Покварено млеко* је оно 'млеко које ускисне без маје', а млеко које није ни кувано нити на било који други начин прерађено је *йресно млеко*. Млеко из кога је издвојена масноћа зове се *обрано млеко*.

Називи за млечне производе

Како млеко не би ускисло, или ако се желео правити сир, додаје се *сиришиће*. Лексеми *сиришиће* одговара семема 'материја која се ставља у млеко како би се оно згрушало'. Да се не би стално куповало сириште, остављана је *укваса*. То је једна шоља киселог млека која се ставља у ново скувано млеко. Ако се не би чувало у фрижидеру, оно би се покварило. Пошто је свака кућа имала много млека, прављен је и *сира*. Сир се пресеца ножем на четвртине и пресипа у цедилу. Цедилу су платна квадратног облика такве густине да из беле масе излази само течност. Бела густа маса таквог сира пресипа се у цедилу од неке газе или ретког платна, качи се о коленику (оклагију) како би из ње изашла сва течност, односно сурутка. Тако исцеђен сир притиска се неким тежим предметом, да се до краја испеди. Исцеђен сир вади се из цедилу и соли се. Овако посољен или непосољен сир зове се *млад сира*. *Вурда* је 'сир који настаје кувањем сурутке'. Сир који одстоји после сољења је *йреврѐо сира*. Маса од једне груде сира, од једне муже, дели се на четвртине – *велије/вилије*, слаже се у посебан суд и додаје се још соли испод или изнад њега. Ако би пак сир одстојао дуже, каже се да је то *йреврѐо сира*, а уколико се не чува добро, сир се поквари, убуђа или пожути. Такав сир зове се *буђав сира* или *йокварен сира*. Да се не би кварио, сир се ставља у *йресолац* – 'течност од млека, соли и воде којом се прелива сир'. У селу је прављен и *йуџани сира*, *мрвљен сира*, тако што би се измрвиле велије/вилије, па би се оне користиле за прављење гибанице или пуњене паприке. У Трњану и Катуну познате врсте сира су *крáвљи сира*, *овчи сира*, *кóзји сира* и *йврдн сира*. Када се млеко скува и охлади, на површини се ствара слој масноће који је узиман и од кога је прављен *кајмак*. Након кувања, млеко се подлива тако што се разлива у плићим судовима. Најчешће су се за то користиле тепсије.³

Масло или кајмак су раније из млека издвајани помоћу *бућки*. То је дрвени суд сличан авану. Справа за разбијање млека зове се *бућкало*. Уколико се у домаћинству није могао наћи такав суд, масноћа је стављана у флаше са широким грлићем, те би се мућкањем већ посољене масноће добијао *кајмак*. Од млека је прављен и *качкаваљ* тако што би се добро посољено млеко кувало на тихој ватри и у већ скувано млеко би се додавао лимунтус. Цеђен

³ Послове у вези са прерадом млека обављале су углавном жене.

је исто као и сир. Добијена маса је растањивана и у њу би се додавало танко излупкано бело пилеће месо, које би било увијано у ролате или које би се сервирало као предјело. Такође, познато је и јело *качамак*, које је производ топљеног и укуваног младог сира и кукурузног брашна.

Називи за млеко и млечне производе у Алексиначком Поморављу у односу на називе за млеко и млечне производе у Пећком Подгору⁴

Пастирска лексика нуди широке могућности за различите компаративне анализе, а овог пута ми смо се определили да лексику у вези са млеком и млечним производима упоредимо у два географски удаљена и дијалекатски различита типа подручја. Како наводи Савић-Грујић, „иако су у науци о језику неопходна свеобухватна лингвистичка истраживања којима би се представила пастирска терминологија на целом српском говорном подручју, оваква територијално омеђена истраживања требало би да резултирају детаљнијом анализом, а самим тим и јаснијом језичком сликом пастирске терминологије одабраног говорног подручја“ (Савић-Грујић 2020: 19). Будући да је наш задатак у раду био упоредити лексички фонд из два географски не баш блиска краја, сасвим је било у реду очекивати да ће доћи до разлика на готово свим језичким нивоима. Неминовно је да постоје извесне разлике на прозодијском нивоу, али и фонетском и морфолошком, па и лексичком, што ће бити приказано у наставку. Када је реч о лексичком плану, треба истаћи то да долази до јављања различитих језичких именовања и да се срећу различити називи у истим значењима, на шта посебно треба обратити пажњу. Прикупљена и у овом раду објављена грађа из села Алексиначког Поморавља упоређена је са грађом прикупљеном у околини Пећи (Јашовић 1997) и указано је на: а) заједничку именску лексику (11):⁵ *фил'ија – филија, кајмак – кајмак, качкава'л – качкава'љ, к'исело мл'еко – к'исело мл'еко, маја – маја, мл'ад с'ир – мл'ад с'ир, мл'еко – мл'еко, њрес'олац – њрес'олац, с'ира/с'ир – с'ира/с'ир, с'ириши'е – с'ириши'е, с'уруи'ка – с'уруи'ка*; б) именску лексику која припада само алексиначком крају (29): *бу'ђав с'ира, бу'ђка, бу'ђкало, велија/вилија, вурда, др'обено мл'еко, загор'ело мл'еко, качамак, кв'асац, козје мл'еко, козји с'ира, кравље мл'еко, крављи с'ира, кувано мл'еко, мрв'љен с'ира, обрано мл'еко, овче мл'еко, овчи с'ира, њодс'ирено мл'еко, њокварен с'ира, њокварено мл'еко, њевр'ео с'ира, њек'увано мл'еко, њрес'но мл'еко, ња'зе мл'еко, њвр'ди с'ира, њу'цани с'ира, укв'аса, шубара*; в) именску лексику која припада само пећком

⁴ Пастирска лексика прикупљана је у Трњану и Катуну (Алексиначко Поморавље) и у селима Сига, Брестовик, Црни Врх (са засеком удаљеним од села дубоко у планини), Лазовићи, Љевоша и Бело Поље (Пећки Подгор).

⁵ У делу у ком је навођена заједничка лексика, најпре су навођени облици забележени у Пећком Подгору, а потом су дати облици из села Алексиначког Поморавља.

к р а ј у (40): *варењика*, *варењо* мл'еко, *гребанница*⁶, *грѹд(в)а сира*, *грушавина*, *дрѹрке/дрѹзге*⁷, *ђиза*⁸, *загорѹшина*, *ира*, *јамужни сир*, *јамужна ира*, *јамужно* мл'еко, *јардум/јарѹма*, *јува/јѹве*⁹, *кв'асац*, *кѹра*, *лађено* мл'еко, *ма'сан сир*, *ма'сло*, *младачко* мл'еко, *неварењо* мл'еко, *и'авлака*, *и'ена*, *ил'ес*, *иолумасан сир*, *и'сна ира*, *и'рво* мл'еко, *и'розѹкло* мл'еко, *скѹруи*, *сл'ани сир*, *сл'и-кан* мл'еко, *смѹк/смѹка*, *сѹк/сѹка*, *сти'ар сир*, *ти'врди сир*, *ти'рѹи*, *урда*, *цеђено* мл'еко, *чи'с сир*, *и'и'еи'л'авина*. Утврђено је да постоје извесне разлике на лексичком плану, што је и очекивано, а комплетније поређење и подробнију језичку анализу уз лексикографско узбучавање грађе из Алексиначког Поморавља оставићемо за неку другу прилику. Прегледности ради, даље у тексту је табеларним приказом представљен фонд лексема забележених у наведеним местима.

Табела 1. Приказ заступљености назива за млеко и млечне производе у селима Алексиначког Поморавља и Пећког Подгора¹⁰

Редни број	Регистрована лексема	Алексиначко Поморавље	Пећки Подгор
1.	буђав сира	+	—
2.	бућка	+	—
3.	бућкало	+	—
4.	велија/вилија	+	—
5.	вурда	+	—
6.	дрѹбено мл'еко	+	—
7.	загор'ело мл'еко	+	—
8.	качамак	+	—
9.	кв'асац	+	—
10.	кѹзје мл'еко	+	—
11.	кѹзји сира	+	—
12.	кравље мл'еко	+	—
13.	крављи сира	+	—
14.	кувано мл'еко	+	—
15.	мрвљен сира	+	—
16.	ѹбрано мл'еко	+	—
17.	ѹвче мл'еко	+	—

⁶ Уз лексеме које припадају лексичком фонду мештана Пећког Подгора, а које сматрамо непознаницом просечног говорника призренско-тимочке дијалекатске области, додаћемо значење у фусноти преузето из речничког дела монографије *Паси'ирска терминологија Пећког Подгора* (Јашовић 1997). *Гребанница* – 'оно што загори на дну суда приликом кувања млека' (Јашовић 1997: 138).

⁷ *Дрѹрка* – 'згрушане грудвице у поквареном млеку' (Јашовић 1997: 141).

⁸ *Ђиза* – 'процеђено згрушано млеко, урда' (Јашовић 1997: 142).

⁹ *Јува* – 'млеко које се цеди из скорупа скинутог са поставица' (Јашовић 1997: 148).

¹⁰ Присуство одређене лексеме у Алексиначком Поморављу или Пећком Подгору приказано је знаком плус (+), док је одсуство бележено знаком минус (—).

18.	òвчи сѝра	+	—
19.	подсѝрено млéко	+	—
20.	поквáрен сѝра	+	—
21.	поквáрено млéко	+	—
22.	преврéо сѝра	+	—
23.	прекúвано млéко	+	—
24.	прéсно млéко	+	—
25.	та́зе млéко	+	—
26.	твр́ди сѝра	+	—
27.	ту́цани сѝра	+	—
28.	уквáса	+	—
29.	шúбара	+	—
30.	варенѝка	—	+
31.	варéно мл'éко	—	+
32.	гребáница	—	+
33.	грúд(в)а сѝра	—	+
34.	грушáвина	—	+
35.	дрòћке/дрóзге	—	+
36.	ђíза	—	+
37.	загорòтина	—	+
38.	йра	—	+
39.	јáмужни сѝр	—	+
40.	јáмужна йра	—	+
41.	јáмужно мл'éко	—	+
42.	јáрдум/јáрдúма	—	+
43.	ју́ва/јýвê	—	+
44.	квá°сац	—	+
45.	кòра	—	+
46.	лађено мл'éко	—	+
47.	ма°сан сѝр	—	+
48.	мáсло	—	+
49.	младáчко мл'éко	—	+
50.	неварéно мл'éко	—	+
51.	пáвлака	—	+
52.	пèна	—	+
53.	пл'êс	—	+
54.	полумáсан сѝр	—	+
55.	пòсна йра	—	+
56.	пр́во мл'éко	—	+
57.	прозúкло мл'éко	—	+
58.	скòруп	—	+
59.	слáни сѝр	—	+

60.	сла̋тко мл'еко	—	+
61.	смѠк/смѠка	—	+
62.	сѠк/сѠка	—	+
63.	ста̋р сѣр	—	+
64.	тва̋рди сѣр	—	+
65.	тра̋п	—	+
66.	ѣрда	—	+
67.	це̋ђе̋но мл'еко	—	+
68.	ча̋с сѣр	—	+
69.	штета̋л'а̋вина	—	+
70.	фи̋л'ѣ̋ја – фили̋ја	+	+
71.	ка̋јма̋к – ка̋јма̋к	+	+
72.	ка̋чкава̋л – ка̋чкава̋л̋	+	+
73.	кѣ̋село мл'еко – кѣ̋село мл'еко	+	+
74.	ма̋ја – ма̋ја	+	+
75.	мла̋д сѣр – мла̋д сѣр	+	+
76.	мл'еко – мл'еко	+	+
77.	пре̋сѠла̋ц – пре̋сѠла̋ц	+	+
78.	сѣ̋ра/сѣ̋р – сѣ̋ра/сѣ̋р	+	+
79.	сѣ̋риште – сѣ̋риште	+	+
80.	сӳрутка – сӳрутка	+	+

Закључак

Грађа изнесена у овом раду припада тематском пољу „Називи за млеко и млечне производе“, а њоме се доприноси бољем сагледавању пастирске лексике у селима Алексиначког Поморавља. Будући да пастирска лексика нуди широке могућности за компаративна истраживања, грађа прикупљена у селима Алексиначког Поморавља упоређена је са грађом из Пећког Подгора (Јашовић 1997) и указано је на заједничку именску лексику, која припада само алексиначком крају и ону која припада само пећком крају. Укупно је забележено 11 лексема које припадају лексичком фонду и Алексинца и Пећи, 29 које познаје само алексиначки говор и 40 које познаје само пећки говор. Овај рад је више експерименталног карактера и може служити будућим проучавањима пастирске лексике, али и ширем сагледавању навика жена које су учествовале у преради млека, те је културолошки значај који се истиче овим радом врло важан сегмент познавања привредног живота мештана Алексиначког Поморавља у прошлости.

Иако располажемо ограниченим узорком, можемо видети да је лексика за ознаку реалија у семантичкој групи „Називи за млеко и млечне производе“ релативно блиска у два различита дијалекатска подручја, да постоје лексеми које су у употреби на тим двама релативно удаљеним подручјима која

и не припадају истој дијалекатској области, а да разлике које се појављују не говоре много, те да је у питању друга природна или техничко-технолошка реалност. Такве разлике односе се, пре свега, на експираторни акценат (*млѐ-ко*), према акценту косовско-ресавског типа (*мл'ѐко*), умекшавање *л* испред *е* (исти примери), однос *в* : *ф* (*велија* : *филија*), и сл., а има и неколико лексема које стоје у односу синонима (*кувано млеко* : *вареника*; *ѿресно млеко* : *јомужа*). У лексичком фонду Пећког Подгора јављају се и речи страног порекла (*ђиза*, *јурдум*).

Литература

- Антонијевић 1971: Антонијевић, Драгослав. *Алексиначко Поморавље*. Београд: Српска академија наука и уметности, 1971.
- Богдановић 2020: Богдановић, Недељко. „Из прошлости овчарства“. *Пастирска лексика југоисточне Србије* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: САНУ – Огранак САНУ у Нишу, 2020, 37–49.
- Илић 2019: Илић, Мирјана. „Пастирска лексика Старе планине и Пећког Подгора“. *Вуковим ѿрагом на Косову и Меѿохији* (ур. Голуб Јашовић). Косовска Митровица: Филозофски факултет – Градска библиотека „Вук Караѿић“, 2019, 37–47.
- Јашовић 1997: Јашовић, Голуб. *Пастирска ѿтерминологија Пећког Подгора*. Исток – Зубин Поток – Приштина: Дом културе „Свети Сава“ – ЈП „Стари Колашин“ – Народна и универзитетска библиотека, 1997.
- Јашовић, Стефановић 2023: Јашовић, Голуб и Стефановић, Душан. „Лексика у вези са гајењем *ovis aries* у селима Међеђи Поток и Бабудовица у Ибарском Колашину“. *Косово и Меѿохија кроз чињенице, ѿумачења и симболе* (ур. Ј. Ахметагић и М. Јефтимјевић Михајловић). Лепосавић: Институт за српску културу, 2023, 31–46.
- РСАНУ: *Речник срѿскохрваѿског књижевног и народног језика*, књ. XII. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Савић 1958: Савић, Олга. *Уѿицајна сфера Алексинца и њене особине*. Београд: Географски институт САНУ, 1958.
- Савић-Грујић 2020: Савић-Грујић, Ана. „Пастирска лексика југоисточне Србије у науци о језику“. *Пастирска лексика југоисточне Србије* (ур. Н. Богдановић). Ниш: САНУ – Огранак САНУ у Нишу, 2020, 19–37.

Golub M. Jašović
University of Priština in Kosovska Mitrovica
Faculty of Philosophy
Department of Serbian Language and Literature

Dušan R. Stefanović
University of Priština in Kosovska Mitrovica
Faculty of Philosophy

CHALLENGES AND LIMITATIONS OF A LEXICOGRAPHIC
PARALLEL – TERMS FOR MILK AND DAIRY PRODUCTS
IN THE VILLAGES OF ALEKSINAC POMORAVLJE
AND PEĆKI PODGOR

S u m m a r y

The subject of this paper represents an attempt to compare the lexical stock related to milk and dairy products in Aleksinac Pomoravlje (villages Trnjane and Katun) and Pečki Podgor (Kosovo and Metohija). The presented material from Aleksinac Pomoravlje was compared to the material from Pečki Podgor and the following points emerged: a) a common lexicon; b) the terms used only in the Aleksinac, but not in the Peć area; c) terms used in Pečki Podgor, but not in the Aleksinac area. The possibilities and limitations of such a comparison, as a procedure for the study of pastoral lexicon in a wider dialect area, are pointed out, and the cultural aspect of milk processing in the villages of Aleksinac Pomoravlje is presented as well.

Keywords: Serbian language, pastoral lexicon, names for milk and dairy products, Aleksinac Pomoravlje, Pečki Podgor.

Недељко Р. Богдановић*
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет Ниш
Депарتمان за српски језик и књижевност**

ПАСТИРСКА ЛЕКСИКА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ И ОПШТЕКАРПАТСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ АТЛАС***

У раду се тражи, даје и коментарише присуство пастирске лексике југоисточне Србије у седмом тому *Општекарпатског дијалектолошког атласа* (ОКДА). Указује се на чињеницу да истраживања која долазе после *Атласа* употпуњују и проширују фонд лексике у *Атласу*, и делимично исправљају стање у картама *Атласа*.

Кључне речи: српски језик, југоисточна Србија, пастирска лексика, општекарпатски дијалектолошки атлас

У оквиру ширег пројекта Лексиколошка проучавања југоисточне Србије,¹ који се реализује у Огранку САНУ у Нишу (координатор акад. Александар Лома, руководилац др Недељко Богдановић), актуелна тема је пастирска лексика. У току је обрада 40 упитника попуњених на терену где се лексика пастирства (шире: сточарства) прикупља преко питања (са много више потпитања). На основу грађе из упитника сачињен је и *Речник пастирства југоисточне Србије*, који у радној верзији (мај 2018) има преко 3000 јединица.

* nedb@ni.ac.rs

** Прилог је рађен по пројекту „Лексиколошка проучавања југоисточне Србије“, који се реализује у Огранку САНУ у Нишу.

*** Прештампано из *Животи посвећен трагању за етничким идентитетом. Зборник у част универзитетског професора др Михају Миљи Радану поводом 65. рођендана*, (ур. Маца Царан Андрејић, Миљана-Радмила Ускату), Темишвар: Западни универзитет у Темишвару, 2019, 55–63.

¹ Пројекат је заснован знатно раније, као задатак Одсека за језик у Центру за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, и бавио се досад другим темама (Лексиколошка проучавања језика писаца са подручја југоисточне Србије), а кад је Центар замењен Огранком, Огранак је прихватио наставак истраживања и одредио академика Александра Лому за координатора.

Пастирска лексика чини велики део *Ойшійекарійайског дијалектйолошког атласа* (ОКДА), који је рађен и завршен уз учешће и научних радника из Србије (онда – Југославије). У једном случају, САНУ је била и суиздавач *Атласа*. Ради се о тому 7.²

Из области југоисточне Србије, коју покрива и наш пројекат, заступљена су три пункта: Првонек (Врање, обрађивач Момчило Златановић), Калетинац (Гацин Хан, Слободан Реметић) и Топли Дол (Пирот, Недељко Богдановић).

Имао сам част да у Српској академији наука и уметности у Београду, 15 марта 2005. године говорим на промоцији седмог тома ОКДА. Том приликом, поред осталог рекао сам и ово:

„*Карійайски дијалектйолошки атлас* има једно занимљиво тематско усмерење: тиче се реалија сточарске делатности.³ А ту је цело основно социјално окружење, као што је, уосталом, и родно место дијалекта. Међу речима чије простирање утврђује седми том су и: *йасійир*, *чобан*, *јухас*, *бач*, *гонич*; *йланина* и *дел*, *магура*, и *кичер*, *йреслай* и *осој*, *брдо* и *брег*, *млака* и *баліа*, *йуча* и *лайавица*, и десетине других које су вековима опслуживале сточаре на врло широком географском простору. Једно *цур*, које иначе имамо у *цурійи*, у својим различитим варијантама попут: *цурк*, *цурак*, *цурка*, *цуркайи*, *цврк*, *цвркайи*... смештено у културу пастирства, на простору који оивичавају Пештани на крајњем југозападу Македоније, Бренна у Пољској, Вуковско у Босни, на западу, и Крутојаровка, у Украјини на истоку... означаје многе реалије од **танког, тудног млаза, до слабашног горског изво-ра**... Перцепција *йанког а звучног, ошійрог а слабог млаза* именована је речју истог корена, код различитих језика и разних народа. Једно се заједничко искуство, један чулни, слушни утисак претворио у реч коју препознајемо на широком простору карпатског пастирства (Карта 24, пит. 709)“ (Богдановић 2005: 328–329).

За нас је овога пута значајно да се лексика са нашег подручја нашла на картама овога атласа,⁴ али значајно нам је и то да сазнамо које лексеме одсуствују (за истраживање је: зашто? – да ли због непостојања реалија које

² Упитник за овај атлас објављен је 1981. године, а томови су публиковани овим редом: I 1989 (Кишињев), II 1994 (Москва), III 1991 (Варшава), IV 1993 (Љвов), V 1997 (Братислава), VI 2001 (Будимпешта), VII 2003 (Београд – Нови Сад).

³ О томе је на промоцији седмог тома говорио и уредник Драгољуб Петровић: „У средишту интересовања приређивача Атласа нашао се лексички слој који су са Балкана разносили влашки сточари пошто су им, после турских освајања на Балкану, пресечени стални правци кретања Од Пинда и Проклетија на североисток према Карпатима и на северозапад према Алпима“ (Петровић 2005: 326).

⁴ „Специфика говорних Восточној и Юговосточној Србији у сфери лексики и семантики, а такође конфигурацији соотвествующих изоглоса у указанној диалектној зони“ разматра се у раду: Галина К. Клепикова: Восточно- и јужносербские говоры в „Общекарпатском

је требало именовати, због недостајања појмова за постојеће реалије, било зато што испитивач није имао среће да их од информатора чује, било зато што је можда избор испитивача и информатора био неадекватан, било, пак, зато што се уместо очекиване лексеме у нашим говорима употребљавају друге, као синоними (или фонетске, обличке, лексичке варијанте), најзад можда и зато што су тражене лексеме у пунктовима који их не познају, или више не чувају, али нису непознате у другим местима исте области. Било како било, и оно што је у *Айласу*, и оно што није, информације су прворазредног значаја, поготову што је наше подручје током историје смењивало народе и језике, што је позајмљивало или самостално развијало своја знања и умења, па и систем ознака за то именовање, тј. језички систем, са јединицама за ознаку једне привредне и културне стварности, која је још жива, али је, деловањем различитих историјских околности, у опасном замирању.

Онима који се баве лексиколошким проблемима призренско-тимочке области српског језика, области која и архаизмима, и иновацијама одваја ово подручје од основице књижевног језика, *Ойшїїекарїайїски дијалектїолошки айлас*, поред осталог, помаже да се схвати језичка и културна (историјска) интерференција на овом, централном делу Балкана, јер се велики број лексема, па и оних са нашег терена, обично налази у фонду више од једног језика овог дела Европе. Како су се оне током векова одржале, у матичном језику или језику наследнику, питања су којима се нећемо (и не можемо) овде бавити, али смо дужни да укажемо а) на стварно постојање речи за све што је човек истраживаног подручја подразумевао у своме односу са сточарством, б) да забележимо живи лик сазнате лексеме, в) да опишемо његово значење у говору где је реч записана, и тако омогућимо упоређивање са језицима народа с којима је наш народ био у културном и привредном суживоту.

Како у уводу седмог тома *Ойшїїекарїайїског дијалектїолошког айласа* стоји, том има 68 карата и 43 некартографисане теме.

Упитник за ОКДА има и секцију Пастушество (пастирство) са 149 питања (од 570. до 718). Део тих питања обрађен је у тому 6, док се у седмом тому обрађују питања од 675. до 718. Она су у *Айласу* обрађена на преко 28 карата, а 15 питања као некартографисани материјал. Прегледаће те карте и означити знаком: + = реч постоји и у нашем пункту; +. = реч постоји и у нашем пункту, али има још неку са истим значењем; +* = постоји реч али као „јединично“ (појединачно, издвојено) значење. Слика присуства / одсуства лексема за тражени појам изгледа овако.

Карта број				Пунктови	Питања
	203	204	205		
1	+	+	+	675	„пастух“ (пастир)
2	+	+	+	676	„пастух волов“ (воловар)
3	+	–	+	677	„пастух телят“ (телчар)
4	+	–	+	678	„пастух коней“ (коњар)
5	–	–	–	679	„пастух ялового скота“ [јаловар, Златковић]
6	+	–	+	680	„пастух баранов“ (овчар)
7	+	+	+	681	„пастух овец ...“ (овчар, пастир, чобанин)
8	–	–	+	682	„помощник пастуха“ (поганич)
9	+	+	–	687	*čoban (чобанин)
10	–	–	–	688	„старший пастух на горном пастбище“ [ħaja]
11	+	–	+	689	*bač (бачијар)
12	+	+	+	690	„помощник пастуха – терач на дојку“ (терач, поганич)
13	+	+	+	693	„горное пастбище выше зоны...“ (планина)
14	–	+	+	695	„палка, на которую опирается пастух“ (палица)
15	+	–	+	696	„длинная палка пастуха“ – с куком (204 клака; 204 грчка кука)
16	–	–	–	698	*k()rlIg „палка пастуха с загнутым концом“ (–)
17	+	–	–	699	„большая пастушеская палка“ (батина)
18	+	–	–	700	„палка пастуха с утолщением на конце“ (мачуга)
19	–	–	–	701	„палка пастуха с топориком“ (–)
20	+	–	–	702	*čEkan „палка пастуха с топориком“ (чаканац)
21	+	+	–	703	„выход весной на горное пастбище...“ (истерување)
22	–	+	–	704	„возвращение с горного пастбища...“ (растурање)
23	–	–	+	707	„руководитель пастушеской стоянки...“ (бач)
24	+	+	–	709	*cUrk- „доить понемногу, с тонкой струиной“ (цврк)
25	–	–	+	713	*klOpot „звонок на шее пастушеского скота“ (клопотар)
26	+	+	+	714	„звонок на шее пастушеского скота“ (звоно)
27	–	+	+	715	*čEmEr- „болезнь животных, скота – сып на коже, порша“ (чемер)
28	–	+	+	716	„шерсть ягнят – остриженная“ (јарина)

Коментари уз поједине карте.

- (10) Нема траженог *vataG-, али има *haja* (< тур. *hexaja*).
- (11) *Бач* постоји и у 204 као „радник на бачији, који се бави прерадом млека“.
- (14) Палица постоји али са другим значењем „жегра на јарму“.
- (15) „Грчка кука“ – вероватно према пастирима Каракачанима (Црновунцима или Црнорунцима), које су у источној Србији сматрали Грцима, јер су били номади који су на овдашње пашњаке долазили „са грчке стране“.
- (16) Нема траженог *k()rlIg, али са тим је значењем *кривак*, *чамаљуга*, позната на целом простору.
- (21) Пошто се ради о формирању већег стада од оваца више власника, то се означава речима *испјерување*, *смешување*, *йрави се бачија*.
- (22) *Распјура се бачија*, *овча свадба*.
- (23) У клетви: „Чемер га уморил, дабогда“, а позната је и отровна биљка *чемерика*, расте на пашњацима.

Уочава се да је број присуства могуће лексеме у сва три пункта тек 5, а број одсуства било какве тражене и могуће лексеме са траженим значењем 4. То заслужује коментар, али мислимо да се може коментарисати и ситуација да у неком (у једном или у два пункта) одсуствује тражена реч, док се у другом / другим пунктовима налази (без обзира на то да ли се појављује као иста или је друга, синонимска).

Некартографисани материјал

Ту се ради о питањима чији теренски подаци нису омогућавали карте. У овом скупу чињеница пастирске лексике код наших пунктова углавном се ради о недостатку податка, што би било равно информацији „нет названя“, што би могло упућивати и на непостојање реалија, у шта овога пута нећемо улазити. Таква питања означаваћемо цртом, као знаком одсуства податка, а ако се неки податак ипак нађе у неком од наша три пункта, они ће бити наведени: 683 –; 684 –; 685 –; 686 –; 691 (204 поганич); 692 (203–205 пољана);

694 –; 697 –; 705 –; 706 –; 708 (премлаз); 710 (крмило, солило, солишта мн.); 711 (204 пареница); 712 –; 717 –; 718 –.

Основно питање које нас овога пута занима јесте постојање питања на која, судећи према материјалу из пунктова 203–205 који се налазе у југоисточној Србији, нема одговора.

Најпре, то су она питања где нема података ни из једног пункта. Питање **679** – карта 5 (назив за пастира који чува јалову стоку).

Најпре, треба имати у виду да је сточарење у време израде атласа, и обраде терена, у таквом замирању да више и нема одвајања „јаловине“, па ни потребе за њену издвојену испашу, те нема ни чувара / пастира.

Ако се неко бравче и издвоји, оно се обично храни у затвореном простору и око куће, не изгони „на сават“. А друго, речи ипак има, иако је обрађивачи нису чули. То је *јаловар*, јасна – и логична реч коју даје Златковић у своме *Пиройском речнику*, одакле је она ушла и у наш *Пастирски речник*.

Питање **688** – карта 10 (назив за најстаријег пастира – уједно и старешину на испашаи). И овде се стварност променила јер је цела организација пастирења на саватима сведена на мања стада, на учешће малог броја радника око стоке, па нема ни старешине. Ипак, из прошлости, кад се у југоисточној Србији такво пастирење звало бачијарење, постојао је *бач*, као вођа бачије и организатор живота на бачији (једни пасу стадо, други прерађују млеко, трећи се старају око транспорта намирница и производа), уједно и први сточар над стадом. У нешто другачијој верзији, када је бач уједно и власник, и кад је стадо толико да је захтевало и помоћника, постојао је појам *ћаја* (< хехаја) (Шкаљић, 1966: 186) и *йоћеник* (поћехајеник).

Питање **698** – карта 16 (Пастирски штап са закривљеним крајем). Диста нема тражене лексеме, али штап о каквом је реч је познат, и у употреби је, само се то овде зове: *кривак*, *чамуга*.

Питање **701** – карта 19 (пастирски штап са секирицом). То је свакако била потребна и симпатична алатка, али нисмо чули за њено постојање, а не региструју је ни испитивачи наших пуктова.

Што се тиче питања за која имамо делимичне одговоре (у једном или у два пункта), данас, са искуством од скоро четрдесет година колико нас дели од посете Топлом Дољу са упитником за ОКДА,⁵ уверени смо да у пунк-

⁵ Мој боравак у Топлом Дољу, на Старој планини, подно Миџора на самој граници са Бугарском, представљао је до тада мој најозбиљнији теренски задатак. Због тога овде саопштавам неке утиске које сам изложио и на споменутој промоцији ОКДА у САНУ: „На крају, нека ми буде допуштено и једно лично подсећање.

Наиме, на Старој планини, поред самог Миџора, постоји чувена стена Бабин зуб, а под њом туристичко свратиште. Одатле се лако пење на једну широку површ, с које пуца видик, а на видуку стадо дивљих коња. Јужно испод те површи је Топли Дол, село скоро на издисају. То је пункт за *Карпатајски ајтлас*. Кад сам пре двадесетак година [Ово је изговарано 2005] тај пункт обрађивао, сазнао сам да су на овој површи, са дивљим коњима, некад пасла и огромна стада оваца. Кажем огромна, јер сам ту чуо податак, да су пасла „по неколко балмети“. А балме је у говору старопланинских овчара и козара реч за стадо од хиљаду брера. Данас је ту тешко видети и тек по коју овчицу.

И други случај. Кад се тражио одговор на питање о називу награде коју пастир у селу прима у натури, никако да дођемо до тражене речи, или речи којом се та реалија пастирског живота именује. Онда се из групе снужено, скоро незаинтересовано и збуњено јави један већ средовечни човек, који је дотле стајао у прикрајку и ћутао: „Могу ли ја нешто да кажем? Да то није ак?“ Управо *ак* или *хак* је и било оно што се тражило, а што је већина сељана давно заборавила.

Не могу вам описати колика је радост потом захватила дотад повученог саговорника. Док је пио неку брљу, мезетећи је усољеним печуркама лисичарама, непрестано је понављао: „Зашто мене не пита, ма зашто мене не пита!? Па ја сам дваест године бил слуга“. Прекор је, дакако, био упућен мени. Остали, којима се понесен обраћао, и који вероватно, нису, као он, мислили на скромну награду пастирску, заслужену и на киши и на сунцу, и на ветру и на

товима где онда није било одговора, чак и данас кад је правих пастира све мање, и све су старији, одговора има, оваквих или онаквих, у траженом пункту или у његовој околини, само је било потребно више времена, веће упућености у живот сељака и њихов свакодневни живот на планини, на бачији или на пашњаку. У то нас убеђује и чињеница да код шест питања (21%) имамо одговоре у сваком од три представљена пункта. Са мало пажње уверени смо да би их било више. Та сазнања треба да употпуне и она која стичемо радећи на пројекту *Лексика њасѣирсѣѡва југоисѣѡчне Србије* (очекује се *Речник и Колекѣивна монографија*), с уверењем да „ништа што је човек спознао није прошло а да у језику није оставило траг“ (Богдановић, 2005: 328). Уз ово иде и убеђење да значај факата народних говора, тј. дијалеката, расте с протоком времена. „Историја која се из њих [дијалеката, нап. Н.Б.] може читати није историја појединаца, већ историја маса, и није хроника година, већ повест векова“ (Ивић, 1986: 103).

У овом раду бавили смо се само једним делом лексике пастирења у југоисточној Србији и њеним представљањем у *Ойшійекарійайском дијалект-шолошом айтласу*. Правде ради, то је тек мали део лексике прикупљене по пројекту који се реализује у Огранку САНУ у Нишу, али скрећемо пажњу на чињеницу да и други неки делови ОКДА садрже доста лексичких и других података који се тичу стоке, сточарства, сточарења и пастирења у карпатском ареалу. И тамо налазимо доста лексике која је заједничка ширем простору, и често премаша границе једнога језика, нарочито у поглављима: VII. Селское хозяйство (Сеоско домаћинство) и XI. Животный мир (Животињски свет). То остаје за другу прилику.

Литература

- Богдановић 2005: Богдановић, Недељко. „Општекарпатски дијалектолошки атлас (реч на промоцији 7, завршног тома Атласа)“. *Зборник Майице српске за филологију и лингвистику* XLVIII/1–2, Нови Сад, 2005, 327–331.
- Златковић 2014: Златковић, Драгољуб. *Речник њиројског говора*, I–II. Београд: Службени гласник, 2014.
- Ивић 1986: Ивић, Павле. *Српски народ и његов језик*². Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
- ОКДА 7 – *Ојшћіекаріајішкі діјалектіолошкі атлас*. Београд: САНУ и суиздавачи.

вејавици миџорској, мало су га слушали и на то његово знање брзо заборавили. Ја нисам. Ја и сад памтим то лице измученог горштака са Старе планине, натмурено попут магловитог Миџора, које се после овог одговора тако брзо преобратило у насмејан и осунчан пропланак док му се из даљине, можда из најтежих, а можда и из најлепших успомена, најављује стадо од хиљаду брава. Таква лица обично говоре оно што други не знају. То су први радници на језичким атласима. Научници потом њихов живот и њихов језик хватају, изучавају, смештају у књиге и атласе, док се они селе у памћење и у успомену. Прави творци искуства, језика и мудрости најчешће остају неупамћени“ (Богдановић 2005: 330–331).

- Петровић 2005: Петровић, Драгољуб. „Завршено је публикавање Општекарпатског дијалектолошког атласа“. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XLVIII/1–2, Нови Сад, 2005, 325–327.
- Шкаљић 1966: Škaljić, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1966.

Nedeljko R. Bogdanović
University of Niš, Faculty of Philosophy
Department of the Serbian Language and Literature

SHEPHERD'S LEXICON OF SOUTHEASTERN SERBIA AND THE CARPATHIAN DIALECTOLOGICAL ATLAS

S u m m a r y

In the paper, the presence of the shepherd lexicon of southeastern Serbia in the 7th volume of the Carpathian Dialectological Atlas (ОКДА) is sought, given and commented on. It is pointed out that the research done after the Atlas is finished, completes and expands the lexicon in the Atlas, and partially corrects the Atlas' charts.

Keywords: Serbian language, southeastern Serbia, Shepherd's lexicon, the Carpathian Dialectological Atlas.

БИБЛИОГРАФСКИ ПРИЛОГ

Сандра Г. Савић*
Институт за српски језик САНУ, Београд

БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА У ВЕЗИ С ПАСТИРСКОМ ЛЕКSIКОМ

У овом прилогу дат је попис библиографских јединица које су од користи у раду на пројекту *Пастирска лексика њизренско-џимочких говора*. Свакако, жеља нам је да и посленици из других струка пронађу у овој библиографији понеку корисну референцу. Прилог чини део литературе о народним говорима који се лексикографски обрађују, а претежно се заснива на монографијама и ауторским радовима који су у уској вези с пастирском лексиком.¹

- Аксић, Нина. „Традиционалне друштвене игре и дечје играчке Тимока“. *Еџнокулџуролошки зборник* 20, Сврљиг, 2016, 51–65.
- Аксић, Нина. „Лексика традиционалних друштвених игара у Ваљевској Подгорини“. *Из лексике сџановања у Ваљевској Подгорини: Еџнолингвистички огледи* (ур. Драгана Радовановић и Милина Ивановић Баришић). Нови Сад: Матица српска, 2020, 57–66.
- Аламшоев, М. М. „Шугнанская животноводческая лексика в этнолингвистическом и сравнительно-историческом освещении“. *Автореферат диссертации по филологии*. Санкт-Петербург, 2002.
- Антонијевић, Драгослав. *Обреди и обичаји балканских сџочара*. Београд: Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт, 1982.
- Бјеладиновић, Јасна. „Српска народна ношња у Сјеничко-пештерској висоравни“. *Гласник Еџнографског музеја у Београду* 45, Београд, 1981, 81–82.
- Богдановић, Недељко. „О говору и именима“. *Градина*, Ниш, 1990, 93–103.

* sandrasavic0302@gmail.com

¹ Један део овде представљених библиографских јединица преузет је из публикације *Дијалекатска лексикографија џџокавског наредја (1818–2014) – библиографија* (Марковић, Недељков 2015). Овом приликом најлепше захваљујемо ауторима поменуте публикације на могућности да један део великог посла, који су за потребе Института за српски језик САНУ урадили објединивши лексикографске публикације са џокавског подручја у периоду од два века, буде преузет и прештампан за потребе зборника *Пастирска лексика њизренско-џимочких говора*.

- Богдановић, Недељко. „Онимизација сточарске лексике“. *Пастирски именослов – зборник радова о језичком и културном наслеђу Сџаре џланине* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Хемимонтана, 2015а, 8–17.
- Богдановић, Недељко. „Називи и имена брва у околини Сврљига“. *Пастирски именослов – зборник радова о језичком и културном наслеђу Сџаре џланине* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Хемимонтана, 2015б, 18–36.
- Богдановић, Недељко. „Што у природи – то и у језику“. *Пастирски именослов – зборник радова о језичком и културном наслеђу Сџаре џланине* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Хемимонтана, 2015в, 113–118.
- Богдановић, Недељко. „Козо једна! – Јарче прчави!“ *Пастирски именослов – зборник радова о језичком и културном наслеђу Сџаре џланине* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Хемимонтана, 2015г, 119–127.
- Богдановић, Недељко. „Одраз пастирског знања на именовање простора“. *Пастирски именослов – зборник радова о језичком и културном наслеђу Сџаре џланине* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Хемимонтана, 2015д, 128–131.
- Богдановић, Недељко. „Пастирска лексика југоисточне Србије и *Ојшџекар-џаџски дијалекџолошки аџлас*“. *Живои џосвећен џрагању за еџничким иденџиџеџом: Зборник у часџ универзиџеџском џрофесору др Михају Миџи Радану* (ур. Маца Царан Андрејић и Миџана-Радмила Ускату). Темишвар: Западни универзитет у Темишвару, 2019а, 55–63.
- Богдановић, Недељко. „Пастирски речник југоисточне Србије“. *Срџски дијалекџолошки зборник 66/2*, Београд, 2019б, 638–739.
- Богдановић, Недељко. „Од приређивача: пастирска лексика југоисточне Србије“. *Пастирска лексика југоисточне Србије* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Српска академија наука и уметности и Огранак САНУ у Нишу, 2020а, 7–18.
- Богдановић, Недељко. „Из прошлости овчарства“. *Пастирска лексика југоисточне Србије* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Српска академија наука и уметности и Огранак САНУ у Нишу, 2020б, 37–48.
- Богдановић, Недељко. „Пастирско искуство као допринос карактерологији (Из *Каракџерологије Пироћанаца* Томислава Т. Панајотовића)“. *Пастирска лексика југоисточне Србије* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Српска академија наука и уметности и Огранак САНУ у Нишу, 2020в, 153–158.
- Богдановић, Недељко. „Упитник за прикупљање сточарске лексике (прилагођен за сточарење југоисточне Србије)“. *Пастирска лексика југоисточне Србије* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Српска академија наука и уметности и Огранак САНУ у Нишу, 2020г, 187–216.
- Богдановић, Недељко и Радоман Цветићанин, Маја. *Речник Алексиначког Поморавља*. Алексинац: Центар за културу и уметност Алексинац, 2022.

- Богдановић, Недељко. „Мали речник села Бучума“. *Српски дијалектолошки зборник* 70/1, Београд, 2023, 369–634.
- Божовић, Маринко. „Сточарска лексика Ибарског Колашина“. *Прилози проучавању језика* 20, Нови Сад, 1984, 189–192.
- Бошњаковић, Жарко. *Пастирска терминологија Срема*. Нови Сад: Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике, 1985.
- Букумирић, Милета. „Пастирска лексика села Гораждевца“. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* 35/1, Нови Сад, 1992, 161–195.
- Васић, Оливера. „Народне игре Ваљевске Колубаре“. *Испраживања 6 Ваљевска Колубара* (ур. Синиша Бранковић). Ваљево: Народни музеј, „Милић Ракић“, Самоуправна интересна заједница друштвених делатности, 1990, 343–387.
- Вукадиновић, Вилотије. *Топоними зоонимског порекла*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 1996.
- Вуковић, Мирко. „Лексика коњарства у Горњем Заостру“. *Дијалектолошка испраживања 2 – зборник радова посвећен сточарској лексици* (ур. Надежда Јовић). Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2007, 111–144.
- Вуковић, Ненад. „Давно заборављене дурмиторске игре – Игра вукова“. *На извору Вукова језика: 5. научни скуп* (ур. Бранислав Остојић). Жабљак: Фондација Вукове задужбине, 2008, 20–26.
- Вулетић Вукасовић, В. „Стока у Херцег–Босни и т. д.“. *Караџић*. Алексинац, 1/7–8, 1899, 134–138.
- Георгијевић, Светозар. „О топонимима са основом кобил-, кобиљ- (копил-)“. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* 1, Нови Сад, 1957, 146–152.
- Георгијевић, Светозар. „Из сточарске терминологије“. *Балканолошке студије* 2, Ниш, 1968, 1–114.
- Дијалектолошка испраживања 2 – зборник радова посвећен сточарској лексици* (ур. Надежда Јовић). Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2007.
- Динић, Јакша. „Додатак речнику тимочког говора“. *Српски дијалектолошки зборник* 36, Београд, 1990, 381–422.
- Динић, Јакша. *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008.
- Ђинђић, Марија. „Терминологија коњарства у српском језику с посебним освртом на турцизме“. *Истоци и устоци. Сећање на Славољуба Ђинђића* (ур. Анђелка Митровић). Београд: Филолошки факултет, 2009, 229–273.
- Ђорђевић, Стефана. „Пастирска и друга зоонимска лексика у топонимији југоисточне Србије“. *Пастирска лексика југоисточне Србије* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Српска академија наука и уметности и Огранак САНУ у Нишу, 2020, 107–132.

- Ђорђевић, Тихомир (ур.). „Српске народне игре 1“. *Српски етнографски зборник* 9, Београд, 1907.
- Етимолошки речник српског језика*. Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, Одбор за етимолошки речник, Институт за српски језик, Етимолошки одсек, 2003, 2006, 2008, 2023.
- Живковић, Новица. *Речник ѝројског говора*. Пирот: Музеј Понишавља, 1987.
- Жугић, Радмила. „Мотивисаност зоонима и њихов однос према личним надимцима и личним именима“. *Јужнословенски филолог* 60, Београд, 2004, 177–192.
- Жугић, Радмила. „Речник говора јабланичког краја“. *Српски дијалектолошки зборник* 52, Београд, 2005, 1–470.
- Журавлев, А. Ф. „Домашний скот в поверьях и магии восточных славян“. *Этнографические и этнолингвистические очерки*. Москва: ИНДРИК, 1994.
- Зајцева, Светлана. „Називи оваца у штокавским говорима српскохрватског језика (на руском)“. *Прилози проучавању језика* 8, Нови Сад, 1972, 133–144.
- Златановић, Момчило. *Речник говора јужне Србије*. Врање: Учитељски факултет, 1998.
- Златановић, Момчило. *Речник говора југа Србије*. Врање: Аурора, 2011.
- Златковић, Драгољуб. *Традиционално сѝочарсѝво у ѝројском крају и његове ѝерсѝекѝиве*. Пирот: Пи-прес, 2006.
- Златковић, Драгољуб. *Речник ѝројског говора* 1–2. Београд: Службени гласник, 2014.
- Златковић, Драгољуб. „Традиционалне дечје игре пиротског краја и суседних области“. *Пиротски зборник*, Пирот, 2015а, 81–120.
- Златковић, Драгољуб. „Имена коза“. *Пасѝирски именослов – зборник радова о језичком и кулѝурном наслеђу Сѝаре ѝланине* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Хемимонтана, 2015б, 37–48.
- Златковић, Драгољуб. „Допуна Речнику пиротског говора“. *Српски дијалектолошки зборник* 64, Београд, 2017, 603–993.
- Златковић, Драгољуб. „Друга допуна Речнику пиротског говора“. *Српски дијалектолошки зборник* 67, Београд, 2020, 123–297.
- Златковић, Драгољуб. „Трећа допуна Речнику пиротског говора“. *Српски дијалектолошки зборник* 69, Београд, 2022, 103–280.
- Илић, Мирјана. „Комуникација – човек животиња“. *Пасѝирски именослов – зборник радова о језичком и кулѝурном наслеђу Сѝаре ѝланине* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Хемимонтана, 2015, 102–112.
- Илић, Мирјана. „Боја и пастирски именослов“. *Исходишѝа* 5, Ниш, 2019а, 145–155.
- Илић, Мирјана. „Деривати именица овца и коза у стаду пастирске лексике југоисточне Србије“. *Живот ѝосвећен ѝрагању за еѝничким иденѝи-*

- иџеџом*: *Зборник у часџи универзиџеџском џрофесору др Михају Миџи Радану* (ур. Маџа Царан Андреџић и Миџана-Радмила Ускату). Темишвар: Западни универзитет у Темишвару, 2019б, 115–122.
- Илић, Мирјана. „Пастирска лексика Старе планине и Пећког Подгора“. *Вуковим џтрагом на Косову и Меџохији* (ур. Голуб Јашовић). Косовска Митровиџа: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Градска библиотека „Вук Караџић“, 2019в, 37–45.
- Илић, Мирјана. „Овца и коза у пастирској лексиџи југоисточне Србије“. *Пастирска лексика југоистџочне Србије* (ур. Недеџко Богдановић). Ниш: Српска академија наука и уметности и Огранак САНУ у Нишу, 2020, 87–106.
- Јашовић, Голуб. *Пастирска џерминологија Пећког Подгора*. Исток: Дом културе „Свети Сава“ – Зубин Поток: ЈП Стари Колашин – Приштина: Народна и универзитетска библиотека, 1997.
- Јашовић, Голуб. „Пастирска терминологија и лексика у вези са млеком и прерадом млека у западном делу Пећког Подгора и у шарпланинском Горњем Селу“. *Зборник Филолошког факулџеџа 7*, Приштина, 1998, 107–114.
- Јашовић, Голуб. „Узвиџи за дозивање или терање стоке и још неки узвиџи у вези са пословима око стоке“. *Дијалекџолошка исџтраживања 2 – зборник радова џосвећен сџточарској лексиџи* (ур. Надежда Јовић). Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2007, 81–88.
- Јашовић, Голуб. „Сточарски термини и лексика турског и арбанашког порекла у говору Срба старинаџа Пећког Подгора“. *Баџџина 24*, Лепосавић, 2008, 11–23.
- Јашовић, Голуб. „Пастирска лексика и терминологија југоисточне Србије“. *Пастирски именослов – зборник радова о језичком и кулџурном наслеђу Сџаре џланине* (ур. Недеџко Богдановић). Ниш: Хемимонтана, 2015, 136–140.
- Јашовић, Голуб и Стефановић, Душан. „Лексика у вези са гајењем *ovis aries* у селима Међеђи Поток и Бабудовиџа у Ибарском Колашину“. *Косово и Меџохија кроз чињениџе, џумачења и симболе* (ур. Ј. Ахметаџић и М. Јефџимијевић Михајловић). Лепосавић: Институт за српску културу, 2023, 31–46.
- Јовановић, Властимир. „Речник села Камениџе код Ниша“. *Срџски дијалекџолошки зборник 51*, Београд, 2004, 313–688.
- Јовановић, Властимир. „Додатак Речнику села Камениџе код Ниша“. *Срџски дијалекџолошки зборник 54*, Београд, 2007а, 403–520.
- Јовановић, Властимир. „Соџијално-психолошке основе односа човека и животиње“. *Дијалекџолошка исџтраживања 2 – зборник радова џосвећен сџточарској лексиџи* (ур. Надежда Јовић). Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2007б, 5–25.

- Јовић, Надежда. „Речи страног порекла у сточарској терминологији југоисточне Србије“. *Движение и пространство в славянските езици, литератури и култури, Сборник с доклади от Дванадесетите международни славистични четения София 9–10 май 2014, Том първи Езикознание* (ур. Маргарита Младенова, Мая Радичева и др.). София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2015а, 215–222.
- Јовић, Надежда. „Стоچارска лексика у Речнику тимочког говора“. *Пастирски именослов – зборник радова о језичком и културном наслеђу Сша-ре џланине* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Хемимонтана, 2015б, 57–101.
- Јовић, Надежда. „Страни елементи у лексци прераде примарних сточарских производа у говорима југоисточне Србије“. *Исходииџа* 4, Ниш, 2018, 141–158.
- Јовић, Надежда. „Турцизми у сточарској терминологији југоисточне Србије“. *Исходииџа* 5, Ниш, 2019, 221–236.
- Јовић, Надежда. „Домаће и страно у сточарској лексци југоисточне Србије“. *Пастирска лексика југоисточне Србије* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Српска академија наука и уметности и Огранак САНУ у Нишу, 2020, 133–152.
- Јовић, Надежда. „Романизми у сточарској терминологији југоисточне Србије“. *Исходииџа* 9, Ниш, 2023, 77–91.
- Јоџић, Драган. „Стоچارска лексика села Лозан“. *Прилози Културној историји Сврљига* 3. Сврљиг: Етно-културолошка радионица Сврљиг, 2005.
- Кварчиа, Валерий Ермејович. *Животноводческая (пастушеская) лексика в абхазском языке*. Сухуми: Алашара, 1981.
- Клепикова, Г. П. *Славянская пастушеская терминология. Ее генезис и распространение в языках карпатского ареала*. Москва, 1974.
- Корчмарь, В. В. *Молдавская пастушеская терминология: ареальное и онома-семасиологическое исследование*, Автореф. диссертации, Кишинев, 1989.
- Крел, Александар. *Дечије игре, Традиционалне српске џакмичарске дечије игре у Товаришеву (Бачка)*. Београд: Српски генеалогски центар, 2005.
- Љубеновић, Света. „Дечије игре на смотри материјалне и духовне културе становника села Нишевца“. *Етно-културолошки зборник за ироучавање културе источне Србије и суседних обласџи* 3 (ур. Недељко Богдановић). Сврљиг: Етно-културолошка радионица, 1997, 316–318.
- Манић, Драгослав Форски. *Љужнички речник*. Бабушница, 1997.
- Марковић, Бранкица и Савић, Биљана. „Из терминологије овчарства села Рудне у Румунији“. *Исходииџа* 3, Ниш, 2017, 203–212.
- Марковић, Јордана. „Имена паса у југоисточној Србији“. *Пастирски именослов – зборник радова о језичком и културном наслеђу Сша-ре џланине* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Хемимонтана, 2015, 49–56.

- Марковић, Миодраг. „Речник народног говора у Црној Реци“. *Српски дијалектолошки зборник* 32, Београд, 1986, 243–500.
- Марковић, Миодраг. „Речник народног говора у Црној Реци. Књига 2“. *Српски дијалектолошки зборник* 39, Београд, 1993, 149–398.
- М[ијатовић], Ст[аноје]. М., учитељ. „Српска народна имена домаће стоке у Левчу“. *Караџић* 2/1, Алексинац, 1900, 15–17.
- Милорадов, Дејан и др. *Орњитолошки речник: имена птица*. Нови Сад: Матица српска (Лексиколошка издања, књ. 4, Терминолошки речници, књ. 1), 2016.
- Милорадовић, Софија. „Т. И. Вендина: типологија лексических ареалов Славии, Москва – Санкт-Петербург: РАН, Институт славяноведения, 2014. – 692 стр.“. *Јужнословенски филолог* 72/3–4, Београд, 2016, 188–193.
- Милорадовић, Софија. „Именовање времена у призренско-тимочким народним говорима“. *Језик, књижевност, време – језичка исцртавања* (ур. Биљана Мишић Илић, Весна Лопичић). Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2017, 31–62.
- Милосављевић, Тања. „Фрагменти сточарства на језичкој слици света југоисточних српских говора (Први део)“. *Пастирска лексика југоисточне Србије* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Српска академија наука и уметности и Огранак САНУ у Нишу, 2020, 49–86.
- Мирбобоева, А. „Лексика животноводства ваханског језика“. *Авијореферат дисертацији по филологији*, Душанбе, 1991.
- Митровић, Бранислав. *Речник лесковачког говора*. Београд: Ленех, 1992.
- Моловић, Јордан. „Имена воћака и домаћих животиња у ужичком крају“. *Ужички зборник* 5, Ужице, 1976, 315–356.
- Недељков, Љиљана. „Општи принципи истраживања лексике традиционалне материјалне културе“. *Гласник Етнографског института САНУ* 56, Београд, 2009, 189–200.
- Новокмет, Слободан. „Метафорична значења лексема из лексичко-семантичке групе назива за псе која се односе на људске особине“. *Књижевност и језик* 63/1–2, Београд, 2016, 49–66.
- Новокмет, Слободан. *Називи животиња у српском језику – семантичка и лингвокултуролошка анализа*. Монографије 30. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2016.
- Общекарпатский диалектологический атлас. Вступительный выпуск*. Скопје: Совет на Академиите на науките и уметностите на СФРЈ, Македонска академија на науките и уметностите, 1987.
- Общекарпатский диалектологический атлас*, Выпуск 1, Кишинев, 1989.
- Общекарпатский диалектологический атлас*, Выпуск 2, Москва, 1994.
- Общекарпатский диалектологический атлас*, Выпуск 3, Варшава, 1991.
- Общекарпатский диалектологический атлас*, Выпуск 4, Львов, 1993.
- Общекарпатский диалектологический атлас*, Выпуск 5, Братислава, 1997.
- Общекарпатский диалектологический атлас*, Выпуск 6, Будапешт, 2001.

- Общекарпатский диалектологический атлас*, Выпуск 7, Белград – Нови Сад, 2003.
- Пастирска лексика југоисточне Србије – колективна монографија* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Српска академија наука и уметности и Огранак САНУ у Нишу, 2020.
- Пастирски именослов – зборник радова о језичком и културном наслеђу Сџаре џланине* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Хемимонтана, 2015.
- Петровић, Надежда. „Лексички паралели во сточарската терминологија во некои македонски српски говори“. *Вџор научен собир на млади македонисти* (ур. Лилјана Минова-Ѓуркова, Славица Велева, Ненад Вујадиновић). Скопје: Филолошки факултет, Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици, 1995, 371–382.
- Петровић, Надежда. *Сџрани елементи у сџочарској терминологији југоисточне Србије*. Магистарски рад у рукопису. Београд, 1996.
- Пижурица, Мато. „Из ономастике Роваца. Имена домаћих животиња“. *Прилози проучавању језика* 7, Нови Сад, 1971, 167–185.
- Пижурица, Мато. „Боје у зоонимији“. *Савјетовање о терминологијама народне материјалне и духовне културе* (ур. Јован Вуковић). Сарајево: Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, 1977а, 29–45.
- Пижурица, Мато. „Прилог проучавању сточарске терминологије у Црној Гори“. *Савјетовање о терминологијама народне материјалне и духовне културе* (ур. Јован Вуковић). Сарајево: Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, 1977б, 101–137.
- Пижурица, Мато. „Етимолошке белешке из пастирске лексике“. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 27–28, Нови Сад, 1984–1985, 615–632.
- Пижурица, Мато. „Прилог реконструкцији аутохтоног спектра боја (боје у зоонимији)“. *Фолклор у Војводини* 8, Нови Сад, 1994, 98–102.
- Радан, Михај и Ускату, Миљана-Радмила. „Карашевска пастирска терминологија (са посебним освртом на страни утицај у њој)“. *Језици и културе у времену и простору* 5 (ур. Снежана Гудурић, Марија Стефановић). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет Нови Сад, 2016, 55–67.
- Радовановић, Драгана. „Из одевне лексике у Сиринићкој жупи“. *Путивима српских идиома (Зборник у част проф. Радивоју Младеновићу поводом 65. рођендана)* (ур. Милош Ковачевић, Владимир Поломац). Крагујевац: ФИЛУМ, 2015, 139–150.
- Рајковић Кожељац, Љубиша. *Речник тимочког говора*. Неготин: Књижевно-издавачко друштво Лексика, 2014.
- Ракић-Милојковић, Софија. „Пастирска терминологија Кривовирског Тимока“. *Српски дијалектолошки зборник* 39, Београд, 1993, 11–148.
- Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.

- Речник српскохрватског књижевног и народног језика* 1–21, Београд: Институт за српски језик и књижевност, 1959–.
- Речник српскохрватског књижевног језика* 1–6, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- Савић-Грујић, Ана. „Лексички синоними у Пастирском речнику југоисточне Србије“. *Животић посвећен питању за етничким идентитетом: Зборник у част универзитетском професору др Михају Миљи Радану* (ур. Маца Царан Андрејић и Миљана-Радмила Ускату). Темишвар: Западни универзитет у Темишвару, 2019, 219–227.
- Савић-Грујић, Ана. „Пастирска лексика југоисточне Србије у науци о језику“. *Пастирска лексика југоисточне Србије* (ур. Недељко Богдановић). Ниш: Српска академија наука и уметности и Огранак САНУ у Нишу, 2020а, 19–36.
- Савић-Грујић, Ана. „Сточно звоно на ареалу југоисточне Србије“. *Наука без граница* 3/2 (ур. Звездан Арсић). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2020б, 167–183.
- Савић-Грујић, Ана и Богдановић, Недељко. „Називи за желудац код животиња у говорима југоисточне Србије“. *Етно-културолошки зборник* 24, Сврљиг, 2021, 41–51.
- Савић-Грујић, Ана и Бојовић, Јована. „Из пастирске лексике југоисточне Србије“. *Језици и културе у времену и питању* 10 (ур. Снежана Гудурић, Јасмина Дражић, Марија Стефановић). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 2022, 227–236.
- Савић-Грујић, Ана и Богдановић, Недељко. „Сточарски штапови у говорима југоисточне Србије“. *Језик као запис културе у етнологијској и лингвистичкој анализи на релацији Србија – Македонија* Том 2 (ур. Марјан Марковић и Предраг Пипер). Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности – Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, Истраживачки центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“, 2023, 209–226.
- Симић, Зоран. „Физички недостаци и болести код животиња исказани придевима у призренско-тимочким говорима (из записа насталих према Ујиднику за прикупљање сточарске лексике)“. *Етно-културолошки зборник* 26, Сврљиг, 2023, 209–226.
- Славгородская, Н. А. „Обычаи и обряды, связанные со скотоводством и пастушеством: (по материалам фольклорных экспедиций СПбГУ)“. *Белозерье: Краеведческий альманах*, Вологда, Вып. 2, 257–271.
- Соболев, Андрей. „Из названий молочных продуктов в пиперском говоре“. *Зборник Института за српски језик САНУ 1: посвећено др Драгу Ђукићу поводом 75-годишнице живота* (ур. Срето Танасић). Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008, 555–565.
- Спасојевић, Марина. „Из проблематике проучавања лексике из области прераде млека у ресавском крају (на материјалу из Великог Поповића)“.

- Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности* 4 (ур. Гордана Јовановић). Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа“, 2013, 257–266.
- Степановић-Николић, Слађана. „Лексика обраде вуне у сврљишком крају“. *Бдење* 3/5–6, Сврљиг, 2004, 184–190.
- Стојановић, Радосав. „Црнотравски речник“. *Српски дијалектолошки зборник* 57, Београд, 2010, 9–1060.
- Суботић, Јелисавета. „Називи за стоку, опрему и сточарске производе у говору Кривошија“. *Прилози проучавању језика* 8, Нови Сад, 1972, 145–160.
- Томић, Светозар. „Сточарство и прерада млека код Срба“. *Гласник Географског друштва* 7–8, Београд, 1922, 239–260.
- Тирић, Љубисав. „Топоними сточарске провинијенције у белопаланачком крају“. *Дијалектолошка исцртавања 2 – зборник радова посвећен сточарској лексици* (ур. Надежда Јовић). Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2007, 145–154.
- Тирић, Љубисав. „Речник говора Лужнице“. *Српски дијалектолошки зборник* 65/2, Београд, 2018, 1–1166.
- Тирић, Љубисав. „Допуна Речнику говора Лужнице“. *Српски дијалектолошки зборник* 68, Београд, 2021, 605–771.
- Цветановић, Видоје. *Речник зајлањског говора*. Гацин Хан: Народна библиотека „Бранко Милковић“, 2013.
- Црњак, Дијана. „Терминологија овчарства у околини Лакташа“. *Српски језик* 12, Београд, 2007, 367–391.
- Црњак, Дијана. *Пастирска лексика лакташког краја*. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, 2011.
- Црњак, Дијана и Савић, Биљана. „Прилог проучавању зоонима у високој Херцеговини“. *Филолог* 12, Бања Лука, 2015, 213–222.
- Црњак, Дијана и Савић, Биљана. „Творба придјевских зоонима у пастирској лексици лакташког краја“. *Скיצе из етнолингвистике (Дијана Црњак, Биљана Савић)*. Бања Лука: Матица српска, Друштво чланова Матице српске у Републици Српској (Библиотека Студије и расправе), 2016, 129–147.
- Шобић, Јерина. „Опанци и опанчарски занат у Србији с освртом на музејске збирке“. *Гласник Етнографског музеја у Београду* 18, Београд, 1955, 21–68.

- Babić, V. „Staje za stoku i živinu“. *Naš jezik* 3/1, Београд, 1934, 176–180.
- Dešić, M. „Napomene o srpskohrvatskoj ovčarskoj terminologiji u južnom Banatu“. *Radovi* 84, Sarajevo, 1989, 233–240.
- Grujić, G. M. „Imena goveda (Lika)“. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena* 24, Zagreb, 1928, 374–376.

- Matić, R. „Imena ovaca u hercegovačkoj stočarskoj terminologiji“. *Savjetovanje o terminologijama narodne materijalne i duhovne kulture* (ur. Jovan Vuković). Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1977, 47–55.
- Radan, Mihaj i Uskatu, Miljana-Radmila. „Karaševski ovčarski običaji nekad i sad: od redukcije do nestanka ovčarskih tradicija“. *Савремена српска фолклористика* 11. *Темајски зборник радова*. Београд: Удружење фолклориста Србије, Београд, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Београд – Лозница: Центар за културу „Вук Караџић“ – Тршић: Научно-образовни културни центар „Вук Караџић“, 2022, 309–334.
- Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1–4. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.
- Vujičić, Dragomir. „Iz stočarske terminologije durmitorskog kraja (Nazivi nekih domaćih životinja po uzrastu)“. *Studia linguistica Polono-Jugoslavica* 4, Polska akademija nauk, 1986, 137–142.
- Vuković, N. „Termini u čobanskim igrama“. *Savjetovanje o terminologijama narodne materijalne i duhovne kulture* (ur. Jovan Vuković). Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1977, 57–59.
- Škaljić, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1966.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41'282.2(082)

811.163.41'276.6:636(082)

ПАСТИРСКА лексика призренско-тимочких говора : примљено на IV скупу Одељења језика и књижевности одржаном 21. маја 2024. године, на основу рецензија академика Јасмине Грковић-Мејџор и дописног члана САНУ Љубинка Раденковића / главни уредник Александар Лома ; уредник Недељко Богдановић. – Ниш : САНУ, Огранак у Нишу ; Београд : Институт за српски језик САНУ, 2024 (Београд : Планета принт). – 307 стр. : илустр. ; 24 cm

Тираж 300. – На спор. насл. стр: Pastoral Lexicon of the Prizren-Timok speeches. – Стр. 7–9: Предговор / уредник. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија уз сваки рад. – Summaries.

ISBN 978-86-6184-041-8 (САНУ)

ISBN 978-86-82496-01-4 (ИСЈ)

а) Српски језик – Призренско-тимочки говори – Зборници

б) Српски језик – Сточарска терминологија

COBISS.SR-ID 148667657

